

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

EZ-ZÂHİDÎ'NİN EL-MÜCTEBÂ ADLI ESERİNİN
KİTABÜ'N-NİKÂH BÖLÜMÜNÜN EDİSYON
KRİTİĞİ VE DEĞERLENDİRMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Hüseyin Tekin GÖKMENOĞLU

HAZIRLAYAN
Mustafa KARACA

Enstitü Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı: İslam Hukuku

KONYA 2012

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

EZ-ZÂHİDÎ'NİN EL-MÜCTEBÂ ADLI ESERİNİN
KİTABÜ'N-NİKÂH BÖLÜMÜNÜN EDİSYON
KRİTİĞİ VE DEĞERLENDİRMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Hüseyin Tekin GÖKMENOĞLU

HAZIRLAYAN
Mustafa KARACA

Enstitü Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı: İslam Hukuku

KONYA 2012

ÖNSÖZ

Günümüzün anlaşılmasında geçmişin bilinmesi, bizlere sâlih selefimizden büyük gayretlerle mîras kalan ilmi çalışmaların tedkîkâtı ve bu çalışmalara öncülük eden hukukçularımızın tanınması çok mühim bir yer arz etmektedir. Çünkü Âdemoğlu varolduğu günden beri hep kendinden önceki birikimleri ve tecrübeleri kullanarak ilerlemiştir. Tarihi sürece baktığımızda insanların kendilerine intikal eden birikimi, yaşadığı ortamdaki uygulamaları ve bu uygulamada yerine getirdiği özgünlüğü bilimsel gelişmelerin temeli olarak görülmektedir.

Bu çalışma; Kudûrî'nin *Muhtasar*'ına yapılan şerhlerden Zâhidî'ye ait *Müctebâ*'nın Kitâbü'n-nikâh bölümünün edisyon kritiği ve değerlendirmesi üzerinedir.

Akademik edisyon kritik çalışmalarında adet olduğu üzere, çalışmamız araştırma (dirâse) ve tahkîk olarak iki ana kısımdan oluşmaktadır. Daha çok 'fıkıh tarihi' niteliği taşıyan araştırma kısmı bir giriş ve iki bölümden oluşmuştur. Giriş bölümünde çalışmanın amacı, önemi ve yöntemi üzerinde durulmuştur. Birinci bölümde, konuya hazırlık olması için Kudûrî ve *Muhtasar*'ı, İkinci bölümde Zâhidî ve *Müctebâ*'sı tanıtılacaktır. Bunları tahkîk kısmını oluşturan metin izleyecektir.

Bu çalışmanın hazırlanmasında katkılarını esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Hüseyin Tekin GÖKMENOĞLU'na şükranlarımı arz ederim.

MUSTAFA KARACA

Nisan - 2012 / Konya

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ

KISALTMALAR	VI
I. Çalışmanın Amacı	1
II. Çalışmanın Önemi	4
III. Çalışmanın Yöntemi	7
A. Dirâse Kısmı.....	7
B. Nüshaları Belirlemede Takip Edilen Yöntem.....	9
C. Müctebâ Nüshalarının İçerdikleri Kitab ve Bâblar.....	11
D. Eserin Mevcut Yazma Nüshalarının Tespiti	13
E. Metin Tahkîkinde Takip Edilen Yöntem	16

BİRİNCİ BÖLÜM EL-KUDÛRÎ VE EL-MUHTASAR'I

I. KUDÛRÎ'NİN YAŞADIĞI DEVİR VE MUASIRI OLAN FUKAHA	19
II. DOĞUMU VE İSMİ	20
III. YETİŞMESİ VE İLMİ YÖNÜ	24
IV. HOCALARI	27
A. Ubeydullah b. Muhammed el-Havşebî	27
B. Muhammed b. Ali Süveyd el-Müktib	28
C. Ebû Abdullah Muhammed b. Yahya el-Cürcânî	28
V. TALEBELERİ	29
A. Ebubekir Abdurrahman b. Muhammed es-Serahsî	29
B. El-Mufaddal b. Mes'ûd b. Muhammed et-Tenûhî	29
C. İbn Berhân el-Ukberî.....	29
D. Hatîb el-Bağdâdî	30
E. Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed el-Akta' el-Bağdâdî	31
F. Ebu Abdullah Muhammed b. Ali Dâmeğânî	31
G. Ebu'l-Hâris Muhammed b. Ebi'l-Fadl Muhammed es-Serahsî	32
H. Ebû Yûsuf Abdusselâm b. Muhammed el-Kazvînî	32
VI. VEFATI	33

VII. ESERLERİ	33
VIII. EL-MUHTASAR	36
A. Şerhleri.....	48
B. Hâşiyeleri.....	69
C. Tekmileler	69
D. Hadîslerinin Tahrîci	71
E. Telhîs ve Muhtasarlari.....	72
F. Manzûmları	72

İKİNCİ BÖLÜM EZ-ZÂHİDÎ VE EL-MÜCTEBÂ'SI

I. ZÂHİDÎ'NİN YAŞADIĞI DEVİR VE MUASIRI OLAN FUKAHA	75
II. DOĞUMU VE İSMİ	79
III. HOCALARI	81
A. Burhânu'l-Eimme et-Türkistânî	82
B. Sirâcuddîn Yûsuf b. Ebî Bekr es-Sekkâkî	82
C. Burhânuddîn el-Mutarrîzî	83
D. Reşîdüddîn el-Harezmî	84
E. Sedîd el-Hayyâtî	84
F. Ebû'l-Meâlî el-Hafsî	85
IV. ÖĞRENCİLERİ	85
V. İLMİ YÖNÜ	86
VI. ESERLERİ	87
VII. EL-MÜCTEBÂ (ŞERHU MUHTASARÎ'L-KUDÛRÎ)	91
A. MÜCTEBÂ'NİN NİKÂH BÖLÜMÜNÜN KAYNAKLARI	94
1. Fukâhâdan İsmi Geçenler.....	94
2. Müctebâ'nın Nikâh Kısmında Geçen Kitap İsimleri.....	97
B. ÇALIŞMANIN MUHTEVA OLARAK İNCELENMESİ.....	103
1. Müctebâ'nın Nikâh Bölümünün Muhteva Olarak İncelenmesi	103
2. Müctebâ'nın Rada' Bölümünün Muhteva Olarak İncelenmesi.....	114
SONUÇ	117
KAYNAKLAR	118

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
AÜİFY	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları
b.	: Bin, İbn.
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
Edt.	: Editör
GAS	: Sezgin Fuat, <i>Geschichte des Arabischen Schrifttums</i>
h.	: Hicri
H.z.	: Hazreti
İA	: İslam Ansiklopedisi
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
Ktp.	: Kütüphane
KURAV	: Kur'ân Araştırmaları Vakfı
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
md.	: Madde
nr.	: Numara
nşr.	: Neşreden
r.a	: Radıyallahu anh
s.	: Sayfa
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TSMK	: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi
ts.	: Tarihsiz
tsh.	: Tashîh
v.	: Vefat
vb.	: ve benzeri
yy.	: yayım yeri yok

GİRİŞ

I. Çalışmanın Amacı

Bu tezin amacı, Zâhidî'nin (v. 658/1260) *Müctebâ (Şerhu Muhtasari'l-Kudûrî)*'sinin *Nikâh* kitâbının tenkîdli metnini ortaya koymak ve bir araştırma bölümüylede, eserin yanı sıra müellif Kudûrî (v. 428/1037) ve şârih Zâhidî'yi de (v. 658/1260) okuyucuya tanıtmaktır. Bununla beraber bu mütevazı çalışma ile pek zengin olan yazma eser mîrâsımıza da dikkat çekmek amaçlanmıştır.

Çünkü ülkemiz, yazma eserler bakımından yeryüzünün en zengin ülkelerinden biridir. Buna rağmen bu kültür hazinelerinin modern neşir kurallarına uygun olarak ortaya çıkarılmasına gerekli önem ve değerin verildiğini söylemek zordur.

Tarihte, 12. asırda Kudûs'te, 13. asırda Bağdat'ta, Harzem'de, Herat'ta, 15. asırda Endülüs'te,¹ 20. asırda Bosna'da ve 21. asırda Irak'ta yağma ve talana tabi tutulan, yakılan kütüphanelerin başına gelenlerin, yarın, kıymetini batılılar kadar dahi idrak edemediğimiz² diğer yazma eser kütüphanelerinin de başına gelmeyeceğine dair elimizde bir garanti yoktur.³

¹ Nobel Ödüllü Fransız fizikçi Pier Curie Gırnata'da yakılan kitapların günümüze kadar devam eden etkisi hakkında şöyle der: "Kral Şarلمان İspanya'yı Müslümanlardan aldığımda, Gırnata Sarayının meydanında, bir milyon el yazması eseri şenlikler yaparak yaktırdı. Bunlardan bize sadece 30 eser intikal etti. Biz bu otuz eserle atomu parçaladık ve aya çıktık. Eğer o yakılan kitapların yarısı kalsaydı, bugün galaksiler arasında seyahat eder olacaktık." Türk Edebiyat Vakfı – Kurucusu: Ahmet Kabaklı, *Türk Edebiyatı Dergisi*, Sayı: 252, Ekim 1994, s. 13.

² Dünyanın en zengin tarihi kütüphaneleri bizde ama onların içine girecek, o sahada at oynatacak, o unutulmuşlar dünyasının kapısını açıp hazineleri gün yüzüne çıkaracak, kısaca dedesiyle torununu tanıştıracak elemanlara, kariyer sahiplerine, ilim âşıklarına, ecdat hayranlarına, tarih kahramanlarına ihtiyaç var. O kitapların bize neler pahasına intikal ettiğini, İstanbul Millet Kütüphanesinin kurucusu Ali Emîrî Efendinin ruhunu şad ederek bir misal verelim. Ali Emîrî Efendi Diyarbakırlıdır. Kitap ve okuma aşığı birisidir. Tabir caizse kitapkoliktir. Buhari Hazretleri veya Evliya Çelebi gibi kitap toplamak ve okumak için Osmanlı diyarında birçok yer gezmiş Hatta Yemen'deki kitapları toplayabilmek için memuriyet tayinini Yemen'e çıkartacak kadar kitap hastasıdır. Ali Emîrî Efendi bir ömür topladığı 100 bin civarında paha biçilmez eseri milletine hediye etmek, kitapseverlerin hizmetine sunmak ister ve bir münasip yer arar. Feyzullah Paşa Medresesi beğenilir ama o günlerde oranın da içine ameleler girmiş, her tarafı yıkmaktadır. Çünkü burası yıkılacak, yerine

Bu sebeple, bu eserlerden neşre layık olanlar, önem sırası göz önüne alınarak bir an önce neşredilmeli, böylece hem ilgili ilim adamlarının istifadesine sunulmalı, hem de bir şekilde yok olup gitmekten kurtarılmalıdır.⁴

Öte yandan, başta Hanbelî, Mâlikî, Şâfiî ve Şîî mezhepleri olmak üzere diğer mezheplerin temel kaynaklarının çoğunluğu -devlet desteğiyle de olsa- tahkîki olarak yayınlanmışken, İslâm'ı kabûlünden beri milletimizin çoğunluğunun amel noktasında takip ettiği Hanefî mezhebi kaynaklarında bu oranın çok düşük kaldığını görmekteyiz. Hâlbuki Hanefî mezhebi, günümüze kadar tâbîlerini kaybetmemiş olan

de Mızıkay-ı Humâyün için merasim meydanı yapılacaktır. Buranın kütüphane olması yapılaş gagesine de uygun olacağı yolunda yapılan müracaatlar kabul edilmez. Fakat Fransız elçisi, hanımı ile bir geziden dönerken buranın yıkıldığını görür ve böyle nadide ve tarihi estetiği olan bir eserin yıkılmaması için padişaha müracaat ederler. Özellikle elçinin hanımı Madam Bompert'in ısrarları neticesinde, yıkımdan kurtulan bu bina Ali Emîrî Efendi'ye verilir ve burada bugün de mevcut olan, Millet Kütüphanesi açılır. İstanbul işgal edilince Fransız komutan Molier, bu emsalsiz eserlerin bulunduğu kütüphaneyi satın alıp, memleketine taşımak ister. Ali Emîrî Efendi'ye 'sana 30 bin altın (o dönemde çok büyük bir servet) Fransa da bir köşk, ömür boyu maaş, emrine aşçı ve hizmetçiler verelim' gibi çok cazip tekliflerde bulunur ama Ali Emîrî Efendi 'ben bu kitapları devletimin verdiği maaşla, milletimden topladım. Bu kitaplar benim değil milletimindir. Satılık değildir' der ve bütün ısrarlara rağmen satmaz. Uçar, Abdullah, 2011, *Dinimiz-Tarihimiz / Makaleler*, Konya: Adım Matbaası. s.340-341.

³ Vakıa, elimizde mevcut olanlardan ne kadar istifade edebildiğimiz noktası da tartışmalıdır. Bu konuda; Ülkemizde yazma eser konusuna gerçek anlamıyla vâkif yeterli mütehasşımız var mıdır? İslam Dünyası olarak, Bosna kütüphaneleri topa tutulmasaydı yahut Irak kütüphaneleri yağmalanmasaydı, oralardan barındırdıkları hazinelerin hakkını vererek istifade edebilecek miydik? Şu anda ülkemizde bulunan yazma eser kütüphanelerinden hakkını vererek istifade edebiliyor muyuz? Ülke olarak bu muazzam hazinenin müktesebâta dönüştürülmesi, ilim dünyasının emrine verme yolunda herhangi bir politikamız var mı, gibi sorular akla gelmektedir. Elden giden servetimize mi daha fazla üzölmek lazım, yoksa elimizde bulundurduklarımızın kıymetini bilmeyişimize mi? Değil bir akademisyen, bir Müslüman için acaba hangisi daha acı?

⁴ Gerçekten ecdat emaneti olan bu kitapları ve kütüphaneleri hakkıyla koruyamamışız. Onların birçoğunu ya atmışız, ya satmışız, ya da küp kapağı yapmışız. Kütüphanelerde, tekke ve türbe dehlizlerinde, cami bodrumlarında çürümeğe, yok olmaya terketmişiz. Halbu ki Rahmetli Osman Turan'nın dediğı gibi: "Tarih bir milletin hafızasıdır. Tarihini bilmeyen insanlar, hafızası olmayan kişiler gibidir." Arif Nihat Asya'nın "Şu kitaplar Fatih'tir, Selim'dir, Süleyman'dır.- Şu Mihrap Sinaüddin Şu minare Sinan'dır" diye yalvarışları bile fayda vermemiş ki onları okumak, tanımak, onlarla haşır neşir olmak için bir gayret içinde değiliz. Beşbin sene önce yaşamış Yunan filozoflarını okuyoruz, okutuyoruz, tanıtıyoruz da, tarihi, ilmi ve manevi bağlarıyla ilgili eserleri genç nesile maalesef tanıtamıyoruz. Feridun Nafiz Uzluk'un ifadesiye; Bize bir nazar oldu, Cumamız Pazar oldu, Ne olduysa hep bize, Azar, azar oldu. Ne şöhretten hastayız, ne de candan hastayız. Ne ruhça ne vücutça ne de kandan hastayız. Avrupa'ya bir değil iki pencere açtık. Uzun yıllardan beri cereyandan hastayız. Uçar, Abdullah, *Dinimiz-Tarihimiz / Makaleler*, Adım Matbaası, Konya, 2011, s. 342-343.

dört Sünnî mezhepten, târih itibariyle ilkidir. Ebû Hanîfe'nin önde gelen talebelerinden itibaren bu mezhep içinde ciddi ve hummalı bir yazım geleneği oluşmuş; günümüze kadar metîn, şerh, hâşiye, ihtisâr ve talikât türünde onbinlerle ifade edilebilecek eser kaleme alınmıştır.

Bu eserlerden günümüze ulaşabilenlerin nisbeten az bir kısmı -genellikle tahkîksiz de olsa- yayınlanma şansını bulmuştur. Bu kıymetli mîrâsın büyük çoğunluğu ise kütüphane depolarında, sayıları gittikçe azalan şahsi koleksiyonlarda muhafaza edilmektedir. Bilinmeyenler arasında yer alan ve bilinenler arasına girmeyi bekleyen binlerce eser, bilim adamlarının samimi gayretlerini beklemektedir. Slogan türünden kitap başlıklarıyla ve boş içerikli yayınlarla meşgul olmak yerine, sadece müsteşriklerin çalışmalarından hazıra konmak yerine, kaynağa yönelmek ve oradan istifade etmek daha doğrudur. Şunu da kabul etmek gerekir ki inşâ güçtür. Bu güçlük inşâ esnâsında aslı ya da hakikati nasılsa öyle yakalamada yatmaktadır. Bu zorluk karşısında gösterilen çaba, geniş kültür mîrâsımızın temellerini anlamamız açısından önemlidir. Yaptığımız araştırmalar sonucu gördüğümüz şu ki; henüz ne tâm anlamıyla kaynak eserler, ne de tâlî nitelikte diyebileceğimiz ikinci el kaynakların pek çoğu gün yüzüne çıkmıştır.

Hatta birkaç ismin gayreti olmasaydı, neredeyse İmâm Muhammed (v. 189/805), Tahâvî (v. 321/933) ve Cessâs (v. 370/980) gibi ilk dönem müelliflerinin eserlerini bile yazmalarından takip etmek zorunda kalacaktık. Bu düşüncelerle, biz de yüksek lisans tez çalışması olarak, fıkıh tarihinde önem arz eden Hanefî fıkıh kaynaklarından bir 'kitâb'ın tahkîkini seçtik.

Mevcut çalışma, yukarıda belirtilen maksatların elde edilmesine yönelik Hanefî mezhebinde "*el-Kitab*" diye anılan ve kendisinden sonra asırlarca ders kitabı olarak okutulan, birçok eserin şekillenmesinde önemli bir yere sahip olan "*Metnü'l-Metîn*" ve "*Ümmü'l-Mütûn*" olarak kabul edilen el-Kudûrî'ye ait *el-Muhtasar*'ın güzel, faydalı ve nefis şerhlerinden sayılan, *Reddü'l-Muhtâr*, *Fethu'l-Kadîr*, *Bahru'r-Râik* gibi pek çok klasik eserin kendisinden faydalandığı temel kaynaklardan biri olan ez-Zâhidî'ye ait *el-Müctebâ*'nın Kitabü'n-nikâh bölümünün edisyon kritiği ve değerlendirmesi üzerinedir.

II. Çalışmanın Önemi

Genelde İslam Hukuku, özelde nikâh bölümü ile alakalı günümüz çalışmalarının önemine meselenin tarihi sürecine göz atmakla başlamak uygun olacaktır.

Dünyada, fertlerin öne çıktığı Fransız ihtilalinden, bizde ise Tanzimat'tan itibaren hız kazanan yenilik faaliyetleri hemen her alanda etkisini göstermiş ve bu süreçte hukûkî çerçevede yapılan çalışmalarda da yeni arayışlar başlamıştır. Avrupa'da eğitim almış aydınların çoğalması, Osmanlı devletinin çöküş sürecinde ortaya çıkan yeni problemler, aydınları kendi alanlarında yeni arayış ve girişimlere itmiştir.

Maalesef, bu çalışmaların çoğu, iyi niyetle başlasa da muazzam ilim ve kültür mîrâsımızı, biraz da batının karşısındaki psikoloji ile⁵ ihmâl, tahkîr ve tahfîf bu aydınların pek çoğunda görülmektedir.⁶ Latin harflerinin hayatımıza girmesi ile Osmanlıca ve Arapça'ya olan ilgisizliğimiz⁷ bu mîrâs ile aramızda kapanması güç mesafeler açmıştır.⁸

⁵ Salim Öğüt bunu eleştirel bir yaklaşımla şöyle dile getirir. "... Bu gerçeği en nahif haliyle farkedendenler sadece ilahiyatçılardır. Zira bu kesim, Batı uygarlığı -daha doğrusu teknolojisini- karşısında girdiği komplekse mağlup olmuş, bu yüzden de Batıda olup biten her hadiseyi neredeyse takdis ederek kabullenmiş, kendi değerlerine karşı çok rahat hatta biraz da insafsız ölçülerde geliştirdiği eleştirel yaklaşımı, modern dünya için uygulamakta tutulmuş. Neyse ki Sosyoloji ve Psikoloji gibi disiplinlerde böyle bir tutukluk olmadığı için o alanlarda çalışanlar, işaret etmeye çalıştığımız gerçeği en yalın haliyle ortaya koyabiliyorlar ve özetle çağımız insanın amaçsız, hedefsiz, idealsiz ve bir o kadar da yalnız kaldığını bu durumun ise nasıl mutsuz ve huzursuz bir insan tipi çıkardığı konusunda açık seçik tespitlerde bulunabiliyorlar." Öğüt, Salim, "Kur'ân-ı Kerim'de mahalli hükümler meselesi üzerine bir değerlendirme", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Konya, 2006, sayı: 8, s. 27, Dipnot: 30.

⁶ Daha Sultan Aziz devrinde *Mecelle* heyetinin kuruluş aşamasında Ahmet Cevdet Paşa ile Rüştü Paşa arasındaki münakaşalara, günümüze kadar devam eden tartışmalardaki ideolojik yaklaşımlara bakmak bu bakış açısını anlamamızı kolaylaştıracaktır.

⁷ Mustafa Kafalı: "Üniversitede Osmanlıca derslerine giriyorum. Yazılılarda bizim Türk gençleri Japon talebelerden kopya çekiyorlar. Japon delikanlı öğreniyor da, bizimkiler dedelerinin diline heves etmiyorlar. Bu da beni kahrediyor." İlber Ortaylı da: "Moskovalı gençler Osmanlıca'yı öğreniyorlar da bizimkiler öğrenmiyorlar" tesbîtinin dile getiriyor. Kollektif, *Tarih ve Düşünce Dergisi*, Mayıs 2002. İstanbul, Sayı: 5, s. 77.

⁸ Buna topraklarımızdan yetişmiş bir âlimimiz ile olan kopukluğumuzu misal vermek isterim. Batılıların Türkiye'nin Leonardo da Vinci'si dedikleri, Ebül İzz (El Gazzara) Cizreli Müslüman bir âlim. Bu mucit bundan 800 küsur yıl önce Selçuk Türkleri zamanında (1136-

Ancak özellikle son yarım yüzyılda insanlarda -bilhassa genç kesimde- yoğun bir şekilde bu mîrâsa yöneliş, tutkulu bir merakla arayış gözlenmektedir. Bu noktada dinin amelî/tatbîkî sahasını oluşturan fıkıhın ve temel kaynaklarından doğru bir şekilde tahsîlinin önemi kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

Yunus Vehbi Yavuz bu ehemmiyeti ve bu mîrâstan hakkıyla istifâde edemediğimizi şu güzel teşbih ile dile getirir.⁹ “Çok zengin bir fıkıh birikimine sahip olduğumuz halde, bu zenginliğimizin yeterince farkında olmayışımızı esefle belirtmek isterim. Bir bakıma bu, zengin yer altı kaynaklarına sahip olduğumuz halde bunun farkında olmayışımız ya da bunlardan yararlanmayı bir türlü beceremeyişimiz gibidir. Esasen fıkıhı anlamak onun değerini bilmek ve onu hayat ile beraber yürüyen bir olgu olarak değerlendirmekle olur.”¹⁰

Kendisinden sonrakilerin “Oryantalizmin İslâm hukukuna ilişkin klasik yaklaşımını nihai formuna kavuşturan”¹¹ diye tanımladıkları Joseph Schacht’ın (v. 1969) fıkıhın ehemmiyeti hakkında söyledikleri oldukça dikkat çekicidir. O, *An Introduction to Islamic Law*¹² başlıklı eserinin önsözünde, eseri kaleme alış biçimini ifade ederken, kendisini İslâm ve İslâm’ın bir açıklaması olan İslâm hukuku

1206) yılları arasında yaşadı. Verimli hayatının büyük başarılarına karşın son derece alçakgönüllü bir üslûbu olan Ebü’l-iz 1183 yılında başlayıp 25 yıl süren icatlar kataloğunu o zamanların resmi dili olan Arapça yazar. Bu âlimimizin inanılmaz öyküsünün tek kanıtı yüzyıllara dayanmış ve müthiş icatların resimleriyle dolu orijinal kitabın el yazması kopyaları. Su ile çalışan, halifenin eline abdest suyu döken, şerbet veren robotlar, devr-i daimle çalışan fiskiyeler, çalar saatler, tulumbalar, şifreli anahtarlar... Birçok makineler yapmış ve otomasyonun temelini atmıştır. Bu zatın kitabı Topkapı Sarayı 3. Ahmet Kütüphanesi 3472’de kayıtlıdır. Ama bizim haberimiz yok. Alman Prof. E. Videman 1908’de gelmiş, kitabı incelemiş, kopyalarını götürüp Almanya’da öğrencilerine göstermiş, robotların ve makinaların orada aynısını yapmışlar, bizim yine haberimiz yok. İngiliz Donald Hill 1976 yılında yine bu kitabın içindeki plan ve projelerin aynısını yapıp, Londra İslam fuarında sergileyince bizim ancak haberimiz olmuş.” Tübitak, *Bilim Ve Teknik Dergisi*, İstanbul Ocak/1977, Sayı: 110.

⁹ Benzer bir değerlendirmeyi Sanat Tarihçisi Uğurluel şöyle dile getirmektedir: “Ülkemiz, Selçuklu ve Osmanlılardan devraldığı muhteşem bir kültürel eser zenginliğine sahip. Bu zenginliğin farkında değiliz. Bu zenginliğin farkında olmadığımızı Alman Türkolog Annemarie Schimmel, 'hazine üzerine oturan dilenciler' ifadesini kullanarak hatırlatıyor.” Kaynak: [http://www.haber3 .com/ugurluel].

¹⁰ Yavuz, Yunus Vehbi (Editör), 2006, *İslam Fıkıhının Dinamizmi (Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri)*, KURAV, Bursa, s. 9.

¹¹ Türcan, Talip, *Joseph Schacht ve İslâm Hukuku*, İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi, 2004, Sayı:4, s. 63-74.

¹² Eserin tercümesi: Mehmet Dağ - Abdulkadir Şener, 1977, *İslam Hukukuna Giriş*, AÜİFY Ankara.

araştırmacısı olarak nitelemektedir. Gerçekten de Schacht'a göre İslâm'ı anlamak, ancak İslâm hukukunu kavramakla mümkündür. Zira İslâm hukuku, İslâm düşüncesinin mükemmel bir örneği, İslâmî yaşam tarzının en tipik bir tezâhürü ve bizzat İslâm'ın özüdür. Görüleceği üzere, Schacht'ın İslâm hukukuna yönelik ilgisi, salt hukuk bilimine ve tarihine dönük kaygılarla değil, onun kavranmasının İslâm araştırmaları bakımından bir zorunluluk arz etmesinden ötürüdür.¹³

Bu çalışmada Hanefî fikhında haklı bir şöhrete mazhar olmuş El-Kudûri'nin *El-Muhtasar*'ı ve onun şerhi *Ez-Zâhidî*'nin *El-Müctebâ*'sı imkânlar nispetinde tanıtılmaya çalışılmıştır. Burada bir tez çalışmasının mahiyetine uygun olarak *El-Müctebâ*'nın sadece Kitabü'n-nikâh bölümünün edisyon kritiği ve değerlendirmesi yapılmıştır. *El-Muhtasar*'ın nikâh kitabının seçilme sebebini genel bir değerlendirme ile şöyle îzah etmek doğru olacaktır.

Şer'î hükümler taabbüdî ve ta'lîlî olarak ikiye ayrılır. Taabbüdî hükümler, aslı itibariyle değişime kapalı, gerekçeleri insan aklı ile anlaşılmayan ve kesin nassa dayanmasından insanların görüş ve yorumlarına kapalı olan kısımdır. *Mecelle*'de "Mevrid-i nasda içtihadı mesağ yoktur"¹⁴ maddesinde ifade edilen budur.

Taabbüdî hükümlerden dinin esası olan i'tikada taalluk eden hususlar, ibadetler, temel ahlaki değerler, mukadderât-ı şer'iyye de denilen miktarlarla alakalı hükümler ve bağlayıcı bir üslupla yasaklanan haramlar öncelikle zikredilebilir. Onun için, şer'i miktarların zikredildiği; meyyitin bıraktığı malın (terike) vârisler arasında taksiminde hissedarların payı, boşanan (mutallaka) veya kocası ölen kadınların iddeti, hadlerin miktarı gibi hükümler, fakîhin kıyas ve içtihadına açık değildir. Bu miktarların değişebileceği noktasındaki mütalaaların da değeri yoktur.

Fıkhın genişletilmeye ve değiştirilmeye elverişli kısmını da ta'lîlî hükümler oluşturur. Bunlarda bağlayıcı bir üslupla emredilmeyen ve yasaklanmayan,¹⁵ *Mecelle*'de "Ezmânın teğayyüriyle ahkâmın teğayyürü inkâr olunamaz",¹⁶ "Âdet

¹³ Türçan, Talip, *Joseph Schacht ve İslâm Hukuku*, s. 63.

¹⁴ Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-Hükkâm Şerhi Mecelleti'l-Ahkâm*, I-IV, Matbaa-i Tevsî', 1330, c. I, md. 14 s. 65.

¹⁵ Kıyas ve icthadın sıhhati, fûrû'da ademü'n-nass: yani nass-ı şâri bulunmaması ile meşrûdur. Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-Hükkâm*, md. 14'ün îzâhı c. I, s. 65.

¹⁶ Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-Hükkâm*, c. I, md. 39 s. 101.

muhakkemdir”,¹⁷ “Örfen ma’rûf olan şey, şart kılınmış gibidir”,¹⁸ “Nâsın isti’ mali bir hüccettir ki onunla amel vâcib olur”,¹⁹ gibi maddelerde işaret edilen, insanın, çevrenin, toplumun, teknolojinin vb. değişmesiyle değişeceği kat’î olan ıvazlı-ıvazsız akitler, akitleri emniyete alma şekli olan kefâle, rehin gibi damânlar (muâmelat: muâvezât, teberruât, tevsîkât) ve nikâh, radâ’ (münâkehat) gibi hükümlerdir.

Nikâh kitabı, *el-Muhtasar* ve *el-Müctebâ*’da tek başlıkta ele alınmasına rağmen iç bütünlüğü olan bir kitaptır. İbâdât, Muâmelât, Müfârakât ve Ukûbât bahisleri gibi farklı kitap ve bâblara ayrılmamıştır. Taliblerine birbirine girmiş (mütedahil) meseleleri ayırmaya (tafsîl ve ta’dâd), kapalı (mücmel) ifadeleri açıklamaya, ayrıntılı (mufassal) anlatılan diğer başlıklara itibarla daha fazla ihtiyaç vardır.

Ancak İslam hukuku üzerine çalışma yapan araştırmacıların göz ardı edemeyecekleri bir kaynak olan El-Kudûri’nin *El-Muhtasar*’ı ve Ez-Zâhidî’nin *El-Müctebâ*’sı üzerine daha birçok inceleme yapmaya müsait kıymetli bir eserdir.

III. Çalışmanın Yöntemi

Çalışmamız araştırma (dirâse) ve tahkîk olarak iki ana kısımdan oluşmaktadır. Daha çok *Fıkıh tarihi* niteliği taşıyan araştırma kısmı *bir giriş* ve *iki bölümden* oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmanın amacı, önemi ve yöntemi üzerinde durulmuştur. Birinci bölümde el-Kudûrî ve *el-Muhtasar*’ı, İkinci bölümde ez-Zâhidî ve *el-Müctebâ*’sı tanıtılacaktır.

A. Dirâse Kısmı:

Dirâse kısmının hazırlanması esnasında beklediğimizin tersine, el-Kudûri ve ez-Zâhidî ile alakalı malûmatın kitaplarımızda nispeten az olduğunu gördük.²⁰

¹⁷ Ali Haydar Efendi, *Dürrü’l-Hükkâm*, c. I, md. 36 s. 92.

¹⁸ Ali Haydar Efendi, *Dürrü’l-Hükkâm*, c. I, md. 43 s. 107.

¹⁹ Ali Haydar Efendi, *Dürrü’l-Hükkâm*, c. I, md. 37 s. 97.

²⁰ Çalışmalarımız devam ederken Abdülmü’î Şa’bân Mutâvî isimli bir akademisyenin, Kâhire Câmîatü’l-Ezher Külliyyetü’ş-Şerîa ve’l-kânûn’da 1983 yılında, *Ebu’l-Huseyn el-Kudûrî ve Eseruh fi’l-Fıkhî’l-İslâmî*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) tez hazırladığını öğrendik. Orada ikamet eden arkadaşlarımdan Ali Konukçu’dan bu tezi temin etmeye çalışmasını ısrarla rica ettim. Kendilerinin mükerrer teşebbüsleri, siyasi hareketliliğinde etkisiyle maalesef

Mevcut bilgiler birbirinin tekrarı mahiyetinde idi. El-Kudûrî hakkındaki bilgilerin çoğunun Muhammed Ahmed Sirâc ve Ali Cum'a Muhammed'in tahkîkiyle 12 cilt halinde yayımlanmış olan *et-Tecrid*'in mukaddimesinde,²¹ Abdülfettah Muhammed el-Hulv'ün 5 cilt halinde neşrettiği Kuraşî'nin *el-Cevâhiru'l-Mudiyye*'sinde ve Sâid Bekdaş'ın 6 cilt olarak tahkîk ettiği *el-Lübâb fî Şerhi'l-kitâb*'da me'hazleri ile beraber toplandığını söylemek mümkündür. El-Kudûri ve *El-Muhtasar*'ın tanıtılmasında onların takip ettikleri metodu takip etmeye çalıştık.

Zâhidî hakkında ise matbu tabakat eserleri²² ile birlikte yazmalardan ulaşılabilenlere ve Zâhidî'nin eserlerinden Muhammed el-Mısırî'nin tahkîkini yaptığı *er-Risâletu'n-Nâsiriyye* adlı²³ kitaba müracaat ettik.

yetkililerin anlamsız red cevapları ile neticesiz kaldı. Sonunda arkadaşımın ısrarlarına dayanamayan görevliler fotokopi ve film almadan kalemle yazabildiğini yazmasına izin verir. Kendilerinin e-mail ile bana ulaştırdığı el yazılarında mevcut bilgilerin dışında bir bilgi olmadığını görünce sükût-u hayale uğradım. Bu vesileyle Ali Konukçu hocama teşekkürü borç bilirim.

²¹ Çalışmamızda *et-Tecrid*'in Mukaddimesine atıfta bulunurken nâşirler iki kişi olduğundan (*Nâşirlerin mukaddimesi*) ifadesi kullanılmıştır.

²² Dirâse kısmında çoğunlukla tabakât kitaplarından istifade edildiği için bunları zikretmekte yarar vardır. Hanefî mezhebinin Tabakât Kitapları: Ebû Hanîfe ve talebelerinin biyografilerine dair birçok eser yanında Hanefî fukahasıyla ilgili müstakil kitaplar da kaleme alınmıştır. Saymerî'nin (v. 436/1045) *Ahbâru Ebî Hanîfe ve ashâbih*'i; Abdülkadir el-Kureşî'nin (v. 775/1373) *el-Cevâhirü'l-mudiyye fî Tabakâti'l-Hanefiyye*'si (I-II, Haydarâbâd 1332; nşr. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv, I-III, Kahire 1398-1399/1978-1979; I-V, Kahire 1398-1408/1978-1988, 1413/1993) bu konuda yazılan ilk sistemli kitap kabul edilmektedir. Kaynaklarda Tarsûsî Necmeddin Efendi ve Salâhaddin İbnü'l-Mühendis'in Hanefî tabakâtına dair eser yazdıkları kaydedilmekteyse de bunlar günümüze ulaşmamıştır. Kureşî'den sonra gelen müellifler, ya daha sonra yaşamış âlimleri de ekleyerek onun eserine zeyil mahiyetinde kitaplar yazmışlar veya mevcut kaynaklardan belli ölçülerde çıkarma yaparak yahut ilâvede bulunarak ihtisar ve derleme çalışmalarına yönelmişlerdir. Bu eserlerin belli başlıları şunlardır: İbn Dokmak, *Nazmü'l-cümân fî tabakâti ashâbi imâmine'n-Nu'mân* (Âtîf Efendi Ktp., nr. 1942; TSMK, III. Ahmed, nr. 2832; Süleymaniye Ktp., Serez, nr. 1827, Turhan Vâlide Sultan, nr. 251); Fîrûzâbâdî, *el-Mirkâtü'l-vefiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye* (Süleymaniye Ktp., Reîsülküttâb Mustafa Efendi, nr. 671, 672; Afyon Gedik Ahmed Paşa Ktp., nr. 17186; Dârü'l-kütübi'l-Mısriyye, nr. 4647); İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim fî tabakâti'l-Hanefiyye* (nşr. G. Flügel, Leipzig 1862; Bağdat 1962; nşr. İbrahim Salih, Dımaşk 1412/1992; nşr. Muhammed Hayr Ramazan Yusuf, Dımaşk 1413/1992); Kemalpaşazâde, *Tabakâti'l-fukahâi'l-Hanefiyye* (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 4820; Hacı Mahmud Efendi, nr. 1014; Hamidiye, nr. 186, 764; İzmir, nr. 449; Lâleli, nr. 3680); Şemseddin İbn Tolun, *el-Gurefü'l-aliyye fî terâcimi müteahhiri'l-Hanefiyye* (Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1924; British Museum, nr. 645); İbrâhim el-Halebî, *Muhtasarü'l-Cevâhiri'l-mudiyye* (Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1941/1, Esad Efendi, nr. 605/1, 3699/49; Kayseri Râşid Efendi Ktp., nr. 886); Kınalızâde Ali Efendi, *Tabakâti'l-Hanefiyye* (Millet Ktp., Ali Emîrî Efendi, nr. 2511; Süleymaniye Ktp.,

B. Nüshaları Belirlemede Takip Edilen Yöntem:

Yazma eserlerin tahkîkinin yapılmasındaki en önemli aşamalardan birini çalışmaya konu olan eserin mevcut tüm nüshalarının incelenmesi ve tahkîke esas alınacak nüshaların tesbît edilmesi oluşturmaktadır. Müellifin²⁴ yazdığı nüshayı elde

Hasan Hüsnü Paşa, nr. 844, Hacı Mahmud Efendi, nr. 4662; İzmir Millî Ktp., nr. 732, 804) [Ahmed Neyle'nin Taşköprizâde'ye isnatla yayımladığı *Tabakâtü'l-fukahâ*'nın (Musul 1954, 1961) Kınalızâde'ye ait olduğu anlaşılmıştır]; Mahmûd b. Süleyman el-Kefevî, *Ketâibü'l-alâmi'l-ahyâr min Fukahâi Mezhebi'n-Nu'mâni'l-muhtâr* (Râgıb Paşa Ktp., nr. 1041; Nuruosmaniye Ktp., nr. 2611; Köprülü Ktp., Fâzıl Ahmed, nr. 1112; Süleymaniye Ktp., Âşir Efendi, nr. 263, Cârullah Efendi, nr. 1580, Esad Efendi, nr. 548, Şehid Ali Paşa, nr. 1931, Reîsülküttâb Mustafa Efendi, nr. 690); Takıyyüddin et-Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye fî terâcimi'l-Hanefiyye* (nşr. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv, I-IV, Riyad 1403-1410/1983-1989, eksik kalmıştır); Ali el-Karî, *el-Esmârü'l-ceniyye fî esmâi'l-Hanefiyye* (Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1841; Esad Efendi, nr. 3524); Solakzâde Halil Efendi, *Tabakâtü'l-Hanefiyye* (Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 1606); Edirnevî Kâmî Mehmed Efendi, *Mehâmmü'l-fukahâ fî tabakâti'l-Hanefiyye* (Süleymaniye Ktp., Âşir Efendi, nr. 422; Kayseri Râşid Efendi Ktp., nr. 972); Abdülhay el-Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye* (Kahire 1304, 1324, 1918, 1924; Kazan 1903; müellif kitabında Kefevî'nin eserini özetleyerek bazı ilâvelerde bulunmuştur). Kaynaklarda ayrıca Bedreddin el-Aynî, Şemseddin İbn Acâ el-Halebî, Ebü'l-Fazl İbnü'ş-Şihne el-Halebî ve Kutbüddin en-Nehrevâlî'nin Hanefî tabakâtına dair eser yazdıkları kaydediliyorsa da bunların günümüze ulaşmış olup olmadığı bilinmemektedir. Hanefî âlimlerine dair umumî tabakât kitapları yanında özellikle Osmanlı muhiti için Taşköprizâde Ahmed Efendi'nin *eş-Şekâiku'n-nu'mâniyye*'si (Ali Helebî'nin *el-İkdü'l-manzûm* adlı zeyliyle birlikte *Vefyâtü'l-a'yân*'ın kenarında, Bulak 1299, 1310; Beyrut 1395/1975; nşr. A. Subhi Furat, İstanbul 1405/1985, bunun tercüme ve zeyilleriyle Bursalı Mehmed Tâhir'in *Osmanlı Müellifleri* (I-III, İstanbul 1333-1342) adlı eseri, son dönem çalışmaları arasında da Yusuf Ziya Kavakçı'nın XI. ve XII. Asırlarda Karahanlılar Devrinde *Mavara al-Nahr İslâm Hukukçuları* (Ankara 1976), Ahmet Özel'in *Hanefî Fıkıh Âlimleri* (Ankara 1990) ve Recep Cici'nin *Kuruluştan Fatih Devri'nin Sonuna Kadar Osmanlılar'da Fıkıh Çalışmaları* (doktora tezi, 1994, Kitap olarak neşri: *Osmanlı Dönemi İslâm Hukuk çalışmaları: Kuruluştan Fatih Devri'nin Sonuna Kadar*, Bursa 2001) adlı eserleri anılabilir. Hatiboğlu, İbrahim (Editör), 2003, *İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe ve Düşünce Sistemi (Sempozium Tebliğ ve Müzakereleri)*, KURAV, Bursa, s. 370-371.; Güney, Necmeddin, Kudûrî'nin "*Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*" adlı eserinin 'siyer' bölümünün edisyon kritiği (Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi) Konya, 2006 s.2; el'Mektebetü'ş-şâmile programının "*Tabakât-u Fukahâi'l Mezâhib-i Erbea*" klasöründe mezheplere göre (Ehnâf, Şafıyye, Mâlikiyye, Hanâbile adları altında) matbu tabakât kitaplarının önemli bir kısmı bir araya getirilmiştir.

²³ Zâhidî, *er-Risâletü'n-Nâsriyye*, Tahkîk: el-Mısırî, Muhammed, 1414/1994, Kuveyt, Menşûrâtü Merkezi'l-mahtûtât ve't-türâsi ve'l-vesâiki (39).

²⁴ Çalışmada Hem musannif Kudûri hem şârih Zâhidî'ye atıfta bulunulurken zaman zaman "müellif" kelimesi kullanılmıştır. "Müellif" kelimesi kullanıldığı yerleri Kâtip Çelebi, yedi konuda toplar. Kimsenin el atmadığı bir şeyi ortaya koymak "*te'lif*", eksik bir şeyi tamamlamak "*tetimme*", anlaşılmayan veya net olmayan yerleri açıklamak "*şerh*", uzun tutulmuş bir konuyu kısaltmak "*ihţisar*", dağınık bir çalışmayı toplamak "*telhîs*", karışık bir konuyu yeniden düzenlemek "*tertib*", hata edilen noktaları düzeltmek "*tehzib*". Yine açıklamayı hedef alan çalışmaları, şekle ve anlamaya yönelik olarak yazmaya "*tasnif*", Metinde

ettiğimizde tahkîkli neşre gerek kalmamaktadır. Bu nüsha bulunamadığı takdirde müellif nüshasına yakınlık derecelerine göre nüshalar sıralandırılmaktadır. Bu sıra müellifin söyleyerek yazdırdığı nüsha, müellife okunarak kontrol edilmiş, düzeltilmiş nüsha, müellif nüshasından temyize çekilmiş nüsha, müellif nüshasıyla karşılaştırılmış (mukabele edilmiş) nüshalar şeklindedir.

Bu nüshalardan birini elde etme imkânı bulunmadığı durumlarda ise, müellifin devrine en yakın tarihte yazılan nüshalar²⁵ ve bu nüshalar içinde tamam olan nüshalar tahkîk için tercih sebebidir. *Müctebâ* yazma eser nüshaları bakımından çok sayıda bulunabilen bir kitaptır. Aşağıda da temas edileceği üzerine kendisine hemen bütün Yazma Eser Kütüphanelerinde rastlamak mümkündür. Çeşitli

geçen bazı kelimeleri sayfa kenarında açıklamaya “*haşiye*”, kelime yanında cümle anlamlarını da dikkate almaya “*ta’lik*” denir. Bir eseri şerh eden veya kısaltan yanında, esere haşiye, ta’lik yazan, eseri ıslâh ve tehzîb eden de *müellif* kabul edilmiştir. Kâtip Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah el-İstânbûlî (1067/1657), *Keşfu’z-zunûn an esâmi’l-kütübi ve’l-funûn* (nşr. Şerafettin Yaltkaya, Kilisli Rifat Bilge), I-II, İstanbul 1971,c. I s. 35.

²⁵ Yazma kitap, adından anlaşılacağı üzere, el ile yazılan kitap demektir. Basma kitaplardan en büyük farkı budur. Onu yakından incelemeğe başlarsak diğer özellikleri de ortaya çıkar. Mesela, yazar ve eser adı, basma kitaplarda olduğu gibi belirli bir yerde değil, ilk yapraklarda satır aralarında. Yazma kitaplar, sayfa adedi ile değil, yaprak adediyle belirtilir. Bir yazma kitap genellikle şu bölümlerden oluşur:

- * Eser Besmele ile başlar.
- * Allah’a hamd ve Peygamberimiz’e salâtü selâm ile devam eder.
- * Sonra eserin giriş kısmı gelir.
- * Burada müellif kendi adını ve şöhretini bildirir.
- * Kitabı ne amaçla kaleme aldığını ve içeriğini açıklar.
- * Eserine verdiği ismi de bu kısmın sonunda kaydeder.
- * Esas metin ondan sonra başlar.
- * Metin bittiğinde ketebe kaydı/istinsah kaydı adı verilen kısım gelir.
- * Burada kitabı bir başka nüshadan kopya eden ve müstensih denilen şahıs;
- * Adını, baba adını, bazen de hocasının adını,
- * Kitabı yazdığı/çoğalttığı tarihi (istinsah tarihi),
- * Nerede/hangi şehirde yazdığını kaydeder.

Bu kayıtlarda araştırmacılar için en önemli unsur istinsah tarihidir. O tarih ne kadar eski olursa, yani müellifin eseri ortaya koyduğu ilk tarihe ne kadar yakın olursa kitap o kadar değer kazanır. En değerli nüsha müellifin elinden çıkan nüshadır. Araştırmacılar ilmî çalışmalarında bu nüshaları bulmağa çalışırlar. Edebiyatçılar, üzerinde tez hazırlayacakları şairin divanının en eski nüshasına, tarihçiler inceleyecekleri eserin önce müellif nüshasına, bu olmazsa ona en yakın tarihli bir nüshaya ulaşmak isterler. İslam ilimleri, dilbilim, biyografi, sosyal bilimler ve diğer konulardaki araştırmacılar da çalışmalarında aynı uğraşı gösterir. Bayraktar, Nail. “*Yazma Kitapların Güvenliği*” Türk Kütüphaneciler Derneği 40. Yıl Kütüphanecilik Kurultayı (30 Kasım–1 Aralık, 1989 - Ankara) Bildiriler/Yayına Hazırlayan: Doğan Atılğan, Fahrettin Özdemirci, Ankara: Türk Kütüphaneciler Derneği, 1990. s. 101.

kütüphanelerden edindiğimiz on yedi nüshanın bir kısmının istinsâh kaydı olmakla birlikte büyük bir kısmında ne yazık ki istinsâh tarihi bulunmamaktadır. Yine bu nüshalar içinde müellif nüshası ve sima kaydı (düzeltmiş nüsha) olan nüsha bulunmamaktadır. Bunların içinde en eski olanı Manisa İl Halk Kütüphanesi – 492 nüshasıdır ki, hicri 710 (1310) yılında İstinsâh edilmiştir. Bu bilgi kitabın sonunda müstensih tarafından verilmektedir. Bu nüshanın varak sayısı 238 olup müstensih belirtilmemiştir.

Nüsha seçiminde zaman bakımından en eski olanları tercih ettik. Şunu da belirtmeden geçemeyeceğiz ki, esas aldığımız nüshalarda, nüshanın aşırı yıpranmasından dolayı okunamayan kelimeler dikkate alınmayarak diğer nüshalarla aynı kabul edilmiştir. Ancak bunların sayısı eserin orjinalliğine ciddi bir zarar veremeyecek kadar azdır.

İnceleme imkânı bulduğumuz bu onyedili nüshadaki mevcut kısımları şöyle bir semada göstermek mümkündür. Onyedili nüshanın on tanesinde *Kitâbü'n-nikâh* ve onun tamamlayıcısı durumundaki *Kitâbü'r-rada* mevcuttur.

C. Müctebâ Nüshalarının İçerdikleri Kitap ve Bâblar																	
Ankara Ml. Kütüphanesi	Kastamonu İl Halk Kütüp.	Diyarbakır İl Halk Kütüp.	Konya Yusufîye Kip	İstanbul Millet Kütüphanesi	Manisa İl Halk Kütüphanesi					Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi					Kitap ve Bâblar		
					284	3467	1225	6803	807	808	491	492	493	494		495	346
X	X			X	X	X		X	X	X	X		X	X	X		Kitap الطهارة
X	X			X	X	X		X	X	X	X		X	X	X		باب التيمم
X	X			X	X	X		X	X	X	X		X	X	X		باب المسح الخفين
X	X			X	X	X		X	X	X	X		X	X	X		باب الحيض
X	X			X	X	X		X	X	X	X		X	X	X		باب الأجناس
X	X			X	X	X		X	X	X	X		X	X	X		Kitap الصلاة
X	X			X	X	X		X	X	X	X		X	X	X		باب الأذان
X	X			X	X	X		X	X	X	X		X	X	X		باب شروط الصلاة
X	X			X	X	X		X	X	X	X		X	X	X		باب صفة الصلاة
X	X			X	X	X		X	X	X	X		X	X	X		باب قضاء الفوات
X	X			X	X	X		X	X	X	X		X	X	X		باب الأوقات
X	X			X	X	X		X	X	X	X		X	X	X		باب النوافل
X	X			X	X	X		X	X	X	X		X	X	X		باب سجود السهو
X	X			X	X	X		X	X	X	X		X	X	X		باب صلاة المريض
X	X			X	X	X		X	X	X	X		X	X	X		باب سجود التلاوة
X	X			X	X	X		X	X	X	X		X	X	X		باب صلاة المسافر
X	X			X	X	X		X	X	X	X		X	X	X		باب صلاة الجمعة
X	X			X	X	X		X	X	X	X		X	X	X		باب صلاة العيدين
X	X			X	X	X		X	X	X	X		X	X	X		باب صلاة الكسوف
X	X			X	X	X		X	X	X	X		X	X	X		باب الاستسقاء
X	X			X	X	X		X	X	X	X		X	X	X		باب قيام شهر رمضان

X	X			X	X	X		X	X	X	X		X	X	X		باب صلاة الخوف
X	X			X	X	X		X	X	X	X		X	X	X		باب الجنائز
X	X			X	X	X		X	X	X	X		X	X	X		باب الشهيد
X	X			X	X	X		X	X	X	X		X	X	X		باب الصلاة في الكعبة
X	X			X	X	X		X	X	X	X		X	X	X		كتاب الزكاة
X	X			X	X	X		X	X	X	X		X	X	X		باب زكاة الإبل
X	X			X	X	X		X	X	X	X		X	X	X		باب صدقة البقر
X	X			X	X	X		X	X	X	X		X	X	X		باب صدقة الغنم
X	X			X	X	X		X	X	X	X		X	X	X		باب زكاة الخيل
X	X			X	X	X		X	X	X	X		X	X	X		باب زكاة الفضة
X	X			X	X	X		X	X	X	X		X	X	X		باب زكاة الذهب
X	X			X	X	X		X	X	X	X		X	X	X		باب زكاة العروض
X	X			X	X	X		X	X	X	X		X	X	X		باب زكاة الزروع
X	X			X	X	X		X	X	X	X		X	X	X		باب دفع الصدقة
X	X			X	X	X		X	X	X	X		X	X	X		باب صدقة الفطر
X	X			X	X	X		X	X	X	X		X	X	X		كتاب الصوم
X	X			X	X	X		X	X	X	X		X	X	X		باب الاعتكاف
X	X			X	X	X		X	X	X	X		X	X	X		كتاب الحج
X	X			X	X	X		X	X	X	X		X	X	X		باب القران
X	X			X	X	X		X	X	X	X		X	X	X		باب التمتع
X	X			X	X	X		X	X	X	X		X	X	X		باب جنائيات المحرم
X	X			X	X	X		X	X	X	X		X	X	X		باب الإحصار
X	X			X	X	X		X	X	X	X		X	X	X		باب القوات
X	X			X	X	X		X	X	X	X		X	X	X		باب الهدى
X	X			X	X	X		X	X	X	X		X	X	X		كتاب البيوع
X	X			X	X	X		X	X	X	X		X	X	X		باب خيار الشرط
X	X			X	X	X		X	X	X	X		X	X	X		باب خيار الرؤية
X	X			X	X	X		X	X	X	X		X	X	X		باب خيار العيب
X	X			X	X	X		X	X	X	X		X	X	X		باب البيع الفاسد
X	X			X	X	X		X	X	X	X		X	X	X		باب الإقالة
X	X			X	X	X		X	X	X	X		X	X	X		باب المراجعة
X	X			X	X	X		X	X	X	X		X	X	X		باب الربا
X	X			X	X	X		X	X	X	X		X	X	X		باب السلم
X	X			X	X	X		X	X	X	X		X	X	X		باب الصرف
X	X			X	X	X		X	X	X	X		X	X	X		كتاب الرهن
X	X			X	X	X		X	X	X	X		X	X	X		كتاب الحجر
X	X			X	X	X		X	X	X	X		X	X	X		كتاب الإقرار
X	X			X	X	X		X	X	X	X		X	X	X		كتاب الإجارة
X	X			X	X	X		X	X	X	X		X	X	X		كتاب الشفعة
X	X			X	X	X		X	X	X	X		X	X	X		كتاب الشركة
X	X			X	X	X		X	X	X	X		X	X	X		كتاب المضاربة
X	X			X	X	X		X	X	X	X		X	X	X		كتاب الوكالة
X	X			X	X	X		X	X	X	X		X	X	X		كتاب الكفالة
X	X			X	X	X		X	X	X	X		X	X	X		كتاب الحوالة
X	X			X	X	X		X	X	X	X		X	X	X		كتاب الصلح
X	X			X	X	X		X	X	X	X		X	X	X		كتاب الهبة
X	X	X		X	X			X	X	X	X	X	X	X	X		كتاب الوقف
X	X	X		X	X			X	X	X	X	X	X	X	X		كتاب الغصب
X	X	X		X	X			X	X	X	X	X	X	X	X		كتاب الوديعة
X	X	X		X	X			X	X	X	X	X	X	X	X		كتاب العارية
X	X	X		X	X			X	X	X	X	X	X	X	X		كتاب اللقبط
X	X	X		X	X			X	X	X	X	X	X	X	X		باب اللقطة
X	X	X		X	X			X	X	X	X	X	X	X	X		كتاب الضئى
X	X	X		X	X			X	X	X	X	X	X	X	X		كتاب المفقود
X	X	X		X	X			X	X	X	X	X	X	X	X		كتاب الإباق
X	X	X		X	X			X	X	X	X	X	X	X	X		كتاب إحياء الموات
X	X	X		X	X			X	X	X	X	X	X	X	X		كتاب المأذون
X	X	X		X	X			X	X	X	X	X	X	X	X		كتاب المزارعة

X	X	X		X	X			X	X		X	X	X	X	X		باب المساقاة
		X	X	X	X		X		X		X	X	X			X	كتاب النكاح
		X	X	X	X		X		X		X	X	X			X	كتاب الرضاع
		X	X	X	X		X		X		X	X	X			X	كتاب الطلاق
		X	X	X	X		X		X		X	X	X			X	باب الرجعة
		X	X	X	X		X		X		X	X	X			X	كتاب الإيلاء
		X	X	X	X		X		X		X	X	X			X	باب الخلع
		X	X	X	X		X		X		X	X	X			X	كتاب الطهار
		X	X	X	X		X		X		X	X	X			X	باب اللعان
		X	X	X	X		X		X		X	X	X			X	باب العدة
		X	X	X	X		X		X		X	X	X			X	كتاب النفقات
		X	X	X	X		X		X		X	X	X			X	باب الحضانة
		X	X	X	X		X		X		X	X	X			X	كتاب العتق
		X	X	X	X		X		X		X	X	X			X	باب التدبير
		X	X	X	X		X		X		X	X	X			X	باب الاستيلاء
		X	X	X	X		X		X		X	X	X			X	كتاب المكاتب
		X	X	X	X		X		X		X	X	X			X	كتاب الولاء
		X	X	X	X		X		X		X	X	X			X	كتاب الجنائيات
		X	X	X	X		X		X		X	X	X			X	كتاب الديات
		X	X	X	X		X		X		X	X	X			X	باب القسامة
		X	X	X	X		X		X		X	X	X			X	باب المعافل
		X	X	X	X		X		X		X	X	X			X	كتاب الحدود
		X	X	X	X		X		X		X	X	X			X	باب حد الشرب
		X	X	X	X		X		X		X	X	X			X	باب حد القذف
		X	X	X	X		X		X		X	X	X			X	كتاب السرقة
		X	X	X	X		X		X		X	X	X			X	كتاب الأضحية
		X	X	X	X		X		X		X	X	X			X	كتاب الأضحية
		X	X	X	X		X		X		X	X	X			X	كتاب الأيمان
		X	X	X	X		X		X		X	X	X			X	كتاب الدعوى
		X	X	X	X		X		X		X		X			X	كتاب الشهادات
		X	X	X	X		X		X		X		X			X	كتاب الرجوع عن الشهادة
		X	X	X	X		X		X		X		X			X	كتاب أدب القاضي
		X	X	X	X		X		X		X		X			X	باب القسمة
		X	X	X	X		X		X		X		X			X	كتاب الإكراه
		X	X	X	X		X		X		X		X			X	كتاب السير
		X	X	X	X		X		X		X		X			X	باب البعثة
		X	X	X	X		X		X		X		X			X	كتاب الحظر والإباحة
		X	X	X	X		X		X		X		X			X	كتاب الوصايا
		X	X	X	X		X		X		X		X			X	كتاب الفرائض
		X	X	X	X		X		X		X		X			X	باب حساب الفرائض

D. Eserin mevcut yazma nüshalarının tesbîti:

Müessesetü Âli'l-Beyt'in yayınladığı ve 12 cildini Fıkıh ve Fıkıh Usûlü ilimlerine ayırdığı “*el-Fihrisü’ş-şâmil li’t-Türâsi’l-‘Arabiyyi’l-İslâmî el-Mahtût: el-Fıkhu ve Usûlüh*” adlı muhtasar bir katalog tarzında hazırlanan eserden, GAL, GAS, Kayseri Râşid Efendi Kütüphanesi Emekli müdürü Ali Rıza Karabulut’un *İstanbul ve Anadolu Kütüphanelerinde Mevcut El yazması Eserler Ansiklopedisi* adlı kataloğundan, www.yazmalar.org adresinden, *Kıbrıs İslam Yazmaları Kataloğundan*, Şâmîle programının *Hızânetü’t-türâs* kısmından ve ulaşabildiğimiz diğer yazma eser

kataloglarından *el-Müctebâ* (المجتبى) ve *Şerhu Muhtasari 'l-Kudûrî* (شرح مختصر القدوري) adı ile İstanbul ve dış ülkelerin kütüphanelerinde tesbît edilen fakat vakit ve imkân darlığından incelenemeyen eserin diğer yazmaları şunlardır.²⁶

İstanbul: Topkapı Sarayı Yazma Eser Kütüphanesi: 1- 3502/A.978, İstinsâh Tarihi: 857/1453, (2. Cilt, 215 sahife);²⁷ 2- 3501/A.977, İstinsâh Tarihi: 950/1543 (387 Varak);²⁸ 3- 3503/A.985 Müstensih: Ahmet b. Osman. İstinsâh Tarihi: 1004/1596 (360 Varak);²⁹ Ayasofya Yazma Eser Kütüphanesi 1262 (559 Varak);³⁰ Esat Efendi Yazma Eser Kütüphanesi 741/46;³¹ Beşir ağa Yazma Eser Kütüphanesi 264;³² Yenicami Yazma Eser Kütüphanesi 469;³³ Damat İbrahim Paşa Yazma Eser Kütüphanesi 38, Müstensih: Hamza İstinsâh Tarihi: 864/1459 (1. Cilt, 2178 Sahife);³⁴ Feyzullah Efendi Yazma Eser Kütüphanesi 1- 807/730³⁵ 2- 808/731 Müstensih: Musa b. Hasan. İstinsâh Tarihi: 1053/1643 (414 Varak);³⁶ Çorlulu Ali Paşa Yazma Eser Kütüphanesi 209 (744 Varak);³⁷ Damatzâde Yazma Eser Kütüphanesi 905; Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi 499;³⁸ Hacı Selim Ağa Yazma Eser Kütüphanesi 1- 190/191³⁹ 2- 340/341 (556 Varak);⁴⁰ Atıf Efendi Yazma Eser Kütüphanesi 907;⁴¹ Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi 1/1599;⁴² Murat Molla

²⁶ Müstensih, İstinsah Tarihi, Varak ve Sahife adedi tesbit edilebilenler yazılmıştır.

²⁷ *el-Fihrisü's-şâmil: el-Mahtût el-fikhu ve Usûlüh*, I-XII, Amman 2003, 9/65.

²⁸ *el-Fihrisü's-şâmil: el-Mahtût el-fikhu ve Usûlüh*, 9/65.

²⁹ *el-Fihrisü's-şâmil: el-Mahtût el-fikhu ve Usûlüh*, 9/65.

³⁰ *el-Fihrisü's-şâmil: el-Mahtût el-fikhu ve Usûlüh*, 9/66.

³¹ *el-Fihrisü's-şâmil: el-Mahtût el-fikhu ve Usûlüh*, 9/66.

³² *el-Fihrisü's-şâmil: el-Mahtût el-fikhu ve Usûlüh*, 9/66.

³³ *el-Fihrisü's-şâmil: el-Mahtût el-fikhu ve Usûlüh*, 9/67.

³⁴ *el-Fihrisü's-şâmil: el-Mahtût el-fikhu ve Usûlüh*, 9/65.

³⁵ *el-Fihrisü's-şâmil: el-Mahtût el-fikhu ve Usûlüh*, 9/66.

³⁶ *el-Fihrisü's-şâmil: el-Mahtût el-fikhu ve Usûlüh*, 9/67.

³⁷ *el-Fihrisü's-şâmil: el-Mahtût el-fikhu ve Usûlüh*, 9/66.

³⁸ *el-Fihrisü's-şâmil: el-Mahtût el-fikhu ve Usûlüh*, 9/67.

³⁹ *el-Fihrisü's-şâmil: el-Mahtût el-fikhu ve Usûlüh*, 9/67.

⁴⁰ *el-Fihrisü's-şâmil: el-Mahtût el-fikhu ve Usûlüh*, 9/67.

⁴¹ *el-Fihrisü's-şâmil: el-Mahtût el-fikhu ve Usûlüh*, 9/67.

⁴² *el-Fihrisü's-şâmil: el-Mahtût el-fikhu ve Usûlüh*, 9/67.

Yazma Eser Kütüphanesi 74/42;⁴³ Laleli Yazma Eser Kütüphanesi 74/1007;⁴⁴ Veliyyüddin Efendi Yazma Eser Kütüphanesi 1177;⁴⁵ 2- 743/45.⁴⁶

Diğer Ülkelerdeki nüshaları. Tunus: Dâru'l-kütübi'l-vataniyye 1838-1839 (241 Varak);⁴⁷ Zeytûne Medresesi. Rakamü'l-hıfz: 4/220 No: 2334-⁴⁸ 2335-⁴⁹ 2336-⁵⁰ 2337-⁵¹ 2338.⁵² 1. Nüsha Müstensih: Muhammed b. Yezid b. Yahya, İstinsâh Tarihi: 842/1438 (222 Varak), 2. Nüsha Müstensih: Abdülcevat b. İbrahim, İstinsâh Tarihi: 1026/1616 (170 Varak), 3. Nüsha Müstensih: Mustafa b. Ali. **Hindistan:** Hüdabaş-Petene kütüphanesi. Rakamü'l-hıfz 19/1602 (387 Varak).⁵³ **Suriye:** Şâm Mektebü'z-zâhiriyye. Rakamü'l-hıfz: 7147 (442 varak);⁵⁴ Halep el-Evkâf 1849/324-325;⁵⁵ **Suûdi Arabistan:** Dâru İhyâi't-türâsi'l-arabî. 1- Rakamü'l-hıfz: 299 no:⁵⁶ 1262/17590 2- Rakamü'l-hıfz 300 No: 1662/17590;⁵⁷ Merkez el-Melik Faysal li'l-buhûs ved-dirasât el-İslâmiye, Riyad. Rakamü'l-hıfz: 14044;⁵⁸ **Mısır:** Kahire Ezher Kütüphanesi. Rakamü'l-hıfz: 1- 1262/17590 İstinsâh Tarihi: 1127/1715;⁵⁹ 2- 387/7589, Müstensih: Ali b. Mansur. İstinsâh Tarihi: 1127/1715;⁶⁰ 3-7089/387 (148 Varak); 4- 1262/17590 (427 varak); Kahire Dâru'l-kütüb. 1- 23521 Müstensih: Yusuf b. Emir. İstinsâh Tarihi: 849/1445;⁶¹ 2- 459/1; 3- 475/459-1⁶² 4-476/459-1;⁶³

⁴³ *el-Fihrisü's-şâmil: el-Mahtût el-fikhu ve Usûlüh, 9/67.*

⁴⁴ *el-Fihrisü's-şâmil: el-Mahtût el-fikhu ve Usûlüh, 9/67.*

⁴⁵ *el-Fihrisü's-şâmil: el-Mahtût el-fikhu ve Usûlüh, 9/67.*

⁴⁶ *el-Fihrisü's-şâmil: el-Mahtût el-fikhu ve Usûlüh, 9/67.*

⁴⁷ *el-Fihrisü's-şâmil: el-Mahtût el-fikhu ve Usûlüh, 9/67.*

⁴⁸ *el-Fihrisü's-şâmil: el-Mahtût el-fikhu ve Usûlüh, 9/66.*

⁴⁹ *el-Fihrisü's-şâmil: el-Mahtût el-fikhu ve Usûlüh, 9/65.*

⁵⁰ *el-Fihrisü's-şâmil: el-Mahtût el-fikhu ve Usûlüh, 9/66.*

⁵¹ *el-Fihrisü's-şâmil: el-Mahtût el-fikhu ve Usûlüh, 9/66.*

⁵² *el-Fihrisü's-şâmil: el-Mahtût el-fikhu ve Usûlüh, 9/65.*

⁵³ *el-Fihrisü's-şâmil: el-Mahtût el-fikhu ve Usûlüh, 9/65.*

⁵⁴ *el-Fihrisü's-şâmil: el-Mahtût el-fikhu ve Usûlüh, 9/67.*

⁵⁵ *el-Fihrisü's-şâmil: el-Mahtût el-fikhu ve Usûlüh, 9/65.*

⁵⁶ *el-Fihrisü's-şâmil: el-Mahtût el-fikhu ve Usûlüh, 9/66.*

⁵⁷ *el-Fihrisü's-şâmil: el-Mahtût el-fikhu ve Usûlüh, 9/66.*

⁵⁸ *el-Fihrisü's-şâmil: el-Mahtût el-fikhu ve Usûlüh, 9/66.*

⁵⁹ *el-Fihrisü's-şâmil: el-Mahtût el-fikhu ve Usûlüh, 9/66.*

⁶⁰ *el-Fihrisü's-şâmil: el-Mahtût el-fikhu ve Usûlüh, 9/66.*

⁶¹ *el-Fihrisü's-şâmil: el-Mahtût el-fikhu ve Usûlüh, 9/65.*

⁶² *el-Fihrisü's-şâmil: el-Mahtût el-fikhu ve Usûlüh, 9/67.*

⁶³ *el-Fihrisü's-şâmil: el-Mahtût el-fikhu ve Usûlüh, 9/67.*

İskenderiye Kütüphanesi 1197 (3 cilt halinde);⁶⁴ **Irak:** Bağdat Milli Kütüphanesi 391, (744 sahife). İstinsâh Tarihi: 965/1557;⁶⁵ Bağdat Kâdiriyye 240 (381 Varak).⁶⁶

E. Metin Tahkîkinde Takip Edilen Yöntem

Yazma eserlerin tahkîkinde genellikle iki yöntem takip edilir. Bu yöntemlerden birincisi en eski tarihli olma, eserin yazıldığı alanda söz sahibi birisine ait olması, mukâbele edilmiş olması, yazının okunurluğu gibi kıstaslardan biri veya bir kaçısı esas alınarak bir nüshanın esas kabul edilip onun üzerinden diğer nüshalarla karşılaştırma yapmaktır. Diğer yöntem ise, çalıştığımız metni en doğru şekilde ortaya koyabilmek için nüshalardan tercihlerde bulunarak, tabiri caizse metni yeniden inşa etmektir. Biz birinci yöntemi benimseyerek Manisa İl Halk Kütüphanesi – 492 nüshasını en eski tarihli olması sebebiyle, oldukça zor okunan bir hatta sahip olmasına rağmen ana metni oluşturmak için seçtik. Müstensihî belirtilmeyen bu yazmanın İstinsâh tarihi h. 710 (1310)'dur. Yani Şârih Zâhidî'den sadece 52 sene sonra yazılmıştır. Buna göre diğer nüshaları bu nüsha ile karşılaştırarak tenkitli metni oluşturduk. Aşağıdaki maddeler, tenkitli metni oluştururken esas aldığımız kuralları ihtiva etmektedir:

- 1-) Tenkitli neşirde esas alınan nüsha ile karşılaştırdığımız her bir nüshaya kütüphane bölümünün baş harfleri rumuz olarak verilmiştir. Buna göre Manisa İl Halk Kütüphanesi Akhisar Zeynelzade Koleksiyon – 346 nüshası mîm (م), Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi – 2479 nüshası kâf (ك), Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi – 4066 nüshası yâ (ي) harfiyle gösterildi.
- 2-) Nüshalar arasındaki farklılıkları belirtirken nüshanın rumuzu yazıldıktan sonra iki nokta üst üste konup farklı olan ifadeye yer verildi.
- 3-) Nüshalardan birinde fazla olan ifadeyi belirtmek için, nüshanın rumuzunu yazdıktan (ي، ق، م) sonra + işareti konarak fazla olan ifadeye yer verildi. Mesela bir nüshada fazla olarak قال kelimesi geçiyorsa bu م: + قال olarak gösterildi.

⁶⁴ *el-Fihrisü's-şâmil: el-Mahtût el-fikhu ve Usûlüh*, 9/66.

⁶⁵ *el-Fihrisü's-şâmil: el-Mahtût el-fikhu ve Usûlüh*, 9/65.

⁶⁶ *el-Fihrisü's-şâmil: el-Mahtût el-fikhu ve Usûlüh*, 9/66.

- 4-) Eksik olan ifadeyi belirtmek için yine nüshanın rumuzu (م، ق، ی) yazıldıktan sonra – işareti konarak noksan olan ifadeye yer verildi. Mesela bir nüshada قال ifadeyi geçmediyse bu قال – م şeklinde ifade edildi.
- 5-) Tek harf değişiklikleri dahi dipnotta gösterilmeye gayret edilerek, ana metnin orijinalliğinin korunmasına mümkün mertebe gayret edildi. Mesela ن yerine diğer nüshalarda و kullanılmasının dipnotta gösterilmesi buna örnek olarak verilebilir.
- 6-) Fazla ya da eksik olan bir ifade çok uzun olsa dahi eksik veya fazla olan kısım aynı şekilde dipnotta gösterildi.
- 7-) Şayet metinde konu ile alakalı ayete değinilmişse ayetin hangi surede geçtiği ve kaç numaralı ayet olduğu da dipnotta gösterildi.
- 10-) Nikâh bölümünde geçen elliye yakın hadîsin kaynakları dipnot olarak gösterilmiştir. Bulamadığımız birkaç hadîsin ise kaynağına ulaşamadığımızı belirttik.
- 11-) Ana metindeki paragraflandırmalar ve ibarelerde gerekli gördüğümüz kelimelerin harekelenmesi tarafımızdan yapılmıştır.
- 12-) Nikâh bölümünün konu başlıkları *Mebcut* ve *Bedâyi* gibi hacimli ve klasik eserlerden istifade edilerek tarafımızdan konulmuştur.
- 13-) Tenkitli metinde geçen şahısların hayatları hakkında da bilgi verilmiştir.
- 14-) Varakların ön yüzü ‘أ/ a’, arka yüzü ‘ب/ b’ harfleriyle gösterilmiştir. Asıl nüsha olan Manisa İl Halk Kütüphanesi – 492 nüshasının varak atlama yerleri, metinde parantez içinde [أ/ب] şeklinde belirtilmiştir.
- 15-) Müellifin başka kaynaklardan naklettiği bilgiler, elden geldiğince kaynaklarından kontrol edilerek, metinlerin geçtiği kaynakların sayfa bilgileri dipnotta belirtildi. Ancak genellikle ma‘nen veya özet olarak aktarım yapıldığı için, yerini bulmak her zaman mümkün olmadı.

- 16-) Çok fazla bilinmeyen garîb lafızlar ve ıstılahlar, *Tilbetü't-talebe*, *Lübâb*, *Mebûsât* gibi fıkıh kitaplarına müracaat edilerek dipnotta açıklanmıştır.
- 17-) Yazma eserlerde -bilindiği üzere- paragraf ve noktalama işaretleri bulunmamaktadır. Çalışılan metindeki paragraf ve noktalama işaretleri, ibarenin durumu göz önüne alınarak tarafımızdan konulmuştur.
- 18-) Kelimelerin yazımında modern imla esas alınmıştır.

Bütün bunlarla beraber, Hatasız bir Kitap, sadece Allah'ın Kelamı *Kur'ân-ı Kerîm*'dir. Kitabımızın muhtevâsında, imlâsında bütün beşeri dikkatimize rağmen birçok hatalar olabilir/vardır. Bunlar için okurların müsamahasına sığırım. Asgariye indirmek için gayret bizden, Tevfik ancak Allah'tandır.⁶⁷ "Eyle tevfikini bu bendene Yâ Rabb refik- Kıl inayet bana kim ente veliyyü't-tevfik"

⁶⁷ Hûd 11/88.

BİRİNCİ BÖLÜM

EL-KUDÛRÎ VE EL-MUHTASAR'I

I. EBU'L-HÜSEYİN EL-KUDÛRÎ'NİN YAŞADIĞI DEVİR VE MUASIRI OLAN FUKAHA

Kudûrî'nin yaşadığı IV. ve V. yüzyıllar, Abbâsîlerin ikinci dönemidir.⁶⁸ Bu dönem, İslâm Hukuku tarihçilerinin: “mezheplerin yerleştiği, âlimleri tarafından desteklendiği, münazara ve ilmî mücâdelelerin yaygınlaştığı devir”, “Taklîd devri”, “Mezheplerin tam olarak ortaya çıkışı ve taklîd devrinin başlaması”⁶⁹ gibi isimlendirilmelerle daha ziyade taklîd olgusuna vurgu yapılan bir dönemdir. Yetişen âlimlere, yazılan müdevvenata ve ilmi hareketliliğe bakınca bu devrin, siyasî

⁶⁸ Corci Zeydan Abbâsîlerin birinci devrini 750-833 olarak kabul etmektedir. Bu dönemi Ömer Ferruh ise, 750-848 yılları arasındaki önce Fars sonra Türk unsurunun etkisinin görüldüğü dönem olarak belirtmiştir. 2. Dönemde Zeydan'a göre 833-1258, Ferruh'a göre 848-1258 tarihleri arasındadır. Zeydan, Corcî, *İslam Medeniyeti Tarihi*, I-V, çev. Zeki Megamiz, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1976. II, s. 38-43; Ferruh, Ömer, *Tarihu'l-Edebi'l-Arabî*, I-VI, Daru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 1997. II. s. 34.

⁶⁹ İslâm Hukuku tarihini umumî olarak ele alan ve Türkçe'ye de çevrilen *Târîhü'l-Teşrî'l-İslâmî* adlı eserinde Mısırlı Muhammed Hudârî, İslâm hukuk tarihini altı devir hâlinde tedkik etmiştir. Peygamberimizin devri, Büyük yaştaki sahâbîler devri (hicrî 11-40 yılları arası), Küçük yaştaki sahâbîler devri (hicrî 41-100 yılları arası), Sunnet ve fikhın tedvin edildiği, Cumhurun takdir ettiği büyük imamların ve müctehidlerin çıktığı devir (hicrî II. asrın başından, IV. asır ortalarına kadar), mezheplerin yerleştiği, âlimleri tarafından desteklendiği, münazara ve ilmî mücâdelelerin yaygınlaştığı devir (hicrî IV. Asrın başlangıcından, Moğol vâlisi Hülâgu'nun Bağdad'ı istilâ edip, Abbâsî devletinin yıkıldığı 656/1258 tarihine kadar), bugüne kadar devam eden sırf taklid devri. Osman Keskiöğlü ise, Vahy Devri, Sahâbe Devri, Tabîîn Devri, İctihadlar Devri (100-350), Taklîd Devri (350-656), Duraklama Devri, olmak üzere altı devir tesbit etmiştir. Hayreddin Karaman da, Peygamberimizin Devri (Fikhın Doğuşu), Sahâbe Devri (Fikhın Gelişme Çağı), Abbâsîler Devri (Fikhın Olgunluk Çağı) ve Fikh Mezhepleri, Selçuklular Devri (Fikhın Duraklama Çağı), Moğol İstilâsından Mecelle'ye Kadar (Fikhın Gerileme Çağı), Mecelle'den Zamanımıza Kadar (Uyanış Çağı) adıyla yedi devir tesbit etmiştir. Ahmed Akgündüz de, Peygamberimiz Devri, Sahâbe Devri, Tâbîîler Devri, Müctehid İmamlar Devri, Mezheplerin Tam Olarak Ortaya Çıkışı ve Taklid Devrinin Başlaması, Altıncı Devir (656/1258'den zamanımıza kadar) olmak üzere altı devirden söz etmektedir. Ekrem Buğra Ekinci'de, İslâm Hukuk Tarihinin, Hazret-i Peygamber Devri, Sahâbe-i Kirâm Devri, Tâbîîn Devri, Mezheplerin Teşekkülü Devri, Taklid Devri, Taknin Devri olmak üzere altı safhada tedkik etmiştir. Ekinci, Ekrem Buğra, *İslâm Hukuku Tarihi*, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul, 2009, s. 10.

çalkantılara rağmen ilmi çalışmalar açısından velûd devirlerden biri olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu dönem hemen bütün ilim dallarında, çağını aşan isimlerin yaşadığı bir dönemdir.

Kudûrî ile muasır olup fıkhıta temayüz edenlerden, mezheplere göre şu isimler zikredilebilir. Hanefîlerden *en-Nevazil*, *Tenbîhu'l-Gâfilîn*, *Bustânu'l-Ârifîn* sahibi Ebu'l-Leys es-Semerkindî (v. 373/983); *eş-Şâmil* sahibi Ebu'l-Kasım Beyhakî (v. 402/1011); *el-Fevâid* sahibi Ebu Ca'fer en-Neseî (v. 414/1023); Hılâf (Mezhepler arası mukayeseli hukuk) ilminin vâzî kabul edilen *Te'sîsü'n-Nazar* ve *Takvîmü'l-Edille* sahibi Buhâralı Ebu Zeyd ed-Debûsî (v. 430/1039); Mustagfirî (v.432/1040); İlk Hanefî tabakât eseri kabul edilen *Ahbâru ebî Hanife ve eshabih* müellifi Saymeri (v. 436/1045); Kudûrî'nin hocası Cürcânî'den (v. 398/1008) fıkıh tahsil edenler arasında sayılan, *el-Ecnâs fi'l-furû'* ve *el-Furûk* sahibi Ahmed b. Muhammed en-Nâtîfî (v. 446/1054); Nâsîhî (v. 447/1055); *el-Mebsût*'u ile Hanefîler arasında haklı bir şöhreti olan Şemsü'l-eimme el-Hulvânî (v. 448/1056); Şâfîîlerden Kâdı Ebubekir el-Bâkillânî (v. 405/1014), Kudûrî zamanında Bağdat Şâfîîlerinin başı olan Ebû Hâmid el-İsferâyînî (v. 406/1015); İbn Fûrek el-Esbahânî (v. 406/1015); Ebu İshâk el-İsferâyînî (v. 418/1027); Mâverdî (v. 450/1058) ve Ebû İshak Şîrâzî (v. 476/1083); Mâlikîlerden İbn Ebî Zeyd el-Kayravânî (v. 389/999); Kadı Abdülvehhab el-Bağdâdî (v. 422/1031) ve Ebu'l-velîd el-Bâcî (v. 474/1081); Hanbelîlerden İbn Batta el-Ukberî (v. 387/997); Ebu Ya'lâ el-Ferrâ (v. 458/1066) ve Zâhirîlerin en önemli temsilcilerinden İbn Hazm (v. 456/1064) bu dönemlerde yaşamıştır.⁷⁰

II. DOĞUMU VE İSMİ

Tam adı *Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Ebûbekir Muhammed b. Ahmed b. Ca'fer b. Hamdân el-Bağdâdî el-Kudûrî*'dir. Buradaki *Ebu'l-Hüseyn*⁷¹ künyesidir⁷². Adı

⁷⁰ Kudûrî ile muasır diğer fukaha hakkında bkz. Kudûrî, Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Muhammed, *el-Mebsûatü'l-fikhiyyetü'l-mukârane: et-Tecrîd* (Neşredenler: Muhammed Ahmed Sirâc - Ali Cum'a Muhammed), I-XII, Kâhire 2004/1424 (*Nâşirlerin mukaddimesi*) 1/11-13.

⁷¹ *Ebu'l-Hüseyn* künyesi *Ebu'l-Hasen*'den daha meşhurdur. Meydanî, Abdülganî el-Ğuneymî b. Talib b. Hammade ed-Dımaşki el-Hanefî, *el-Lûbab fi şerhi'l-Kitâb*, Mektebe Muhammed Ali Sabîh, Kâhire 1961/1381 (*Nâşirin mukaddimesi*) 1/4 (Birinci Dipnot).

Ahmed'dir. Babasının adı *Muhammed b. Ebûbekir*'dir.⁷³ *Ebûbekr Muhammed b. Ahmed b. Ca'fer b. Hamdân* dedelerinin adıdır. *el-Âlim, el-Allâme, el-Bağdâdî, el-Kudûrî, el-Hanefî* ise lakabıdır.⁷⁴

Bazı kaynaklarda künyesi *Ebu'l-Hasen*⁷⁵ şeklinde de kaydedilmiştir, ancak bu farkın *Hasan* ve *Hüseyn* kelimelerinin yazım benzerliğinden (حسن-حسين) kaynaklandığı söylenebilir (Tashîf).⁷⁶ Âlimlerimizin isim, künye ve lakaplarının kayıt ve telaffuzundaki farklılıklar maalesef pek çok eserde karışımına çıkmaktadır.

362/973 yılında Bağdat'ta sâlih, müttakî, fâzıl ve âlim kimselerin bulunduğu bir evde doğmuş,⁷⁷ 428/1037 tarihinde 66 yaşında vefat etmiştir.⁷⁸ Babası Şeyh Muammer b. Ahmed âlim ve muhaddis idi.⁷⁹

⁷² Ebû, Ümmü, İbn ve Bint ile başlayan isimlere kişinin künyesi denir. Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri*, s.322.

⁷³ Fîrûzâbâdî (H. 816/1414), *Mirkâtü'l-Vâfiye ilâ Tabakâti'l-Hanefiye* 'sinde fukâhâdan sayarak müstakil bir başlık açtığı babasının tam adını Muhammed b. Ahmed b. Ca'fer b. Hamdân Ebûbekr el-Kudûrî (Vâlidü'l İmâmı Ebû Hüseyin Sâhibi Muhtasar) olarak verir. Fîrûzâbâdî'nin (H. 816/1414), *Mirkâtü'l-Vâfiye ilâ Tabakâti'l-Hanefiye* 'si henüz basılmamış Hanefî tabakat eserlerindedir. Bizim istifade ettiğimiz yazması, Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Halk Kütüphanesine 17186 numarası ile kayıtlı eserin 68. sayfasıdır.

⁷⁴ Lakap: Künye ve adının dışında sonradan konulan ve övgü/yergi bildiren unvan. Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri*, s.325.

⁷⁵ Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed et-Temîmî (562/1167), *el-Ensâb* (nşr. Abdullah Ömer el-Bârûdî), I-V, Beyrut 1408/1988, 4/460; İbrahim Rıfat, Hilmizade, *Meşhur Ashap ve Fukaha*, Beyhan yay. İstanbul 1956, s.146; Kudûrî, *et-Tecrîd (Nâşirlerin mukaddimesi)* 1/4; el-Kudûrî, *el-Muhtasar*, Fazilet Neşriyat h.1398 (*Nâşirin mukaddimesi*) 1/3.

⁷⁶ Özellikle ilk iki yüzyıllık dönemde harfler noktasız olarak kullanıldığı için, kelimeleri doğru olarak okumak önem arz etmekteydi. Sonraki zamanlarda da noktalama hataları olabiliyordu. Bu durum, yazma eser alanında önemli iki kavramı, 'tashîf' ve 'tahrîf'i doğurmuştur. *Tashîf*, genel kabule göre, bir Arapça kelimenin hareke, nokta veya harflerindeki bozulmalardır. *Tahrîf* ise, anlamda meydana gelen bozulmalardır. İbn Hacer (v. 852) ve sonraki dönem bazı alimlere göre ise, *tashîf*, yazımı birbirine benzeyen kelimelerinin noktalarının bozularak başka kelimeler haline gelmeleridir; *tahrîf* ise bunun dışındaki bozulmalardır. Yine Hadis ilminde bu mastardan müştak olan musahhaf ve muharref terimleri kullanılır. Dayhan, Ahmet Tahir, "*Hadislerde Tashîf ve Tahrîf*" (yayımlanmamış Doktora tezi, 2005).

⁷⁷ Bekdaş, *el-Lübâb-Dirâse ani'l-lübâb*, s. 1/286.

⁷⁸ Sem'ânî, *el-Ensâb*, 4/460; Leknevî, Muhammed Abdulhayy b. Muhammed, 1998/1418, *el-Fevâidü'l-Behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, Beyrut, s. 31; İbn Kutluboğa, Zeynüddin Kasım b. Kutluboğa (879/1474), *Tâcu't-terâcim fî men sannefe mine'l-hanefiyye* (nşr. Muhammed Hayr Ramazan Yûsuf), Dımaşk 1992 s. 98-99; Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 36-37; Kudûrî, *el-Muhtasar (Nâşirin mukaddimesi)* 1/3, Meydanî, *el-Lübâb*, 1/4. (*Lübâb*'ın mukaddimesinde İbn Hallikân'ın, İbn Kesîr'in, İbni Tağrîberdî'nin, İbn Cevzî'nin, Leknevî'nin, Sem'ânî'nin ve Hacı Halife'nin *Kudûrî* maddeleri bir araya getirilmiştir.)

Nisbesinin kökeni konusunda farklı görüşler vardır. Genel kanaat çömlek⁸⁰ manasına olan el'kîdr⁸¹ (القدر) kelimesinin çoğulu olan Kudûr'a (قدور) nisbeti olduğudur. Bu da kendisinin ya da atalarının çömlek⁸² imâlat veya satıcılığıyla uğraştığını ifade edebilir. Ulemadan bu şekilde kendisinin veya ailesinin mesleği ile meşhûr olanlar çoktur. Habbâzî (Ekmekçi), Sekkâkî (Maden oyma işçisi), Nâtîfî (Özel bir cins helvacı), Halvânî (Helvacı), Bakkâlî (Bakkal esnafı), Cessâs (Kireççi), Kerâbisî (Kalın kumaş satıcısı), Hasîrî (Hasırcı), Bezzâzî (Kumaş taciri), Sayraffî (Sarraf), Zeccâc (Camcı), Haddâd (Demirci)⁸³ vb. gibi.⁸⁴

⁷⁹ Bekdaş, *el-Lübâb-Dirâse ani'l-lübâb*, s. 1/286.

⁸⁰ Çömlek (i.) (Aslı Çölmek). Çökelden, yani süzölmüş çamurdan yapılmış toprak kap ve bilhassa ateşe koymaya mahsus olanı, toprak tencere. Komisyon, *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu, 1995, Ankara.

⁸¹ Bazı tefsirlerin nazarla alakalı bahislerinde (Yusuf 67 gibi) hadis olarak zikredilen إن العين تدخل الرجل القبر والجمل القدر cümlesindeki el'kîdr bu manada kullanılmıştır. Bkz. Bursevî, İsmâil Hakkı; *Tefsîru Rûhi'l-Beyân*, I-X, İstanbul, Cümle Yayınları, c. 4 s:293.

⁸² رب طباخ مليح أهيف القدر غير * مالكي أصبح لكن شغلوه بالقدور (*Nâsirlerin mukaddimesi*) 1/7;

⁸³ Özel, Ahmet, *Haneî Fıkıh Âlimleri*, İlgili maddelere bkz.

⁸⁴ Diğer görüşlere geçmeden Kudûr [Kelimenin sonundaki Yâ (ى) mensûbiyet ifade eden nisbet harfidir] (قدور) kelimesinin sarf ilmi açısından (*morfolojik: biçim ve yapısı ile alâkalı bilgi*) tahlilini yapmak, bu kelimenin manasını doğru bilmek açısından uygun olacaktır. Çünkü bu lakap, farklı eserlerde değişik şekillerde tercüme edilmektedir. Bu kelime câmid [Câmid: Müştak (türetilmiş) ve müştakkun minh (diğer kelimeler kendinden türeyen) olmayan isim. Câmidler de sülâsî, rubâî, humâsî ve humâsî üzere ziyadeler olarak dörde ayrılır. El'kîdr (القدر) sülâsî câmidlerdendir. (Aksekili Mustafa Hakkı, *Hulâsatü's-şürûh*, Matbaa-i Âmidî, h.1332, s. 15.)] olan el'kîdr (القدر) kelimesinin cemî mükesseridir.[Cemî (çoğul) müfredinin kalıbını muhafaza ederek cemileniyorsa musahhah veya sâlim, müennesine musahhaha veya sâlime, müfredinin kalıbını muhafaza etmiyorsa mükesser, mükessere (kırılmış cemi) denir. Nâsir (ناصر) kelimesinin cemisinin Nâsirûne (ناصرون) gelmesi gibi ki müfredindeki Nâsir (ناصر) kalıbı harekât ve sekenâtında bir değişme olmadan muhafaza edildiğinden sâlim/musahhahdır. Aynı kelimenin nussârûn (نصار) şeklinde cemilenmesi mükesserdir. (Abdurrahman b. Nizameddin Ahmet (Mollâ Câmi v.1492), *Fevâidi'z-zıyâiyye*, Fazilet Neşriyat, ts. s. 307)] el'Kîdr (القدر) lügatta, tencere, kazan, çömlek manasıdır. Kader, kazâ, hüküm manalarına olan ve câmid olan el'kader (القدر) kelimesinin ve miktar, meblağ, şeref manasına el'kadru (القدر) kelimesinin cemileri ekdâr (اقدار)'dır. Kelimenin müştak ve mutasarrıf hali sülâsî mücerredin üç bâbindan gelir. Birinci bâbdan güç, kuvvet, ta'zîm; ikinci bâbdan bir şeyi kıyaslamak; dördüncü bâbdan boyu kısa olmak manalarıdır. [Sarı, Mevlûd, *el'Mevârid Arapça-Türkçe Lügat*, İpek Neşriyat, İstanbul s. 1203-1204] Bu takdirde el'Kudûrî'nin lügavi manası: Çömlekciler (imâlat veya satışıyla meşğul olanlara) mensup olan, demek olur.

Bu misallerde de görüldüğü gibi meslek isimlerinin genellikle tekil (müfred) kalıpla kullanılması⁸⁵ ve kelimenin tekil şekli olan el-kıdrî (القدرى) ile lakaplanan kimselerin bulunması,⁸⁶ akla bunun bir belde nisbesi olma ihtimalini getirmektedir. Zaten Bekdaş'ta Bağdat'ın yakınlarında bir köy veya Bağdat'ın bir mahallesi olma ihtimalini ilk olarak zikreder.⁸⁷

Fakat Bağdat'ta Kudûra denilen bir yere/köye nispetidir görüşünü destekleyen yeterli delil yoktur. Tespit edebildiğimiz kadarıyla, büldân kitaplarında da Irak'ta böyle bir yerleşim yerinden bahsedilmemektedir.⁸⁸

Vatanına ve mezhebine izâfetle aldığı *el-Bağdâdî* ve *el-Haneftî* nisbeleri Kudûrî kadar meşhûr olmamıştır.⁸⁹

Kudûrî nisbesiyle tanınan, Ebu Ca'fer Muhammed b. Ahmed er-Ramlî el-Kudûrî, el-Heyssem b. Halef el-Kudûrî, es-Salâh et-Tarablusî el-Kudûrî gibi birkaç şahıs daha olmakla beraber, bunlar tanınmış değillerdir.⁹⁰

Kaynaklarda, Kudûrî'nin kendisi hakkındaki kısıtlı, babası hakkındaki birkaç cümlelik malûmat dışında annesi, zevce/zevceleri ve çocuk/çocukları hakkında bir bilgiye rastlanmamaktadır. Sadece daha çok hadîsle meşgul olan⁹¹ ve genç denilecek yaşta, (v. 440) yılında vefat eden Muhammed Ebu Bekir b. Ahmed⁹²

⁸⁵ Bu meseleyi (mensûbiyet) *el-Müntehab ve'l-müktezab*'nda bütün yönleriyle ele alan Mehmet Zihni Efendi'nin kullandığı bütün misallerde tekildir. Mehmet Zihni Efendi, *el-Müntehab ve'l-müktezab*, Marifet Yayınları, İstanbul, 1981, s. 345-372.

⁸⁶ الإمام أبو البركات عمر بن إبراهيم بن محمد بن الحسيني الزيدي القدرى - أبو إسحاق القرشي المعروف بالقدرى - غيلان بن يونس "القدرى" Zirikî, Hayruddin (1396/1976), *el-A'lâm: Kamusu Terâcim*, I-VIII, Kâhire 1954-1959, c. 5, s.124.

⁸⁷ Bekdaş, *el-Lübâb-Dirâse ani'l-lübâb*, s. 1/286.

⁸⁸ Ancak Hamevî aşağı Mısır'da böyle bir köy isminden bahsetmektedir. القدر جمع قدر وهي قرية بأسفل مصر. Hamevî, Şihâbuddin Yâkût b. Abdullah er-Rûmî el-Bağdâdî (626/1229), *Mu'cemü'l-Büldân*, I-V, Beyrut 1957/1376. C:3 s: 224. Sem'ânî *Ensâb*'ında Kudûrî'nin Ehl-i Bağdat'tan olduğunu söylerken بغداد من أهل بالقدرى، المعروف بالقدرى، nisbesinin kökeni hakkında bir açıklamada bulunmaz. Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed et-Temîmî (562/1167), *el-Ensâb* (nşr. Abdullah Ömer el-Bârûdî), I-V, Beyrut 1408/1988, c. 4, s. 460.

⁸⁹ Kudûrî, *et-Tecrid (Nâşirlerin mukaddimesi)* 1/8.

⁹⁰ Kudûrî, *et-Tecrid (Nâşirlerin mukaddimesi)* 1/7.

⁹¹ Kudûrî'nin oğlunun hadis hocaları Ebû Alî el-Hasen b. Ahmed b. Şâzân ve Kâdî Ebu'l-Kâsım et-tenûhî'dir. Bekdaş, *el-Lübâb-Dirâse ani'l-lübâb*, s. 1/286.

⁹² Bekdaş, *el-Lübâb-Dirâse ani'l-lübâb*, s. 1/286.

isminde bir oğlundan bahsedilmektedir.⁹³ Kudûrî, bugün tam olarak bilemeyeceğimiz bir sebeple, oğluna fıkıh öğretmemiş, bunun sebebini soranlara: “bırakın ruhu için yaşasın” diyerek cevap vermiştir.⁹⁴ Bu bize, elimize ulaşan kitap ve risâlelerinin çoğunluğu kelim/akâid hakkında⁹⁵ olan İmâm-ı Azam’ın oğlu Hammad’ı kelim ile uğraşmaktan men etmesini hatırlatmaktadır.⁹⁶

III. YETİŞMESİ VE İLMİ YÖNÜ

Kudûrî’nin yaşadığı dönemde siyasi olduğu gibi, ilmî ve kültürel olarak da başkent olan Bağdat’ta ciddi bir ilmî hareketlilik yaşanıyordu. İlim halkaları ve

⁹³ Fîrûzâbâdî (H. 816/1414), *Mirkâtü'l-Vâfiye ilâ Tabakâti'l-Hanefiye*’sinde (s.70) İbnü’l Kudûrî başlığında oğlunun ismini Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ebûbekr b. Ebû’l Hüseyin diye zikreder. *Tarihu medineti Dımişk*’ta İbni Kudûrî ile lakaplandığından bahsedilen Ebû’l Abbas Hişâm bin Hişâm’ın aileye mensubiyetine dair bir bilgi bulunmamaktadır. İbn Asakir, *Tarihu medineti Dımişk*, (Thk.: Ali Şîrî), Beyrut, 1417/1997, (LI), 160.

⁹⁴ Kuraşî, *el-Cevâhiru'l-Mûdiyye*, 1/249, أَعْرَأُكُمْ عَلَى النَّارِ أَعْرَأُكُمْ عَلَى النَّارِ “Ecrâüküm ale’l-füyâ Ecrâüküm ale’n-nâr” (Fetvâ vermeye en cür’etli olanınız cehenneme en cür’etli olanınızdır), Dârîmî, Ebû Muhammed Abdullah, *Sünen* (thk. Fevvâz Ahmed İzmirli), I-II, Beyrut, 1407. Babül Fetâyâ H.no: 159, الفضاة ثلاثة قاضيان في النار وقاض في الجنة رحل قضى بغير الحق فعلم ذلك فذاك في النار وقاض لا يعلم كآزياني في النار وهو في النار وقاض قضى بالحق فذلك في الجنة “Kâziyâni fi’n-nâr ve Kâzin fi’l-cenneti” (Üç Kâdî’den ikisi cehennemde biri cennettedir) Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *Sünenü’l-Tirmizî* (nşr. Ahmed Zehve-Ahmed İnâye), Bâbü’l Kâdî, Daru’l-Kitâbi’l-Arabî, Beyrut, 2005. H.no: 1322, Kudûrî’nin oğlunu fıkıhtan men etmesi bu gibi işin mesûliyetine işaret eden haberleri ve ömründe tek icthadda bulunmuş olanlar ya da iki icthadı bize gelmiş olan sahabeler dâhil fetva veren sahabelerin hepsini topladığımız zaman -adedi binde bir oranına tekâbül edecek şekilde- sadece 162 kişi olması gibi realiteleri akla getirmektedir. Çeker, Orhan, *Tasavvufî Meselelere Fikhî Bakış*, Damla Ofset, Konya, 2010, s.16.

⁹⁵ Ebû Hanife’nin kendisine isnad olunan ve günümüze ulaşan kitapları daha çok akaid ve kelâm konularına âittir. *el-Fıkhü’l-Ekber*, *el-Fıkhü’l-Ebsât*, *el-Vasiyye*, *Risâle ilâ Osman el-Bettî*, *Kitâbü’l-Âlim ve’l-Müteallim*, *el-Kasidetü’n-Nu’mâniyye*, *Müsnedü’l-İmâm Ebî Hanife*. Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 13

⁹⁶ El-Halebî’inin *Menâkıb*’inde hadise şöyle nakledilir: “Cevab budur ki imamun sözi ilm-i kelimde oldur ki oğlu Hammada didi. Ol vakit ki Hammadı gördi. İlm-i kelimde bahs eyler. Nehy eyledi. Hammad eyitdi: Sen bu ilmde bahs eylerdün, beni neye nehy eylersin. İmam eyitdi: Biz bahs eyledüğümüzde anun-çün bahs eylerdük ki bahs eyledüğümüz kişiye ilzam iderdük ve togrı yola getirürdük. Olmasın ki bahs eyledüğümüz kişiye ilzam ide. Siz togrı yoldan çıkarasız. Her kim ki bir kişiyi togrı yoldan çıkarmak dilese anun küfrin dilemiş olur. Her kim ki bir kişün kafir olduğın dilese ol kişi kafir olmadan kendü kafir olur.” Acar, Eyüp, *Muhammed Bin Ömer El-Halebî’inin Menâkıb-ı İmâm-ı A’zam tercümesi (1-73 varak) (gramer inceleme-metin-dizin-ıtpkı basım)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kütahya, 2007, s.129-130.

münâzara meclislerinin yanı sıra kütüphaneler de yaygındı.⁹⁷ Bu ilim ortamından etkilenen Kudûrî, Kur'ân-ı Kerîm'i ezberlemiş, başta Fıkıh, tefsir, kelam, usûl-ü fıkıh ve hadîs olmak üzere farklı şer'î ilimleri tahsil etmiş⁹⁸ ve Bağdat'ta Hanefî mezhebinin reisi olmuştur.⁹⁹

Hanefî tabakât eserleri, Kudûrî'yi farklı tabakalarda zikretmişlerdir. Genel kabul gören yedili tasnife göre,¹⁰⁰ Kudûrî “*Tercîh ashâbı*”ndandır. Bunlar, mezhep İmâmlarının ortaya koydukları görüşleri değerlendirerek, aynı konudaki farklı görüşler arasında tercih yapabilen âlimlerdir.¹⁰¹

⁹⁷ Kudûrî, *et-Tecrîd (Nâşirlerin mukaddimesi)* 1/8.

⁹⁸ Kudûrî, *et-Tecrîd (Nâşirlerin mukaddimesi)* 1/9; Sem'ânî, *el-Ensâb*, 4/460.

⁹⁹ Kallek, “*Kudûrî*”, *DİA*, 26/321; Sem'ânî, *el-Ensâb*, 4/460; İbrahim Rıfat, *Meşhur Ashap ve Fukaha*, s. 146.

¹⁰⁰ Sonraki Hanefilerce genel kabul gören bu tasnif şu şekildedir:

1- Şeriatte müctehidler: Dört mezhep imamı gibi.

2- Mezhepte müctehidler: Ebu Yûsuf, İmam Muhammed gibi Ebû Hanîfe'nin ashâbı. Bunlar furû alanındaki hükümlerde Ebû Hanîfe'ye ters düşseler de, aslında onun tespit ettiği usûl üzere icthad ederler.

3- Mezhep ashâbından rivayet gelmeyen konularda müctehidler: Hassâf, Ebu Ca'fer et-Tahâvî, Ebu'l-Hasen el-Kerhî, Şemsüleimme el-Hulvânî, Şemsüleimme es-Serahsî, Fahrü'l-İslâm el-Pezdevî, Fahrüddîn Kâdîhân vb. Bunlar ancak hakkında hüküm verilmemiş bir konuda, ortaya konan usûle göre icthad ederler.

4- Tahrîc ashâbı: Cessâs er-Râzî ve ashâbı gibi... Bunlar usûlü ve kaynakları iyi bildikleri için gelen farklı nakillerden, mezhebin genel yapısına uygun olarak tercihte bulunabilirler.

5- Tercîh ashâbı: Ebu'l-Huseyn el-Kudûrî, Merğînânî vb. gibi. Bu tabakadakiler, “Bu (kıyas) daha uygun, rivayet olarak daha sahih, insanlara daha elverişli/erfaktır” gibi gerekçelerle bazı rivayetleri diğerlerine tercih ederler.

6- Kaviller arasında temyiz yapabilen mukallidler tabakası: *Mütûn-i erbaa* müellifleri gibi. Bunlar en kuvvetli, kuvvetli, zayıf; zâhiru'r-rivâye, zâhiru'l-mezheb, nâdir rivâyet gibi ayrımlar yapabilenlerdir. Böylece bunlar eserlerinde zayıf ve geçersiz görüşleri nakletmezler.

7- Mukallitler tabakası. İbn Kemalpaşa bu tasnifi bir risalesinde zikretmiş, M. Zâhid Kevserî de Ebû Yûsuf'u anlattığı *Husnü't tekâdî*'sinde (Bkz. s. 25-27) bu kısa risalenin tam metnini vermiştir. Daha sonra Kınalızâde (v.979) ve Temîmî (1010/1601) de tabakât eserlerinin başlarında bu tasnife yer vermişlerdir. Temîmî bu tasnifin İbn Kemalpaşa'nın risâlesine dayandığını belirtmiştir. Bkz. *Leknevî'nin mukaddimesi*, s. 8-10; İbrahim Rıfat, *Meşhur Ashap ve Fukaha*, s. 13-15; Radvitevî, Hüseyin Hüsnî b. Hafız Hasan, *Suâl ve cevaplı Kudûrî-i Şerif Tercümesi*, Dersaadet, İstanbul 1329, s. (*Nâşirin mukaddimesi*) ğ (nûn) no'lu sayfa., Güney, a.g.e., s.16.

¹⁰¹ Apyadın, H. Yunus, “*İctihâd*”, *DİA*, 21/438.

Aşağıda bahsedilecek eserleri bilhassa *el-Muhtasar*'ı, Kudûrî'nin mezhep içinde saygın bir konumda olmasını sağlamıştır. Çünkü *el-Muhtasar* Hanefî mezhebinde *mütûn-i selâse* olarak ifade edilen temel üç metnin ilk yazılanıdır.¹⁰²

Kudûrî'nin fıkıh hocası, Muhammed b. Yahyâ el-Cürcânî'dir (v. 398). Kudûrî'nin hocası el-Cürcânî'nin fıkıhı ise, Ebubekir Cessâs er-Râzî'ye (v. 370) dayanmaktadır. Cessâs ise Ebu'l-Hasen el-Kerhî'nin (v. 340) rahle-i tadrîsinde bulunmuştur.

Her bir halkası, mezhepte müstesna bir mevkiye sahip bu ilmî silsile ve devamı şu şekildedir:¹⁰³ Ebu'l-Hüseyin el-Kudûrî (v. 428) ➔ Ebû Abdullah Muhammed b. Yahya el-Cürcânî (v. 398) ➔ Ebubekir er-Râzî el-Cessâs (v. 370) ➔ Ebu'l-Hasen el-Kerhî (v. 340) ➔ Ebû Saîd el-Berda'î (v. 317) ➔ Ebû Sehl Musa b. Nasr er-Râzî (v. II. yüzyıl) ➔ Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî (v. 189) ➔ Ebû Hanîfe (v.150)¹⁰⁴. İmâm-ı Azam'dan sonrası, ➔ Ebû Hanîfe (v. 150) ➔ Hammad b. Süleyman (v.120) ➔ İbrahim en-Nehâî (v. 96)¹⁰⁵ ➔ Alkama b. Kays (v. 62) ➔ Abdullah b. Mesud (v. 32).¹⁰⁶

Bu dönemde Bağdat'ta çok sayıda mezhep ve taraftarının bulunması sebebiyle münâzara meclislerinin ve ilim halkalarının yaygın olmasından ilmî bir hareketlilik söz konusudur. Kudûrî'nin, Hanefî mezhebi yanında, *El-Muhtasar*'da hiç

¹⁰² Özel, "Hanefî Mezhebi" (*Literatür*), DİA, 16/22. Diğer iki eser, Neseî'nin (v. 710) *Kenzü'd-dekâik*'i ve Tâcüşşerîa'nın (8. yüzyıl) *el-Vikâye*'sidir.

¹⁰³ Hanefî mezhebinin temellerinin Kûfe'de atılması sebebiyle, özellikle h. V. asra kadar, Hanefî mezhebinin ağırlık merkezini Irak oluşturmuştur. Bu çerçevede, Ebû Hanîfe'den Kerhî'ye, onun öğrencisi Cessâs'a, ondan da Kudûrî'ye uzanan hoca-öğrenci ilişkisi içinde devam eden ilmî bir silsile söz konusudur. Irak Hanefiliği olarak da ifade edilebilecek bu ilmi silsile içinde yer alan âlimler, Hanefî mezhebinin şekillenmesi ve yayılmasında etkin rol almışlardır. Irak Hanefiliğinin bu etkinliği, V. asrın sonlarından itibaren, büyük oranda Maverâünnehir ve Semerkand bölgelerindeki Hanefî ulemaya kayacaktır. Sonraki birkaç yüzyılda da *Mevsûlî* (v. 683/1284) ve *İbnü's-Sââtî* (v. 694/1295) gibi birkaç âlim dışında Iraklılardan parlak şahsiyetler pek çıkmamış; bu bölge sonraki devirlerde geri planda kalmış görünmektedir. Bardakoğlu, Ali, "Hanefî Mezhebi", DİA, 16/1; Güney, a.g.e., s. 102.

¹⁰⁴ Leknevî, *el-Fevâidü'l-Behiyye*, s. 57; Kudûrî, *et-Tecrîd (Nâşirlerin mukaddimesi)* 1/9, (2. dipnot).

¹⁰⁵ İbrâhim en-Nehâî'den (v. 96/714) sonra "Irak Fıkıhı" (Irak Ekolü) olarak anılmaya başlamıştır. Bardakoğlu, Ali, "Hanefî Mezhebi", DİA, 16/1.

¹⁰⁶ Özel, Ahmet, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 14-16

yer vermemesine rağmen¹⁰⁷ bölgede yaygın olması sebebiyle özellikle Şâfiî fikhını da iyi bildiği, başta *et-Tecrîd* olmak üzere kaleme aldığı birçok eserinden anlaşılmaktadır. Zaten dönemin ilmî bir özelliği olan münâzarayı yapabilmek için, karşı tarafın fikhını bilmek zorunluydu. Bu münazaralardaki üslup, ilmi nezaket ve kemâlat içerisindedir.

Bilhassa Şâfiîlerden Kâdî Ebu't-Tayyib et-Taberî¹⁰⁸ ve Kudûrî'nin yanında büyük yeri olan Ebû Hâmid el-İsferâyînî ile her iki tarafında mahabbet ve ihtiramla yaptıkları, edeple süslenmiş, ilimle nurlanmış münazaraları meşhurdur.¹⁰⁹

Devrin ulemâsının hak edene hakkını verme erdemi tek taraflı değildir. Kudûrî'yi dönemin diğer mezhep ulemâsı da takdîr etmiştir. Hanefî olan İbni Tağrîberdî (v. 874/1469), Hatîb el-Bağdâdî'nin (v. 463/1071) *Târîhu Bağdâd*'daki "Sadûk'tur, Makâmı yücedir, Kadri azîmdir, ibâresi anlaşılır, lisanı akıcı, tilâveti devamlıdır vb." medhiyelerini aktardıktan sonra, "*Hakiki meziyet/üstünlük, düşmanın tanıklık ettiğidir*"¹¹⁰ anlamındaki şiiri naklederek, Hatîb'in Hanefîlere genellikle olumsuz yaklaşmasına rağmen Kudûrî'den övgüyle bahsetmesine dikkat çekmektedir.¹¹¹

IV. HOCALARI

Kudûrî'nin ders aldığı âlimlerden tesbît edebildiklerimiz şunlardır:

A. Ubeydullah b. Muhammed el-Havşebî (v. 375)

¹⁰⁷ Kudûrî, *el-Muhtasar*'ında İmâmeyn'in, hatta bir yerde i. Şa'bi'nin (v. 104, Bkz. *Kitabü'l Hunsâ*) görüşlerine yer vermesine rağmen Şâfiî ictihâtlara hiç temas etmemektedir. Bunda, bu ihtilafları mevzû' edinen *et-Tecrîd* gibi hacimli eserleri yazmasının da tesiri olabilir.

¹⁰⁸ İmâm-ı Subkî Tabakâtında Kudûrî ile Ebu't-Tayyib et-Taberî'nin, hul' yapılan kadına ıddeti içinde talâk lâhık olur mu, olmaz mı? Konusunda yaptıkları münâzarayı haber verir. Bekdaş, *el-Lübâb-Dirâse ani'l-lübâb*, s. 1/293-294.

¹⁰⁹ Bekdaş, *el-Lübâb-Dirâse ani'l-lübâb*, s. 1/293-294.

¹¹⁰ Meydanî, *el-Lübâb*, (*Nâşirin mukaddimesi*) 1/5.

¹¹¹ Meydanî, *el-Lübâb*, (*Nâşirin mukaddimesi*) 1/5; Kallek, "Kudûrî", *DİA*, 26/322

Leknevî'nin verdiği bilgiye göre, Merğînânî onu "Ashâbu't-tahrîc"ten kabul etmiştir. Ömrünün sonuna doğru felç olmuş, Ebu Hanîfe'nin kabrinin yanına defnedilmiştir. "*Tercîh-u Mezheb-i Ebi Hanîfe*" adlı bir eser yazmıştır.¹¹⁹

V. TALEBELERİ

A. Ebubekir Abdurrahman b. Muhammed es-Serahsî (v.439/1047)

Tekmiletü't-Tecrîd ile *Kitâbu Muhtasari'l-Muhtasar* adlı eserleri ile bilinir. Hocası Kudûrî'den fıkıh eğitimi aldıktan sonra Horasan bölgesine gitmiş, daha sonra Basra kadılığına getirilmiştir. Devamlı oruç tutan, nefesine muhalefet eden zâhid birisi olarak bilinir.¹²⁰

B. el-Mufaddal b. Mes'ûd b. Muhammed et-Tenûhî (v. 442/1050)

Tam ismi, *el-Mufaddal b. Mes'ûd b. Muhammed b. Yahyâ b. Ebi'l-ferac et-Tenûhî*'dir. Kudûrî ve Saymerî'den Fıkıh öğrenmiş, kâdîlık yapmış, edebiyat, nahiv ve hadîsle de ilgilenmiştir. Eserleri: *Kitâbu Ahbâri'n-nahviyyîn*, Şâfiî'ye (v. 204) cevap verdiği ve onun naslara muhalefet ettiği husûsları zikrettiği *Kitâbu't-tenbîh (et-Tenbîh fî reddi 'ş-Şâfi'î fîmâ hâlefe'n-nusûs)*, ayakların yıkanmasının gerekliliğini anlatan bir Risâle, *el-Beyân ani'l-fasl fî'l-eşribe beyne'l-halâl ve'l-harâm* adında içeceklerde helal haram ayırımına dair bir risâlesi vardır.¹²¹

C. İbn Berhân el-Ukberî (v. 456/1064)

Tam ismi *Abdulvâhid b. Ali b. Berhân Ebu'l-Kâsım el-Esedî el-Ukberî*'dir. Hanbelî iken Hanefî, müneccim iken nahivci olmuş, Kudûrî'den fıkıh okumuştur. Nahvin yanı sıra iyi derecede fıkıh, kelâm, hadîs ve ensâb bilgisine sahipti. 456/1064

¹¹⁹ İbn Kutluboğa, *Tâcü'tterâcim*, s.98, Leknevî, *el-Fevâidü'l-Behiyye*, s. 331, Kallek, "*Kudûrî*", DİA, 26/321.

¹²⁰ Kudûrî, *et-Tecrîd (Nâşirlerin mukaddimesi)* 1/11.

¹²¹ Kudûrî, *et-Tecrîd (Nâşirlerin mukaddimesi)* 1/11.

yılında Bağdat'ın kuzeyinde Dicle üzerinde bir belde olan Ukberâ'da vefat etmiştir.¹²²

D. Hatîb el-Bağdâdî (v. 463/1072)

İsmi Ahmed bin Ali bin Sâbit bin Ahmed bin Mehdî el-Bağdâdî'dir. Künyesi Ebû Bekr'dir. 392/1002 senesi Cemâziye'l-âhır ayının yirmidördüncü gününe rastlayan Salı gününde Bağdad'da doğdu. Babası Ebü'l-Hasen Ali, ilim sahibi ve Bağdad'ın Derzicân köyünün hatîbi olup, cum'a günleri câmide hutbe okur, namaz kıldırırdı. "Hatîb-i Bağdadî" lakabı ile meşhûr oldu. Oğlunu daha oniki yaşında iken, Kur'ân-ı Kerîm'i öğrenmesi, ezberlemesi için, büyük âlim Kettânî'ye teslim etti. Kısa zamanda Kur'ân-ı Kerîm'in tamâmını ezberledi. Yirmi yaşında iken Basra'ya gitti. Üç sene orada kaldıktan sonra Nişâbûr'a geçti. Sonra İsfehan'a geldi. Otuz yaşından sonra da Şam'a gitti. Altı sene burada kaldı. Fıkıh ilmini, Mehâmilî ve Kâdî Ebû Tayyib'den aldı. Hadîs ilminde çok bilgi sahibi oldu. Bu ilmin bütün kollarında mütehasıs idi. Çok kıymetli kitaplar yazdı. Ona "Şarkın Hâfızı" denilirdi. Bağdat'ta doğmuş ve aynı yerde vefât etmiştir. Hâfız ve muhaddis olan bu meşhûr Şâfiî âlimi, Kudûrî'den hadîs rivâyet etmiştir.¹²³ Hatîb-i Bağdadî çok kıymetli kitaplar yazmıştır. Bunların sayıları yüze yakındır.

Târîh-i Bağdâd: Gayet geniş ve mükemmel bir şekilde hazırlanmış en meşhûr eseridir. Metin tam olarak 14 cild hâlinde 1931 yılında Kâhire'de basılmıştır. Muhtelif baskıları yapılmıştır. Bağdâd'da yaşamış hadîs âlimlerinin hâl tercümelerini anlatmaktadır. Kitabın içinde 7831 âlimin hayatı vardır. Eserde, en önce Hazreti Ali'nin hâl tercümesi anlatılmaktadır.¹²⁴

Hal tercümelerinin başında, Bağdad şehrinin târihi, coğrafyası ve topografyası ile ilgili olarak 100 sahifeden fazla bilgi verilmektedir. Bu medhal (giriş) bilgileri, G. Salman tarafından, hülâsa edilerek kısmen neşredilmiş ve

¹²² Leknevî, *el-Fevâidü'l-Behiyye*, s. 190.

¹²³ Kudûrî, et-Tecrîd (Nâşirlerin mukaddimesi) 1/9, Leknevî, *el-Fevâidü'l-Behiyye*, s. 57. İbnü's-Sübki, Ebu Nasr Taceddin İbnü's-Sübki Abdülvehhab b. Ali (771/1370), *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, I-X, Kahire 1383/1964'den ofset: yy. ts, c.4, s. 29.

¹²⁴ İbnü's-Sübki, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, c. 4, s. 39.

“*Introduction topographique a l’histoire de Bağdâd*” adı ile Fransızcaya tercüme edilmiştir.

E. **Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed el-Akta' el-Bağdâdî (v.474/1081)**

Tam adı Ebu'n-Nasr Ahmed bin Muhammed ve Abdulvâhid bin Ali'dir. *Muhtasar*'ın üzerine yapılmış birçok şerhden ilki talebesi Akta' (474/1081) tarafından yapılmış olanıdır.¹²⁵ Kudûrî'nin önemli öğrencilerindendir. Fıkıhın yanı sıra iyi derecede matematik de bilen Akta', hocasının vefâtından sonra h. 430 yılında Râmehurmüz'e gitmiş ve h. 474'te vefat edinceye kadar orada ders vermiştir.¹²⁶

F. **Ebu Abdullah Muhammed b. Ali Dâmeğânî (v.478/1085)**

H. 398'de Dâmeğân'da doğup fakîh Ebu Sâlih'ten ders aldı. Gençken Bağdat'a geldi ve Kudûrî, Ebu Abdullah el-Hüseyn b. Ali es-Saymerî (v. 436/1045) ve Muhammed b. Ali es-Sûrî (v. 441/1057) gibi hocalardan fıkıh ve hadîs dinledi.¹²⁷ h. 447 yılında Ebu Abdullah b. Mâkûlâ'nın ölümünden sonra Bağdat'ta Kâdî'l-kudât olan Dâmeğânî, h. 478 yılında vefat edene kadar bu görevinde kalmış, döneminde Irak Hanefîlerinin reîsi olmuştur¹²⁸. Zamanında Ebu Yûsuf'a benzetilen ve neslinden de kadılar çıkan Dâmeğânî hakkında Şâfiî âlim Ebu't-Tayyib et-Taberî'nin (v. 450/1058) “*Dâmeğânî, Şâfiî mezhebini bizim ashabımızın çoğundan daha iyi bilir.*” dediği nakledilmiştir. Ebu Abdullah Dâmeğânî ve ‘*Tabakâtu'l-fukahâ*’ sahibi Ebû İshâk eş-Şîrâzî (v.476/1083) aynı dönemde yaşamış ve bu iki âlim zaman zaman bir araya gelerek ilmî müzâkerelerde bulunmuşlardır. Kaynaklarda her ikisi hakkında da “*Maddî imkânsızlıklar sebebiyle, kendilerine hac farz olmayan iki imâm*” ifadesinin kullanılması, her ikisinin de fakir bir hayat geçirdiklerini göstermektedir.¹²⁹

¹²⁵ Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 40.

¹²⁶ Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 70, Kudûrî, et-Tecrîd (Nâşirlerin mukaddimesi) 1/10, Kallek, “*Kudûrî*”, *DİA*, 26/322.

¹²⁷ Leknevî, *el-Fevâidü'l-Behiyye*, s. 299-300, Kallek, “*Kudûrî*”, *DİA*, 26/322.

¹²⁸ Kallek, Cengiz, “*Dâmeğânî*”, *DİA*, 8/453-454; Kudûrî, et- *Tecrîd*, (Nâşirlerin mukaddimesi) 1/10; Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 40-41.

¹²⁹ Kallek, Cengiz, “*Dâmeğânî*”, *DİA*, 8/453-454; Kudûrî, et-*Tecrîd* (Nâşirlerin mukaddimesi) 1/10; Kuraşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye*, 3/271.

G. Ebu'l-Hâris Muhammed b. Ebi'l-fadl Muhammed es-Serahsî

Kudûrî'nin yanında uzun yıllar eğitim alan öğrencilerindendir. Şâfîî âlim *Ebu Sa'd el-Mütevellî* (v. 478) onu çok överdi. Bir dönem dersleri aşırı tekrar etmesi sebebiyle 'mâlihülyâ' (sürmenaj/kuruntu hastalığı) olacak kadar gayretli olan Ebu'l-Hâris hakkında Kudûrî'nin şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "*Horasan ve Aynu'n-nehr yöresinden, ondan daha fakihî gelmemiştir*".

Kuraşî'nin verdiği bilgiye göre, babası, Kudûrî'nin derslerine katılması için hac yolculuğu esnasında oğlunu Bağdat'a bırakmıştır. Ebu'l-Hâris, on iki yıl Fıkıh eğitimi aldıktan sonra Serahs'a, babasının yanına gittiğinde, babası selamını almamış ve ona "*Bağdat'a giden bütün hafızlar Kur'ânı unutuyor mu?*" diyerek endişesini bildirmişti. O da "*Unutmadım, bilakis her gün tekrarlıyorum*" deyince, babası selamını almıştı.¹³⁰

H. Ebû Yûsuf Abdusselâm b. Muhammed el-Kazvîni

Bu kişi "*Hadâik-u Zât-i Behce*" adlı oldukça hacimli (300 cilt) bir tefsirin sahibidir. İlk yedi cildi fatiha hakkındadır. Birçok yeri gezmiş olan bu şahıs, Mu'tezilî¹³¹ olarak bilinmektedir.¹³²

¹³⁰ Kudûrî, *et-Tecrid (Nâşirlerin mukaddimesi)* 1/11, Güney, *a.g.e.*, s. 66

¹³¹ Zâhidî hakkında da bu iddiada bulunduğu için bu mezhebi tanımakta fayda vardır. İslam dinindeki bir itikadi mezhep. Mu'tezile, kelime olarak "ayrılanlar, uzaklaşanlar, bir tarafa çekilenler" anlamına gelir. Büyük günah işleyen kimsenin iman ile küfür arası bir mertebede olduğunu söyleyerek Ehl-i Sünnet bilginlerinden Hasan-ı Basrî'nin (v. 110/728) dersini terk eden Vâsıl bin Atâ (v. 131/148) ile ona uyanların oluşturduğu mezhep bu isimle anılır. Mu'tezile ise kendini "ehlül-adl ve't-tevhîd" (adalet ve tevhid ehli) diye adlandırır. Özellikle kader ve kaza konularındaki yorumları ve inançları nedeniyle İslam dinindeki diğer mezheplerden ayrılmışlardır; ama yine de İslâm dininin çoğunluğunu oluşturan Ehl-i sünnet, Mu'tezile'yi İslam dışı saymamaktadır. Akılcı bir mezhep olan Mu'tezile, mantık kurallarıyla çelişir gördüğü âyet ve hadisleri Ehl-i Sünnet'ten farklı biçimde yorumlamış ve bu yorumlarında akla öncelik vermiştir. Nitekim Mu'tezile mezhebi, gerek akla fazla değer vermesi ve özellikle de Abbasiler döneminde felsefe ile girdiği yakın ilişkiler dolayısıyla barındırdığı felsefî metod ve görüşleri nedeniyle fazlasıyla eleştirilmiştir. Özellikle de nass (âyet veya hadis) ile akılın çeliştiği noktalarda sıklıkla nassı akla uygun gelecek şekilde yorumlamaları diğer mezheplerde büyük tepki uyandırmıştır. Modern zamanlardaki bazı araştırmacı ve İslam tarihçileri de Mu'tezile mezhebini akla verdiği önem ve metodları bakımından, çeşitli hususlarda *rasyonalist* olarak tanımlarlar. Mu'tezile mezhebinin kendi içinde bağlı olduğu beş esası vardır. Bu esasların ilki olan ve İslâm dininin de ilk esası olan tevhidin bu beş esasın temeli olduğunu öne sürerler. Bazı cemaat ve mezhepler bu düşünceye

VI. VEFATI

Kudûrî'nin vefâtından bir buçuk sene kadar önce (427/1035), Fırât'ın bir kolu olan Îsâ nehri/kanalı üzerindeki “*diken köprüsü*” yıkılmış, dönemin Halîfesi Muharrem ayında tekrar îmarını emretmiş, köprü yapımındaki harcamaların yönetimi ise Kudûrî'ye verilmişti.¹³³

Ebu'l-Hüseyin el-Kudûrî, ilmi nâfi, ameli sâlih ve avam-havas bütün insanlara faydeli bir ömürden sonra 428/1037 yılı Receb'in beşinci günü 66 yaşında iken Bağdat'ta vefat edip¹³⁴ aynı gün Derbüebîhalef'teki evine defnedilmiştir. Nâsı daha sonra Mansûr caddesindeki türbeye, Hanefî ulemâsından Ebu Bekir el-Cessâs'ın talebelerinden olup 403'de vefat eden Muhammed b. Musa Ebû Bekir el-Hârizmî'nin kabrinin yanına nakledilmiştir.¹³⁵

VII. ESERLERİ

Aşağıda, ayrı bir başlık altında *el-Muhtasar*, şerh, hâşiye, manzûm, telhîs ve tekmileleri hakkında geniş malumat verileceği için burada *el-Muhtasar*'ın dışındaki eserlerine yer verilecektir.

karşı çıkmıştır. Ehl-i Sünnet tarafından kurulan kelâm ilmi hicrî IV. asırdan (miladi 9. yüzyıldan) itibaren ortaya çıkmış olmakla birlikte, bu ilmi ortaya çıkaran etkenler arasında Mu'tezile'nin ayrı bir yeri vardır. Hatta Kelâm ilminin Mu'tezile'nin öncülüğünde doğmuş olduğu söylenebilir. Bu mezhep, aynı zamanda iyi bir edebiyatçı ve tefsirci olan Ebû'l-Hüzeyl el-Allâf (v. 235/850), Nazzâm (v. 231/845), Câhiz (v. 255/869), Bısr b. Mutemir (v. 210/825), Cübâî (v. 303/916), Kadî Abdülcebâr (v. 415/1025) ve Zemahşerî (v. 538/1143) gibi büyük kelâmcılar yetiştirmiştir. Abbâsîler döneminde en parlak günlerini yaşamış olan Mu'tezile daha sonra etkinliğini hatta bir mezhep olma hüviyetini yitirmiştir. Günümüzde Mu'tezile başlı başına bir mezhep olarak mevcut olmamakla birlikte bazı görüşleri Şîa'nın Caferiyye ve Zeydiyye kolları ile Hâricîliğin İbadiyye kolunda yaşamaktadır. Mütezile'de önemli esasların başında Tevhid, Adalet, Va'd ve Va'id (Söz ve tehdit, kişinin amelinin haliki oluşu), el Menziletu beyne'l-menziletayn (büyük günah işleyenlerin iman ve inançsızlık arasında bir yerde bulunmaları), Emr-i bi'l-ma'rûf ve Nehy-i ani'l-münkerin farz-ı ayn oluşu gelir. Ayrıca Kur'ân'ın mahlûkiyeti ve aklın nakle faikiyeti gibi hususlar da mezhep için önemli olan hususlardandır. Ebu Zehra, Muhammed, “*İslam'da İtikâdî, Siyasî ve Fikhî Mezhepler Tarihi*”, 1993, Şûrâ Yayınları, İstanbul, Çeviren: Sıbğatullah Kaya, s. 140.

¹³² İlhan, Avni, “*Ebû Yûsuf el-Kazvîni*”, DİA, 10/265.

¹³³ Güney, a.g.e., s. 68.

¹³⁴ “Zıyâi bilcümle erbâb-ı irfâmî ğarîk-ı hüzn eylemiştir. Vefatında herkesin çeşminden dümû-u teessür akmıştır.” Kudûrî, *el'Muhtasar (Nâşirin mukaddimesi)*, 1/3.

¹³⁵ Bekdaş, *el-Lübâb-Dirâse ani'l-lübâb*, s. 1/285; Kudûrî, *et-Tecrîd (Nâşirlerin mukaddimesi)* 1/7; Sem'ânî, *el-Ensâb*, 4/460.

1. et-Tecrîd fî Mesâili'l-Hilâfi beyne'l-Hanefiyyeti ve's-Şâfiyye: İlm-i hilâf (karşıt görüşlerin fikhı) konusunda kaleme alınmış, geniş muhtevalı ilk eserlerdendir. Eser, furû-ı fikhîta İmâm Şâfiî ile Ebû Hanîfe ve talebeleri arasındaki önemli ihtilâf konularını,¹³⁶ karşılıklı deliller ve her bir tarafın diğerine verdiği cevaplarla inceleyen, iki mezhep arasında karşılaştırmalı olarak yazılmış en geniş çalışmadır.

Eserin başından itibaren tâlibini celbeden kolay anlaşılır bir üslûbu vardır.¹³⁷ Karışık terkîpler ve zor lafızlar kullanılmamıştır. İhtilaf olmayan konulara yer verilmemiş, ihtilâflar ise fikh babları altında, *mes'eleler* halinde işlenmiştir. Hanefî ve Şâfiî mezhepleri arasındaki ihtilâflar ortaya konurken “cedel” yöntemi takip edilmiştir.

Eser özellikle sakin bir ilmî tartışma ortamının ve müsamahanın güzel bir örneğini teşkil etmesinden ameli mezhep müçtehitlerinin birbirlerine olan hoşgörüsünün kadim bir delili niteliğindedir. Muhalifleri rencide edecek ifadeler kullanılmamaktadır. Bu üslûp, mezhep içi veya mezhepler arası ictihât farklılıklarında ileri giden mutaassıp mezhep mukallitlerine karşı da muhkem bir hucet, müessir bir ders niteliğindedir. Kitap Hanefî ve Şâfiî delillerini, diğer eserlerde bulunmayan bir genişlikte derleyen fikhî bir eserdir. Kudûrî, bu eserinde önce Hanefîlerin, devamında Şâfiîlerin delillerini zikrettikten sonra, Hanefîlerin delillerini destekleyip karşı tarafın delillerine cevap verir.¹³⁸

Kitap, Hanefîlerin Âhad haberleri kullanmada gösterdikleri titizliği anlayamayanların çoğu kere söyledikleri “*Hanefîlerin nasstan ziyade reye dayandığı*” iddialarına da farklı bir bakış açısı getirmekte, Kudûrî'nin Hanefî görüşünü savunurken kullandığı çok sayıda hadîs delili, Hanefîlerin sünnete vukûfiyetini ve bağlılığını göstermektedir.

¹³⁶ Hanefî mezhebinin bu özelliğini, bizzat Ebû Hanîfe ictihad ederken takip ettiği usûlü şu şekilde açıklamıştır: “Allah'ın kitabındaki alı kabul ederim. Onda bulamazsam Rasûlullah'ın mutemed âlimlerce mâlûm, meşhur sünnetiyle amel ederim. Onda da bulamazsam ashâb-ı kiramdan dilediğim kimsenin re'yini alırım. Fakat iş, İbrahim en-Nehaî, eş-Şa'bî, el-Hasenü'l-Basrî ve Atâ'ya gelince, ben de onlar gibi ictihad ederim” (el-Mekkî, *Menâkıb*, I, 74-78).

¹³⁷ Hâlbuki pek çok eserin giriş kısmı, müellifinin ilmi dirayetini gösterdiği yer olmasından ibaresi, kitabın geri kalan kısmına nazaran daha zordur. Bkz. *Dürer, Bahru'r-Ra'ik* vb. gibi.

¹³⁸ Kudûrî, *et-Tecrîd (Nâşirlerin mukaddimesi)* 1/23 (2. dipnot).

Dönemin âdetlerine uygun olarak, öğrencilere imlâ ettirme yoluyla te'lif edilmiş olan eser,¹³⁹ 2004'te Kâhire'de *Muhammed Ahmed Sirâc* ve *Ali Cum'a Muhammed*'in tahkikiyle 12 cilt halinde yayımlanmıştır. Tahkik çalışması çerçevesinde, kitabın hadîsleri tahrîc edilmiş, verilen fikhî bilgiler, mezheplerin diğer kaynaklarına atıfla gözden geçirilmiştir.

Tecrîd üzerine sonradan çalışmalar yapılmıştır. Kudûrî'nin öğrencisi Ebu Bekir Abdurrahman b. Muhammed es-Serahsî (v.439/1047), hocasının *et-Tecrîd*'de eksik bıraktığını düşündüğü husûsları içeren bir tekmile yazmıştır. Kudûrî'nin *Muhtasar*'ına *et-Takrîd* adıyla 4 ciltlik bir şerh yazmış olan ve İbnü's-sirâc olarak da bilinen Cemaleddin Mahmud b. Ahmed el-Konevi (v. 770/1369) ise *Tecrîd*'i *et-Tefrîd fi Muhtasari't-Tecrîd li'l-Kudûrî*' adıyla ihtisâr etmiştir.¹⁴⁰

2. *et-Takrîb*: Kudûrî önce, Ebû Hanîfe ile öğrencileri arasındaki mezhep içi ihtilâfları delilsiz olarak ele alan tek ciltlik bir nüsha hazırlamış (*et-Takribü'l-evvel*), daha sonra bunu müdellel hale getirerek genişletmiştir (*et-Takribü's-sânî*)¹⁴¹.

3. *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*: Muhtemelen Kudûrî'nin son eseri olan *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*, zamanında Hanefîlerin reîsi olan el-Kerhî'nin (v. 370) bize ulaşmayan *Muhtasar*'ının şerhidir. Necmeddin Güney, Şerhin Siyer kitabını, *Kudûrî'nin "Şerhu Muhtasari'l-Kerhî" Adlı Eserinin 'Siyer' Bölümünün Edisyon Kitiği*, adıyla yüksek lisans tezi olarak hazırlamıştır. Kendisinden sıkça istifade ettiğimiz, büyük emek mahsûlü güzel bir çalışmadır.

4. *Nübze min Menâkıbi Ebî Hanîfe*: *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*'nin mukaddime kısmını teşkil eden Risâledir.

5. *Cüz'ün fi'l-hadîs*: Kudûrî, Hocası *Ebubekr Muhammed b. Ali el-Anberî el-Müktib*'den rivayet ettiği¹⁴² hadîslerden oluşan *Cüz'ün fi'l-hadîs* 4 varak ve 23

¹³⁹ Kallek, "Kudûrî", DİA, 26/322.

¹⁴⁰ Kudûrî, *et-Tecrîd (Nâşirlerin mukaddimesi)* 1/25.

¹⁴¹ Leknevî, *el-Fevâidü'l-Behiyye*, s. 58; Kallek, "Kudûrî", DİA, 26/322; Kudûrî, *el'Muhtasar (Nâşirin mukaddimesi)* 1/3.

¹⁴² Bekdaş, *el-Lübâb-Dirâse ani'l-lübâb*, s. 1/287.

Hadîsden oluşan küçük bir risaledir. Eserdeki Hadîslerin tahrîc ve tahkîki Yasin Gökğöz tarafından yapılmıştır. Çalışma 130 sayfadır.¹⁴³

6. Mesâilü'l-hulâf beyne'l-Hanefîyyîn.

7. Edebu'l-Kâdî alâ mezhebi Ebî Hanîfe.¹⁴⁴

8. Muhtasarun Cemea li'bnih.¹⁴⁵

VIII. EL-MUHTASAR

Kudûrî'nin *Muhtasar*'ının tanıtımına geçmeden mezheplerdeki *Muhtasar* yazma geleneğine işaret etmek yerinde olacaktır.

Hicri 5. asır fukahâsının, kendi zamanlarına kadar sürekli olarak genişlemiş ve oldukça geniş bir hazine haline gelmiş olan fikhî birikimi yeniden ele alarak, konularını sistematize etmeye, özellikle Hanefîlerin ilke ve kurallarını ortaya koyarak temellendirmeye çalıştıkları görülmektedir. Bu çerçevede, mezhebin hükmünü destekleyen naklî ve aklî deliller tespit edilmiş, mezhep imâmılarından gelen rivâyetler arasında tercihler yapılmış, hükümlerin illetleri tesbît edilmiş, İmâmın usûlî görüşleri, furûa dair verdikleri hükümlerden hareketle ortaya konmaya çalışılmıştır. Mezhep İmâmının ictihâdını açıklayabilmek, boşlukları, onun ictihâd usûlüne göre doldurabilmek için, İmâmın usûlünü, hükümlerin illetini bilmek gerekmiştir. İletleri bulup ortaya koymaya “tahrîcül-menât”, bu ehliyeti taşıyan âlimlere “ehl-i tahrîc” denir. Bilhassa Hanefîler -İmâmılarından kendilerine yazılmış bir usûl kitabı intikal etmediği için- tahrîc işiyle meşgul olmuşlar; İmâmın hüküm, ictihâd ve mütalaalarından faydalanarak, onların usûlünü, hükümlerinin illetini tespiti çalışmışlardır. Ebu'l-Hasen el-Kerhî (v. 340/951) ve ed-Debusî'nin (v. 439/1039) Risâleleri ile Ebu Bekr er-Râzî el-Cessâs (v. 370/980), Ali b. Muhammed el-Pezdevî (v. 438/1090) ve Şemsül-Eimme Serahsi'in (v. 483/1090) usûl ve fıkha ait kitapları bu maksatla yazılmış eserlerdir. İmâm Şafî'nin, usulünü bizzat yazdığı için mezhepte, furû'dan usûle değil, usûlden furû'a doğru bir metot gelişmiştir. Bu

¹⁴³ Bekdaş, *el-Lübâb-Dirâse ani'l-lübâb*, s. 1/301.

¹⁴⁴ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, s. 5/74.

¹⁴⁵ Kudûrî, *et-Tecrîd (Nâşirlerin mukaddimesi)* 1/23-24.

metoda göre de eserler yazılmıştır. İmâm'ül-Haremeyn el-Cüveynî'nin (v. 478/1089) *el-Bürhan*'ı, Gazalî'nin (v. 505/1111) *el-Mustasfâ*'sı bu metotla yazılmıştır.¹⁴⁶ Bütün bunlar yapılırken önceki eserler temel alındığı için şerh ve ihtisâr geleneği ortaya çıkmış, bunu hâşiyeler, ta'likâtlar ve taktîrlere takîb etmiştir.

Fıkıh geleneğimizde hacimli bir eserin kısaltılmasına ve telhîsına *Muhtasar* dendiği gibi¹⁴⁷ fer'î hükümleri çıkartıldıkları delillere yer vermeden, nihâi kalıp olarak sunan eserlere de bu ismin verildiği görülmektedir.

İkinci şekil üzere, Hicri III. asrın sonlarından itibaren fıkıhın bütün konularını özet şekilde kapsayan ve delil içermeyen bazı *Muhtasar* metinler yazılmaya başlanmıştır. Bunların ilk örneğinin, daha önce Şâfiî iken Hanefî mezhebine geçen Tahâvî'nin (v. 321/933) *el-Muhtasar*'ı olduğu kabul edilir.¹⁴⁸ Kadılık ve vezirlik görevlerinde de bulunmuş olan el-Hâkim eş-Şehîd'in (v. 334/945) *Zâhiru'r-rivâye*'yi derlediği *el-Kâfi*'si ile *Nevâdiru'l-mezheb*'i derlediği *el-Müntekâ* adlı eserleri ve Ebu'l-Hasen el-Kerhî'nin (v. 340/951) *el-Muhtasar*'ı ilk kaleme alınan diğer *Muhtasar*'lardır.¹⁴⁹ Ancak bu kadîm eserlerimiz bunlardan sonra yazılan Kudûrî'nin *el-Muhtasar*'ının yakaladığı ilgi ve şöhrete ulaşamamışlardır.

Kudûrî *Muhtasar*'da hangi kaynaklardan yararlandığını açıkça beyan etmese de *Muhtasar*'daki tertibe bakarak, kendisinden evvel te'lif edilen Tahâvî'nin (v. 321/933) *el-Muhtasar*'ı, el-Hâkim eş-Şehîd'in (v. 334/945) *el-Kâfi*'si ile *el-Müntekâ*'sı ve Ebu'l-Hasen el-Kerhî'nin (v. 340/951) *el-Muhtasar*'ından yararlandığı söylenebilir.¹⁵⁰

¹⁴⁶ Şa'ban, Zekiyyüddin, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, Terc: İbrahim Kâfi Dönmez, TDV, Ankara, 2001, s. 35.

¹⁴⁷ *Muhtasaru't-tahrîr*, *Muhtasaru'l-fevâid*, *Muhtasaru'l-minhâc* gibi.

¹⁴⁸ İmam Tahâvî'nin bu eseri gerçekten sonraki nesillere örnek olmuş bir eserdir. Sonraki yıllarda birçok *Muhtasar* kaleme alınmış, İmam-ı Kerhî'nin, Kudûrî'nin, Merğînânî veya Semerkandî'nin *Muhtasar*'larında olduğu gibi, bu *Muhtasar*lar üzerine birçok şerhler yapılmıştır. *Keşfü'z-Zünûn*'da İmam Tahâvî'nin *Muhtasar*'ı ile ilgili olarak şöyle denir : “Bu kitap, mezhebimizde telif edilen ilk *Muhtasar*'dır ve *Muhtasar*'ların en güzeli, tertibi en hoş olanı, Ebu Hanîfe ve talebelerinden gelen rivâyetleri en sıhhatli şekilde nakledeni, dirâyet açısından en güçlü olanı, fetvâ açısından en çok tercihe şâyân olanıdır...” Kalay, Şerafettin, *İmam Tahâvî*, *Vuslat Dergisi*, Sayı: 28 Dönem: Eylül 2003, s. 229 – 321.

¹⁴⁹ Güney, Necmeddin, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları Numara: 226, *Ebu'l-Hüseyn el-Kudûrî'nin Unutulan Bir Eseri: Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*, İFAV, 2009 – İstanbul, s.201

¹⁵⁰ Bekdaş, *el-Lübâb-Dirâse ani'l-lübâb*, s. 1/331.

İmâm Malik'in mezhebini içine alan *el-Müdevvene*'yi İbni Ebi Zeyd el-Kayravani¹⁵¹ (v. 386/996) ve Ebu Said el-Beradi¹⁵² (v. 372/982) ihtisâr etmişlerdir. Şafî mezhebinde eş-Şirazi'nin *el-Mühezzeb*'i, Gazzali'in *el-Basit*, *el-Vasit* ve *el-Veciz*'i devrin aynı mahiyetteki kitaplardandır.

Bu kısa îzâhtan sonra; Kudûrî'nin *Muhtasar*'ı pek çok şârihinin dediği gibi şöhretinden söze hacet bırakmamaktadır.¹⁵³ Hanefî mezhebinin imâmları *Muhtasaru'l-Kudûrî*'ye tekil (müfred) alem olarak "el-Kitâb" lafzını kullanmışlardır. Binâen aleyh Hanefî mezhebinde "el-Kitâb"ı okudu" denildiği zaman şüphesiz bilinir ki o *Muhtasaru'l-Kudûrî*'yi okumuştur.¹⁵⁴ Bekdaş, bu ismin konulmasını; şöhreti, fazileti ve üzerine yapılan medhiyelerin çokluğu ile beraber *Muhtasar*'ın bir mislinin yazılamamasına bağlamaktadır. Ona göre, *Muhtasaru'l-Kudûrî*'nin öyle yüce bir fazileti vardır ki mezhepte yazılan diğer kitaplar onun iyâli mertebesindedir.¹⁵⁵

Nahiv alanında *el-Kitâb* denince Sîbeveyh'in¹⁵⁶ eseri kastedildiği gibi, Hanefî mezhebinde de mutlak olarak *el-Kitâb*¹⁵⁷ ifadesiyle Kudûrî'nin *Muhtasar*'ının

¹⁵¹ Kayravani (v. 386/996): Mezhepte müctehid. Maliki mezhebini tedvin ve şerh etmiş ve kendisine Küçük Malik denmiştir. *en-Nevadir*, *Muhtasaru'l-Müdevvene* Eserleri meşhurdur.

¹⁵² İbn Ebî Zeyd (v. 386/996), *el-Muhtasar* adıyla, Ebû Saîd el-Beradi'î (v. 372/982) de *Tehzîbu-Mesaili'l-Müdevvene* ismiyle *Müdevvene*'yi ihtisar etmiştir. Kuzey Batı Afrika'da bu ikinci esere büyük değer verilir.

¹⁵³ Haddâd, Ebû Bekr b. Ali b. Muhammed ez-Zebidi, *el-Cevheretü'n-neyyire ala Muhtasari'l-Kuduri*, Matbaa-i Arif, İstanbul 1903/1321 (*Nâşirin Mukaddimesi*).

¹⁵⁴ Bekdaş, *el-Lübâb-Dirâse ani'l-lübâb*, s. 1/315.

¹⁵⁵ Bekdaş, *el-Lübâb-Dirâse ani'l-lübâb*, s. 1/314.

¹⁵⁶ Nahiv/dilbilgisi âlimlerinden, İsmi Amr, lakabı Sîbeveyh, meşhur künyesi Ebu Bişr. Daha çok Sîbeveyh lakabıyla tanınır. Nesebi Ebu Bişr Amr bin Osman el'Kanber'dir. İranın Şiraz yakınlarındaki Beydâ'da ve bir rivayete göre de Ahvâz'da doğdu. Doğumuna 140-150 (m.767), vefatına da 180-188 (m.809) tarihleri rivayet edilir. Kabri Şiraz'dadır. Sîbeveyh ilim tahsil etmek için Basra'ya geldi. Hadis ve fıkıh ilmini öğrenmeye başladı. İlk hocaları İsa b. Ömer es'Sekafî, Hammad b. Seleme, Ebu Zeyd el-Ensari'dir. Sîbeveyh; Muhaddis Hammad b. Seleme'nin huzurunda hadis-i şerif okurken bir kelimedede hata yaptı. Hatasından çok utanıp üzüldü. Önce nahiv ilmini öğrenme lüzumunu hissetti. Nahiv öğrenmeye karar verip nahivci Halil b. Ahmed'in derslerine devam etmeye başladı. Nahvin temel bilgilerini bu hocadan aldı. Halil b. Ahmed O'nun zekâsını, çalışmasını ve terbiyesini takdir edip "Ey üzüntüleri gideren kimse, merhaba" diyerek iltifat ederdi. Ondandır on beş sene kadar ders aldı. Ayrıca Yunus b. Habib'den nahiv, Ebu'l Hattab el'Ahfeş, Mazini ve Sedûsi'den lügât dersi aldı. Ondandır Ebu'l Hasan el'Ahfeş, Kutrub lakabını verdiği Muhammed b. Mustanir gibi devrinin en parlak âlimleri ders okudu. Nahiv ilmine dair pek meşhur eseri "*El'Kitab*"ı yazdı. Nahivde "*Kara'tü'l Kitabe*" قرئت الكتاب (Kitabı okudum) denildiği zaman Sîbeveyh'in *el'Kitab*'ını okuduğu anlaşılır. Bağdat'ta Zenburiye denilen nahve dair meselelerde Kisâi ile yaptığı meşhur

anlaşılması şöylede îzâh edilebilir. Kitâb kelimesinin lüğavî manasında cem' (toplamak) vardır. *el-Kitâb* denmesi yüce mertebesine işaret ettiği, Hanefîlerde fıkıh eseri denildiğinde akla ilk gelen kitaplardan olması olabileceği gibi, fıkıh meselelerini vecîz ve anlaşılır şekilde bir araya getirmesinde etkili olduğu söylenebilir.¹⁵⁸

el-Kitâb ismi, *Muhtasaru'l-Kudûrî* için erken dönemde kullanılmaya başlamıştır. İmâm el-Yezdî el-Mutahhar (v. 559) *Muhtasar*'a yaptığı şerhe *el-Lübâb şerhu'l-Kitâb* ismini vermiştir. Merğınânî de (v. 593) *Hidâye*'de *el-Kitâb* ismiyle sık sık atıfta bulunmaktadır.¹⁵⁹

Muhtasaru'l-Kudûrî, ulemanın daima el altında tuttıkları, oldukça muteber, delile yer vermeyen, ihtilâflı konularda İmâmeyn'in görüşlerini de zikreden yaygın bir eserdir.¹⁶⁰ *Mütûn-i Erbaa*¹⁶¹ olarak bilinen Hanefî mezhebindeki dört temel metnin yazılmasından iki asır kadar önce kaleme alınmış olmasına rağmen kendisinden sonraki pek çok kitabın ibaresinin şekillenmesinde etkili olmuştur. Bu özelliğinden çokca kullanılan bir vasfıda *Metnü'l-Metîn*'dir. Hanefî mezhebinin en

münazaralarda mağlup addedilince üzüntüsünden memleketi olan İran'a döndüğü bir müddet sonra da vefat ettiği söylenir. Kabri Şiraz'dadır. *El'Kitab*, nahiv üzerine yazılıp, zamanımıza kadar muhafaza edilen ilk büyük eserdir. Birçok yabancı dile çevrilen ve asırlarca medreselerde okutulan bu eserinden başka *Ebniyetü'l-Esmâ* adında bir kitabı daha vardır. Komisyon, *Yeni Rehber Asiklopedisi*, İhlas, İstanbul, 1994 c. 18, s.13.

¹⁵⁷ En meşhur şerhlerinden Abdulğani el-Meydânî (v. 1298/1881)'nin şerhinin adı: *el-Lübâb fi şerhi'l-Kitâb*'tır. Yine kendinden sonraki eserlerde *Muhtasar* mesned gösterilirken *el'Kitap* ismi ile bolca atıfta bulunulduğu görülmektedir. Örnek olarak bkz. *Hidâye* şerhi *İnâye*'nin Kasâme bahsinde ((بَدُلْ عَلَيْهِ إِطْلَاقُ الْجَوَابِ فِي الْكِتَابِ) أَي فِي كِتَابِ الْقُدُورِيِّ), Yine *Kenzü'd-dekâik* şerhi *Tebyînü'l-hakâik*'nin Kasâme bahsinde (قَالَ الْأَنْعَابِيُّ رَحِمَهُ اللَّهُ عِنْدَ قَوْلِهِ يَدُلُّ عَلَيْهِ إِطْلَاقُ الْجَوَابِ) (فِي الْكِتَابِ أَي فِي كِتَابِ الْقُدُورِيِّ) bu vasfının kullanılması gibi. Zeylaî, Fahrüddin Osman b. Ali (743/1343), *Tebyînü'l-hakâik Şerhu Kenzi'd-dekâik*, I-VI, Mısır 1313.

¹⁵⁸ Lügat'ta, Kütüb-ü Fıkhiyye'nin müstekillesi kitap ve gayr-i müstekillesi bâb ve bâbın daha küçüğü fasıl ünvanlarıyla tasdir olunup, fukahâ istilâhınca Kitap: Müstekil i'tibar olunan bir takım mesâildir. Gerek bu kitabın mesâili misli olsun, gerek olmasın. Kırâat dahi lügat cihetinden cem' manasınadır. Kitap hurûf ve kelimâtı yazıda, Kırâat lafızda cem' eylemektir. Radvitevî, *Suâl ve Cevaplı Kudûrî-i Şerîf Tercümesi*, s. 2.

¹⁵⁹ Bekdaş, *el-Lübâb-Dirâse ani'l-lübâb*, s. 1/315.

¹⁶⁰ Özel, "Hanefî Mezhebi" (*Literatür*), DİA, 16/21; Kallek, "Kudûrî", DİA, 26/322.

¹⁶¹ Nesefî'nin *Kenzü'd-Dekâik*'i, Tacuş'Şerîa'nın *El'Vikâye*'si, Mevsîlî'nin *El'Muhtar*'ı, İbnü's Saatî'nin *Mecmau'l Bahreyn*'i kast edilir. Özel, "Hanefî Mezhebi" (*Literatür*), DİA, 16/22.

önemli el kitabı özelliğini kazanmış, üzerine onlarca şerh ve çalışma yapılmış, bu değerini günümüze kadar korumuştur.¹⁶²

Osmanlı döneminde *Kudûri-i Şerîf* olarak da anılan esere, Hanefilerce gösterilen itibar ve duyulan güven dikkat çekicidir. Kâtip Çelebi,¹⁶³ “*Veba günlerinde Kudûri'nin teberrüken okunduğunu, onu ezberleyen fakirlikten emin olacağını, hatta “Kim onu sâlih bir hocaya okur da, hoca kitabın bitiminde ona bereket duasında bulunursa, onun meselesi adedincedir dirheme mâlik olur”*” dediğini, Abdurrahman b. Ali el-Bistâmî'ye (v. 858/1454) ait *Misbâhu Envâri'l-ed'îye* ve *Miftâhu Esrâri'l-edviye* adlı eserden nakille belirtmektedir.¹⁶⁴

Miftâhu's-Seâde sahibi “Ulemânın kendisi ile bereketlendiği *Muhtasar*'ı taun günlerinde ve sıkıntılı vakitlerde okumayı tecrübe edindiklerini” belirtmektedir.¹⁶⁵ Semânî de (v. 562); “*Muhtasar* sebebiyle Allah sayılamayacak kadar çok topluluğu menfaatlendirmiştir” demektedir.¹⁶⁶

XVI. yüzyıl tereke defterlerinde yapılan inceleme ve araştırmalar neticesinde görülmüştür ki, *Muhtasar* sadece Ulemâ nezdinde değil esnaf ve halk arasında da sayı bakımından Süleyman Çelebi'nin *Mevlid* olarak da bilinen *Vesiletü'n-*

¹⁶² Özel, “*Fıkıh*” (*Literatür*), DİA, 13/15, Özel, “*Hanefî mezhebi*” (*Literatür*), DİA, 16/22, Kudûrî, *et-Tecrîd (Nâşirlerin mukaddimesi)* 1/6-7.

¹⁶³ Kâtip Çelebi 1609'da İstanbul'da doğmuş ve 1656'da orada vefat etmiştir. Asıl adı Abdullah'tır. Hacı Halife olarak da anılır. İyi bir eğitim gördü ve babası gibi devlet memuru oldu. Ordu ile birlikte çeşitli seferlere katıldı, bu arada hacca gitti. Gezdiği yerlerde karşılaştığı olaylar bilgi ve tecrübesini artırdı, bir akrabasından kalan yüklü bir mîrâsı kitap satın almak için harcadı. Hayatının son yıllarını öğrenmeye, öğretmeye ve yazmaya adanmıştı. Birçok bilim dalında öğrenci yetiştirecek düzeyde bilgi sahibiydi. Tarih konusundaki *Cihânnümâ*, deniz seferleri konusundaki *Tuhfetü'l-Kibâr*, güncel tartışma konuları hakkındaki *Mîzânü'l-Hakk* başta olmak üzere yirmiden fazla eser yazmıştır. *Keşfü'z-zünûn* Kâtip Çelebi'nin en önemli eseridir. Bu eser bir bibliyografyadır. Baş tarafına bilim felsefesi hakkındaki bir başlangıç kısmı ilave edilmiştir. Kâtip Çelebi bu eserde 9.000'den fazla yazar ve 15.000 civarındaki kitap hakkında bilgi vermiştir. *Keşfü'z-zünûn* 1835-1858 yılları arasında Gustav Flugel tarafından latinceye çevrilerek Leipzig'de basılmıştır. Petis de la Croix tarafından Fransızca'ya çevrildiği söylenmişse de de bu güne kadar bu çeviri ele geçmemiştir. Milli Eğitim Bakanlığı Şerefeddin Yalçın ve Rifat Bilge tarafından eserin yayına hazırlanan Arapça metnini ilk olarak 1941-1943 yıllarında, ikinci olarak 1971-1972 yıllarında İstanbul'da yayımlanmıştır. Gökyay, Orhan Şaik, “*Kâtip Çelebi*”, DİA, 25/36.

¹⁶⁴ Bekdaş, *el-Lübâb-Dirâse ani'l-lübâb*, s. 1/317-318; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1631.

¹⁶⁵ Bekdaş, *el-Lübâb-Dirâse ani'l-lübâb*, s. 1/317.

¹⁶⁶ Kuraşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye*, s. 1/246-247; Bekdaş, *el-Lübâb-Dirâse ani'l-lübâb*, s. 1/319.

Necât'ından hemen sonra geldiği anlaşılmaktadır.¹⁶⁷ Bu *Muhtasar*'ın okunmasından hayır ve bereket beklendiği, onu ezberlemeninde fakirlikten kurtulma vesilesi görüldüğü¹⁶⁸ şeklindeki bilgiye ışık tutmaktadır.

Muhtasar, babaların oğullarını ezberlemeleri için teşvik ettikleri, ezberledikleri zamanda birçok hediye ile mükâfatlandıkları bir kitaptır. *Muhtasar*'ın hâfızlığı öyle makbul bir vasıftır ki, Sehâvî *ez-Zav'ü'l-Lâmi*'sinin başında yer verdiği kırktan fazla kişinin tercümesinde “*Muhtasar* hâfızı idi” (كان يحفظ مختصر القادوري) ibâresine yer vermektedir. *el-Cevâhiru'l-mudiyye* sahibi Kuraşî de babasının, erkek kardeşinin ve kendisinin *Muhtasar* hâfızı olduklarını belirtmektedir.¹⁶⁹ Hâfız ibn Kesîr de *el-Bidâye ve'n-Nihâye*'nin Kudûrî tercümesinde, Kudûrî'yi “ezberlenen *Muhtasar*'ın sahibi” صاحب مصنف المختصر الذي يُحْفَظُ olarak tarif etmektedir.¹⁷⁰

Bekdaş'ın ifadesiyle; “Matbaanın olmadığı bir dönemde, bütün asır ve şehirlerde hayret edilecek bir yayılma (انه انتشر انتشارا عجيبا في جميع الأمصار والأعصار) göstermesi *Muhtasar*'ın bereketinin bir göstergesidir. *el-Fihrisü's-şâmil: el-Mahtût el-fikhu ve Usûlüh*, 9/305-343'de 566 farklı nüshasını haber versede dünyadaki her yazma eser kütüphanesinde onlarca *Muhtasar*'a rastlamak mümkündür.”¹⁷¹

Muhtasar'ın Anadolu'ya gelen ilk Türkler arasındaki adet ve kıymetine işaret eden şu bilgi dikkat çekmektedir. “Eski Anadolu sahasında meydana getirilen ilk fıkıh kitabı *Kudûrî Tercümesi*'dir. Bu eser, Ebû Hüseyin Ahmed b. Muhammed el-Kudûrî el-Bağdâdî'nin, Hanefî mezhebinin görüşlerini ortaya koymak için yazdığı *el-Muhtasar* adlı Arapça eserin tercümesidir. Ne zaman ve kimin tarafından tercüme edildiği belli değildir. Eser yer yer Karahanlı Türkçesi özellikleri taşımakla birlikte, bazı Kıpçak'ça özellikler de ihtiva etmektedir. Ancak kitap, esas olarak Oğuz Türkçesinin XIII. yüzyıl öncesi özelliklerini yansıtmaktadır. Buna göre eser XII-

¹⁶⁷ Cici, Recep, *İslâm Hukuk Tarihi Açısından İlk Dönem Osmanlı Hukuk Çalışmalarına Bir Bakış* (1299-1500), *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1997, c. 6, Sayı: 6, s. 231-232.

¹⁶⁸ Cici, Recep, *Osmanlı Hukuk Düşüncesini Etkileyen Başlıca Kaynaklar*, s. 342.

¹⁶⁹ Kuraşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye*, s. 3/352; Bekdaş, *el-Lübâb-Dirâse ani'l-lübâb*, s. 1/321.

¹⁷⁰ Bekdaş, *el-Lübâb-Dirâse ani'l-lübâb*, s. 1/320.

¹⁷¹ Bekdaş, *el-Lübâb-Dirâse ani'l-lübâb*, s. 1/319.

XIII. yüzyıl arasında yazıldığı sanılmaktadır. Karışık bir yapıya sahip görünen *Kudûrî Tercümesi*, dil yapısı bakımından *Behcetü'l-hadâik* ile birleşmektedir. *Kudûrî Tercümesi*, eski Türk edebî yazı dilinden, İslâmiyet sonrası Oğuz yazı diline geçiş basamağında bulunan bir eser olarak kabul edilmektedir.”¹⁷²

Eserin yazılış sebebi kesin olarak bilinmemektedir. Bekdaş'ın Kuraşî'den naklen,¹⁷³ Kudûrî meşhur *el-Muhtasar*'ı oğlu Muhammed Ebu Bekir için hazırlamıştır,¹⁷⁴ iddiasını destekleyen ne *Muhtasar*'da nede ulaşabildiğimiz yazmalarında bir ibâre veya îmâya rastladık.

Ancak şu olayın eserin hazırlanmasına sebep olduğu sanılmaktadır. Abbasî Halifesi Kâdir Billâh (hilâfeti: h.381-422) dört mezhebin ileri gelenlerinden birer *Muhtasar* fıkıh eseri hazırlamalarını istemiş. Bu çerçevede Hanefîlerden de Kudûrî görevlendirilmiş. O da mezhebin temel metinlerinden biri sayılan *el-Muhtasar*'ını hazırlamıştır. Şâfiîlerden kendisine görev verilen Mâverdî (v. 450) *el-İknâ'* adlı eserini, Mâlikîlerden *Kadı Abdülvahhâp* (v. 422) da başka bir *Muhtasar* eser hazırlamıştır. Hanbelîlerden kime görev verildiği hakkında bilgi yoktur.¹⁷⁵

Bu görüş, siyasi ortam ve tarihî verilerle uyumaktadır. Zira tarihçiler zamanın halifesi Kâdir Billâh'ın o devirde siyasi desteğini kaybetmeye başlasa da bolca taraftarı olduğu anlaşılan Mu'tezile'nin, Büveyhi ve Fatimîlerin propagandasını yaptığı Şîliğin karşısında durduğunu, sünnete bağlılığa önem verdiğini haber vermektedir. Hatta Kâdir Billâh, h. 408'de Mu'tezilî olan fukahâyı tövbeye çağırmış, onlar da usûlen de olsa tövbe etmişler. Dolayısıyla Şî Fâtımîler ve Büveyhîler'in karşısında Sünnîliği hâkim kılma çabası içinde ya da mahkemelerde her mezhebin kendi iç tutarlılığını temin etme amacıyla böyle bir talepte bulunmuş olması mümkündür.¹⁷⁶

¹⁷² Komisyon, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* (The Journal of Turkish Language and Literature Studies), İstanbul, 2011, Sayı: 3, s. 36 (Dipnot: Zeynep Korkmaz, “Eski Bir Kuduri Çevirisi”, *xı. Türk Dil Kurumunda Okunan Bilimsel Bildiriler*, Ankara 1968, s. 225-231.)

¹⁷³ Kuraşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye*, 1/248.

¹⁷⁴ Bekdaş, *el-Lübâb-Dirâse ani'l-lübâb*, s. 1/286-307.

¹⁷⁵ Kallek, “*Kudûrî*”, *DİA*, 26/321.

¹⁷⁶ Kallek, “*Kudûrî*”, *DİA*, 26/321.

Ancak *el-iknâ* ve *el-Muhtasar*'ın girişlerinde veya farklı baskılarındaki naşirlerinin mukaddimelerinde bu olaya îmâda bulunan bir ifadeye rastlayamayışımız, ayrıca bu olayın başka kaynaklarca, özellikle tarih kitaplarınca teyîd edilmemesi, yine de bu bilgiye ihtiyatla bakmamızı gerektirmektedir.

12000 konu içerdiği ifade edilen eser,¹⁷⁷ kendinden sonraki birçok te'lif esere de kaynaklık etmiştir. Ebu Bekr Alâuddîn es-Semerkindî'ye (v. 552/1157) ait *Tuhfetü'l-fukahâ*, Kudûrî'nin *Muhtasar*'ına yapılan eklemelerle oluşturulmuştur. Alâeddin Ebû Bekr b. Mes'ud el'Kâsânî'nin *Bedâi'u's-Sanâi' fî Tertîbi's-Şerâi'si* kayınpederi es-Semerkindî'nin *Tuhfe*'sinin şerhi olduğuna göre dolaylı olarak *Bedayi*'de de müessir olduğu söylenebilir. Burhânuddîn el-Mergînânî (v. 593/1197), *Bidayetü'l-Mübtedi*'sinde Kudûrî'nin *Muhtasar*'ıyla İmâm-ı Muhammed'in *el-Câmiu's-sağîr*'ini birleştirmiş, ancak ikincisinin tertîbini esas almıştır.¹⁷⁸ Bağdat'ta yetmiş olan İbnü's-Sââtî'nin (v. 694) telîf ettiği ve *Mütûn-i erbaa*'dan biri kabul edilen *Mecmau'l-bahreyn*, Kudûrî'nin *Muhtasar*'ıyla Ebu Hafs Necmuddîn en-Nesefî'nin (v. 537) hilâfiyat içerikli *Manzûme*'sine dayanmaktadır. el-Halebî'nin (v. 734) *el-Minhâc* adlı eseri de yine *el-Câmiu's-sağîr*'in yanı sıra Kudûrî ve Tahâvî'nin *Muhtasar*'larından özetle kaleme alınmıştır.

el-Muhtasar, Fıkıh sahasında önemli bir kaynak eser olması sebebiyle erken dönemde basılmıştır. Ancak yazmaları hemen her yerde bulunabildiği için muhtemelen acele davranılmamış ve ilk kısmî baskıları müsteşrikler tarafından yapılmıştır. Siyer bölümü 1825 yılında Rosenmüller tarafından Leibzig'te, Latince tercümesiyle beraber yayınlanmıştır. Nikâh kısmı ise “*Kitâbun fî'n-nikâh*” adıyla 1828 yılında Frankfurt'ta yayınlanmıştır.¹⁷⁹ Daha sonraki yıllarda çok sayıda baskısı yapılmıştır: Lahor 1287/1870, Bombay 1303 İstanbul 1309, 1310 (144s.), 1317/1318 (306 s.), 1319 (206 s.), Dehli 1847, Leknev 1876, Kazan 1880, 1909 (125s.), Kâhire ts., yy. 1324 (el-Matbaatü'l-hayriyye), yy. 1377 (el-Mektebetü'l-müsennâ), yy. 1385 (Mektebe Muhammed Ali Sabîh)...

¹⁷⁷ Eserin ortalama 45000 kelimeden oluştuğu göz önüne alındığında, 12000 konu değil, ancak 12000 cümle içerdiğini söylemek mümkün olacaktır. *el-Cevheratu'n-neyyira'nın* Naşirinin mukaddimesinde de 2000 meseleyi hâvî olduğu söylenmektedir. Haddâd, *el-Cevheratu'n-neyyira*, (*Nâşirin Mukaddimesi*).

¹⁷⁸ Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 57, Özel, “*Hanefî Mezhebi*” (*Literatür*), DİA, 16/22.

¹⁷⁹ Özel, “*Fıkıh*” (*Literatür*), DİA, 13/15, Kallek, “*Kudûrî*”, DİA, 26/321

Eser, Türkçe, Urduca, Farsça, Afganca ve bazı Batı dillerine de –kısmen veya tamamen- tercüme edilmiştir. Siyer bölümünün Fransızca'ya tercümesi Paris'te 1829'da yayınlanmıştır. Nikâh kısmı, Fransızca'ya tercümesiyle birlikte yine Paris'te 1953'te yayınlanmıştır.¹⁸⁰

Ulemânın *el-Muhtasar* hakkındaki bazı ifadelerine yer vermek, kendisinden sonrakilerde nasıl bir kabûle mazhar olduğunu anlamamızı kolaylaştıracaktır.

Ahmed b. Muhammed er-Râzî (v. 500) *Hallu Müşkilâti Muhtasari'l-Kudûri*'sinin Mukaddimesinde “*Muhtasar*, yazın susuz kimsenin serin suya ihtiyacı gibi herkesin kendisine muhtaç olduğu bir kitaptır” tesbîtinde bulunur.¹⁸¹

Burhânuddîn el-Merğînânî (v. 593/1197), *Hidâye* ile şerhini yaptığı *Bidayetü'l-Mübtedî*'sinde “Kudûri'nin *Muhtasar*'ını geniş manaları kısa lafızlarla ifade etmekte (îcâz) ve muhaliflerini üzerine söz söylemekte âciz bırakmakta (i'câz) en güzel kitap olarak buldum”¹⁸² demektedir.

Kudûri'den yaklaşık yüz sene sonra vefat eden Alâuddîn es-Semerkandî (v. 537) *Tuhfetu'l-fukahâ*'sında¹⁸³ “Şeyh Ebu'l-Hüseyn el-Kudûri'nin (r.a) *el-Muhtasar* isimli eseri, asırlar boyunca, takvâ ehlinin kendisiyle en yüce menzile ve mertebelere

¹⁸⁰ Güney, a.g.e., s. 48

¹⁸¹ Bekdaş, *el-Lübâb-Dirâse ani'l-lübâb*, s. 1/307-308.

¹⁸² Bekdaş, *el-Lübâb-Dirâse ani'l-lübâb*, s. 1/307-308.

¹⁸³ *Tuhfetu'l-fukahâ*'nın mukaddime kısmının tam metni: «اعلم أن «المختصر» المنسوب إلى الشيخ أبي الحسين القدوري رحمه الله جامع مجمل من الفقه مستعملة، بحيث لا تراها مدى الدهر مهمل؛ يهدي بها الرائي في أكثر الحوادث والنوازل، ويرتقي بها الرائي إلى أعلى المراقي والمنازل، ولما عمت رغبة الفقهاء إلى هذا الكتاب، طلب مني بعضهم من الإخوان والأصحاب، أن أذكر فيه بعض ما ترك المصنف من أقسام المسائل، وأوضح المشكلات منه بقوي من الدلائل، ليكون ذريعة إلى تضعيف الفائدة بالتقسيم والتفصيل، ووسيلة بذكر الدليل إلى تخريج ذوي التحصيل، فأسرعت في الإسعاف والإجابة، رجاء التوفيق من الله تعالى في الإتمام والإصابة، وطمعاً من فضله في العفو والغفران والإجابة، فهو الموفق للصواب والسداد، والهادي إلى سبيل الرشاد، وسميته: «تحفة الفقهاء»؛ إذ هي هديتي لهم لحق الصحبة والإحسان، عند رجوعهم إلى مواطن الآباء.»

“Bilmiş ol ki, Şeyh Ebu'l-Hüseyn el-Kudûri'nin (r.a) *el-Muhtasar* isimli eseri asırlar boyunca, takvâ ehlinin kendisiyle en yüce menzile ve mertebelere çıktığı, hâdise ve felaketlerin birçoğunda körlerin kendisiyle hidayet bulduğu, gözardı edilemeyecek şekilde fıkhıta kullanılan bütün hükümleri toplayıcıdır. Fukahanın bu kitaba rağbeti çoğalınca, arkadaş ve kardeşlerimden bazıları, tahsilli zevâtın delillerinin zikrine vesile olması, taksim ve tafsilindeki zafiyetlerinin takviyesine sebep olması için kuvvetli delillerle müşkil yerlerini izah ederek, musannıfın terk ettiği bazı meseleleri zikretmemi istediler. Bende Hz.Allah'ın afv, mağfîret ve yardımını fazlından dileyerek, (şerhte) isâbet ve (şerhi) tamamlamakta Hz.Allah'tan tevfiik ümit ederek (şerh talebine) imdat ve icabete süratle başladım. Muhakkak; O hak ve doğruya muvaffak kılıcı doğru yola hidayet edicidir. Bu şerhi *Tuhfetul Fukaha* diye isimlendirdim. Çünkü bu şerh sohbet ve kardeşlik hakkı için, baba ocağına döndükleri zaman onlara benim bir hediyevidir.”

çıktığı, hâdise ve felaketlerin birçoğunda körlerin kendisiyle hidayet bulduğu, gözardı edilemeyecek şekilde fıkhıta kullanılan bütün hükümleri toplayıcı bir kitaptır. Fukahâ'nın bu kitaba rağbeti umûmîleşti. Allah sayısız toplulukları bu kitap sebebiyle menfaatlendirdi” diyerek kısa sürede yayılmasına dikkat çekmektedir.

Zâhidî (v. 658) *Müctebâ*'nın mukaddimesinde *Muhtasar*'ın kıymetini şu ifadelerle dile getirir.¹⁸⁴ “*el-Muhtasar*, fıkıh dîvanlarının bereket ve hassasiyet bakımından en muazzamı, kadr ve kıymet bakımından en yücesi, müderris ve faziletli kimselerin çevresinde en çok dönüp dolaştığı, hoca ve talebeler için bereketli/kazançlı olan bir kitaptır.”¹⁸⁵

Leknevî (v. 1304) ise Hanefî'lerin *Muhtasar*'ları hakkında; “Bu dört *Muhtasar*'ı Ebu Cafer Tahavî, Kerhî, Hakîm eş-Şehîd ve Kudûrî gibi rivayetlerine güvenilir, ilmi, zühdü ve fıkhıyla marûf, fukahanın büyükleri ve imamların en maharetlileri telîf etmişlerdir. Müteahhirin ulemasının *Vikâye*, *Kenz*, *Muhtâr*, *Mecmeu'l-Bahreyn* ve *Muhtasaru'l-Kudûrî*'ye itimâdı çoktur. Bunun sebebi Müteahhirinin, bu kitapların müelliflerinin asaletlerini, itimadda en kuvvetli, zikretmekte en meşhur ve mutemed meseleleri îrâd etmekten ayrılmadıklarını bilmeleri olmuştur”¹⁸⁶ demektedir.

Bekdaş, *Muhtasar*'ın Allah'ın ikrâmıyla hatadan muhafaza edilmiş olduğunu belirterek şu kıssayı nakleder. “İmâm el-Aynî, *Binâye*'sinde (c.5, s.127), Bazı büyük üstazlardan duyduğu şu hadiseyi anlatır. Kudûrî *Muhtasar*'ı tamamladıktan sonra onu yanına alarak hacca gider. Tavâfı bitirdikten sonra, kalemden vâki olan hatalardan muhafaza etmesi için, bu kitaba Hz. Allah'ın tevfiğini ihsân etmesini isteyerek ilticâ eder. Daha sonra *Muhtasar*'ı sayfa sayfa sonuna kadar açar ve görür ki, beş (veya altı) mevzû *Muhtasar*'dan silinmiş. Bu, Kudûrî'nin kerametlerinden sayılmıştır.¹⁸⁷

¹⁸⁴ فإنه أعظم دواوين الفقه بركة وخطرا، وأرفعها شأنًا وقدرًا، وأدورها في أندية الفضلاء والمدارس، وأيمتها للمدرس والدارس

¹⁸⁵ İkinci Bölüm *Müctebâ* kısmında, Mukaddimenin tamamının metin ve tercümesine yer verilecektir.

¹⁸⁶ Bekdaş, *el-Lübâb-Dirâse ani'l-lübâb*, s. 1/312-313.

¹⁸⁷ Bekdaş, *el-Lübâb-Dirâse ani'l-lübâb*, s. 1/323.

Muhtasar'daki kitab ve bâbların dağılımını müellifin kısa ve uzun tuttuğu kısımları bir şemada göstermek mümkündür.

مختصر القدوري								
في الفقه على مذهب الإمام الأعظم أبي حنيفة								
للإمام العلامة أبي الحسين أحمد بن محمد بن جعفر القدوري البغدادي الحنفي المتوفى سنة ٤٢٨ هـ								
Sayfa Sayısı	Başlangıç Sayfa	Bölüm ismi	Sayfa Sayısı	Başlangıç Sayfa	Bölüm ismi	Sayfa Sayısı	Başlangıç Sayfa	Bölüm ismi
3	2	كتاب الطهارة	1	42	باب التمتع	7	107	كتاب النكاح
2	5	باب التيمم	3	43	باب جنائيات	2	114	كتاب الرضاع
1 ¹⁸⁸	7	باب المسح	1	46	باب الإحصار	6	116	كتاب الطلاق
1	8	باب الحيض	1	47	باب الفوات	2	122	باب الرجعة
1	9	باب الأنجاس	1	47	باب الهدى	1	124	كتاب الإيلاء
1	10	كتاب الصلاة	2	49	كتاب البيوع	1	125	باب الخلع
1	11	باب الأذان	1	50	باب خيار الشرط	2	126	كتاب الظهار
1	11	باب شروط الصلاة	1	51	باب خيار الرؤية	2	128	باب اللعان
4	12	باب صفة الصلاة	1	52	باب خيار العيب	3	130	باب العدة
1	16	باب قضاء الفوات	1	53	باب البيع الفاسد	2	133	كتاب النفقات
1	16	باب الأوقات	1	54	باب الإقالة	2	135	باب الحضانة
1	16	باب النوافل	1	54	باب المرابحة	2	137	كتاب العتق
1	17	باب سجود السهو	2	55	باب الربا	1	139	باب التدبير
1	18	باب صلاة المريض	1	57	باب السلم	1	139	باب الاستيلاء
1	19	باب سجود التلاوة	2	58	باب الصرف	3	140	كتاب المكاتب
1	20	باب صلاة المسافر	2	60	كتاب الرهن	1	143	كتاب الولاء
1	21	باب صلاة الجمعة	4	62	كتاب الحجر	3	144	كتاب الجنائيات
1	22	باب صلاة العيدين	3	66	كتاب الإقرار	5	147	كتاب الديات
1	23	باب الكسوف	5	69	كتاب الإجارة	1	152	باب القسامة
1	23	باب الاستسقاء	4	74	كتاب الشفعة	1	153	باب المعاقل
1	24	باب قيام رمضان	3	78	كتاب الشركة	3	153	كتاب الحدود

188

Bir sayfa'dan az olanlarda bir sayfa şeklinde gösterilmiştir.

Sayfa Sayısı	Başlangıç Sayfa	Bölüm ismi	Sayfa Sayısı	Başlangıç Sayfa	Bölüm ismi	Sayfa Sayısı	Başlangıç Sayfa	Bölüm ismi
1	24	باب صلاة الخوف	2	81	كتاب المضاربة	1	156	باب حد الشرب
1	25	باب الجنائز	4	83	كتاب الوكالة	1	156	باب حد القذف
1	26	باب الشهيد	2	87	كتاب الكفالة	3	157	كتاب السرقة
1	27	باب في الكعبة	1	89	كتاب الحوالة	1	160	كتاب الأشربة
1	27	كتاب الزكاة	3	89	كتاب الصلح	3	160	كتاب الصيد
1	28	باب زكاة الإبل	2	92	كتاب الهبة	1	163	كتاب الأضحية
1	28	باب صدقة البقر	2	94	كتاب الوقف	5	164	كتاب الأيمان
1	29	باب صدقة الغنم	2	96	كتاب الغصب	6	169	كتاب الدعوى
1	29	باب زكاة الخيل	1	98	كتاب الوديعة	4	175	كتاب الشهادات
1	30	باب زكاة الفضة	1	99	كتاب العارية	1	179	باب الرجوع
1	30	باب زكاة الذهب	1	100	كتاب اللقيط	2	180	كتاب أدب القاضي
1	30	باب زكاة العروض	1	100	باب اللقطة	3	182	باب القسمة
1	31	باب زكاة الزروع	1	101	كتاب الخنثى	1	185	كتاب الإكراه
1	32	باب دفع الصدقة	1	102	كتاب المفقود	9	186	كتاب السير
1	33	باب صدقة الفطر	1	103	كتاب الإباق	1	195	باب البغاة
2	34	كتاب الصوم	1	103	كتاب إحياء موات	2	195	كتاب الحظر
1	36	باب الاعتكاف	1	104	كتاب المأذون	4	197	كتاب الوصايا
5	36	كتاب الحج	1	105	كتاب المزارعة	3	201	كتاب الفرائض
1	41	باب القران	1	106	باب المساقاة	3	204	باب حساب الفرائض

Yukarıdaki tablodan da gözlemleneceği üzere, en uzun bölümler, Nikâh (7 sayfa), Talâk (6 sayfa), Siyer (8 sayfa) ve Da'va (6 sayfa) kitâblarıdır. En kısa bölümler ise 4 ile 7 satır arasında değişen İkâle, İbâk, Eşribe ve Müsâkat gibi bahislerdir.

Eser üzerine çok sayıda şerh, hâşiye vb. çalışmalar yapılmıştır. Biz burada, kaynaklarda¹⁸⁹ müellifi belli olanlardan tespit ettiklerimizi, evvela müellifini belirterek, kendi içinde kronolojik olmak üzere zikredeceğiz.

A. ŞERHLERİ:¹⁹⁰

Muhtasar'ın Asırlarca önemini kaybetmeden ulemâ yanında değerini muhafaza etmesi, hayret edilecek büyüklükte yayılması,¹⁹¹ Allah'ın kendisine büyük bereket ihvan etmesinin ve onun yanında makbul bir kitap olmasının alameti sayılmıştır. Şihâbü'l-Mercânî'nin *Nâzûratü'l-Hakk*'da söylediği “sayılamayacak kadar çok kimse *Muhtasar*'ı şerh etmiştir” görüşüne yer veren Bekdaş, Ulemânın *Muhtasar*'ın bereketinden istifade etmek için onun üzerine bu kadar çalışma yaptığını söylemeside şerhlerin fazlalığını îzâh eden bir tesbîttir.¹⁹²

- Ebû Nasr el-Akta' (v. 474/1081)¹⁹³

Müellifin *el-Muhtasar* üzerine iki ayrı şerh çalışması vardır:

i. *Şerhu Muhtasari'l-Kudûri*¹⁹⁴ (eş-Şerhu'l-Kebîr):¹⁹⁵ El-Akta' lakabıyla tanınan Ahmed b. Muhammed Ebû Nasr'ın yaptığı ve oldukça hacimli şerhi,¹⁹⁶

¹⁸⁹ Kudûri, *et-Tecrîd (Nâşirlerin mukaddimesi)* 1/14-15.

¹⁹⁰ Şerh, Tekmile, Telhıs ve Manzumeleri için bkz. Leknevî, *el-Fevâidü'l-Behiyye*, s. 57; Kudûri, *Tecrîd, (Nâşirlerin mukaddimesi)* 1/15; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, 1/746; Özel, “*Fıkıh*” (*Literatür*), DİA, 13/15. *el-Cevheratu'n-neyyira'nın* 1. Cildindeki Naşirinin mukaddimesinde bu şerhlerin en faidelilerinin Ebu bekr b. Ali el-Haddâd el-Abbâdî'nin (v. 800/1397) *Cevheratu'n-neyyira* ve Abdulğani el-Meydânî'nin (v. 1298/1881) *el-Lübâb fi şerhi'l-Kitâb*'ı olduğunu söylemesi, yazdığı esere daha fazla kıymet atfetmesinden olsa gerektir.

¹⁹¹ Bekdaş, *el-Lübâb-Dirâse ani'l-lübâb*, s. 1/361.

¹⁹² Bekdaş, *el-Lübâb-Dirâse ani'l-lübâb*, s. 1/361.

¹⁹³ Eseri ilk şerheden kişi aynı zamanda Kudûri'nin öğrencisidir.

¹⁹⁴ Habeşi, Abdullah Muhammed, *Camiu's-Şürûh ve'l-Havâşî: Mu'cemun Şâmilun li Esmâi'l-Kütübi'l-Meşrûhati fi't-Türâsi'l-İslâmî ve beyâni şürûhihi*, III cilt, el-Mecmaü's-Sekafi, Abudabi, 2006, c.3, s. 1890; Kuraşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye*, 1/312; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s.104; Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, 2/19, 87; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, 2/1631; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifin esmâü'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin*, (nşr. Kilisli Rifat Bilge; tsh. İbnülemin Mahmud Kemal İnal, Avni Aktuç), I-II, Ankara, 1951-1955 1/80; Özel, *Hanefti Fıkıh Âlimleri*, s.40; Kudûri, *et-Tecrîd, (Nâşirlerin mukaddimesi)* 1/10.

¹⁹⁵ Bekdaş, *el-Lübâb-Dirâse ani'l-lübâb*, s. 1/363.

¹⁹⁶ Şerh şu ifadelerle başlar: الحمد لله رب العالمين والصلاة على رسوله محمد وآله أجمعين وفقنا الله وإياكم للصالح والرشاد حاجتكم إلى شرح «المختصر» الذي عمله شيخنا أبو الحسين أحمد بن محمد بن جعفر البغدادي رحمه الله، شرحاً لا يُجرجه عن حد الاختصار

yapılan ilk şerhtir¹⁹⁷ ve Osmanlı medreselerinde uzun süre okutulduğu bilinmektedir.¹⁹⁸ Yazmaları genellikle iki cilt halindedir.

Kudûrî'nin *Muhtasar*'ını şerh edenler arasında olan İbn Kutluboğa (v. 879),¹⁹⁹ el-Akta' Şerhi üzerine de iki ayrı çalışma yapmıştır. Birincisi bu şerhte şâhit olarak gösterilen Hadîslerde geçen ğarîb kelimeleri konu edinen '*Ġarîbu'l-Ehâdîsi'l-Mezkûra fî Şerhi Muhtasari'l-Kudûrî li'l-Akta*'dır.²⁰⁰ Diğer çalışmasında şerhteki hadîsleri tahrîc ettiği '*Tahrîcu Ehâdîsi Şerhi'l-Kudûrî li'l-Akta*' adlı eseridir.²⁰¹ Şerh, Riyâd Külliyyetü's-Şerîa'da doktora tezi olarak tahkîk edilmiştir.²⁰² *El-Fihrisü's-Şâmil* c. 5, s. 455'de mevcut yazmaları ve buldukları kütüphaneler verilir.²⁰³

ii. el-Mukne' Şerhu Muhtasari'l-Kudûrî (eş-Şerhu's-Sağîr):²⁰⁴

Bu şerhin 173 varaklık bir nüshası Mekke İlmi Araştırmalar Merkezi 263 numarada, bir nüshasında Kâhire-Ezher 2147 numarada kayıtlıdır.²⁰⁵

- Fahrulislâm Pezdevî (v. 482): Şerhu Muhtasari'l-Kudûrî²⁰⁶

¹⁹⁷ Akta'nın şerhi genellikle ilk şerh olarak zikredilse de Habeşi, Ebu'l-Kâsım el-Beyhakî'nin (v. 402) *Kifâyetü'l-Fukahâ* ve Ebu Bekir Muhammed el-Kerhî'ye (v. 410) ait *Şerhu Muhtasari'l-Kudûrî* adında Kudûrî'nin hayatında yazılmış iki şerhten daha bahseder. Fakat kendilerine ulaşamadığımız bu eserlerin müelliflerinin Kudûrî'nin vefatından 26 ve 18 sene önce ölmüş olmaları şerhlerin Kudûrî'nin değil de belki Tahavî veya Kerhî'nin şerhleri olabileceğini akla getirmektedir. Habeşi, *Camîu's-Şürûh ve'l-Havâşî* c. 3, s. 1890.

¹⁹⁸ Keskiner, Osman, *İbn Kutluboğa el-Hanefî ve Kitabu Takribi'l-garib Adlı Eseri* (v. 879/1474), Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi II, (2002), Sayı: 4, s. 44.

¹⁹⁹ İbn Kutluboğa (v. 879/1474) :*et-Tercîh ve't-tashîh alel-Kudûrî*.

²⁰⁰ Brockelmann, *GALL* II, s. 82; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, c. II, s. 523.

²⁰¹ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, c. II, s. 520; Keskiner, Osman, *İbn Kutluboğa el-Hanefî ve Kitabu Takribi'l-garib Adlı Eseri*, s.44.

²⁰² ملخص رسالة الدكتوراه الموسومة بـ ((شرح مختصر القدوري للأقطع البغدادي المتوفى سنة 474هـ)) تحقيقاً ودراسة، والتي تقدم بها الطالب فهد بن عبدالله السلمى إلى قسم الفقه بكلية الشريعة في الرياض، جامعة الإمام محمد بن سعود الإسلامية.

²⁰³ Bekdaş, *el-Lübâb-Dirâse ani'l-lübâb*, s. 1/365.

²⁰⁴ Bekdaş, *el-Lübâb-Dirâse ani'l-lübâb*, s. 1/363.

²⁰⁵ Şerh şu ifadelerle başlar: الحمد لله حق حمده فقد كثرت رغبة المتعلمين. Bekdaş, *el-Lübâb-Dirâse ani'l-lübâb*, s. 1/366.

²⁰⁶ Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 40; Habeşi, *Camîu's-Şürûh ve'l-Havâşî* c. 3, s. 1890; Kudûrî, *et-Tecrîd*, (*Nâşirlerin mukaddimesi*) 1/14. *Usûl-i Pezdevî* olarak bilinen '*Kenzu'l-vusûl*' adlı usûl eserinin sahibi meşhur Hanefî fakîhidir. Kudûrî, *et-Tecrîd* (*Nâşirlerin mukaddimesi*) 1/14.

İsmi, Ali bin Muhammed bin Hüseyin bin Abdülkerim bin Musa bin İsa bin Mücahid en-Nesefi el-Pezdevi'dir. Künyesi Ebü'l-Hasan'dır. Fahrü'l-İslâm lakabıyla ünlü oldu.

1009 (h. 400) yılları civarında İran'ın Pezde (veya Bezde) şehrinde doğup büyüdüğü için, Pezdevi diye de tanınmıştır. Babası Muhammed, Semerkand ve Buhara kadılığında bulunmuş, sonra vazifeden ayrılarak Pezde'ye yerleşmiştir. Kardeşi Muhammed bin Muhammed el-Pezdevi de, Maverâünnehr'de Hanefî âlimlerinin büyüklerindedir ve Sadrü'l-İslâm lakabı ile ünlü olup, kitapları kolay anlaşıldığından, Ebü'l-Yüsr diye künyelenmiştir. Fahrü'l-İslâm Pezdevi de; kitaplarının zor anlaşılması sebebiyle, Ebü'l-Usr künyesiyle ünlü oldu ve birçok eser yazdı. 482 tarihinde Keş'de vefat etti ve Semerkand'a götürülerek orada defnedildi.²⁰⁷

- Cevâhîrzâde Ebubekir el-Buhârî (v.482?): *Şerhu Müşkilâti'l-Kudûri*

Ebu Bekr Cevâhîrzâde Muhammed b. el-Hüseyin el-Buhârî, Maverâünnehr âlimlerinin ileri gelenlerinden idi. *El-Muhtasar*, *et-Tecnîs* ve *el-Mebsût* adlı eserleri vardır.²⁰⁸

- Hâherzâde (v. 483/1090): *Şerhu Müşkilâti'l-Kudûri*²⁰⁹

İsmi, Muhammed bin Hüseyin Buhârî el-Adîdî'dir. Ebû Bekr künyesi, Hâherzâde lakabıdır. Kızkardeş oğlu ma'nâsına olup meşhûr âlim Kâdı Ebû Sabit Muhammed bin Ahmed Buhârî'nin kızkardeşinin oğlu olduğu için bu lakab verilmiştir.²¹⁰ Meşhûr bir âlim olan dayısından sonra, fıkıh ilminde o da meşhûr olmuştur. (v. 483/1090) senesinde Buhârâ'da vefât etmiştir. *el-Mebsût*, *Şerh-i Muhtasâr-ı Kudûri* ve *Fetevâyı Hâherzâde* eserleridir.²¹¹

²⁰⁷ Kuraşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye*, s. 3/107; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s. 41; Leknevî, *el-Fevâidü'l-Behiyye*, s. 105.

²⁰⁸ Kudûri, *et-Tecrid*, (*Nâşirlerin mukaddimesi*) 1/14.

²⁰⁹ Habeşî, *Camîu's-Şürûh ve'l-Havâşî c. 3*, s. 1890; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-'ârifîn*, s. 2/76. Yazmaları için bkz. GAS s. 1/452; Bekdaş, *el-Lübâb-Dirâse ani'l-lübâb*, s. 1/368.

²¹⁰ Maverâünnehr bölgesinde tanınmış bazı âlimlerin kızkardeşlerinin oğlu olan bazı alimler için kullanılmıştır. Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 42.

²¹¹ Leknevî, *el-Fevâidü'l-Behiyye*, s. 163; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, s. 1223; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-'ârifîn*, s. 2/76.

- **Ahmet b. Hüseyin b. Ebî Avf (v.500): Şerhu Müşkilâti 'l-Kudûri**²¹²

Yemen Ulemâsından “Kâdî” lakabıyla meşhurdur. Kâtip Çelebi ve Habeşî'nin *Tabakât-ı Fukahâ-i Yemen* s. 103, *Mesâdiru'l-fihrisi'l-arabî* s. 118'i me'haz göstererek zikrettikleri şârih hakkında malumata tabakât eserlerinde rastlanamamıştır.²¹³

- **Ebu'l-Meâli el-Gaznevî (v.500'ler)**²¹⁴: *Mültemisu'l-İhvân fi şerhi Muhtasari 'l-Kudûri*²¹⁵

Ebu'l-Meâli Abdurrah b. Mansûr b. İsmail el-Gaznevî el-Hanefî. Kâtip Çelebi'nin iki cilt olarak haber verdiği eserin,²¹⁶ ilk cildini içeren tek nüshası Süleymaniye ktp. Fatih bölümü 1775 numarada kayıtlıdır. Ayrıca Yeni Cami 466, Murat Molla 75 numarada da birer nüshası bulunmaktadır.²¹⁷

- **Ahmed b. Muhammed er-Râzî (v. 500ler)**²¹⁸: *Hall-u Müşkilâti Muhtasari 'l-Kudûri*²¹⁹

Ahmed b. Muhammed b. Mustafa el-Muzaffer er-Râzî. Eseri zikredilen müellif hakkında tabakat eserlerinde bir bilgiye rastlanamamıştır.

- **Cârullah ez-Zemahşerî (v. 538): Şerhu Muhtasari 'l-Kudûri**²²⁰

Ebü'l-Kâsım Mahmud İbn Ömer ez-Zemahşerî el-Harezmi. Büyük bir dilci, edebiyatçı, kelâmcı ve müfessirdir. Mekke'de uzun süre ikamet ettiği için Cârullah

²¹² Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, c. II, s. 1634; Habeşî, *Camiu 'ş-Şürûh ve 'l-Havâşî* c. 3, s. 1891;

²¹³ ذكره كاتب جلبي في كشف الظنون 1634/2، وقال: «ذكره علي القاري في «طبقاته»، وقال: هو الشرح المعروف عند الحنفية بـ«القاضي».

²¹⁴ قال الإمام عبد القادر القرشي في «الخواهر المضية في طبقات الحنفية» «شرح مختصر 2/373 Kuraşî, *el-Cevâhiru 'l-mudiyye*, s. 2/373 كانت وفاته في حدود الخمسمائة شرح 37 İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s. 37 «ملتصم الإخوان». «ملتصم الإخوان» في مجلدين وسماه: «ملتصم الإخوان» في مجلدين وسماه ملتصم الإخوان. Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü 'l-ârifîn*, s. 1/115.

²¹⁵ Habeşî, *Camiu 'ş-Şürûh ve 'l-Havâşî* c. 3, s. 1891.

²¹⁶ قال في مقدمته: إني لما وفقني الله تعالى بفضله ورحمته ومَنَّه ورأفته أن لخصت شرح مختصر الشيخ أبي الحسن

²¹⁷ Habeşî, *Camiu 'ş-Şürûh ve 'l-Havâşî* c. 3, s. 1891.

²¹⁸ İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s. 53 «له كتاب «حل مشكلات القدوري»». Habeşî, *Camiu 'ş-Şürûh ve 'l-Havâşî* c. 3, s. 1891; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü 'l-ârifîn*, s. 1/81; Bekdaş, *el-Lübâb-Dirâse ani 'l-lübâb*, s. 1/369.

²¹⁹ أولها: قال أحمد بن محمد بن المظفر بن المختار الرازي: أما بعد: قد سألتني من كان مني بمكان من الحجية، وكان أعز عليّ من سائر الأحبة، بل كان بمنزلة رأسي من جسدي، وروحي من بدني، أن أشرح له مشكلات كتاب المختصر المنسوب إلى الفقيه أبي الحسن

²²⁰ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü 'l-ârifîn*, s. 2/403; Ünlü müfessir'in bu şerhinin bir nüshası, Adana İl Halk Ktp. no 35'te kayıtlıdır (157 vr.).

lakabı verilerek “Cârullah Zemahşerî” adıyla meşhur olmuş, ayrıca kendisine “Fahr-ı Harezmi”²²¹ ünvanı da verilmiştir. *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî vücûhi't-Te'vîl, Esâsu'l-Belâğa, A'cebu'l-Ucâb fî Şerhi Lâmiyyeri'l Arab, el-Mufasssal, el-Enmûzec ve Ruûsü'l-Mesâil* önemli eserlerindedir.²²²

- **Muhammed es-Semerkandî (v.540): Şerhu Müşkilâti'l-Kudûri**²²³

Muhammed b. Ahmed es-Semerkandî. Habeşî, şerhin bir nüshasının Hindistan Rıza Rampur kütüphanesi 3/118 numarada, bir nüshasının da Saraybosna'da Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi 130 numarada olduğunu söyler.

- **Ruknuddîn Kirmânî (v. 543/1149)**²²⁴: *Îzâh-u Muhtasari'l-Kudûri*²²⁵

Ebu'l-Fazl Ruknuddin Abdurrahman b. Muhammed el-Kirmânî. *Mecelle*'nin kaynaklarından sayılan *el-Îzâh* kitabı bu şerhten farklı olarak, kendi yazdığı *Et-Tecrîdü'r-rükni* adlı eserin şerhidir.²²⁶ Meşhûr *Ensâb*'ın sahibi Sem'ânî Kirmânî'nin öğrencisidir.²²⁷

- **Ebubekr Alâuddîn es-Semerkandî (v. 552)**²²⁸: *Şerhu Müşkilâti'l-Kudûri*

İsmi, Nasr bin Muhammed bin Ahmed bin İbrâhîm Ebubekr Alâuddîn es-Semerkandî. Lakabı İmâmü'l-Hüdâ ve Fakîh'dir. Tefsîr, hadîs, kelâm, tasavvuf, ahlâk ve diğer ilimlerde de âlim idi. Kâtip Çelebi, eserin Ebu'l-Leys es-Semerkandî'ye izafe edilmesinin hatalı olduğunu belirtir.²²⁹

- **Ebu Mansûr es-Serahsî (v. 571)**²³⁰: *Şerhu Müşkilâti'l-Kudûri*²³¹

İmâm Raziyyüddin Ebu Mansûr Muhammed b. Muhammed es-Serahsî.

²²¹ Harezmi hakkında bilgiye, çalışmanın 2. Bölümünde yer verilmiştir.

²²² Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 47-8; Ziriklî, *el-A'lâm*, s. 8/55.

²²³ Habeşî, *Camîu's-Şürûh ve'l-Havâşî* c. 3, s. 1890.

²²⁴ Ziriklî, *el-A'lâm*, s. 3/327.

²²⁵ Habeşî, *Camîu's-Şürûh ve'l-Havâşî* c. 3, s. 1891; GAL, *Suppl.* 1/ 641.

²²⁶ Ayhan, Fulya Yasemin, *Düreri'l-Hükkam Şerh-i Mecelleti'l-Ahkâm Vekâlet Kitabının Latinize ve Kaynak Çalışması*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2007, Sakarya, s. 29.

²²⁷ Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 50-51.

²²⁸ İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s.79; Leknevî, *el-Fevâidü'l-Behiyye*, s. 221.

²²⁹ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, c. II, s. 1634.

²³⁰ Ziriklî, *el-A'lâm*, s. 7/240.

²³¹ Habeşî, *Camîu's-Şürûh ve'l-Havâşî* c. 3, s. 1891; el-Fihrisü's-şâmil'de bir yazmasından bahsedilmektedir. وذكر في «الفهرس الشامل»: أن للكتاب نسخة كتبت سنة 731، في متحف كابول 128. 190 ورقة.

- **en-Nasravî (v. ?)**²³²: *Şerhu Muhtasari 'l-Kudûrî*

İbn Sicâm İshak b. İbrahim en-Nasravî. Kudûrî şârihlerinden biri olduğunu söyleyen Kuraşî, müellifi İmâm-ı Kebîr olarak niteler.²³³

- **Ruknu'l-eimme es-Sabbâğî (v. ?)**²³⁴: *Şerhu Muhtasari 'l-Kudûrî*

Ebu'l-Mekârim Abdulkerîm b. Muhammed es-Sabbâğî el-Medîni. Ebu'l-Yüsr el-Pezdevî'nin (v. 493/1100) öğrencisidir. Zâhidî, *el-Müctebâ*'da, bu şerhi överek, birçok kaynakta bulunmayan büyük faydalar içerdiğini söylemiştir.²³⁵

- **Cemâleddîn el-Yezdî (v. 591/1195)**: *el-Lübâb Şerhu Muhtasari 'l-Kudûrî*²³⁶

Ebu Sa'd Cemâleddîn el-Mutahhar b. el-Hasen (el-Huseyn) b. Saîd b. Alî b. Bender el-Yezdî.²³⁷ Kâtip Çelebi, eserin iki cilt olduğunu haber vermektedir.²³⁸ Habeşî'de Tunus Zeytûne Kütüphanesi 571, Murad Molla 903, Konya Yusuf Ağa 4794, Ezher 1656/2250 nüshalarını haber vermektedir.²³⁹

- **Hüsameddin el-Mekkî er-Râzî (v. 598/1201)**²⁴⁰: *Hülâsatü'd-delâil fi tenkîhi 'l-mesâil*²⁴¹

Hüsameddin Ebü'l-Hasen Ali b. Ahmed el-Mekkî er-Râzî ed-Dımişkî el-Hanefî. Şam'lı olan Müellif, Sâdiriyye medresesinde hocalık yapmıştır. Türkiye kütüphanelerinde çok sayıda yazması bulunan bu eser, (Bkz. GAS, 1/453) Suûdi Arabistanda doktora çalışması olarak öğrencilere tahkîk ettirilmiştir.²⁴² Bu şerh üzerine *İbn Sabîh Ahmed b. Osman et-Türkmânî* (v. 744) tarafından üç ayrı çalışma

²³² Kuraşî, *el-Cevâhiru 'l-mudiyye*, s. 2/399.

²³³ «İمام كبير، أحد من شرح «القدوري»»

²³⁴ Kuraşî, *el-Cevâhiru 'l-mudiyye*, s. 4/249.

²³⁵ İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s. 360; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, c. II, s. 1634; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-'ârifîn*, s. 1/608; Bekdaş, *el-Lübâb-Dirâse ani 'l-lübâb*, s. 1/368.

²³⁶ Habeşî, *Camiu'ş-Şürûh ve 'l-Havâşî* c. 3, s. 1891;

²³⁷ Kuraşî, *el-Cevâhiru 'l-mudiyye*, s. 3/485. «له شرح القدوري سماه: «اللباب»، رأته في مجلدين». Leknevî, *el-Fevâidü'l-Behiyye*, s.215; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s. 304.

²³⁸ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, c. II, s. 1632; Bekdaş, *el-Lübâb-Dirâse ani 'l-lübâb*, s. 1/378.

²³⁹ Habeşî, *Camiu'ş-Şürûh ve 'l-Havâşî* c. 3, s. 1891.

²⁴⁰ Kuraşî, *el-Cevâhiru 'l-mudiyye*, s.1/253.

²⁴¹ Habeşî, *Camiu'ş-Şürûh ve 'l-Havâşî* c. 3, s. 1891.

²⁴² Fihristü Mektebetü'l-Melik Fehd el-Vataniyye, Suudi Arabistan. [www.kfnl.gov.sa].

yapılmıştır. Bunlardan ilki, kapalı (müşkil) ibarelerini açıklamak için; ikincisi, ihmal edilen meseleleri eklemek için; üçüncüsü de hadîsleri üzerinedir.

Kuraşî (v.775), bu şerh için “nefis bir kitap”²⁴³ ifadesini kullanmış²⁴⁴ ve şerhteki hadîsleri tahrîc ettiği *et-Turuk ve'l-vesâil ilâ Ma'rifeti Ehâdîsi Hülâsati'd-delâil* adlı eseri yazmıştır.²⁴⁵ Er-Râzî'nin *Muhtasar* üzerine Tekmileler başlığında aşağıda zikredilecek *Tekmiletü Muhtasari'l-Kudûri* adlı bir çalışması daha vardır.

- el-Hatî (v. 600)²⁴⁶: Şerhu Muhtasari'l-Kudûri²⁴⁷

Nasr b. Muhammed el-Hatî es-Semerkandî. Hamevî, Hatlan isimli bir bölgenin Karasu isimli köyünde dünyaya geldiğini söylemektedir.²⁴⁸ Kuraşî, kendisinden İmâm-ı Kebîr (Büyük İmâm) diye bahseder.²⁴⁹

- el-Özcendî (el-Erzincânî) (v. 603'ten önce): Şerhu Muhtasari'l-Kudûri²⁵⁰

İmâm Zâhiruddin Ebû Yâkup Yûsuf b. Osman b. Fazl b. Muhammed el-Özcendî (el-Erzincânî). Haşebî, Carullah Efendi İstanbul Merkez Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi 731 numarada kayıtlı bir nüshasından bahsetmektedir.²⁵¹

- Behâuddîn el-İsbîcâbî (v. VI. yüzyıl)²⁵²: Zâdu'l-fukahâ²⁵³

Şeyhulislâm Muhammed b. Ahmed el-İsbîcâbî, Ebu'l-Meâlî Behâuddîn, büyük bir Hanefî fıkıh âlimidir. İsbicab, Semerkand yakınlarında bir yerleşim

²⁴³ Şerh hakkında benzer medhiyeleri Kâtip Çelebi de kullanır. «وهو شرح مفيد مختصر نافع» Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, c. II, s. 1632.

²⁴⁴ «وضع كتاباً نفيساً على «مختصر القدوري» سماه: «خلاصة الدلائل وتنقيح المسائل»»

²⁴⁵ Habeşî, *Camiu'ş-Şürûh ve'l-Havâşî c. 3*, s. 1892; Kuraşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye*, s.2/543; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s.196; Güney, a.g.e., s.51.

²⁴⁶ İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s. 356.

²⁴⁷ Habeşî, *Camiu'ş-Şürûh ve'l-Havâşî c. 3*, s. 1892; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, c. II, s. 1634; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifin*, s. 2/129.

²⁴⁸ Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, s. 2/346.

²⁴⁹ Kuraşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye*, s. 4/189. «إمام كبير، رأيت له شرحاً لـ«مختصر القدوري» في مجلدين»

²⁵⁰ Öyle: «قال الشيخ الإمام الأجل السيد شيخ الإسلام ظهير الدين أبو يعقوب يوسف بن عثمان بن الفضل بن محمد الأوزجدي رحمه الله: إنه سألني بعض إخواني شرح «مختصر القدوري»»

²⁵¹ Habeşî, *Camiu'ş-Şürûh ve'l-Havâşî c. 3*, s. 1892;

²⁵² Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 40; Habeşî, vefatının 630'dan sonra olduğunu söyler.

²⁵³ Laleli 1001, Yeni Cami 466, Fezzullah Efendi 795, Atıf Efendi 898, Habeşî, *Camiu'ş-Şürûh ve'l-Havâşî c. 3*, s. 1892. «الحمد لله رب العالمين، والصلاة على رسوله محمد وعلى آله أجمعين. كان الشيخ أبو الحسن الكرخي رحمه . 1892 . *ve'l-Havâşî c. 3*, s. 1892 . الله صنف تصنيفاً، ورتب له أبواباً بتبويب وترتيب محمد بن الحسن رحمه الله، فأجزل في ألفاظه، وأعرض عن بيان دلالاته،»

merkezidir. Müellif İsbicab'da doğmuş ve orada ilim öğrenmiştir. İsbicab, o devirlerde Maveraunnehr şehirleri arasında mühim ilim merkezlerinden biri idi.²⁵⁴ İbn Kutluboğa eserin faydalı bir şerh olduğunu söyler.²⁵⁵

- Abdullah b. Hüseyin (v. ?): *Hadeku'l- 'uyûn*²⁵⁶

Abdullah b. Huseyn b. Hasan b. Hâmid. Şârih eserin başında eseri Sultan Muhammed Ebu'l-Feth için te'lif ettiğini belirtir.²⁵⁷ Bu eserin tek nüshası Süleymaniye Ktp. Laleli 1002'de kayıtlıdır. 172 varaktan oluşmaktadır ve h. 1075'te İstinsâh edilmiştir. Bu eserin iki ayrı ihtisârı yapılmıştır.

Bağdat'ta el-Mustansiriyye'de imamlık yapan *Zahîruddîn Muhammed b. Ömer en-Nûhâbâdî el-Buhârî* (v.668) '*el-Mulahhas fî Muhtasaril-Kudûri*' isimli ihtisârını; *Ebu Nasr Abdurrahîm b. Muhammed el-Mevsilî* (v.671) ise, Atâ Melik el-Cüveynî'nin işaretiyle '*Cevâmi'u'l- kelimi's-şerîfe alâ mezhebi'l-İmâm Ebî Hanîfe*' adlı ihtisârını hazırlamıştır.²⁵⁸

- Ebu Ca'fer er-Razî (v. 615): *en-Nûrî fî şerhi Muhtasari'l-Kudûri*²⁵⁹

Ebu Ca'fer Muhammed b. İbrâhim b. Muhammed b. Alî b. Abdilaziz er-Razî.²⁶⁰ Kitabın ismini *en-Nûrî fî Muhtasari'l-Kudûri* olarak veren Kuraşî şârihin Musul'lu olduğunu ve orada vefat ettiğini söyler.²⁶¹ Kâtip Çelebi ise eserin adını *en-Nûrî fî şerhi Muhtasari'l-Kudûri* olarak kaydetmektedir.²⁶²

²⁵⁴ İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s. 155; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, c. II, s. 1634; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l- 'ârifîn*, s. 2/105.

²⁵⁵ قال العلامة قاسم بن قطلوبغا في «تاج التراجم»: «شَرَحَ القُدُورِي شرحاً نافعاً وسماه «زاد الفقهاء».

²⁵⁶ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, c. II, s. 1634.

²⁵⁷ أوله: الحمد لله على عواطف كرمه إلخ. لعبد الله بن حسين بن حسن بن حامد. ألفه للسلطان محمد أبي الفتح

²⁵⁸ Kuraşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye*, s.3/291.

²⁵⁹ Habeşî, *Camiu's-Şürûh ve'l-Havâşî* c. 3, s. 1892;

²⁶⁰ İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s. 251; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, c. II, s. 1632; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l- 'ârifîn*, s. 2/109.

²⁶¹ Kuraşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye*, s.3/15.

²⁶² ذكر الإمام عبد القادر في «الجاواهر المضية» 14/3 نقلاً عن «تاريخ إربل» لأبي البركات المستوفي: «أن له: كتاب «النوري في مختصر «القُدُورِي». وجاء اسمه في «كشف الظنون»: «النوري في شرح مختصر القُدُورِي».

Haşebî ve *el-Fihriüsü's-şâmil*, Carullah Efendi İstanbul Merkez Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi 732, Hekim oğlu Ali Paşa 352, Atıf Efendi 898, Dâru'l-kütübü'l-mısıriyye 364 numarada kayıtlı dört nüshasını haber verir.²⁶³

- **Reşdüddin el-Halebî (v. 616)**²⁶⁴: *el-Yenâbî' fî ma'rifeti'l-usûl ve't-tefârî'*²⁶⁵

Reşdüddin Ebu Abdullah Muhammed b. Ramazan er-Rûmî el-Hanefî el-Halebî.²⁶⁶ Halepte müderris olan el-Halebî, çok sayıda fer'î hüküm içeren bu şerhini 616 yılında tamamlamıştır.²⁶⁷ İbn Kutluboğa, şerhin birçok fer'î meseleyi toplayan bir eser olduğunu söyler.²⁶⁸ Sezgin nüshalarını (GAS, 1/453-454)²⁶⁹ haber verir. Ayrıca Türkiye'deki iki ciltlik bir nüshası İstanbul Müftülüğü Ktp.'de 24-25 numarada kayıtlıdır.

- **İbn Ebi's-Seâdât el-Mevsilî (v. 628)**²⁷⁰: *Şerhu Muhtasari'l-Kudûrî*

Ebû İshâk İbrahim b. Abdülkerim İbn Ebi's-Seâdât el-Mevsilî. Şerhi tamamlamamıştır.²⁷¹

- **Ahmed er-Râzî (v. 642/1244)**²⁷²: *Hallu Müşkilâti Muhtasari'l-Kudûrî fî'l-furû'*

Ahmed b. Muzaffer b. Muhtar er-Râzî el-Kerderî.²⁷³ Carullah Efendi İstanbul Merkez Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi 45 numarada kayıtlı bir nüshası vardır.²⁷⁴

²⁶³ Habeşî, *Camiu's-Şürûh ve'l-Havâşî* c. 3, s. 1892;

²⁶⁴ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, c. II, s. 1632; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifîn*, s. 2/405.

²⁶⁵ Habeşî, *Camiu's-Şürûh ve'l-Havâşî* c. 3, s. 1892; *أولها: الحمد لله الذي أوضح السبيل للسالكين، ونور بنور قلوب الشاكرين، وبعد: قال المذنب أبو عبد الله محمود بن رمضان أصلح الله بالله الخ.*

²⁶⁶ İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s. 260.

²⁶⁷ Şerhin tamamlanma tarihini 616 olarak veren Habeşî ve Güney'in şârihin ölüm tarihini (v. 769/1367) vermesi sehv olsa gerektir.

²⁶⁸ قال العلامة قاسم بن قطلوبغا: «شَرَحَ «القدوري» شرحاً جامعاً للكثير من الفروع الفقهية، وسماه: «الينابيع في معرفة الأصول والنفارح».

²⁶⁹ Berlin 484, İskenderiye, Ezher 1982. Habeşî, *Camiu's-Şürûh ve'l-Havâşî* c. 3, s. 1892; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifîn*, s. 2/164.

²⁷⁰ İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s. 89; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, c. II, s. 1632; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifîn*, s. 2/109.

²⁷¹ Habeşî, *Camiu's-Şürûh ve'l-Havâşî* c. 3, s. 1892;

²⁷² Kuraşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye*, s. 1/329; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s. 53; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, c. II, s. 1632; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifîn*, s. 1/81.

- **Muhtâr b. Mahmûd ez-Zâhidî (v. 658):** *el-Müctebâ Şerhu Muhtasari'l-Kudûrî*

Ebû'r-Reca Necmuddîn Muhtar b. Mahmud b. Muhammed ez-Zahidî el-Gazminî. Harezm'in bir köyü olan Gazmin'de dünyaya gelmiştir. Şerhin Türkiye'de ve diğer ülkelerde bolca bulunan yazmalarından tesbît edilebilenler giriş bölümünde verilmiştir.

- **Mevkûfâtî (v. 664)**²⁷⁵: *el-Beyân Şerhu Muhtasari'l-Kudûrî*²⁷⁶

Muhammed b. Rasûl b. Yunus el-Mevkûfâtî el-Hanefî. Habeşî el-Mevkûfâtî yerine nisbesini el-Mûkânî olarak zikretmektedir.²⁷⁷

- **Hamîduddîn ed-Darîr (v. 666):** *el-Fevâidü'l-Bedriyye Şerhu Muhtasari'l-Kudûrî*²⁷⁸

Hamîduddîn Ali b. Muhammed b. Ali ed-Darîr er-Râmûşî el-Buhârî. Hamîduddîn ed-Darîr, *Kenzu'd-Dekâik* sahibi Nesefî'nin (v. 710/1310) hocaları arasında sayılmıştır.²⁷⁹ Sezgin şerhin nüshalarını (GAS, 1/453)'de haber verir.

- **Abdullah el-Mevsilî (v. 683):** *el-Fevâidü'l-Müştemile ale'l-Muhtasar ve't-Tekmile*²⁸⁰

Tam adı Ebû'l-Fazl Mecdüddîn Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsilî'dir. El-Mevsilî'nin, Hanefî mezhebinin "Mütûn-i Erbaa" olarak bilinen dört temel metninden biri olan, *el-Muhtâr li'l fetvâ* ve *el-Muhtar*'ın yine kendisi tarafından hazırlanmış şerhi olan *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr* isimli eserlerinin yanı

²⁷³ Habeşî, Müellifin adını Hafızuddin Muhammed b. Muhammed b. Abdissettar el-Kerderî olarak vermektedir.

²⁷⁴ Habeşî, *Camiu's-Şürûh ve'l-Havâşî* c. 3, s. 1892;

²⁷⁵ Kuraşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye*, s. 3/154; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifin*, s. 2/128.

²⁷⁶ ذكره القرشي في «الجواهر المضية» 154/3 في ترجمته وقال: «أحد شُرَّاح «مختصر القادوري»، سماه: «البيان».

²⁷⁷ Habeşî, *Camiu's-Şürûh ve'l-Havâşî* c. 3, s. 1893.

²⁷⁸ Habeşî, *Camiu's-Şürûh ve'l-Havâşî* c. 3, s. 1893.

²⁷⁹ Leknevî, *el-Fevâidü'l-Behiyye*, s. 102.

²⁸⁰ Habeşî, *Camiu's-Şürûh ve'l-Havâşî*, c. 3, s. 1893. جمع فيه فوائد «مختصر القادوري» و«التكملة»، وزاد فيه ما أغفلاه. منه نسخة مقابلة مصححة في يني جامع 534، كتبت من نسخة كتبت من خط مصنفه سنة 856، في 139 ورقة، الخلاف بين الإمام وصاحبيه.

sıra; *Kitabü'l-müştemil alâ Mesâ'ili'l-Muhtasar ve Şerhu'l-Câmi'i'l-kebîr li-Şeybânî* isimli eserleri bulunmaktadır.²⁸¹

- **Celâleddin el-Habbâzî (v. 691/1292):** *Şerhu Muhtasari'l-Kudûrî*²⁸²

Celâleddin Ömer b. Muhammed b. Ömer el-Habbâzî. Ölünceye kadar Şam'da ders verdi. O, Buharâ'da Fıkıh Usûlü'nün önde gelen âlimlerinden Alâuddîn Abdülazîz b. Ahmed el-Buharî ile çalışmıştı. el-Habbâzî el-Merginânî'nin *Hidâye* adlı eserine bir şerh ve ilk şerhi Mekke'de Ebû Muhammed Mansûr b. Ahmed b. el-Müeyyed el-Ka'ânî el-Harezmî (v. 705/1305) tarafından yazılan ve üzerine pek çok şerh yapılan *el-Muğnî fi Usûli'l-Fıkıh* adını taşıyan Hukuk Usûlü alanında oldukça başarılı bir eser yazdı.²⁸³

- **et-Tatârî (v. ?):** *Şerhu Muhtasari'l-Kudûrî*²⁸⁴

Şemsüddin et-Tatârî. Habeşî, Los Angeles Kütüphanesi AI86 numarada kayıtlı bir nüshasını haber verir.

- **Ömer Danişmend (v. ?)**²⁸⁵: *Şerhu Muhtasari'l-Kudûrî*²⁸⁶

Ebû Abdurrahman Ömer b. Abdurrahman Danişmend. Habeşî, Âşır Efendi Kütüphanesi 76 numarada kayıtlı bir nüshasını haber verir.

- **İbnu'l-muhaddis er-Ras'anî (v. 695):** *Şerhu Muhtasari'l-Kudûrî*²⁸⁷

İbnu'l-Muhaddis Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrahim b. Abdurrazzak b. Halef er-Ras'anî.²⁸⁸ er-Ras'anî, Suriye'deki Kamışlı şehrine yakın *Ra'sü'l-'ayn* beldesine

²⁸¹ Leknevî, *el-Fevâidü'l-Behiyye*, s. 106; Ziriklî, *el-A'lâm*, s. 4/279; Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 69.

²⁸² Habeşî, *Camiu'ş-Şürûh ve'l-Havâşî c. 3*, s. 1892. Sezgin Atf Efendi 906'daki bir nüshasını (GAS, 1/453) haber vermektedir. 723 سنة كتبت ورقة، في 216، منه نسخة في عاطف أفندي 906.

²⁸³ Kuraşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye*, s. 1/238.

²⁸⁴ Habeşî, *Camiu'ş-Şürûh ve'l-Havâşî c. 3*, s. 1893.

²⁸⁵ Habeşî, *Camiu'ş-Şürûh ve'l-Havâşî c. 3*, s. 1893.

²⁸⁶ أوله: «... وبعد: فإن العبد الفقير إلى ربه الغني الكبير أبا عبد الرحمن عمر بن دانشمند، عامله ربه ووالديه بلطفه الخبير، يقول: إن كتاب القدوري قد تباهج به الطالبون، وتفاحر به الراغبون، حتى صار عمدة بينهم، وفخرة في مجالسهم، فلم يزالوا مشتغلين به في كل زمان.»

²⁸⁷ Habeşî, *Camiu'ş-Şürûh ve'l-Havâşî c. 3*, s. 1893.

²⁸⁸ Kuraşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye*, s. 1/91.

nisbetledir. Habeşî'nin ayrı saydığı Ebu İshak er-Ras'anî'nin (v. 695)²⁸⁹ aynı kişi ya da kardeşi olması muhtemeldir.²⁹⁰

- **el-Halhâlî (v. 709)**²⁹¹: *Şerhu Muhtasari 'l-Kudûrî*²⁹²

Muvaffaküddin Yusûf İmâmü'l-hânkâh es-Sümeysâtıyye el-Halhâlî. Halhâl, Tebriz yakınlarında bir belde adıdır. Kuraşî ve İbn Kutluboğa'nın eserden haber vermelerine rağmen, Müellif hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.

- **es-Sayyâğî (v. ?)**: *Şerhu Muhtasari 'l-Kudûrî*²⁹³

Ahmed b. Ali es-Sayyâğî el-Medîni el-Hanefî.

- **Ebu'l Abbas es-Serûcî (v. 720)**: *Şerhu 'l-Kudûrî*

Ebu'l-Abbas Ahmet b. İbrahim b. Abdilgînâ b. Ebî İshak es-Serûcî. Mısır'da Kâdi'l-kudât idi. Ebu'r-rebî' Sadruddin, Ebu'z-zâhir İshak ve Şeyh Necmüddin fıkihtaki hocalarıdır. 637'de doğdu. Kâhire'de Seyûfiye Medresesinde 720'de vefat etti.²⁹⁴

- **Tacüddin el-Mardîni (v. 744)**²⁹⁵: *Şerhu Muhtasari 'l-Kudûrî*²⁹⁶

Tacüddin Ahmed b. Osman b. İbrahim b. Mustafa el-Mardîni et-Türkmânî el-Hanefî el-Misrî.²⁹⁷

- **İbn Vehbân (v. 768)**: *Şerhu Muhtasari 'l-Kudûrî*²⁹⁸

²⁸⁹ Ebu İshak er-Ras'anî (v. 695) :*Şerhu Muhtasari 'l-Kudûrî* Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrahim b. Abdurrazzak b. Ebî Bekir b. Rızkıllah b. Halef er-Ras'anî. Eseri tamamlanamayan şerhlerdendir. Kuraşî, *el-Cevâhiru 'l-mudiyye*, s. 1/91-92. «الجواهر المضية في طبقات قال الإمام عبد القادر القرشي في «Habeşî, *Camîu 'ş-Şürûh ve 'l-Havâşî c. 3*, s. 1893. «وله منظوم ومنثور، وشرح «القدوري»، ولم يتمه».

²⁹⁰ Habeşî, *Camîu 'ş-Şürûh ve 'l-Havâşî c. 3*, s. 1893.

²⁹¹ Habeşî, *Camîu 'ş-Şürûh ve 'l-Havâşî c. 3*, s. 1895.

²⁹² Kuraşî, *el-Cevâhiru 'l-mudiyye*, s. 2/303 شرح مختصر القدوري ; İbn Kutluboğa, *Tâci' t-terâcim*, s. 1/31 الخللالي كذا رأته مضبوطا له شرح مختصر القدوري.

²⁹³ Habeşî, *Camîu 'ş-Şürûh ve 'l-Havâşî c. 3*, s. 1894.

²⁹⁴ Kuraşî, *el-Cevâhiru 'l-mudiyye*, s. 1/53.

²⁹⁵ Ziriklî, *el-A 'lâm*, s. 1/167.

²⁹⁶ Habeşî, *Camîu 'ş-Şürûh ve 'l-Havâşî c. 3*, s. 1894.

²⁹⁷ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü 'l- 'ârifin*, s. 1/109.

²⁹⁸ Habeşî, *Camîu 'ş-Şürûh ve 'l-Havâşî c. 3*, s. 1893.

Ebu Muhammed İbn Vehban Eminüddin Abdülvehhab b. Ahmed b. Vehban ed-Dımişkî el-Hanefî. İbn Vehbân'ın *Kaydu's-şerâid* adlı fikha dair bir manzumesi vardır.²⁹⁹

- **Sirâcuddîn Ebu Bekr el-Hâmilî (v. 769):** *Şerhu Muhtasari'l-Kudûri*³⁰⁰

Sirâcuddîn Ebu Bekr b. Ali b. Musa el-Hâmilî el-Hanefî ez-Zebîdî.³⁰¹ *el-Cevheratu'n-neyyira* sahibi el-Haddâd el-Abbâdî'nin (v. 800/1397) hocasıdır.³⁰²

- **Cemâluddîn ibnü's-Sirâc el-Konevî (v.771):** *et-Takrîd*

İbnü's-Sirâc Cemâluddîn Mahmûd b. Ahmed el-Konevî. Kudûri'nin *Muhtasar*'ını *et-Takrîd* adıyla şerh eden müellif, Kudûri'nin hacimli bir eseri olan *et-Tecrîd*'i de *et-Tefrîd* adıyla ihtisâr etmiştir.³⁰³

- **Muhammed es-Sedûsî (v. 774):** *Şerhu Tahrîci Ehâdis-i Muhtasari'l-Kudûri*³⁰⁴

Muhammed b. Abdurrahman el-Eş'arî es-Sedûsî.

- **Ali el-Ensârî (v. ?):** *el-Cevher fî Şerhi'l Muhtasar*³⁰⁵

Ali Nureddîn el-Ensârî. Habeşî, eserin İstanbul Millet Kütüphanesi 2379 numaralı bir nüshasından bahsetmektedir.

- **İlyas b. Ali (v. ?):** *Şerhu Muhtasari'l-Kudûri*³⁰⁶

İlyas b. Ali. Hacı Selim Ağa (Hüdâî Efendi) 773 numarada h. 788'de yazılan 185 varaklık bir nüshası mevcuttur.

- **Ebu bekr b. Ali el-Haddâd el-Abbâdî (v. 800)**³⁰⁷

²⁹⁹ Ziriklî, *el-A'lâm*, s. 4/330.

³⁰⁰ Habeşî, *Camiu's-Şürûh ve'l-Havâşî* c. 3, s. 1894.

³⁰¹ الهاملي

³⁰² Ziriklî, *el-A'lâm*, s. 2/67; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifîn*, s. 1/235.

³⁰³ Kuraşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye*, s. 3/435; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s. 289; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifîn*, s. 2/409.

³⁰⁴ Habeşî, *Camiu's-Şürûh ve'l-Havâşî* c. 3, s. 1894.

³⁰⁵ Habeşî, *Camiu's-Şürûh ve'l-Havâşî* c. 3, s. 1895.

³⁰⁶ Habeşî, *Camiu's-Şürûh ve'l-Havâşî*, c. 3, s. 1894.

³⁰⁷ İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s. 142; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifîn*, s. 1/236.

Ebu bekr b. Ali b. Muhammed el-Haddâdî el-Abbâdî el-Yemenî el-Hanefî ez-Zebdî. Müellifin *el-Muhtasar* üzerine iki ayrı şerh çalışması vardır:

i. *es-Sirâcu'l-vehhâcu'l-muvaddih li külli tâlibin muhtâc.*³⁰⁸ Kâtip Çelebi, Ahmed b. Muhammed b. İkbâl'in *es-Sirâc*'i³⁰⁹ *el-Bahru'z-zâhir* adıyla tecrîd ettiğini söyler.³¹⁰ Habeşî, *el-Bahru'z-zâhir* sahibini 10. Asır fukahasında Abdülalim b. İkbâl el-Kurtubî el-Yemenî olarak vermektedir.³¹¹

ii. *el-Cevheratu'n-neyyira.*³¹² Yazmaları³¹³ sekiz cilde ulaşan *es-Sirâcu'l-vehhâc*'in müellifce ihtisârıdır.³¹⁴

- İbnu'l-Muhaddis er-Rüstüfî (v. 807): Şerhu Muhtasari'l-Kudûri³¹⁵

İbrahim b. Abdurrazzak er-Rüstüfî ed-Dımaşkî. Kuraşî'nin bildirdiğine göre Rüstüfî Semerkand köylerinden biridir.³¹⁶

- İbnü'l-Bezzârî/Bezzâzî (v. 827): Şerhu Muhtasari'l-Kudûri³¹⁷

Hâfizuddîn Muhammed b. Muhammed b. Şihâb b. Yûsuf el-Büraykanî (?) el-Kerderî el-Harezmî. Müellif meşhur *el-Fetavâ'l-Bezzâziyye*'nin sahibidir.³¹⁸

- el-Kâdûrî (v. 832)³¹⁹: *Câmiu'l-mudmarât ve'l-müşkilât*³²⁰

308 «... هذا كتاب ألفته شرحاً لمختصر القدوري، موضحاً لمشكلاته، ومبيناً لمعضلاته، متوسطاً بين الإقلال والإكثار، معتدلاً بين الإسهاب والاختصار، جمعه بألفاظ وجيزة، ومعانٍ مفيدة، سهل المأخذ والمقادير، قريب المعنى والاستفادة، أوضحته لكل طالب محتاج، وسميته: «السراج الوهاج»

309 Habeşî, *Camiu's-Şürûh ve'l-Havâşî* c. 3, s. 1894; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, c. II, s. 1632; Habeşî, *el-Bahru'z-zâhir* sahibini 10. Asır fukahasında Abdülalim b. İkbâl el-Kurtubî el-Yemenî olarak vermektedir.

310 Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, c. II, s. 1632.

311 Habeşî, *Camiu's-Şürûh ve'l-Havâşî*, c. 3, s. 1894.

312 «... وبعد: فهذا شرح ل«مختصر القدوري»، جمعه بألفاظ مختصرة، وعبارات ظاهرة، تشمل على كثير من المعاني والمذاكر، أوضحته لذوي الأفهام القاصرة والههم المتقاصرة، وسميته: «الجوهرة النيرة»، واستعنت في ذلك بمن له الحمد في الأولى والآخرة، سبحانه هو أهل التقوى وأهل المغفرة».

313 Habeşî, *Camiu's-Şürûh ve'l-Havâşî*, c. 3, s. 1894; *Hediyetü'l-ârifîn*'de eserin adı *el-Cevheru'l-münîr* olarak geçmektedir. Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifîn*, s. 1/236.

314 Habeşî, *Camiu's-Şürûh ve'l-Havâşî*, c. 3, s. 1894; Eserin genellikle iki cilt halinde çok sayıda baskısı yapılmıştır. [İstanbul 1898, 1301, 1306, 1310, 1314, 1316 (Hâmişinde Meydâni'nin *Lübâb*'ıyla), 1321-23, Kahire 1322, Delhi 1327, Lahor 1328]

315 Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifîn*, s. 1/19.

316 Kuraşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye*, s. 2/310.

317 Habeşî, *Camiu's-Şürûh ve'l-Havâşî*, c. 3, s. 1894-1895.

318 Leknevî, *el-Fevâidü'l-Behiyye*, s. 57; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, c. II, s. 1633; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifîn*, s. 2/185.

319 Leknevî, *el-Fevâidü'l-Behiyye*, s. 230.

Yûsuf b. Ömer b. Yûsuf es-Sûfî el-Bezzâr el-Kâdûrî. Bu şerhe³²¹ Muhammed Şâh b. Muhammed el-Fenârî (v. 839/1435) *Hâşiye alâ şerhi'l-Kudûrî*³²² adıyla bir hâşiye yazmıştır.³²³ Leknevî, *Muhtasar*'ın mütâleasından *Müctebâ* ve *Mudmarât* ile menfaatlendiğini söyler.³²⁴ *el-Fihrisü's-şâmil*'de sayılan 23 nüshanın en eskisi Hicrî 9. asırda yazılan Topkapı Sarayı (3517) A.968 numarada kayıtlı olmaktadır.

- Muhammed b. Abdillah (v. ?): Şerhu Muhtasari'l-Kudûrî

Muhammed b. Abdillah. *el-Fihrisü's-şâmil*'de tek nüshasının Isparta-Halil Hamid Paşa 1590 numarada kayıtlı 843'de yazılmış 199 varaklık nüsha olduğu belirtilir.

- İbn Kutluboğa (v. 879/1474): et-Tercîh ve't-tashîh alel-Kudûrî³²⁵

Kâsım İbn Kutluboğa b. Abdillah. Bu şerhe Ahmed b. Hüseyin b. Ahmed b. Muhammed b. Bîrî el-Hanefî 'Müfî Mekke'nin *Şerhu Tashîhi'l-Kudûrî* adıyla bir çalışması vardır.³²⁶ Şerh Suudi Arabistan'da araştırmacı Şevket Karasniç tarafından yüksek lisans çalışması olarak tahkik edilmiştir (1417/1996).³²⁷

Garîbü'l-Ehâdis isimli çalışması yukarda geçtiği üzere Akta'nın şerhindeki hadîsler üzerinedir. *el-Fihrisü's-şâmil*'de sayılan 22 nüshanın en eskisi şârihin (İbn Kutluboğa) yazdığı Hicrî 868 asırda yazılan Dublin-Chester Beatty kütüphanesi 5040 numarada kayıtlı 105 varak olmaktadır.

- Ahmed b. Muhammed el-Abbâsî (v. 890)³²⁸: *el-Ukûdü'l-Mufassale fi'l cem'i beyne'l-Kudûrî ve't-Tekmîle*³²⁹

³²⁰ Habeşî, *Camiu's-Şürûh ve'l-Havâşî*, c. 3, s. 1895. Sezgin GAS, 1/454'de nüshalarını vermektedir.

³²¹ أوله: الحمد لله الذي جعل علم الهدى أهدى علم الإسلام إلخ.

³²² Haşebî eserin ismini *Hâşiye alâ Câmi'î'l- mudmarât* olarak vermektedir.

³²³ Bu eserin bilinen tek nüshası müellif hattı olan Süleymaniye Ktp. Reşid Efendi 186 numarada kayıtlı nüshadır. Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, c. II, s. 1632.

³²⁴ Leknevî, *el-Fevâidü'l-Behiyye*, s. 30. مع شرحه للزاهد المسمى «وَقَدْ طَالَعْتُ مَخْتَصَرَ أَيِّ مَخْتَصَرَ الْقَدَوِيِّ وَانْتَفَعْتُ بِهِ، مَعَ شَرْحِهِ لِلزَّاهِدِ الْمَسْمُومِ بِ«جَامِعِ الْمَضْمَرَاتِ» الْمَجْتَبِيِّ»، وشرحه للصوفي يوسف بن عمر المسمى «جامع المضمرات»

³²⁵ Habeşî, *Camiu's-Şürûh ve'l-Havâşî*, c. 3, s. 1895.

³²⁶ Habeşî, *Camiu's-Şürûh ve'l-Havâşî*, c. 3, s. 1895.

³²⁷ Güney, a.g.e., s. 56.

³²⁸ Zirikî, *el-A'lâm*, s. 1/231.

³²⁹ Habeşî, *Camiu's-Şürûh ve'l-Havâşî*, c. 3, s. 1895.

Ahmed b. Muhammed b. Hasan b. Ali b. Muhammed el-Abbâsî.³³⁰

- **Şemsüddin el-Misrî (v. 919):** *eş-Şâmil Şerhu Muhtasari'l-Kudûri*³³¹

Şemsüddin Ebu'l-Latîf Muhammed b. Muhammed el-Hatîb b. Şebâne el-Misrî.

- **Abdurrahîm el-Âmidî (v. 926)**³³²: *el-Mühimmu'd-darûri*³³³

Abdurrahîm b. Ali el-Âmidî. Müellif eserini Yavuz Sultan Selîm'e (v. 926/1520) sunmuştur.³³⁴ Habeşî ve Sezgin şerhin nüshalarını (GAS, 1/453) Cârullah Efendi 828, Lâleli 1016 olarak verir.³³⁵

- **Muhammed b. Hasan (v. 926'dan sonra):** *Şerhu Muhtasari'l-Kudûri*³³⁶

Muhammed b. Muhammed b. Hasan.

- **Muhammed Şâh er-Rûmî (v. 939):** *Şerhu'l-Kudûri*³³⁷

Muhammed Şâh İbnü'l Mevlâ b. Muhammed b. Hasan b. Muhammed b. Hasan er-Rûmî. Habeşî'nin zikrettiği bu şerh diğer eserlerde geçmemektedir.

- **Nâsır el-Bestî el-Kîlânî (v. 940'dan sonra)**³³⁸: *Şerhu Muhtasari'l-Kudûri*³³⁹

Nâsiruddîn el-Hasan el-Hüseynî el-Bestî el-Kîlânî el-Hanefî.³⁴⁰

- **İbrahim el-Halebî (v. 956):** *Şerhu Muhtasari'l-Kudûri*³⁴¹

³³⁰ Habeşî, Arif Hikmet 190 numaralı bir nüshasını haber vermektedir.

³³¹ Habeşî, *Camîu's-Şürûh ve'l-Havâşî*, c. 3, s. 1895.

³³² Habeşî, *Camîu's-Şürûh ve'l-Havâşî*, c. 3, s. 1896.

³³³ أوله: فيقول الفقير إلى الله الغني عبد الرحيم الأمدى ابن علي، أحسن الله إليه وإلى والديه، وأدام نعمته عليهما وعليه: إن كتاب الشيخ الإمام العالم العلامة، المحقق المدقق الفهامة أبي الحسين البغدادي أحمد القدوري، تغمده الله بغفرانه، وأسكنه أعلى جناته، لما كثر استعماله

³³⁴ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, c. II, s. 1634; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, s. 1/562.

³³⁵ *el-Fihrisü's-şâmil*'de sayılan 4 nüshanın en eskisi Hicrî 971 asırda yazılan Cârullah Efendi kütüphanesi 730 numaralı nüshadır.

³³⁶ Habeşî, *Camîu's-Şürûh ve'l-Havâşî*, c. 3, s. 1896.

³³⁷ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, c. II, s. 1632; Habeşî, *Camîu's-Şürûh ve'l-Havâşî*, c. 3, s. 1896.

³³⁸ İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s. 275.

³³⁹ Habeşî, *Camîu's-Şürûh ve'l-Havâşî*, c. 3, s. 1896.

³⁴⁰ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, c. II, s. 1634; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, s. 2/488.

³⁴¹ Habeşî, *Camîu's-Şürûh ve'l-Havâşî*, c. 3, s. 1896; *el-Fihrisü's-şâmil*'de 9 nüshası sayılır.

İbrahim b. Muhammed el-Halebî. *Mülteka'l-ebhur, Ğunyetü'l-mütemellî fî şerhi Münyeti'l-musallî (Haleb-i kebîr), Muhtasaru Ğunyetü'l-mütemellî (Haleb-i saġîr)* eserleri meşhurdur. Osmanlı âlîmi ve fakihidir. Halep'te doğdu. Doksan yaşlarında vefat ettiği göz önüne alınırsa 860'lı (1456) yıllarda doğduğu söylenebilir.

Halebî temel eğitimini doğduğu şehirde gördü ve Şam'da da bazı âlimlerden ders aldı. Halep'te bir süre imam olarak görev yapmasının ardından IX. (XV.) yüzyılın sonlarına doğru Kahire'ye gitti. Kahire'de tefsîr, hadîs, fıkıh ve kırâat başta olmak üzere İslâmî ilimleri tahsil etti.

Süyûtî gibi devrin ileri gelen âlimlerinden ders okudu. 906 (1500) yılı civarında İstanbul'a giderek orada yerleşti. Fâtih Camii'ne imam oldu. Ardından Sadî Çelebi'nin Fatih'te yaptırdığı Dârü'l-Kurrâ'ya müderris olarak tayin edilen Halebî bu görevde iken vefat etti ve Edirnekapı Mezarlığı'na defnedildi. Kabrinin bulunduğu parsel 1971 yılında yol yapımı sebebiyle ortadan kaldırılmıştır.³⁴²

- **Muhammed el-İlbesânî (v. 974)**³⁴³: *Şerhu Dibâceti'l-Kudûrî*³⁴⁴

Muhammed b. Abdullah el-İlbesânî. Sultan III. Murad'a ithaf edilmiştir. Sezgin tek nüshasının (GAS, 1/453) Süleymaniye Ktp. Âşir Efendi 97'de kayıtlı olduğunu belirtir.

- **Zeynüddîn el-Kirmânî (v. 975)**: *el-Müsta'zeb Şerhu Muhtasari'l-Kudûrî*³⁴⁵

Zeynüddîn Ebû Mansûr Muhammed b. Mükerrrem b. Süfyân (Şabân) el-Kirmânî el-Hanefî.³⁴⁶

- **Bostanzâde (v. 1006)**: *Şerhu Muhtasari'l-Kudûrî*

Şeyhulislam Bostanzâde Muhammed b. Mustafa er-Rûmî. Karabulut tek nüshasının İzmir Milli Kütüphane 1577 numarada kayıtlı 138 varaklık nüsha olduğunu söyler.³⁴⁷

³⁴² Has, Şükrü Selim, *İbrahim el-Halebî*, DİA, s. 15/231-232.

³⁴³ Habeşi, *Camiu'ş-Şürûh ve'l-Havâşî*, c. 3, s. 1896.

³⁴⁴ أوله: وبعد: فيقول العبد الفقير إلى رحمة الله الغني محمد بن عبد الله الإبلساني، بيض الله عزة أحواله، وأورق أغصان آماله: لما رأيت ديباجة القدوري، صنفه الإمام الفاضل، العامل الكامل، قدوة المحققين، عزة الملة والدين، الشيخ أبو الحسن

³⁴⁵ Habeşi, *Camiu'ş-Şürûh ve'l-Havâşî*, c. 3, s. 1896.

³⁴⁶ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifîn*, s. 2/250.

- **Şihâbuddin es-Semerkindî (v. ?):** *Şerhu Muhtasari'l-Kudûrî*³⁴⁸

Şihâbuddin Ahmed es-Semerkindî. Kâtip Çelebi'nin haber verdiği şerhin müellifi hakkında bir bilgiye ulaşamadık.³⁴⁹

- **Ebu'l-Abbâs el-Mahbûbî (v. ?)**³⁵⁰: *Şerhu Muhtasari'l-Kudûrî*

Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Ahmed el-Mahbûbî. Kâtip Çelebi'nin haber verdiği şerhin müellifi hakkında bir bilgiye ulaşamadık.³⁵¹

- **Kadı Ebu'l-Abbâs (1014'ten önce):** *Şerhu Muhtasari'l-Kudûrî*

Ebu'l-Abbâs Ahmed b. el-Hasen b. Muhammed Ebî Avf.

- **Kâfî el-Bosnevî (v. 1025)**³⁵²: *Şerhu Muhtasari'l-Kudûrî*³⁵³

Hasan b. Turhan b. Dâvud b. Yakub el-Akhisârî 'Kâfî el-Bosnevî'.

- **Muhammed el-İhsâî (v. 1083):** *Şerhu'l-Kudûrî*³⁵⁴

Muhammed b. Ahmed el-İhsâî el-Hanefî el-Bağdâdî.³⁵⁵

- **Yahya b. el-Hüseyn (v. 1099)**³⁵⁶: *el-Mu'teber Şerhu'l Muhtasar*

Yahya b. El-Hüseyn b. El-İmam el-Kâsım b. Muhammed. Habeşî, Yemen San'a Câmi Evkâf 661 numarada kayıtlı bir nüshasını haber verir.

- **en-Nablûsî (v. 1143):** *Şerhu Muhtasari'l-Kudûrî*

Abdülganî b. İsmâil en-Nablûsî³⁵⁷

- **Yusuf ez-Zağvânî (v. 1144)**³⁵⁸: *el-Minen alâ Muhtasari'l-Kudûrî*

³⁴⁷ Karabulut, Ali Rıza, *İstanbul ve Anadolu Kütüphanelerinde Mevcut El yazması Eserler Ansiklopedisi*, Mektebe Yayınları, Kayseri 2005, I-III, s. 3/1395.

³⁴⁸ «أوله: الحمد لله الذي جعل الفقه في الدين حياً متيناً بين عباده الخ.»

³⁴⁹ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, c. II, s. 1633-1634.

³⁵⁰ Ziriklî, *el-A'lâm*, s. 5/49.

³⁵¹ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, c. II, s. 1634.

³⁵² Ziriklî, *el-A'lâm*, s. 2/194.

³⁵³ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-'ârifîn*, s. 1/291; Habeşî, *Camiu's-Şürûh ve'l-Havâşî*, c. 3, s. 1896-1897.

³⁵⁴ Habeşî, *Camiu's-Şürûh ve'l-Havâşî*, c. 3, s. 1897.

³⁵⁵ Ziriklî, *el-A'lâm*, s. 6/12.

³⁵⁶ Habeşî, *Camiu's-Şürûh ve'l-Havâşî*, c. 3, s. 1897.

³⁵⁷ Bekri, Alaaddin, *Abdülganî Nablusi Hayatı ve Fikirleri*, Çev: Veysel Uysal, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995, s. 11.

Yusuf b. Muhammed b. Süleyman ez-Zağvânî³⁵⁹ Sezgin (GAS, 1/455), Eserin bilinen tek nüshasının Tunus Zeytûniyye ktp.'nde (5161) olduğunu söyler.

- **Ahmed el-Mostârî (v. 1190):** *Enfeu'd-delâil li Tahsîni Suveri'l-Mesâil*³⁶⁰

Ahmed b. Muhammed b. Selim el-Mostârî.

- **Ömer b. Abdulcelil el-Bağdâdî (v.1194):** *Şerhu Muhtasari'l-Kudûri*³⁶¹

Ömer b. Abdulcelil b. Muhammed b. Dervîş b. Abdülmühsin el-Hanefî el-Bağdâdî. Şâm'da yaşamıştır. Müellif, İbn Arabî'nin eserlerine yazdığı şerh ve haşiyeleriyle tanınır.³⁶²

- **Tâhir Sellâm er-Rûmî (v. 1260):** *Şerhu Muhtasari'l-Kudûri*³⁶³

Mîr Muhammed b. Muhammed b. Saîd el-Kâtib Tâhir Sellâm er-Rûmî el-İstanbûlî.

- **Abdulğani el-Meydânî (v. 1298):** *el-Lübâb fi şerhi'l-Kitâb*³⁶⁴

Abdulğani b. Tâlib b. İbrahim el-Ğânîmi el-Meydânî ed-Dımışkî. İbn Abidîn'in talebelerindendir. Eserin yazımı 1268'de tamamlanmış, ilk olarak müellif hayattayken İstanbul'da 1275'te yayımlanmış ve birçok baskısı yapılmıştır.³⁶⁵

- **Abdulhamîd el-Leknevî (1304):** *el-Hallu'd-darûri li Muhtasari'l-Kudûri*³⁶⁶

Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm b. Muhammed Emînillâh es-Sihâlevî el-Leknevî. Banda'da (Hindistan) doğdu. Soyu Ebû Eyyûb el-Ensârî'ye dayandığı için Ensârî nisbesiyle de anılır. Babası hadîs, fıkıh ve aklî ilimlere dair otuzdan fazla eser vermiş bir âlimdir.

³⁵⁸ Habeşî, *Camiu's-Şürûh ve'l-Havâşî*, c. 3, s. 1897.

³⁵⁹ Kudûri, *et-Tecrîd, (Nâşirlerin mukaddimesi)* 1/15.

³⁶⁰ Habeşî, *Camiu's-Şürûh ve'l-Havâşî*, c. 3, s. 1897.

³⁶¹ Habeşî, *Camiu's-Şürûh ve'l-Havâşî*, c. 3, s. 1897.

³⁶² Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-'ârifîn*, s. 1/799.

³⁶³ Habeşî, *Camiu's-Şürûh ve'l-Havâşî*, c. 3, s. 1897.

³⁶⁴ Özel, "Hanefî Mezhebi" (*Literatür*), DİA, 16/22, Kudûri, *et-Tecrîd (Nâşirlerin mukaddimesi)* 1/15.

³⁶⁵ Habeşî, *Camiu's-Şürûh ve'l-Havâşî*, c. 3, s. 1897.

³⁶⁶ Habeşî, *Camiu's-Şürûh ve'l-Havâşî*, c. 3, s. 1897-1898.

Leknevî on yaşında iken Kur'ân'ı Kerîm'i ezberledi, babasından aklî ve naklî ilimleri öğrendi. Hafızlık yaptığı yıllarda Farsça, belagat ve hat dersleri aldı. On yedi yaşında öğrenimini tamamladıktan sonra babasıyla gittiği Haydarâbâd'da Medresetü'n-Nizâmiyye'de iki yıl eğitim öğretim faaliyetinde bulundu. Kısa ömrüne rağmen Zahîr Ahsen en-Nimevî, Muhammed Abdülbâki el-Leknevî, İdrîs b. Abdülalî en-Nekrâmî gibi pek çok öğrenci yetiştirdi.

Leknevî 30 Rebûlevvel 1304'te (27 Aralık 1886) vefat etti. 120'ye yakın çalışması bulunan Leknevî'nin tahkîk ederek neşrettiği kitaplara mukaddimeler yazmak, eserin müellifi, şarihleri, o sahada yazılan diğer eserler hakkında bilgi vermek, eserin muhtelif nüshalarına başvurarak güvenilir bir nüsha ortaya koymak ve gerekli yerlere notlar düşmek suretiyle o zamana göre yeni bir tahkîk usulü geliştirdiği kabul edilmiştir.

Leknevî'nin hayatına dair Veliyyüddin en-Nedvî el-Îmâm '*Abdülhay el-Leknevî allâmetü'l-Hind ve Îmâmü'l-muhaddisîn ve'l-fukahâ*' (Dımaşk 1415/1995), eserleri hakkında da Abdülfettâh Ebû Gudde '*Müellefatü'l-Îmam el-Leknevi*' (Halep ts. el-Matbaatü'l İslamiyye) adıyla bir çalışması vardır.³⁶⁷ Habeşî şerhin tek nüshasını Serkis 1479'de³⁶⁸ haber verilen olduğunu söyler.

- **Abdulkâdir el-Üstûnî (v. 1314):** *Menhelü't-Tüllâb şerhi'l-Kitâb*³⁶⁹

Abdulkâdir b. Abdullah b. Hasan el-Üstüvânî. Şâm Ulemasındandır.

- **Muhammed el-Bernî (v. ?):** *et-Teshilü'z-Zaruri li-Mesaili'l-Kuduri*³⁷⁰

Muhammed Âşık İlâhi el-Bernî. Habeşî, kitabın Medine'de 1414'de basıldığını söyler. Fakat esere ve müellifi hakkında bilgiye ulaşılammıştır.

- **Hüseyin b. Abdillâh (v. ?):** *Şerhu'l-Kudûrî*

Samsun Gazi İl Halk Kütüphanesi 335 numarada 675 varaklık bir nüshası vardır.

³⁶⁷ Hatipoğlu, İbrahim "*Leknevî*", DİA, 27/133-136.

³⁶⁸ Yusuf b.İlyan Serkîs (v. 1351/1932), *Mu'cemü'l-matbûâtî'l-Arabiyye*'sinde bu eserin Hindistan'da basıldığını zikretmektedir. Serkîs, Yusuf b. Elyân (1351/1932), *Mu'cemü'l-matbûâtî'l-Arabiyye ve'l-Muarrebe*, I-II, Kahire 1928, c. 2 s.1479.

³⁶⁹ Habeşî, *Camiu'ş-Şürûh ve'l-Havâşî*, c. 3, s. 1898.

³⁷⁰ Habeşî, *Camiu'ş-Şürûh ve'l-Havâşî*, c. 3, s. 1898.

- **Hüseyin b. Abdillâh (v. ?):** *el-Feyzü'n-nûrî alâ Muhtasari'l- Kudûrî*

Kütahya Tavşanlı Zeytinoğlu Kütüphanesi 755 numarada 1211 senesinde yazılmış bir nüshası vardır.

- **Yusuf Sâvî (v. ?):** *Mükâmerâtü Şerhu'l-Kudûrî*

Samsun Gazi İl Halk Kütüphanesi 835 numarada 289 varaklık 1237 senesinde yazılmış bir nüshası vardır.

- **Muhammed el-Merâğî–Abdulkâdir Yûsuf :** *Şihâb fi tadvîhi'l-Kitâb: et-Ta'likâtu'l-müfîde alâ metni'l-Kudûrî*

Ezher şeyhi Muhammed b. Mustafâ b. Muhammed el-Merâğî (1881-1945) Tefsir ve fıkıh âlimi, fikir ve mücadele adamı. *'El-Bahs-ü Fî-t Teşrîi'l-İslâmî'* adlı tanınmış bir eseri vardır.

Ayrıca Müellifi meçhul olup nüshaları mevcut olan Kudûrî şerhlerinden *el-Fevâidi'l-Bedriye fi Şerhi Muhtasari'l-Kudûrî*,³⁷¹ *Mecmeu'r-rivâyeti Şerhu'l-Kudûrî*, *Envâru'l Bedûrî alâ Kitâbi'l-Kudûrî*, *Mecmeu'l-Edille*, *Mefâtihu'l-Eğlâk*,³⁷² *el-Cevâhiru Şerhu Muhtasari'l-Kudûrî*, *el-Îcâz Şerhu Muhtasari'l-Kudûrî*, *Şerhu'l-Kudûrî li Mahmut Zâkâbî*, *Fâtihu'l-Kudûrî*, *Tenvîru'l-kulûb alâ Muhtasari'l-Kudûrî*, *el-Keşfü Şerhu'l-Kudûrî*, *Şerhu'l-Kudûrî li Ebi'l Fazl*, *Şerhu'l-Kudûrî li Ahsab, Fevâidü'l-Kudûrî*³⁷³ isimli eserler vardır.

³⁷¹ Habeşî, *Camiu's-Şürûh ve'l-Havâşî*, c. 3, s. 1895.

³⁷² Habeşî, *Camiu's-Şürûh ve'l-Havâşî*, c. 3, s. 1896.

³⁷³ *el-Fihrisü's-şâmil* bu şerhin *et-tekmile alâ Fevâidü'l-Kudûrî* adında Muhammed b. Muhammed el-Bağdadi'ye (v. ?) ait bir tekmlisini Tunus Dâru'l-kütübü'l-vataniyye 3262 numarada 137 varaklık bir nüshasını haber verir.

B. HÂŞİYELELERİ

- **el-Fenârî (v. 839)**³⁷⁴ : *Haşîye alâ Şerhi Kitâbi 't-tahâre mine 'l-Kudûrî*³⁷⁵

Mahmut b. Pir Muhammed el-Fenârî. Süleymaniye Reşîd Efendi 186 numarada 69 varaklık bir nüshası mevcuttur.

- **Abdusselam ed-Dâğîstânî (v. 1202)**: *Haşîye ale 'l-Kudûrî*³⁷⁶

Abdusselam b. Muhammed Emîn b. Şemsiddin ed-Dâğîstânî.³⁷⁷

- **Muhammed el-Hindî (v. ?)**: *el-Mu'tasarü 'd-darûrî alâ Muhtasari 'l-Kudûrî*

Muhammed Süleyman el-Hindî. Eser, Pakistan el-Kur'ân ve'l-Ulûmü'l-İslâmiyye idaresinde 779 sahife olarak basıldı.

C. TEKMİLELERİ

- **Alâuddîn es-Semerkandî (v. 537)**³⁷⁸ : *Tuhfetu 'l-fukahâ*³⁷⁹

Semerkandlı Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed, *'Tuhfetu 'l-Fukahâ*'nin sahibi, *'Bedai 'u's-Sanâi'* eserinin müellifi Kâsânî'nin kayınpederi ve hocasıdır. Ebu'l-Muîn Meymûn el-Mekhûlî ve Ebu'l-Yusr el-Pezdevî'den fıkıh öğrenmiştir.³⁸⁰

Onun Fâtıma adında âlim ve fakîh bir kızı vardı, *Tuhfe*'yi ezbere biliyordu. Kâsânî bu eseri şerhedip adını *'Bedai 'u's-Sanâi'* koymuştur. Bu hocasının hoşuna gidince onu kızı Fâtıma'yla evlendirmiştir.

³⁷⁴ Habeşî, *Camîu 'ş-Şürûh ve 'l-Havâşî*, c. 3, s. 1897.

³⁷⁵ Öle: «... لما رأيت بعض عبارات «شرحى» الذي ألفت له «كتاب طهارة القدوري» محتاجاً إلى البيان عند بادئ النظر أردت أن أكتب حاشية ليكشف معضلاته...».

³⁷⁶ Habeşî, *Camîu 'ş-Şürûh ve 'l-Havâşî*, c. 3, s. 1897.

³⁷⁷ Zirîklî, *el-A 'lâm*, s. 4/7.

³⁷⁸ Özel, *“Hanefî Mezhebi” (Literatür)*, DİA, 16/22; Kudûrî'nin *Muhtasar*'ına hem ikmal hem de şerh olmak üzere kaleme alınmıştır.

³⁷⁹ Öle: «اعلم أن «المختصر» المنسوب إلى الشيخ أبي الحسين القدوري رحمه الله جامع مجلأ من الفقه مستعملة، بحيث لا تراها مدى الدهر مهملة؛ يهدي بها الرائص في أكثر الحوادث والنوازل، ويرتقي بها المرئاض إلى أعلى المراقي والمنازل.».

³⁸⁰ Kuraşî, *el-Cevâhiru 'l-mudiyye*, s. 2/51.

Evlenmeden önce babası bir fetvâ çıkarınca altında onun imzası ve kızının imzası bulunurdu, evlenince Kâsânî'nin de imzası bulunmaya başladı. Ancak biyografi eserlerinde geçen شرح تحفته وترؤج ابنته “şerahe *Tuhfetehû* ve tezevvece bintehû = *Tuhfe*'sini şerhetti, kızıyla evlendi” ifadeleri dolayısıyla *Bedai*'in *Tuhfe*'nin şerhi olduğu belirtiliyorsa da,³⁸¹ Ahmet Özel'in verdiği bilgiye göre, *Bedai*' incelendiğinde tamamen orijinal bir özellik taşıdığı, yalnız metod ve tertîb bakımından *Tuhfe*'ye benzediği görülür. Yani Semerkandî, kızını Kâsânî ile evlendirmesi, eserini şerhetmesinden dolayı değil, kendi metoduna göre öğrencisinin de bir eser te'lîf etmesinden ve bu eseri çok beğenmesindedir.³⁸²

Semerkandî'nin *Tuhfe*'sini te'lîf etme sebebine gelince, Ebu'l-Hüseyn el-Kudûrî'nin *Muhtasar*'ının fukahâ arasında rağbeti artınca musannıfın eserine almadığı bazı meseleleri zikretmek ve zor anlaşılır yerleri açıklamak için Semerkandî'den arkadaşları ricada bulunmuştur. O da eserin adından da anlaşıldığı gibi te'lîf ettiği kitaba hediye anlamına gelen “*Tuhfe*” ismini vererek arkadaşlarına armağan etmiştir. Bu eser, Kudûrî'nin *Muhtasar*'ına dayanmakla birlikte o zamana kadar kaleme alınan eserlerden farklı bir sistematığe sahiptir. Kudûrî'nin eserini ikmâl, îzâh ve delillerle temellendirme maksadıyla kaleme alınan *Tuhfe*, tertîp usûlü ve terminolojinin geliştirilmesi bakımından farklılık arz eder.³⁸³

- **Hüsameddin el-Mekkî er-Râzî (v. 598)**³⁸⁴: *Tekmiletü Muhtasari'l-Kudûrî*³⁸⁵

Muhammed b. Ömer b. Abdullah es-Sâni' es-Sencî'nin (v. 598) bu tekmile üzerine ‘*Şerhu Tekmiletü Muhtasari'l-Kudûrî li Hüsameddin er-Râzî*’ adlı bir çalışması vardır.³⁸⁶

- **İbn Sûsî (v. 695): *Kitâbün fi'l-Fıkh***

³⁸¹ İbn Kutluboğa, *Tâcû't-terâcim*, s. 28.

³⁸² Özel, *Haneî Fıkh Âlimleri*, s. 49.

³⁸³ Özel, *Haneî Fıkh Âlimleri*, s. 49.

³⁸⁴ Habeşî, *Camîu's-Şürûh ve'l-Havâşî*, c. 3, s. 1891.

³⁸⁵ أوله: «فإني لما كتبت «كتاب التكملة»، وعرضته على بعض المتفقهة، فاستحسنه وارتضاه، وأعجب به واستحلاه، فالتمس مني أن أضم إلى تلك المسائل شيئاً من الدلائل، المستخرجة من كلام المشايخ الكبار، على سبيل الإيجاز والاختصار، ليكون أكمل في الفائدة، وأتم في العائدة، فأجبتة إلى ذلك...».

³⁸⁶ Habeşî, *Camîu's-Şürûh ve'l-Havâşî*, c. 3, s. 1891.

İmâm Ali b. Nasr b. Ömer Nûreddîn. Hanefilere Hısâmiye medreselerinde (درس بالمدرسة الحسامية) ders verirdi. Kuraşî, Kitabü'n-nikâh'a kadar geldiğini söylediği eseri “*Muhtasaru'l-Kudûri*'nin tazammun ettiklerine zâid ve *Hidâye*'nin şâmil olduklarını içini alan” diye tarif eder ve kendi yanında bulunduğunu söyler.³⁸⁷

Ayrıca Merginânî'nin³⁸⁸ (v. 593) *el-Bidâye*'si,³⁸⁹ Mevslî'nin (v. 683) *el-Fevâidi'l-müştemile ale'l-muhtasar*'i,³⁹⁰ İbn Sâatî'nin (v. 694) *Mecmeu'l-bahreyn*'i,³⁹¹ İbnü'l-Adîm'in (v. 734) *el-Minhâc alâ mezhebi'l-hanefiyye*'si³⁹² ve Halebî'nin (v. 956) *el-Mültekâ*'si³⁹³ *Muhtasar*'dan etkilenen metinlerdir.

D. HADİSLERİNİN TAHRİCİ

- **Muhammed el-Eşarî (v. 774):** *Şerhu Tahrîci Ehâdisi Muhtasari'l-Kudûri*³⁹⁴

Muhammed b. Abdirrahman el-Eşarî.

³⁸⁷ Kuraşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye*, s. 1/381.

³⁸⁸ Kâtip Çelebi, Merginânî'nin *el-Bidâye*'sini *Muhtasar* ve *el-Câmi'üs-Sagîr* arasında cem ederek yazdığını ancak *el-Câmi'üs-Sagîr*'in tertibini esas aldığı söyler. Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, c. I, s. 227-228. ... أوله: الحمد لله الذي هدانا إلى بالغ حكمه...

³⁸⁹ Merginânî, önce İmam Muhammed'in *el-Câmi'üs-Sagîr* ve *Kudûri*'nin *Muhtasar*'ına istinâden *Kifâyetü'l-Mühtehî* adında seksen cildlik bir eser kaleme almış; sonra bunu çok uzun bulup daha bitirmeden *el-Bidâye* adıyla kısaltmış, bunu da *el-Hidâye* adıyla şerhetmiştir. *Hidâye*, mevzuları derli toplu ele alış ve üslubunun güzelliği sebebiyle Türkistan'da olduğu kadar, Osmanlılar tarafından da çok itibar görmüştür. Bu eserde, yeni başlayan ilim talebesini ikaz sadedinde hususî tâbirlere ayrı bir yer verilmiştir. İkinci, Ekrem Buğra, *İslâm Hukuku Tarihi*, s. 154-155.

³⁹⁰ *el-Fihrisü'ş-şâmil* Yeni Cami 534 numarada 856 senede 139 varaklık musahhah mukabele nüshasını haber verir.

³⁹¹ "*Mecmau'l-Bahreyn*" müellifi İbnü's-Sâatî'nin (693/1294) ifade ettiği gibi *Kudûri*'nin *Muhtasar*'ı ile Ebu Hafs Ömer b. Muhammed en-Neseffî'nin (537/1142), mezhep imamları, İmam Malik ve İmam Şâfiî'nin ihtilaflarına dair kaleme aldığı "*el-Manzumetü'n-Neseffîyye*" oluşturmaktadır. Kuraşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye*, s. 1/209; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, c. II, s.1600. أوله: الحمد لله جاعل العلماء أنجما للاهتداء إلخ.

³⁹² Kâtip Çelebi, eserin *Tasnîfü't-tahâvî*, *Muhtasar* ve *el-Câmi'üs-Sagîr* arasında cem ederek yazıldığını söyler. Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, c. II, s. 1877.

³⁹³ Kâtip Çelebi, eserin *Muhtasar*, *Muhtar*, *Kenz*, *Vikâye*, *Mecma'* ve *Hidâye* meselelerini cem ederek yazıldığını söyler. Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, c. II, s. 1814.

³⁹⁴ Habeşî, *Camîu'ş-Şürûh ve'l-Havâşî*, c. 3, s. 1897.

E. TELHÎS ve MUHTASARLARI

- **Zahîruddin el-Buhârî (v. 668):** *el-Mülehhas fî Muhtasari 'l-Kudûrî*³⁹⁵

Zahîruddin Ebu'l-Muzaffer Muhammed b. Ömer en-Nûcâbâzî el-Buhârî.³⁹⁶

- **Tâcuddin el-Mevsilî (v. 671):** *Telhîsu Muhtasari 'l-Kudûrî*³⁹⁷

Tâcuddin Ebu'l-Kâsım Abdurrahim b. Razıyyiddin b. Muhammed el-Mevsilî eş-Şâfiî. Musul'da doğmuş, buranın Moğollarca işgali üzerine Bağdat'a gitmiş, orada Şâfiî olmasına rağmen, Hanefîlerin isteği üzerine, Kudûrî'yi güzel bir tarzda ihtisâr etmiştir.³⁹⁸

- **Muhammed el-Akhisârî (v. 1001)**³⁹⁹: *Muhtasaru Muhtasari 'l-Kudûrî*
(*Telhîsu 'l-Kudûrî*)

Muhammed b. Bedreddin el-Münîr el-Akhisârî es-Saruhânî el-Münşî. Sezgin (GAS, 1/453) Lâleli 1122'de kayıtlı bir nüshasını haber verir.

F. MANZÛMLARI

- **İbnü'l-Hakîm el-Vâiz (v. 567):** *Nazmu Muhtasari 'l-Kudûrî*⁴⁰⁰

Ebü'l-Muzaffer Muhammed bin Es'ad bin Muhammed bin Nasr. Zamanın belli başlı ilim merkezlerinden olan Bağdad'da doğması, İbn Hakîm'in Arab dilinin inceliklerini küçük yaşta öğrenmesine sebep oldu. Hanefî mezhebi fıkıh bilgilerini mütehasıs âlimlerden öğrendi. Bağdad'da Hüseyin b. Muhammed b. Ali Reîs'ten fıkıh ve hadîs ilimlerini öğrendi.

Bağdad'daki tahsilini tamamladıktan sonra Şam'a gitti. Orada Tarhaniyye Medresesi'nde, daha sonra Mu'înüddevele Emîr Vâsık'ın kendisi için yaptırdığı

³⁹⁵ Habeşî, *Camiu 'ş-Şürûh ve 'l-Havâşî*, c. 3, s. 1893.

³⁹⁶ Kuraşî, *el-Cevâhiru 'l-mudiyye*, s. 2/104.

³⁹⁷ Habeşî, *Camiu 'ş-Şürûh ve 'l-Havâşî*, c. 3, s. 1893; Habeşî ve Kâtip Çelebî eserin adını *Cevâmu 'l-Kelimi 'ş-Şerîfeti fî mezhebi 'l-İmâmi Ebî Hanîfe* olarak vermektedir.

³⁹⁸ Kâtip Çelebi, *Keşfu 'z-zunûn*, c. II, s. 1632. وقال: «واختصره الشيخ الإمام أبو نصر عبد الرحيم بن محمد بن يونس الموصلي، بإشارة عطا ملك الجويني، وسماه: «جوامع الكلم الشريفة على مذهب الإمام أبي حنيفة». أوله: الحمد لله الأزلي الخ.».

³⁹⁹ Habeşî, *Camiu 'ş-Şürûh ve 'l-Havâşî*, c. 3, s. 1896.

⁴⁰⁰ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü 'l-'ârifîn*, s. 2/97; Habeşî, *Camiu 'ş-Şürûh ve 'l-Havâşî*, c. 3, s. 1898.

medresede ders verdi. Fıkıh ilminde kaleme aldığı *Nazm-ı Muhtasari'l-Kudûrî* yanında, tefsîr ilminde *Tefsîrü'l-Kur'ân*, hadîs ilminde *Şerh-i Şihâb-il-ahbâr* ve lügat ilminde *Şerhü'l-makâmât li'l-Harirî* adlı eserleri ilmi dirayetini göstermeye kâfidir.⁴⁰¹

- Fahrüddîn ed-Dûrakî es-Sulağrî (v. 713): Nazmu Muhtasari'l-Kudûrî⁴⁰²

Fahrüddin Muhammed b. Mustafa b. Zekeriyâ ed-Dûrakî el-Hanefî es-Sulağrî. Tabakat müellifleri Kudûrî'yi fasih bir nazımla şerhettiğini ifade etmektedirler.⁴⁰³

- Sirâcuddîn el-Âmilî (v.769): Nazmu Muhtasari'l-Kudûrî⁴⁰⁴

Sirâcuddîn Ebubekr b. Ali el-Âmilî.

- İshâk el-Bahşî el-Halebî (v.1140): Nazmu Muhtasari'l-Kudûrî⁴⁰⁵

İshâk b. Muhammed el-Bahşî el-Halebî.

Suudi Arabistan İmâm-ı Muhammed Üniversitesi Merkez Ktp. no: 4386'da 175 varaklık, müellifi meçhul bir '*Nazmu'l-Kudûrî*' bulunmaktadır.⁴⁰⁶

⁴⁰¹ Bekdaş, *el-Lübâb-Dirâse ani'l-lübâb*, s. 1/369-370; Ziriklî, *el-A'lâm*, s. 6/31.

⁴⁰² Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-'ârifîn*, s. 2/97; Habeşî, *Camî'ü's-Şürûh ve'l-Havâşî*, c. 3, s. 1898.

⁴⁰³ Kuraşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye*, s. 3/369-370; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s. 236; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, c. II, s. 1632; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-'ârifîn*, s. 2/97.

⁴⁰⁴ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, c. II, s. 1632.

⁴⁰⁵ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-'ârifîn*, s. 1/202.

⁴⁰⁶ Osmanlı Döneminde yapılan çevirileri:

- 1- Bedrüddin el-Aynî'nin (v. 855) *Kitabü'l-Kudûrî bi't-Türki* ve *Tetrîkü'l-Kudûrî*'si
 - 2- İsmail Müfid Efendi'nin *Tercüme Muhtasari'l-Kudûrî bi't-Türki*'si (Esad Efendi 592, Pertev Paşa 163)
 - 3- Mehmet Emin Fehim Paşa, *Azîziye: Kudûrî-i Şerîf Tercümesi*, [1281-1320 arasında İstanbul'da yedi baskısı yapılmıştır.]
 - 4- Ebû Muhammed Şerîf Mağribîzâde'nin *Tercüme ve Şerhi Muhtasari'l-Kudûrî bi't-Türki*'si
 - 5- Hüseyin Hüsnî b. Hafız Hasan el-Radvitevî, *Suâl ve Cevaplı Kudûrî-i Şerîf Tercümesi*, [1328-1329/1912-1913 yıllarında İstanbul'da iki ayrı baskısı yapılmıştır]
 - 6- Hasan Ferîd, *Sualli ve Cevaplı Kudûrî Tercümesi*, İstanbul 1330 (rûmî) / 1914.
- Farsça tercüme olarak Ayasofya 1046'da kayıtlı Hasan b. Ebi'l-Kâsım'ın *Tercüme Muhtasari'l-Kudûrî bi'l-Fârisiyye*' si ve Bedrüddin el-Aynî'nin *Muhtasaru'l-Kudûrî mea Tercümetin Fârisiyyetin* adlı eserleri vardır.

Ayrıca Gülşehrî, *Mantıku't-Tayr*⁴⁰⁷ adlı eserinde “Değme ilme akli yetiren biziz / Kim Kudûrî nazma getiren biziz” beytiyle Kudûrî’yi nazmen çevirdiğini söylüyorsa da, bu eser henüz ele geçmemiştir.⁴⁰⁸

⁴⁰⁷ *Mantıku't-Tayr*: Gülşennâme olarak da bilinen ve Gülşehrî’nin en önemli eseri olan bu kitap, İranlı mutasavvıf Feridun Attâr’ın aynı adlı eserinin çevirisidir. Dilimizdeki karşılığı “Kuş Dili” dir. 1317’de ortaya koyduğu bu çevirinin metninde bazı değişiklikler yapan Gülşehrî, konunun ana çerçevesine sadık kalarak Attâr’ın pek çok hikâyesini kullanmamış, bunun yerine *Mesnevi*, *Kelîle ve Dimne* ile *Kâbusnâme*’den hikâyeler almıştır. *Mantıku't-Tayr*, tasavvufî ve alegorik bir eser olup tamamı 5000 beyit kadardır. Çok sayıda yazması olan eseri Müjgan Cumbur 1952’de, Agâh Sırrı Levend ise 1957’de tıpkıbasım olarak yayımlamışlardır. Bkz. Levend, Agâh Sırrı, *Mantıku't-Tayr*, Türk dil kurumu yayınları, Ankara, 1957.

⁴⁰⁸ Cici, Recep, *Osmanlı Hukuk Düşüncesini Etkileyen Başlıca Kaynaklar*, Uludağ Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1999, c. 8, sy. 8, s.232

İKİNCİ BÖLÜM

EZ-ZÂHİDÎ VE EL-MÜCTEBÂ'SI

I. ZÂHİDÎ'NİN YAŞADIĞI DEVİR VE MUASIRI OLAN FUKAHA

Zâhidî'nin yaşadığı milâdi XII. ve XIII. yüzyıllar arası, İslam dünyasının siyasî, fikrî ve ilmî yönden çok renkli bir dönemidir. Moğol istilasından önceki dönemdeki ilmi hareketlilik, o güne kadar ulaşmadığı bir noktaya erişmiştir.⁴⁰⁹ Osman Turan, bu devirde ki birikime şu bilgiyle dikkat çeker. “Moğolların yakıp yıktığı kütüphanelerden kurtarabildiği kitapları Merağ'a götüren Nasîrüddin Tûsî'nin (v. 672/1274), orada dört yüz bin ciltlik bir kütüphane ve bir rasathane kurması o devirdeki ilim ve kültür birikimini göstermesi bakımından kayda değer bir hadîsedir.”⁴¹⁰

Aynı zamanda Zâhidî'nin yaşadığı bu dönem, İslam dünyasında medreselerin ve tekkelerin kurulup yaygınlaşmaya başladığı bir dönemdir. 459/1067'de kurulan Nizamiye Medresesi, ilim ve kültür dünyasının değerli simalarını yetiştirmiştir. 625/1227 yılında Halife el-Mustansır Billah tarafından Bağdat'ta kurulan Mustansırıyye Medresesinde İslamî ilimlerden başka tıp, riyaziye, hendese ve hey'et ilmi tedrisatı yapılıyordu. Kahire'de Fâtımîlerin kurduğu el-Ezher Medresesi (Kuruluş: h. 972) İslam ülkelerinin her tarafına Şii dâîler gönderirken, bu medreseler ise Sünnî tefekküre sahip ilim adamları yetiştiriyorlardı. İlki Bağdat'ta kurulan Nizamiye Medresesini, daha sonra İsfahan, Rey, Herat, Nişâbur, Merv, Belh, Basra ve Musul şehirlerinde de kurulan diğerleri izlemiştir.⁴¹¹

Zâhidî'nin yaşadığı hicri VI. ve VII. yüzyıllar, aynı zamanda Moğol istilalarının neticesinde Harzemşahların ve Abbâsîlerin yıkıldığı bir dönemdir. Bağdat'ta da bulunan Zâhidî, Abbâsî Devletinin yıkılışından önceki bir döneme şahitlik etmiştir. 1179'da hilafet makamına Abbasî halifeleri içinde en uzun hüküm

⁴⁰⁹ Yıldız, Hakkı Dursun. “*Abbasiler*”, DİA, 1/44.

⁴¹⁰ Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Nakışlar Yayınevi, İstanbul 1980, s. 259

⁴¹¹ Özaydın, Abdülkerim. “*Nizamiye Medresesi*”, DİA, 33/188-189.

süren (Hilafet Dönemi, Hicri: 575-622) Nâsır li-dinillah (v. 622/1225) geçmiştir. Türk bir anneden doğan Halife Nâsır, Abbâsî Devletinin son döneminde müteşebbis siyaset takip eden biri olarak kabul edilir.⁴¹² Büyük Selçuklu Devletinin yıkılmasıyla kurulmuş bulunan Harzemşahlar Devleti, bu dönemde Abbâsî Devletinin en büyük hasmıdır. Önceleri Harzemşahlarla işbirliği yapan halifenin sonraları onlarla da arası açılmış ve Harzemşahlar Bağdat'a bir ordu göndermişlerdi. Hilafet merkezini tehdit eden tehlikelere karşı, Moğol Sultanı Cengiz ile işbirliği yapan halife, Moğolların Harzemşahlar Devletini ortadan kaldırmasıyla bu tehlikeden kurtuldu, ancak onun bu işbirliği İslam Ülkelerinin Moğol istilasına açılmasına zemin hazırladı.

Halife Nâsır'ın ardından hilafete gelen ez-Zâhir (v. 623/1226) kısa süren bir hilafet dönemi (hilafet süresi dokuz ay ve bir kaç gün) yaşadı. Bu dönemde babası devrinde yapılan haksız uygulamaları ortadan kaldırmak üzere harekete geçmişse de buna ömrü yetmemiştir. Yerine oğlu Mustansır Billah (v. 640/1242) halife oldu. Babası gibi dindar ve adil bir halife olan Mustansır, önemli bir siyasî hizmet görememiş fakat halkı tarafından sevilen bu halife, ilme ve ilim erbabına büyük değer vermiş ve bu alanda büyük hizmetler gerçekleştirmiştir.⁴¹³ Kendi adıyla anılan Mustansırıyye medresesini kuran halife, burada devrin önemli ilim erbabını toplamaya çalışmıştır.⁴¹⁴ 640/1242 yılında Mustansır'ın ölümüyle oğlu Müsta'sım-Billah tahta oturmuştur. Kaynaklar Müsta'sım'ın kişiliği ve yöneticilik vasıfları hakkında genellikle olumsuz bilgiler içermektedir. Tahta oturduğu sırada Moğollar Horasan'a kadar olan bölgeleri işgal etmişti. Kaynakların belirttiğine göre Müsta'sım-Billah, liderlik vasfından yoksun, çocuk ruhlu biriydi. Zamanının çoğunu kuş avlamak ve güvercin beslemekle geçirirdi.

Müsta'sım dindar bir sünî olmasına rağmen koyu bir Şîî olan İbnü'l Alkamî'yi başvezir olarak görevlendirmiştir. Sonraki dönem tarihçilerinin bazıları Müsta'sım-Billah'ın yöneticilik vasfından yoksun olması ve devlet idaresini yeterince bilmemesi sebebiyle yönetimi tek başına ele alan İbnü'l Alkamî'nin Moğollarla iş birliği yaparak Bağdat'ı Hülagu'ya peşkeş çekmekle suçlamışlardır. 1258 Şubat Ayı'nda

⁴¹² Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s. 440.

⁴¹³ Yiğit, İsmail. "*el-Mustansır-Billah*", DİA, 32/118.

⁴¹⁴ Bozkurt, Nebi –es-Sakkâr, Sâmî. "*Mustansırıyye medresesi*", DİA, 32/121.

askeri yönden hiçbir hazırlık yapmamasına rağmen Bağdat'ı Hülagu Han'a teslim etmemiştir. Ona göre Bağdat Allah tarafından korunacaktı ve Moğollar Bağdat'a hiç giremeyecekti.⁴¹⁵

Halife Nâsır'ın zeminini hazırladığı Moğol istilasının son hedefi ise maalesef hilafet merkezi Bağdat olmuştu. Zâhidî'nin vefatından kısa süre önce 1258'de Moğol askerleri Bağdat'a girdi. Abbâsî Devleti de bu tarihten itibaren tarih sahnesinden silinmiş oldu.⁴¹⁶

Bağdat düşünce Hülagu Han Müsta'sim Billah'ı öldürttü. Katli, Hülagu Han'ın baş müneccimi Muhammed Et-Tûsî'nin telkiniyle halifenin kanı dökülmeden yapıldı. Halife bir kilime sarıldı ve askerler tarafından ölene dek tekmelendi. Ölümüne dair en kuvvetli rivayet budur. Bunun dışında Müsta'sim Billah'ın, Hülagu Han tarafından sarayın hazine dairesine kilitlenerek ölüme terk edildiği de rivayetler arasındadır.

Müsta'sim Billah'ın ölümüyle Bağdat Abbâsî halifeliği tarihe karıştı. Üç yıl sonra Memlûk Sultanı 1. Baybars Müsta'sim'in amcası Ahmet b. Muhammed'i el-Müstansır Billah (v. 660/1261) unvanıyla Kâhire'de halife ilân etti. Böylece Abbâsî hilafeti yeniden kurulmuş oldu.

Bu sırada Zâhidî'nin bir ara ders verdiği Anadolu'da belirsizlik içindedir. Türklerin, tarihin akışına yön verecek olan Anadolu'yu yurt edinmeleri daha çok yeni idi ve göçler arkası kesilmeksizin devam ediyordu.⁴¹⁷ Anadolu Selçuklu devletinin zamanla zayıflaması, özellikle Köseadağ savaşında (1243) Moğollar'a yenilmesi, Anadolu'daki Moğol felaketinin başlangıcı olmuştur. 1260 yılından sonra zayıflayan, otorite kuramayan Anadolu Selçuklu Devleti'nin yerine Moğol

⁴¹⁵ Özdemir, Hacı Ahmet, “*Müsta'sim-Billah*”, DİA, 32/127.

⁴¹⁶ Yıldız, Hakkı Dursun. “*Abbasiler*”, DİA, 1/37.

⁴¹⁷ Malum olduğu üzere Türkler, 1071 tarihinde Malazgirt meydan savaşı ile sistemli bir şekilde Anadolu'ya yerleşmeye başlamışlardır. Türklerin Anadolu'ya girdikleri dönemde yazılan eserlerde Türklerin hareketleri “Türk kavmi çıkınca yeryüzünü kapladı. Daha sonra çıkan Türkler, onlar tarafından tenkîl edildi. Zira dünya onları taşımaya kâfi değildi” sözleriyle anlatılmıştır. Yine bu dönemde yazılan anonim bir Bizans kroniği Türkler hakkındaki fikirlerini “kara ve deniz sanki bütün dünya kâfir barbarlar (Türkler) tarafından işgal edildi ve ıssızlaştırıldı. Onlar şarkın bütün köylerini evlerini ve kiliseler ile birlikte yağma ve tahrip ettiler” şeklinde ifade etmektedir. Eravcı, H. Mustafa, *Avrupa'da Türk İmajı*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2010, s.43

egemenliği hüküm sürmeye başlamış, ancak Moğollar da her tarafta askeri üstünlük sağlayamamış, gönderilen Moğol güçleri merkezlerini tanımayarak isyan etmiş ve bağımsızlıklarını ilan etme gibi girişimlerde bulunmuşlardır.

Dikkat çeken bir noktada bu asra “tarikatlar asrı” denmesidir. Fikrî çeşitlilik ve hareketler, tasavvufî düşünceye de tesir etmiş ve büyük tarikatların hemen hepsi bu yüzyıllarda ortaya çıkmıştır.⁴¹⁸

XII. ve XIII. yüzyıllarda siyasî gelişmelerinde önemli ölçüde etkisi görülen haçlı seferleri ve Moğol istilasını bunlara bağlı olarak ortaya çıkan siyasî çöküntü ve kargaşa ortamı Müslüman halkı yeni arayışlara itmiş ve pek çok kişi mutasavvıfların fikirlerini kurtuluş vesilesi olarak görmüştür. Bu asırda tasavvufî yaşamın revaç bulduğu söylenebilir. Bugünkü anlamıyla tarikat müesseselerinin de bu dönemde kurulduğu görülür.⁴¹⁹ Kadiriyye, Ekberiyye, Yeseviyye, Sühreverdîyye, Koneviyye, Kübreviyye, Nakşibendiyye, Mevleviyye, Bektaşîyye tarikatları bu dönemde ortaya çıkan tarikatların en meşhurlarıdır. Bu ana kollarla birlikte bu kollara bağlı tâli kollar hesaba katılırsa bu asrın bu isimlendirmeyi fazlasıyla hak ettiği görülür.⁴²⁰

Zâhidî ile muasır olan fukâhadan, mezheplere göre şu isimler zikredilebilir. Hanefîlerden Zâhidî'nin hocaları arasında sayılan *Miftâhu'l-ulûm*⁴²¹ sahibi, tanınmış dil ve belâğat âlimi Sekkâkî (v.626/1228); *Ahkâmü's-Sığâr* sahibi Ustrûşenî (v.632/1234); Hasîrî (v. 636/1238); Sicistânî (v.639/1240); Kerderî (v. 642/1244); Ahsikesî (v. 644/1247); Tercümânî (v. 645/1247); Sâğânî (v. 650/1252); Hılâtî (v. 652/1254); İbnü'l-Adîm (v. 660/1262); Hamidüddin ed-Darîr (v. 666/1268); Zeynüddin er-Râzî (v. 666/1268); İmâdî (v. 670/1271); Lu'luî (v. 671/1272); Mütûn-u Erbea'dan kabul edilen *el-Muhtar* ve onun şerhi olan *el-İhtiyâr* sahibi Mevsılî (v. 683/1284); Şâfiîlerden Râfiî (v. 623/1226); Hanbelî iken Şafîî olan *el-İhkâm* sahibi Âmidî (v. 631/1233); İbnü'l-Fâriz (v. 632/1234); *Avârifü'l-Meârif* sahibi meşhur mutasavvıf Sühreverdî (v. 632/1234); İbnü's-Salâh (v. 643/1245); Nevevî (v. 676/1277); Malikîlerden *el-Câmî li-Ahkâmi'l-Kur'ân* tefsiri ile meşhur

⁴¹⁸ Çatak, Adem, *Şihâbeddin Sühreverdî Hayatı Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2007 s: XVI-XVII.

⁴¹⁹ Yıldız, Hakkı Dursun. “*Abbasiler*”, DİA, 1/43.

⁴²⁰ Çatak, *Şihâbeddin Sühreverdî Hayatı Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*, s. XVII.

⁴²¹ Kazvînî'nin (v.739/1338) *Telhîsu'l-Miftâh* 'ı bunun üçüncü bölümünün şerh ve hulasasıdır.

Kurtûbî (v.671/1273); *Tenkîhu'l-Fusûl* sahibi Karâfî (v. 684/1285);⁴²² İslam tasavvufunun büyük siması, vahdet-i vücût nazariyesinin en büyük temsilcisi *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye* ve *Füsûsu'l Hikem* sahibi İbnü'l-Arabî (v. 638/1240); Şâziliyye tarikatının kurucusu Ebu'l Hasan eş-Şâzilî (v. 656/1258); Mevlana (v. 672/1273); Hicri 603 Miladi 1206 yıllarında doğduğu tahmin edilen ve 120 yılı aşkın bir ömür süren, Zâhidî'nin öğrencileri arasında yer alan Edebalı (v. 726/1325-26) bu dönemde yaşayan önemli şahsiyetlerden bazılarıdır.⁴²³

II. DOĞUMU VE İSMİ

Ebû'r-Reca Necmuddîn Muhtar b. Mahmud b. Muhammed ez-Zahidî el-Gazminî. Harezmi'nin bir köyü olan Gazmin'de dünyaya gelmiştir. Doğum tarihine kaynaklarda rastlanmamaktadır.

Harizm, Amuderya (Ceyhun) nehrinin her iki tarafında bulunan ülkenin ve bu ülkede XIII. asra kadar dilini muhafaza ederek yaşamış olan bir şarki İran kavminin ismidir.⁴²⁴ Harizmşahlar'ın başkenti Gürgenç'tir. Adı geçen bölgeye hâkim olan veya idare eden kimselere verilen ünvan ise "Harizmşah"tır.⁴²⁵

Müellifimizin hayatı, Harizmşahlar saltanatının parlak devri olan Ebu'l-Feth İl Arslan Harizmşah (1156-1172), Alâaddîn Tekiş Harizmşah (1173-1200) ve devletin yıkılma döneminde hüküm süren Alâaddîn Muhammed Harezmişah (1200-1220) ile Celaledin Harezmişah (1220-1231) dönemlerine rastlar.

⁴²² Özel, Ahmet, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, ilgili maddelere bkz.

⁴²³ Şahin, Kamil, "Edebâlî", DİA, 10/343.

⁴²⁴ Togan, Z. Velidi, İA. Harizm Maddesi. İA: *İslam Ansiklopedisi, İslam âlemi coğrafya, etnoğrafya ve biyografya Lugatı*, I- XIII, İstanbul, 1993, c.5, s.256.

⁴²⁵ Harizmşah tabiri İslam'dan evvelki zamanlardan beri bu ülkeye hâkim olanlar tarafından kullanılan bir ünvanıdır. Barthold tarih boyunca Harizmşahlar'ı dört devirde mütâla eder: 1- İslam'dan önce mevcut olup 995'e kadar devam eden Harizmşahlar (yani Afrig-oğulları). 2- 995-1017 arasında Me'mun-oğulları Harizmşahları. 3- Gazneli Sultan Mahmud'un 1017'de Harizm'i zaptı ile vali tayin ettiği Altuntaş ile başlayan Harizmşahlar. 4- 1097' den itibaren gittikçe genişleyerek büyük bir imparatorluk halini alan Harizmşahlar (Anuştingin-oğulları). Taneri, Aydın, *Harezmişahlar*, Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, 1989, Ankara. s.15.

Zâhidî'nin kökeni hakkında Tabakat kitaplarında bir bilgiye rastlanmazken, son dönem muhakkikleri,⁴²⁶ 658/1260'da ölümünden kısa bir süre önce, Altınordu'nun Han'ı olan ve İslam'a ihtida eden Berke'ye sunduğu ve muhtemelen onun İslam'a olan inancını güçlendirmek amacıyla yazdığı *er-Risâletu'n-Nasîriyye* ve *el-Kunye*⁴²⁷ isimli eserlerindeki ibareleride delil göstererek Kıpçak Türklerinden⁴²⁸ olduğunu söylerler.

⁴²⁶ X. yüzyıldan itibaren başta İdil-Volga olmak üzere, Deşt-i Kıpçak coğrafyasına sızmaya başlayan İslam kültürü, Berke Han zamanında ivme kazanmış; İslam coğrafyasının muhtelif bölgelerinden gelen bilginlerle ilmi bir ortamın temelleri atılmıştır. Klasik İslam kaynaklarında *kıpçaklı fakihler* biçiminde özel bir ad verilecek kadar önemli bir yekün tutan Deşt-i Kıpçak kökenli bilginler, Berke Han'dan sonra da hem Han'ın çevresinde hem de halk arasında varlıklarını sürdürmüşlerdir. Nitekim Necmuddin Ebu'r-Reca Muhtar b. Mahmud b. Muhammed el-Kazanî el-Hanefî ez-Zâhidî adlı bir fakih, birçok çalışması yanında, *er-Risâletu'n-Nasîriyye* adlı bir eser yazarak Berke Han'a sunmuştur. İşte bu birikim, müslüman olduktan sonra, Özbek Han tarafından yeniden tanzim edilecek ve Deşt-i Kıpçak bölgesinde, siyasî iradenin desteğiyle yüksek İslam kültürünün yeniden üretimi için dayanılan temel olacaktır. Fazlıoğlu, İhsan, *Altın-Orda Ülkesi'nde İlk Matematik Kitabı: Hesap Biliminde Şaheser [et-Tuhfe fi'l-hisâb]*, Ayaz-Tahir Türkistan İdil-Ural Vakfı tarafından 22-24 Nisan 2005 tarihlerinde İstanbul'da düzenlenen "İkinci Uluslararası Altın Orda ve Mirasçı Hanlıklar Konferansı"nda aynı adla sunulan bildirinin makaleye dönüştürülmüş halidir. s. 4.

⁴²⁷ Zâhidî, fikhî eseri *el-Kunye*'de, hocası kâdi Fahrüddîn Bedî' in *el-Bahru'l-Muhît* ve *Munyetu'l-Fukahâ* adlı eserlerinden belli hükûki hâdiseler ve fetvaları seçerek analiz etti. Zeki Velidi Togan'ın ilk defa ondaki büyük ölçüde kaybolmuş İran Harezmi dilindeki ibareleri ortaya çıkarmasından sonra, bu eser modern âlimlerin ilgisini çekmeye başlamıştır. Ayrıca Togan bu eserin o günkü Harezmi'deki durumlarla ilgili oldukça önemli miktarda bilgiyi ihtiva ettiğine dikkat çekti. Madelung, Wilferd, 11.-13. *Asırda Hanefî Âlimlerin Orta Asya'dan Batıya Göçü, İmam Mâturîdî ve Mâturîdîlik*, Çev.: Sönmez Kutlu, Ankara 2003, s.370.

⁴²⁸ Kıpçakları, Bizanslılar "Kumanos", Macarlar "Kun", Ruslar "Polovets", Almanlar "Falben" adıyla bilirler. İslamî kaynaklar ise "Kıpçak" (Kıfşak, Hıfşak) diye zikrederler. Genellikle, beyaz tenli, sarı saçlı ve mavi gözlüdürler. Batı Göktürkleri'nin bir kolu olduğu söylenen Kıpçakların, Kimek, Yimek, Kanglı ve Oğuz gibi Türk boyları ile irtibatları vardır. Karahıtayların baskını ile Güneybatı Sibiry'a da İrtiş ve Ural nehirleri arasındaki yurtlarından, 11. yüzyılda çıkarıldılar. Volga üzerinden batıya göçtüler. Özi Nehrine kadar Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlara hâkim oldular. Buralar "Deşt-i Kıpçak" şeklinde kendi isimleriyle anıldı. Bölgede yaşayan Bulgar, Alan, Burtas, Ulah, Mordva ve Hazarlar'ı hâkimiyetleri altına aldılar. Rus sınırında yerleşen Karakalpaklarla savaştılar. Ruslarla, uzun yıllar (1061-1220) süren savaşlar yaptılar. Esir aldıkları Rusları, Kırım'daki Bizanslı tacirler vasıtasıyla Akdeniz ülkelerine sattılar. Bilhassa Rus knezleri arasındaki mücadelelerde yardıma çağrılmaları sebebiyle, akınlarnı büsbütün arttırdılar. On ikinci yüzyıl boyunca Ruslarla savaştılar. Rusların meşhur İğör Destanı, 1185'te Kıpçaklara karşı düzenledikleri, fakat yenildikleri seferi konu almaktadır. Beylikler hâlinde yaşayan Kıpçaklar, çevreyi bu şekilde kontrol altında tutmalarına rağmen, tam bir birlik sağlayamadılar. 1222 yılında Moğollar, Kafkasları Derbent geçidinden aşarak Kıpçaklar üzerine yürüdüler. Ancak Kıpçak Başbuğları, Rus knezleri ile işbirliği yapıp, Moğolları Kalka Nehrine kadar sürdü. 1223'te yapılan Kalka Meydan Muharebesinde ise Rus

III. HOCALARI

Zâhidî, Harezmi'de aralarında Burhânu'l-Eimme Muhammed b. Abdi'l-Kerîm et-Türkistânî el-Harezmi, Alâuddîn Sedîd b. Muhammed el-Hayyâtî, Kâdı Fahrüddîn Bedî' b. Ebî Mansûr el-A'rabî el-Kubaznî (veya el-Kuzabnî), Necmüddîn Ebû'l-Meâlî Tâhir b. Muhammed b. İmrân el-Hafsî, Kur'ân âlimi Reşîdüddîn Yusuf b. Muhammed el-Kandî el-Harezmi, Belağatçı Sirâcuddîn Yûsuf b. Ebî Bekr es-Sekkâkî ve dilci Burhânuddîn Nâsır b. Abdisseyid el-Mutarrîzî'nin bulunduğu dönemin oldukça saygın pek çok âliminden eğitim gördü.⁴²⁹

Şu tesbîti Zâhidî'nin ve onun yetişmesinde emeği geçen ulemanın bulunduğu ortamın ilmî seviyesini ifadeye kâfidir. "Harizm'de yaşamış ve haklı olarak büyük şöhret kazanmış bu ve benzeri⁴³⁰ ilim adamları sebebiyle Abdurrezzâk es-Semerkandî, Harizm'i "*Mecma'ı A'yân-ı Cihân*" diye tavsif etmiştir."⁴³¹

knezleri ve Kıpçaklar müthiş bir bozguna uğradılar. Birçok Rus köy ve şehri yakılıp yıkıldı. 1236'da Batu Han, batı seferine çıktı. Rusları yendikten sonra İdil ile Özi nehirleri arasındaki bozkırlarda yaşayan Kıpçakları dağıttı (1239). Kıpçaklardan bir kısmı, Özi'nin batısına gidip kitleler hâlinde Macaristan'a girdiler. Bir kısmı ise, Orda İdil (Volga) sahasına yani Bulgar Türklerinin yurduna ulaştılar. Bulgar Türkleri, Kıpçaklarla kaynaşıp Kazan Türklerini meydana getirdiler. Batu Han, Macaristan'ı da itaatine aldıktan sonra, ordularını İdil'e kadar çekti ve Aşağı İdil boyunda, Altınordu Devleti'nin temelini attı (1242). Yerli Kıpçak Türkleri, işgalci Moğolları, kısa zamanda kültürlerinin etkisi altında erittiler. Devlet adeta bir Kıpçak devleti hâlini aldı. Moğolların sadece adı kaldı. Türkçe konuşup Türkçe yazmaya başladılar. Bilhassa Batu'nun oğlu Berke Hanın Müslüman olması, Moğollar arasında İslâmiyet'in hızla yayılmasına yol açtı. İslâmiyet, 922 yılında Bulgar Hanı Almas Hanın Müslüman olarak Abbasî halifelerine tâbi olmasından sonra, bölgedeki Türk boylarının ortak dini hâline geldi. Yüzyıllarca, Rusları, Sibiryâ soğuşuna mahkûm eden Kıpçak Türklerinin hâkim olduğu Altınordu Hanlığı, Timurlular'la girdiği mücadele sonunda zayıf düştü. Altınordu'nun hâkim olduğu bölgelerde, Kazan (1437-1552) ve Kırım (1430-1783) hanlıkları kuruldu. On ikinci yüzyıl ve sonrasında, Mısır'daki Eyyubî ve Memlûklü devletlerine satılan Kıpçak çocukları, zamanla devletin idaresini ele geçirdiler. 1250-1382 yıllarında, Mısır'ı Kıpçak asıllı Memlûk hükümdarları idare ettiler. Kıpçak Türkleri, kendilerine mahsus bir lehçe ile konuştular. Macaristan ve Mısır'da Kıpçak lehçesinde kitaplar yazmışlardır. Kırım'da ticaretle uğraşan Kıpçak Türkleri ile irtibat kuran İtalyanlar, Codex Cumanicus adıyla ticareti ilgilendiren Kıpçakça bir lûgat kitabı hazırladılar. Ayrıca, Alman misyonerleri, bu kitabı dinî yönden tamamlayan ilâhiler kısmını yazdılar. Gökbel, Ahmet, "*Kıpçaklar ve Kumanlar*" *Genel Türk Tarihi Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yay., c. 2, s. 264-265.

⁴²⁹

Leknevî, *el-Fevâidü'l-Behiyye*, s. 212-213; Kuraşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye*, s. 1/166.

⁴³⁰

ez-Zemahşerî, Ebu Bekr el-Harezmi gibi.

⁴³¹

Çöğenli, M. Sadi, *el-Mutarrîzî Hayatı ve Eserleri, Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi Edebiyat Bilimleri Araştırma Dergisi*, Erzurum, 1990, Sayı: 18, s. 75.

A. Burhânu'l-Eimme et-Türkistânî (v. ?)

Burhânu'l-Eimme Muhammed b. Abdi'l-Kerîm et-Türkistânî el-Harezmî. Leknevî, hoca-talebe tertibi içerisinde kendisine kadar gelen ilmi silsileyi sayarken Hocası olarak⁴³² et-Türkistânî'yi zikreder.⁴³³ Silsile şöyle devam etmektedir. Zâhidî ➔ et-Türkistânî ➔ el-Kâsânî ➔ Ömeru'n-nesefî ➔ Ebu'l-yüsr Muhammed el-pezdevî. Kuraşî ise sadece, Zâhidî'nin kendisinden fıkıh tahsil ettiğini söyledikten sonra et-Türkistânî'nin Hanefîlerde Burhân nisbesiyle tanınan âlimlerden⁴³⁴ olduğunu söyler.

B. Sirâcuddîn Yûsuf b. Ebî Bekr es-Sekkâkî (v. 627)

Tam adı Sirâcuddin Yusuf b. Ebî Bekir b. Muhammed b. Ali Ebû Yakub es-Sekkâkî el-Harezmî'dir. Tanınmış Arap dili ve belâgatçisi olan Sekkâkî, 1131'de Harezm'de doğdu, 1229 yılında Fergana'da vefat etti. Kuraşî, Sekkâkî'nin hocalarından Sedîd el-Hayyâtî ve Mahmûd b. Sâid el-Hârisî'yi zikreder.⁴³⁵ Sekkâkî, Hanefî fâkihleri arasında yer alır. En önemli eseri *Miftâhu'l-Ulûm*'dur.⁴³⁶

⁴³² وأخذ العلوم عن الأكابر منهم محمد بن عبد الكريم التركستاني عن الدهقان الكاساني، عن نجم الدين عمر النسفي، عن أبي اليسر محمد البزدوي،

⁴³³ Leknevî, *el-Fevâidü'l-Behiyye*, s. 212-213.

⁴³⁴ Diğerleri, Mansûr b. Muhammed, Burhânü'l-kâtî, Burhânü't-tercümânî, Burhânü Sâhibi'l-muhît, Burhânüddin Sâhibü'z-zehîre, Burhânüddin es-Sadr, Burhân es-Semerkindî. Kuraşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye*, s. 2/364.

⁴³⁵ Kuraşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye*, s. 2/224.

⁴³⁶ *Miftâhu'l-Ulûm*: Konunun önemi, kitabın adı ve planı hakkında kısa bilgi verilen bir mukaddimeden sonra üç bölüme ayrılan eserin birinci bölümünde sarfın mahiyeti ve tarifi, harfler ve mahreçleri, kelimelerin teşekkülü, kalıp ve vezinleriyle sarfın tamamlayıcısı niteliğinde kabul edilen iştikak konusu incelenmiştir. İkinci bölümde nahvin tarifi ve faydası, âmil, ma'mul, i'rab ve i'rab alâmetleri gibi Arap dilinin söz dizimi kurallarına ve sebeplerine dair mantıkî İzahlar yapılmıştır. Üçüncü bölümde meânî ve beyân ilimlerinin tarifleri, isnad, müsnedün ileyh, müsned, fasıl-vasıl, îcâz-itnâb ve kasr bahisleriyle inşâî (talebî) cümleler ve söz dizimi içinde fiillerin etkisinde bulunan öğeler (müteallikat) gibi meânî ilminin temel meselelerinden sonra beyân ilminin ana konulan olan teşbih, mecaz, istiare, kinaye ele alınmış, ardından bedî' ilmine geçilerek mâna ve lafız sanatları incelenmiştir. Bu bölümün sonunda - mantık disiplinine ait olmakla birlikte- meânî ilminin tamamlayıcısı kabul edilen hudûd, istidlal, kıyas bahisleriyle meânî ve beyânın tamamlayıcısı olarak şiir, aruz, vezin ve kafiye incelenmiştir. *Miftâhu'l-Ulûm*'un özellikle meânî, beyân ve bedi ilimlerini kapsayan üçüncü bölümüyle Arap edebiyatında meşhur olan Sekkâkî, Zemahşerî'nin *el-Keşşâf*'ı ve Fahreddin er-Râzî'nin *Nihâyetü'l-îcâz*'ından yararlanmakla birlikte mantıkî bir örgü içinde az örnek, bol tanımlama ve gruplandırmalarla belagat mevzularının incelenmesinde özgün bir yaklaşım

C. Burhânuddîn el-Mutarrizî (v. 610)

Burhânuddîn Nâsir b. Abdisseyid Ebu'l-Mekârim b. Ali al-Mutarrizî'dir.⁴³⁷ Bazı kaynaklarda ismi Nâsiruddîn olarak geçmektedir.⁴³⁸ Ziriklî, Harizm'de doğduğu için kendisine al-Harizmî nisbesi de verildiğini söyler.⁴³⁹ Ancak Mutarrizî nisbesi daha fazla şöhret bulmuştur. Bu nisbenin Mutarrizî'ye babasından dolayı veya kendisinin süslemecilik işi yaptığından dolayı mı verildiğine tabakat kitaplarında temas edilmemektedir. Kaynaklarda belirtildiğine göre Zemahşerî, (v. 538/1144) yılında Harizm'de vefat etmiştir. Aynı yıl ve aynı yerde de Mutarrizî dünyaya geldiği için kendisine “Halifetü'z-Zemahşerî” de denmiştir.⁴⁴⁰

Tahsiline ilk olarak babası Ebü'l-Mekârim Abdüsseyyid'den başlamıştır. Daha sonra Zemahşerî'nin talebesi olan ve “Harizm Hatibi” olarak bilinen Ebü'l-Muayyed el-Muvaffak b. Ahmed'den ilim tahsil etmiştir. Ayrıca Hadîs ilmini Ebu Abdullah Muhammed b. Ali et-Tâcir'den öğrenmiştir.⁴⁴¹

Mutarrizî, akîde yönünden Mutezile mezhebine bağlı olup Mutezilenin ileri gelenlerindendi. Amel yönündende Hanefî mezhebi mensubuydu.⁴⁴²

getirmiştir. Ancak felsefeye olan düşkünlüğü yüzünden Sekkâkî, Arap üslubunu Yunan bilim ve terimlerine uygulama gayretiyle uzun ibareler kullanmış, bunun sonucunda ifadesinde okuyucuyu zorlayan birtakım güçlükler ortaya çıkmıştır. *Miftâhu'l-ulûm* Kahire (1317, 1318, 1348, 1356), İstanbul (1317), Bağdat ve Beyrut'ta basılmıştır. Hüsâmeddin el-Hârizmî tarafından şerhedilen eser özellikle üçüncü bölümüyle belagat âlimlerinin dikkatini çekmiş ve telifinden itibaren bu bölüm üzerinde telhis, şerh, haşiye ve recez şeklinde birçok mensur ve manzum çalışma yapılmıştır. Şerhlerinden en çok itibar görenleri Kutbüddîn-i Şîrâzî, Tefâtânî ve Seyyid Şerif el-Cürcânî'ye ait olanlardır. *Miftâhu'l-ulûm*'a dair kaleme alınan eserler arasında önemini günümüze kadar koruyan çalışma Hatîb el-Kazvî'nin *Telhîsü'l-Miftâh*'idir. İfadesinin açıklığı, üslubunun kolaylığı, metot ve planının düzgünlüğü ile aslını gölgede bırakan *Telhîsü'l-Miftâh* yıllarca ders kitabı olarak okutulmuş ve üzerine birçok şerh ve bazı şerhlerine dair çok sayıda haşiye yazılmıştır. Benli, Mehmet Sami, *Miftâhu'l-ulûm*, DİA, s. 30/20; Düsûkî, Muhammed b. Ahmed, *Hâşiyetü'd-düsûkî alâ Muhtasari's-sa'di Şerh-ı Telhîsü'l-miftâhi* (Tahkik: Halil İbrahim Halil), Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, Beyrut, 1423, I-IV, c. 1 s. 222-223.

⁴³⁷ Ziriklî, *el-A'lâm*, s. 8/311; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s. 274.

⁴³⁸ Leknevî, *el-Fevâidü'l-Behiyye*, s. 218.

⁴³⁹ Ziriklî, *el-A'lâm*, s. 8/311.

⁴⁴⁰ Çöğenli, M. Sadi, *el-Mutarrizî Hayatı ve Eserleri*, s. 75.

⁴⁴¹ Çöğenli, M. Sadi, *a.g.e.*, s. 75.

⁴⁴² Leknevî, *el-Fevâidü'l-Behiyye*, s. 218.

Zâhidî'den başka Kasım b. el-Hüseyn b. Ahmed el-Harezmi (v. 617/1220),⁴⁴³ ve Muhammed b. Abdüsettar b. Muhammed el-İmâdî el-Kerdârî (v. 642/1244)⁴⁴⁴ kendisinden ders almıştır. *Kitâbü'l- Misbâh fi'n-Nahv*,⁴⁴⁵ *el-Müğrib fi Tertibi'l-Mü'rib*,⁴⁴⁶ *el-İzâh fi Şerhi'l-Makâmât li'l-Harîrî*,⁴⁴⁷ *Muhtasarı Islâhi'l-Mantık*,⁴⁴⁸ *el-İknâ limâ Hüviye Tahte'l-Kınâ*,⁴⁴⁹ *Mukaddimetü'l-Mutarriizîyye*, *el-Muhtasarı'l-Mevsûm*, *er-Risâle*, *Risâle fi Fasri'l-Mevlâ* isimli eserleri vardır.⁴⁵⁰

D. Reşîdüddîn el-Harezmi (v. ?)

Reşîdüddîn Yusuf b. Muhammed el-Kandî (el-Feydî) el-Harezmi. Harezmi Kurrâların başı idi. Hüsâmü'l-eimme'den tefsir okudu. Zâhidî'den başka Seyfüddin el-Bâhirzî ve Necmüddin el-Kerderî'de kendisinden kırâat dersi aldı.⁴⁵¹

E. Sedîd el-Hayyâtî (v. ?)

Alâuddîn Sedîd b. Muhammed el-Hayyâtî. Kuraşî, Mahmûd b. Sâid el-Hârisî ile birlikte Sekkâkî'nin hocalarından saydığı Sedîd el-Hayyâtî'nin *Kunye*'de "Şeyhulislam" ile lakaplandığını zikreder. Fıkıh hocası, Ebû İshak el-Hâfız'dır.⁴⁵²

⁴⁴³ H. 555 yılında dünyaya gelmiş, Mutarrizî'den Arapça ve Fıkıh eğitimi almıştır. Eserleri: *ez-Zevâyâ ve'l-Habâyâ*, *Bedâiu'l-Mülâh* ve Zemahşerî'nin *el-Mufasssal*'ına yazmış olduğu *et-Tecmîr fi Şerhi'l Mufasssal*. 617/1220 yılında Moğollar tarafından öldürülmüştür. İbn Kutluboga, *Tâcü't-terâcim*, s. 50.

⁴⁴⁴ Mutarrizî'nin talebelerinden ve Hanefî fakihlerindedir. Fıkıh Usulü ilmini yeniden ihya ettiği söylenmektedir. 642/1244 yılında Buhara'da vefat etmiştir. Kuraşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye*, s. 2/228-230.

⁴⁴⁵ Oğlu için yazmıştır. Nahivle ilgili bir eserdir. *Misbâh*, beş bölümden oluşmaktadır. 1- *el-İslâhâtü'n-Nahviyye*, 2- *el-Avâmilü'l-Lafziyyetü'l-Kiyâsiyye*, 3- *el-Avâmilü'l-Lafziyyetü's-Sema'iyye* 4- *el-Avâmilü'l-Ma'nevîyye* 5- *Füsûlü'l-Arabiyye*. Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, c. II, s. 1760.

⁴⁴⁶ *Müctebâ*'da sıkça atıfta bulunulan eserlerdendir. Hanefî fıkhı ile ilgili bir fıkıh sözlüğüdür. Mutarrizî'nin şöhret bulan eserlerindedir. Kâtip Çelebi eserin, Ezherî'nin (v. 370), *ez-Zâhir fi ğaribi'l-Fıkh*'inin Şâfîiler arasında gördüğü rağbeti Hanefî'ler arasında gördüğünü belirtir. Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, c. II, s. 1708.

⁴⁴⁷ Harîrî (v. 416)'nin *Makâmât*'ının şerhi olan bu eser, 1272 yılında Tebriz'de basılmıştır. Mutarrizî bu eserin sonuna bir icâzetname yazmıştır. Çöğenli, M. Sadi, *a.g.m.*, s. 84.

⁴⁴⁸ Tabakat kitaplarında ismi geçen bu eser tanıdığı dilci İbnu's-Sikkî'tin (v.244) dil ile ilgili *İslâhu'l-Mantık* adlı eserinin muhtasarıdır. Çöğenli, M. Sadi, *a.g.m.*, s. 84.

⁴⁴⁹ Müterâdif kelimeler lügatçesidir. Bu eseri de oğlu için yazmıştır. Eser basılmamış olup henüz yazma halindedir. Çöğenli, M. Sadi, *a.g.m.*, s. 83.

⁴⁵⁰ Çöğenli, M. Sadi, *a.g.m.*, s. 87.

⁴⁵¹ Kuraşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye*, s. 2/233.

F. Ebû'l-Meâlî el-Hafsî (v. ?)

Necmuddîn Ebû'l-Meâlî Tâhir b. Muhammed b. İmrân el-Hafsî. Usûlü Fıkıh hakkında *el-Fusûl fî İlmi'l-usûl* adında bir eseri vardır.⁴⁵³ Zâhidî'den başka *Mültekâ'l-Bihâr* sahibi Muhammed b. Muhammed Ebu'l-Mefâhir⁴⁵⁴ es-Sedîdî de (593/655) öğrencilerinden sayılır.⁴⁵⁵

Tabakat kitaplarında kendileri hakkında bilgi bulamadığımız fakat Zâhidî'nin hocaları arasında sayılanlardan biride Kâdı Fahrüddîn Bedî' b. Ebî Mansûr el-A'rabî el- Kubaznî ve kendilerinden hadîs dinlediği Şeyhu'l-şüyûh Ebü'l-Cenâb Ahmed b. Ömer el-Habûkî ile Ahmed b. Müeyyed el-Mekkî el-Harzemî'dir.⁴⁵⁶

IV. ÖĞRENCİLERİ

Tabakat kitapları, Zâhidî'nin öğrencilerine temas etmezken, Zehebî (v. 748/1347), *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*'sında isim vermeden, kendisinden fıkıh öğrenenlerin pek çok kimse olduğunu söyler.⁴⁵⁷ Kaynaklarda öğrencilerine ismen yer verilmezken, Edebâlî⁴⁵⁸ ile alakalı eserlerin hemen hepsinde, Edebâlî'nin Karaman'da Zâhidî'den fıkıh okuduğu söylenir.⁴⁵⁹

⁴⁵² Kuraşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye*, s. 2/305.

⁴⁵³ Kuraşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye*, s. 1/266.

⁴⁵⁴ İbn Kutluboğa, bu fakihin künyesini Ebu'l-Müeyyed olarak zikreder. İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s. 1/22.

⁴⁵⁵ Kuraşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye*, s. 2/132.

⁴⁵⁶ Zehebî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ* (nşr. Şuayb el-Arnaût ve diğerleri), I-XXIII, Beyrut1401-1405/1981-1985, s. 371; Madelung, Wilferd, *11.-13. Asırda Hanefî Âlimlerin Orta Asya'dan Batıya Göçü, İmam Mâturîdî ve Mâturîdîlik*, Edt. Sönmez Kutlu, Ankara 2003, s.370.

⁴⁵⁷ تفقه عليه وسمع منه خلق كثير

⁴⁵⁸ Karaman'da doğan Şeyh Edebali, Osmanlıların ilk Müftüsüdür. Ailesi içindeki saygınlığı ve üstün ahlakı sebebiyle “Balı” “Ede” veya “Dede” takısı eklenerek “Edabali” “Dedebali” diye de çağırılmıştır. Türkiye Diyanet Vakfı tarafından basımı gerçekleştirilen İslam Ansiklopedisinde Hüseyin Hüsameddin tarafından kaynak göstermeksizin künyesinin Mustafa bin İbrahim bin İnac el Kırşehri olarak gösterilmekte ise de, Bayburtlu Osman tarafından yazılan *“Tevarih-i Cedide-i Mir'at-ı Zaman”* adlı eserde Şeyh Edebali'nin adı “Molla Dedebaşı Karamani” olarak zikredilmiştir. İlk tahsiline Karaman'da Hanefî fakih Necmeddin ez- Zahidi'den başlamıştır. Şeyh Edebali, bu tahsilini yeterli görmeyerek daha sora Şam'a gitmiş, burada Sadreddin Süleyman bin Ebul İz ve Cemaleddin el Hasiri gibi dönemin tanınmış âlimlerinden tefsir, hadis ve fıkıh gibi dini ilimleri tahsil etmiştir. Şam'daki tahsilinden sora

Zâhidî'nin Anadolu'da kaldığı sürede Şeyh Edebalî gibi birçok öğrenciye ders vermiş olması kuvvetle muhtemeldir. Buradan yola çıkarak da, bu ve bunun gibi Anadolu'ya gelen diğer Hanefî âlimlerin Hanefî fikhının yanında Mâturîdî düşünceleri de buralara getirdiklerini ve Türklerin çoğunlukla Amelde Hanefî itikatta Mâturîdî olmasında etkili oldukları söylenebilir.⁴⁶⁰

V. İLMİ YÖNÜ ve SEYAHATLERİ

Leknevî, bu fakihin Bağdat'a ve Anadolu'ya gidip bir süre buralarda kaldığını ve fıkıh dersi verdiğini belirtmiştir.⁴⁶¹

tekrar Karaman'a dönmüş, bir müddet sonra da Bilecek'e giderek burada bir zaviye kurarak tasavvufa yönelmiştir. Şeyh Edebalî Osman Bey ile temas kurduktan sonra, âlim ve sufilere karşı aşırı sevgi ve muhabbeti olan Osman Bey tarafından takdir ve taltif edilmiştir. Bu nedenle Osman Bey mübarek gece ve günlerde Şeyh'in zaviyesine giderek dini ve idari konularda her zaman onun görüş ve fikirlerine başvurmuştur. Aşıkpaşazade'nin Şeyh Edebalî'nin oğlu Mahmut Paşa'dan naklederek anlattığına göre, Osman Gazi bir gece Edebalî'nin zaviyesinde kalmış, rüyasında şeyhin koynundan doğan ayın kendi koynuna girdiğini, aynı anda göbeğinden bir ağaç bittiğini ve bu ağacın gölgesinin dünyaya yayıldığını, altından dağlar yükseldiğini, her dağın altından da suların çıktığını görmüştür. Sabah olunca Osman Gazi rüyasını Şeyh Edebalî'ye anlatınca "Hak Teâla sana ve nesline padişahlık verdi, mübarek olsun, kızım Melhun Hatun da senin helalin oldu" der. Edebalî'nin bu yorumu üzerine Osman Gazi Melhun Hatun ile evlenmiştir. Bu isim bazı kaynaklarda Bala Hatun, bazılarında da Mal Hatun şeklinde geçmektedir. Şeyh Edebalî, Vefâiyye tarikatına mensup olduğu gibi, aynı zamanda Ahi teşkilatının reisidir. Şeyh Edebalî Osman Bey'in hâkimiyet sahasındaki bölgelerde yaşayan Türk ve Bizans halklarının dini ve sosyal yaşantılarında çok aktif rol almış, Osmanlı Beyliğinin tam bir adalet düzeni içerisinde ilerleyip, büyümesine hizmet etmiştir. Türk ve Rum halkının çeşitli dava ve dertlerini dinleyip, adil ve uzlaştırıcı hükümler veren Edebalî, halk tarafından da çok sevilmiş ve çeşitli hediyeler verilmiştir. Bu sayede kısa zamanda çok zengin olmuş ve Bilecik'te bir zaviye kurarak, gelip geçen yolculara, fakir ve muhtaç kimseler ile hayvanların bakımına hizmet etmesini sağlamıştır. Şeyh Edebalî büyük bir mutasavvıf olmasının yanında ilk Osmanlı kadısı ve Müftüsüdür. Bu hizmeti yanında çok sayıda talebe de yetiştirmiştir. Önde gelen talebelerinden olan Dursun Fakih'e daha sonra ikinci kızını vererek Osman Bey'den sonra ikinci damadı olmuştur. Ayrıca Dursun Fakih kayın pederi Edebalî'den sonra Osmanlı Devletinin ikinci müftüsü ve kadısı olarak görev yapmıştır. Şeyh Edebalî uzun bir ömür sürdükten sonra 120 yaşlarında iken H.726. M.1326 yılında vefat etmiştir. Kabri Bilecik'te kızı Mal veya Melhun Hatun'un ve damadı Dursun Fakih'in kabri ile beraber Şeyh Edebalî Zaviyesi içerisindeki türbededir. Şahin, Kamil, "Edebâlî", *DİA*, s. 10/392-393.

⁴⁵⁹ Şahin, Kamil, "Edebâlî", s.10/393.

⁴⁶⁰ Madelung, Wilferd, *a.g.e.*, s.370; Erdoğan, Mürsel, "Mâturûdüliğin Anadolu'ya Gelişi", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2006, s. 47- 48.

⁴⁶¹ Leknevî, *el-Fevaidü'l Behiyye*, s. 212.

Anadolu'da Hanefî öğretiyeye büyük katkıda bulunan, fakat bugüne kadar yeterli derecede ilgi görmemiş olan Harezmi'li Hanefî âlimlerden biride Zâhidî'dir.⁴⁶²

O, Bağdad'ı ziyaret etti ve orada önde gelen âlimlerle tartışmalar yaptı. Sonra Anadolu'da yaşadı ve orada bir süre müderrislik yaptı.⁴⁶³ Zâhidî'nin hukuk çalışmaları Anadolu'da büyük ilgi gördü ve muhtemelen en az iki yüzyıl Hanefî fikhının ve Maturidî'liğin öğretiminde yaygın bir şekilde kullanıldı.⁴⁶⁴

Dönemin Harezmi'li pek çok Hanefî âlimi gibi Zâhidî de itikatta bir Mu'tezilî idi. Bu durum, onun çalışmalarına olan rağbetin sonuçta kaybolmasına önemli katkıda bulunmuş olabilir. O, muhtemelen, amelde Sünnî bir âlim tarafından Mu'tezilî öğretiyeye savunmak için yapılmış en son çalışma *el-Müctebâ* adlı kelimî bir eser yazdı. Şu ana kadar onun hiç bir yazma nüshası bulunmadı, fakat ondan bazı alıntılar, Yemenli Zeydî müellif İbnü'l-Vezîr Muhammed b. İbrâhîm (v. 840/1436)'in eserlerinde bulunmaktadır.⁴⁶⁵

VI. ESERLERİ

1. ***Kunyetü'l-münye alâ Mezhebi Ebî Hanîfe***: Zâhidî, fikhî eseri *el-Kunye*'de, hocası kâdı Fahrüddîn Bedî' in *el-Bahru'l-Muhît* ve *Münyetü'l-Fukahâ* adlı eserlerinden belli hukûki hadîseler ve fetvaları seçerek analiz etti. İbn Sirâc diye ma'rûf olan Mahmûd b. Ahmed (v. 670) onu ihtisâr etti.⁴⁶⁶ Zeki Velidi Togan'ın ilk defa ondaki büyük ölçüde kaybolmuş İran Harezmi dilindeki ibareleri ortaya çıkarmasından sonra, bu eser modern âlimlerin ilgisini çekmeye başlamıştır. Ayrıca Togan bu eserin o günkü Harezmi'deki durumlarla ilgili oldukça önemli miktarda bilgiyi ihtiva ettiğine dikkat çekti. Togan *Kunye*'nin Türkiye'de 78 adet yazmasını tespit etti.⁴⁶⁷ Leknevî eserin garib meseleleri içerdiğini söyler.⁴⁶⁸ (Süleymaniye Ktp.,

⁴⁶² Madelung, Wilferd, *a.g.e.*, s.370.

⁴⁶³ Madelung, Wilferd, *a.g.e.*, s.370; Erdoğan, Mürsel, "Mâturûdüliğin Anadolu'ya Gelişi", s. 47-48.

⁴⁶⁴ Madelung, Wilferd, *a.g.e.*, s.370; Erdoğan, Mürsel, *a.g.e.*, s. 47.

⁴⁶⁵ Madelung, Wilferd, *a.g.e.*, s.370.

⁴⁶⁶ Zâhidî, *er-Risaletü'n-Nâsriyye*, Tahkîk: el-Mısırî, s. 14.

⁴⁶⁷ Madelung, Wilferd, *a.g.e.*, s.370.

⁴⁶⁸ Leknevî, *el-Fevâidü'l-Behiyye*, s. 213.

Fâtih, nr. 2443-2454; Esad Efendi, nr. 870; Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 445, 558; Damad İbrahim Paşa, nr. 722 vb.)

2. *el-Hâvî Mesâilu'l-Vâkıât ve'l-Münye:* Zâhidî'nin hocasının *Münyetü'l-Fukahâ*⁴⁶⁹ adlı eserini esas alarak yazdığı ikinci eseri, hâlihazırda bize kadar ulaşmış *Hâvî Mesâilu'l-Vâkıât ve'l-Münye*'dir.⁴⁷⁰ Zâhidî, Hocasının *Münyetü'l-Fukahâ*'sındaki Harzem lehçesindeki kelimeleri *Hâvî*'de Arapçaya çevirdi. Kitab ve Müftü isimlerini harf sırasına göre numaraladı.⁴⁷¹

3. *er-Risâletü'n-Nâsriyye:* Risâlenin sonundaki تمت الرسالة الناصرية الميمون يوم السبت الواحد من جماد الآخرة سنة ٦٥٨ والعشرين kaydından⁴⁷² anlaşıldığı üzere, 658/1260'da ölümünden kısa bir süre önce, Altınordu'nun hükümdarı olan ve İslam'a ihtida eden Berke'ye sunduğu eseri tamamladı. Bu sırada Zâhidî'nin memleketi olan Batı Harezm Altınordu'nun sınırlarının bir parçası haline gelmişti. Böylece Zâhidî de Risâlede kendi vatanının idarecilerine hitap ediyordu. Muhtemelen Berke Han'ın İslam'a olan inancını güçlendirmek amacıyla yazdığı *Risâle*, 1994 yılında Muhammed el-Mısırî tarafından tahkîk edilmiştir.

Eserin, birinci bölümünde, Zâhidî, Peygamberimizin nebevî misyonunun hakikatını ispat eden delillere yer vermekte ve tamamı bin ya da üç bin kadar olduğu söylenen pek çok mucizesini açıklamaktadır. İkinci bölümde Peygamberimizin peygamberliğine karşı çıkan düşmanlarını zikretmekte ve onların iddialarını çürütmektedir. Üçüncü bölümde de bilhassa Müslümanlarla Hristiyanlar arasındaki meseleleri tartışmaktadır. Bu son tartışma, bu dönemde Müslümanlar ve Hristiyan misyonerler arasında Moğol yöneticilerle tebaasını kendi dinlerine döndürmek için yaşanan şiddetli rekabeti açık bir şekilde yansıtmaktadır.⁴⁷³

4. *Zâdü'l-Eimme fi Fezâili Hasâsati'l-ümme:* Brockelmann, eserin adını *Zâdü'l-Eimme lima fihî min Hasâisi hâzihi'l-ümme* olarak, bir nüshasını Batna

⁴⁶⁹ ... الحمد لله الذي اوضح معالم العلوم... Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, c. II, s. 1358.

⁴⁷⁰ Brockelmann, *GALL*, I, s. 475'de ve Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, c. I s. 628'de nüshalarını haber verir.

⁴⁷¹ Zâhidî, *er-Risâletü'n-Nâsriyye*, Tahkîk: el-Mısırî, s. 11.

⁴⁷² Zâhidî, *er-Risâletü'n-Nâsriyye*, Tahkîk: el-Mısırî, s. 75.

⁴⁷³ Madelung, Wilferd, *a.g.e.*, s.370.

Kütüphanesi 458’de gösterir.⁴⁷⁴

5. ***El-Câmiu fî'l-Hayz (Risâletün fî'l-Hayz)***: el-Mısırî, Dublin-Chester Beatty kütüphanesinde 18 varaklık⁴⁷⁵ bir nüshasından bahseder.⁴⁷⁶

6. ***Tahrîcü Mesâili'l-Ferâiz***: el-Mısırî, Dublin-Chester Beatty kütüphanesinde 19 varaklık⁴⁷⁷ bir nüshasından bahseder.⁴⁷⁸

7. ***Cevâhiru'l-fikh***: el-Mısırî, Paris'teki “Bibliothegue Nationale” (Bibliyotek Nasyanel) kütüphanesindeki bir nüshasını haber verir.⁴⁷⁹

8. ***Ed-Dürer ve'l-Gurer fî'l-Ferâiz***: Brockelmann, *GALL*, I, s. 459’da ayrı bir eser olarak bahsettiği bu kitabın yukarıda geçen *Tahrîcü Mesâili'l-Ferâiz* adlı kitap olmasında muhtemeldir.⁴⁸⁰

9. ***Risâle fî Zikri'l-Muhâlifîn***: Peygamberimizin nübüvvetine muhalefet edenlerin şüphelerine cevap hakkında bir Risâledir.⁴⁸¹ *er-Risâletu'n-Nâsiriyye*’nin ikinci bölümü olması muhtemeldir.

10. ***Risâle fî'l-Münâzara Beyne'l-Müslimîne ve'n-Nasârâ***: Müslümanlar ile Hristiyanlar arasındaki münazaralar ve onlara verilen cevaplar hakkındaki Risâlesidir.⁴⁸² *er-Risâletu'n-Nâsiriyye*’nin üçüncü bölümü olması muhtemeldir.

11. ***Risâle fî'l-Hadîs***: Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*,⁴⁸³ c. I s. 897’de bir nüshasını

⁴⁷⁴ Zâhidî, *er-Risâletu'n-Nâsiriyye*, Tahkîk: el-Mısırî, s. 12.

⁴⁷⁵ el-Mısırî, eserin bulunduğu kütüphane ve varak sayısını haber verirken kütüphane numarasını zikretmeden kütüphanenin fihristinin 100. sayfasında yazmanın kayıtlı olduğunu söyler. Zâhidî, *er-Risâletu'n-Nâsiriyye*, Tahkîk: el-Mısırî, s. 11. Dipnot: 2.

⁴⁷⁶ Zâhidî, *er-Risâletu'n-Nâsiriyye*, Tahkîk: el-Mısırî, Muhammed, 1414/1994, Kuveyt, Menşûrâtü merkezi'l-mahtûtât ve't-türâsi ve'l-vesâiki (39), s. 11.

⁴⁷⁷ el-Mısırî, eserin bulunduğu kütüphane ve varak sayısını haber verirken kütüphane numarasını zikretmeden kütüphanenin fihristinin 457. sayfasında yazmanın kayıtlı olduğunu söyler. Zâhidî, *er-Risâletu'n-Nâsiriyye*, Tahkîk: el-Mısırî, s. 11. Dipnot: 1.

⁴⁷⁸ Zâhidî, *er-Risâletu'n-Nâsiriyye*, Tahkîk: el-Mısırî, Muhammed, 1414/1994, Kuveyt, Menşûrâtü merkezi'l-mahtûtât ve't-türâsi ve'l-vesâiki (39), s. 11.

⁴⁷⁹ Brockelmann, *GALL*, I, s. 453’de nüshalarını haber verir.

⁴⁸⁰ Zâhidî, *er-Risâletu'n-Nâsiriyye*, Tahkîk: el-Mısırî, s. 11.

⁴⁸¹ Zâhidî, *er-Risâletu'n-Nâsiriyye*, Tahkîk: el-Mısırî, s. 11.

⁴⁸² Zâhidî, *er-Risâletu'n-Nâsiriyye*, Tahkîk: el-Mısırî, s. 11.

⁴⁸³ Kâtip Çelebi'nin (v. 1067/1657) bibliyografik eseri. Çok yönlü kişiliğiyle XVII. yüzyıl Osmanlı bilim ve düşünce hayatında önemli bir yer edinen Kâtip Çelebi'nin Arapça yazdığı eser kapsamlı bir bibliyografya ve ilimler ansiklopedisi mahiyetindedir. Alfabetik sıraya göre düzenlenmiş olan eserin ilk adı *Kitâbü İcmâli'l-fusûl ve'l-ebvâb fî tertîbi'l-ulûm ve esmâi'l-*

haber verir.⁴⁸⁴

12. *el-Müctebâ (Şerhu Muhtasari'l-Kudûrî)*

13. *es-Safve*: Usulü Fıkıh hakkında bir eseridir.⁴⁸⁵

14. *el-Ferâiz*: el-Mısrî'nin Dublin-Chester Beatty kütüphanesinde 102 varaklık⁴⁸⁶ bir nüshasından bahsettiği eser, yukarda geçen *ed-Dürer ve'l-Gurer fi'l-Ferâiz* veya *Tahrîcü Mesâili'l-Ferâiz*'den biri olması muhtemeldir.⁴⁸⁷

15. *Kitâbü'l-Fezâil (Fezâili Şehri Ramazan)*: Kâtip Çelebi,⁴⁸⁸ Zâhidî'nin Ramazân'da yapılan sohbetlere yardımcı olması için kaleme aldığı eserin on bölümden oluştuğunu söyler. Bunlar Fezâilü Alî Razıyellahü anh, Fezâilü't-Terâvîh, Fezâilü Salevâti Külli Leyletin, Fezâilü's-Savm, Fezâilü Deavâti's-Savm, Fezâilü Niyyeti's-Savm, Fezâilü Salevâti Külli Yevmin, Fezâilü Hıdmeti'l-mer'eti, Fezâilü'l-Haberi'l-âmmi Fîhî, Fezâilü Mesâili Savmin Liküllü Yevmin.⁴⁸⁹

16. *Fazlü't-Terâvîh*: Kâtip Çelebi'nin *Keşfu'z-zunûn*, c. I s. 1278 ve Bağdatlı İsmail Paşa'nın *Hediyyetü'l-ârifîn*, s. 2/423'de bir nüshasını haber verdiği eserin yukarıda zikri geçen *Kitâbü'l-Fezâil* olmasında muhtemeldir.⁴⁹⁰

17. *El-Mesâbih*: Şâm Dâru'l-kütübi'z-zahiriyye 1365 numarada bir nüshası kayıtlıdır.⁴⁹¹

18. *El-Münye*: *Hediyyetü'l-ârifîn*, s. 2/423'de bir nüshası haber verilen eserde

kitâb'dır. Müellif yaptığı ilâve ve düzeltmelerden sonra bu ismi Keşfu'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn olarak değiştirmiştir. Kitapta yer alan bilgiler geniş ölçüde Arapça literatürle ilgili olmakla birlikte aralarında Farsça ve Türkçe çalışmalar hakkında olanlar da vardır. Keşfu'z-zunûn'un telifi yirmi yılda gerçekleşmiş, Kâtip Çelebi bu zaman zarfında eserini, Halep sahaflarında başladığı (1043/1633) araştırma ve incelemelerini çeşitli şehirlerin sahaf ve kütüphanelerinde sürdürerek tamamlamıştır. Keşfu'z-zunûn, adından da anlaşıldığı gibi kitapların (kütüb) yanında ilmî disiplinleri de (fünûn) ele almış, yani ilimlerin sayımı ve taksimini de konu edinmiştir. Kutluer, İlhan, "Keşfu'z-zunûn", DİA, s. 25/321.

⁴⁸⁴ Zâhidî, *er-Risaletu'n-Nâsriyye*, Tahkîk: el-Mısrî, s. 12.

⁴⁸⁵ Zâhidî, *er-Risaletu'n-Nâsriyye*, Tahkîk: el-Mısrî, s. 12.

⁴⁸⁶ el-Mısrî, eserin bulunduğu kütüphane ve varak sayısını haber verirken kütüphane numarasını zikretmeden kütüphanenin fihristinin 457. sayfasında yazmanın kayıtlı olduğunu söyler. Zâhidî, *er-Risaletu'n-Nâsriyye*, Tahkîk: el-Mısrî, s. 11. Dipnot: 2.

⁴⁸⁷ Zâhidî, *er-Risaletu'n-Nâsriyye*, Tahkîk: el-Mısrî, s. 12.

⁴⁸⁸ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, c. I s. 1446-1447.

⁴⁸⁹ Zâhidî, *er-Risaletu'n-Nâsriyye*, Tahkîk: el-Mısrî, s. 13.

⁴⁹⁰ Zâhidî, *er-Risaletu'n-Nâsriyye*, Tahkîk: el-Mısrî, s. 13.

⁴⁹¹ Zâhidî, *er-Risaletu'n-Nâsriyye*, Tahkîk: el-Mısrî, s. 14.

müellif, *Kunye*'ye almadığı fetvaları toplamıştır.⁴⁹²

VII. EL-MÜCTEBÂ (ŞERHU MUHTASARİ'L-KUDÛRÎ)

El-Müctebâ, Muhtasaru'l-Kudûrî'nin faydalı⁴⁹³ nefis bir şerhidir.⁴⁹⁴ Diğer şerhlerde bulunmayan pek çok mesele bu eserde mevcuttur.⁴⁹⁵

Zâhidî, şerhin başında Besmele,⁴⁹⁶ Hamdele⁴⁹⁷ ve Salvele'den⁴⁹⁸ sonra eserin yazılış sebebini anlattığı mukaddime kısmına yer verir. Zamanın şartlarında

⁴⁹² Zâhidî, *er-Risaletu'n-Nâsiriyye*, Tahkîk: el-Mısrî, s. 14.

⁴⁹³ Leknevî, *el-Fevaidu'l Behiyye*, s. 212. «شرح مختصر القدوري، شرح نفيس نافع»

⁴⁹⁴ Kuraşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye*, s. 3/460. «له شرح القدوري: شرح نفيس»

⁴⁹⁵ وللقدوري شرح آخر مسمى بـ«المجتبى» لمختار بن محمود الزاهدي، وفيه مسائل كثيرة لا توجد في غيره من شروحه.

⁴⁹⁶ Dört kelimeden oluşan ve rahmân, rahîm olan Allah'ın adıyla başlarım, anlamındaki بسم الله الرحمن الرحيم ifadesinden besmele “بِسْمِ” menhût kelimesi türetilmiştir. Bazı rivayetlerde bu lafzın, Allah'ın adıyla anlamındaki “bismillah- بِسْمِ الله” şeklindeki iki kelimelin cümleden yapıldığı ifade edilmektedir. Bu ifade, Ömer b. Rebî'â'nın şiirinde şöyle yer almaktadır. “لقد بِسْمَلْتُ لَيْلَى” “Leyla onunla karşılaştığım sabah Besmele çekti-Besmele çeken sevgili ne de güzeldir.” Naht terimi sözlüklerde, yaymak, yontmak, sivrilme, düzeltme ve kesmek “النشر والبري والقطع” anlamlarında kullanılmaktadır. Marangoz tahtayı veya ağacı yonttuğu ve yüzeyini zımparaladığında “نحت النجار الخشب والعود” denir. Dağlar ve taşlarla ilgili de kullanılan bu kelime, Kur'an-ı Kerim'de de “وتنحتون من الجبال بيوتاً فرحين” “dağlardan ustaca evler yontuyorsunuz (oyup yapıyorsunuz)” (Şuara 26/149) şeklinde geçmektedir. Bazı dilbilimciler tarafından “el-İştikâku'l-Kübbâr” terimiyle adlandırılan, bir türetme çeşidi olarak kabul edilen naht, ‘bir kelime ya da cümleyi alıp, onun harflerinden o kelime ya da cümlelenin taşıdığı anlamı ifade eden tek bir kelime oluşturma anlamına’ gelmektedir. Bu işlemde kelimenin kök anlamı olan tahta veya taşı düzeltme, yontma ve şekillendirme anlamı bulunmaktadır. Çağdaş dilcilerden Nihad Musa naht konusunda şöyle demektedir: “Naht, iki kelime veya cümleden yeni bir kelime yapmaktır. Bu durumda iki kelime veya kelimeler anlam ve şekil açısından farklı olmakta ve yeni kelime lafız olarak onların tümünden bir parça almakta ve anlam olarak da ona işaret etmektedir” dilciler nahti, fi'lî, vasfî, ismî, nisbî, harfî ve tahfifî gibi açılardan altı gruba ayırmışlardır. Civelek, Yakup, *Arap dilinde naht ve kelime türetmede “Naht” yönteminin kullanımı*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Van, 2003, Sayı:10, s. 99-104.

⁴⁹⁷ كل أمر ذي بال لا يبدأ فيه بالحمد أقطع “Meşru' işlere Allah'a hamd ile başlanmazsa hayır ve bereketi kesilir.” *İbn Mâce*, 1/610 No: 1894.

⁴⁹⁸ كل أمر ذي بال لا يبدأ فيه بحمد الله والصلاة على فهو أقطع أبتء محوق من كل بركة salavât gönderilmeksizin başlanan bir iş kesilir kalır, batar. Bütün bereketlerden mahrum olur” Deylemî, 1986, “*Firdevs bi Me'sûri'l-Hitâb*”, I-V, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut. 3/246 No: 4726.

aktardığı için mukaddimenin metnine tercümesi ile birlikte burada yer vermek istiyorum. Çünkü Zâhidî'nin yakındığı sebepler, bugün ilim dünyasını saran sıkıntılarla büyük oranda uyuşmaktadır.

قال في أوله: «لما عمت الفتنة العامة ديار الإسلام، وطمت هذه الطامة مشارع الشرائع والأحكام، واستولت يد التدمير على طلبة العلم والعلماء، وأنشبت يد المنية أظفارها في نوافيح الفضلاء، لم يبق في عالم الفضل منهم إلا شيخ نحير قد بلغ ساحل الحياة، أو شاب غرير شغلته شواغل العيش واللذات، فبقيت مباني الفقه سدى هملا، وأهملت معانيه علما وعملا، فهزت بعض إخواني همة الارتقا مراقي الفقهاء، وبعضهم هيبة اللقا مواطن اللقا، لتحصيل الفقه بعد الأدب، والإحاطة فيه لمسالك العجم فيه والعرب.

فطلبوا إلي شرح المختصر المنسوب إلى إمام الأئمة وفقه آخر هذه الأمة، أبي الحسين القدوري، طيب الله ثراه، وجعل حظيرة القدس مأواه، فإنه أعظم دواوين الفقه بركة وخطرا، وأرفعها شأنا وقدرًا، وأدورها في أندية الفضلاء والمدارس، وأيمنها للمدرس واللدارس، وقد ترك أعم الشارحين له؛ لغاية وضوحه عندهم، تفصيل مجملاته، وتحصيل رواياته ومهملاته، وحل مشكلاته، وكشف معضلاته، وتفسير العويصة من ألفاظه ومبانيه، وتبيين الغوامض من إشارات ومعانيه، وتقسيم الأحكام والمسائل، وذكر أصولها ميرهنة بالدلائل، والتنبيه على مواضع الزلل، والانقباض عن المجازفة في نقل الأحكام والعلل، مع إيجاز لا يخل بفهم الذكي، وتطويل لا يخل خاطر الألمي، راجيا من ربي الكريم العفو عن الخطأ والخطل، في القول والعمل.

ومؤملا من الناظر فيه الدعاء لي والاستغفار، وإصلاح ما زل به القلم والخاطر فيه والاستنكار، فمن أنا مع قلة علمي، وكثرة أشغالي وهمومي، حتى تصدبت لشرح مثل هذا الكتاب، وتعرضت له معرض الإبانة وفصل الخطاب، لكن حملني عليه حرصي على التحصيل ومخافة النسيان، وإلحاح عامة الشركاء والإخوان، والله المستعان، وعليه التكلان».

“Umûmi bir fitne İslâm diyarına yayılıp, felaket; şerîat ve ahkâm caddelerine dalıpta, yıkım eli; ilim ve ulemanın yakasına yapışınca ve ölüm eli; pençelerini faziletli insanların boğazına saplayınca, fazilet âleminde hayat sahiline ulaşmış mâhir bir şeyhten veya hayat ve lezzetlerinin kendisini meşgul ettiği saf bir delikanlıdan başka kimse kalmadı. Böylece fıkıh müesseseleri gözyaşları dökerek bomboş kaldı. Fıkıhın manaları ilmen ve amelen ihmâl edildi. Bu hal, âli himmet sahibi fukaha düşkünü (fıkha hevesli) bazı kardeşlerimizi sarstı. Bazılarını da edepten sonra fıkıh tahsîli ve fıkıhta acem (kıyas) ve arap (nakil) tarîkini ilmen ihâta etmeleri halinde likâ vatanına (ölüm) mülâkî olma heybet ve korkusu titretti.

Hal böyle olunca bazı kardeşlerim (ihvanım) benden; *Muhtasar*'ın kapalı (mücmel) yerlerini tafsîl, rivayetlerini ve mühmel yerlerini tahsîl, müşkil yerlerini hal, çetrefilli yerlerini keşf, lafız ve beyanından müğlak yerlerini tefsîr, mana ve işaretinden derinlikleri beyan, ahkâm ve mesâilini taksîm, isbatlanmış delillerin asıllarını zikir, mevzularını tenbîh, hüküm ve illetlerini nakilde ölçüsüzlükten kaçınmak için şu ümmetin son fakîhlerinden İmâmların İmâmı Ebu'l-Hüseyin el-Kudûrî Hazretlerine ait *el-Muhtasar*'ı şerh etmemi istediler. Cenâb-ı Hakk kabrini güzel, mukaddes yerleri onun mekânı kılsın.

Zira *el-Muhtasar* fıkıh dîvanlarının bereket ve hassâsiyet bakımından en muazzamı, kadr ve kıymet bakımından en yücesi, müderris ve faziletli kimseler çevresinde en çok dönüp dolaşan, hoca ve talebeler için en uygun olanıdır. Halbuki şârihlerden pek çoğu da kendilerine göre gayet açık (vâzih) olduğu için bu eseri şerhetmeyi terk etmişlerdir.

Ben de bu eseri şerh ederken Kerîm olan Rabbimden söz ve amelimdeki kusurlardan afv edilmeyi ümit ediyor, bu şerhe nazar edenlerdende benim için dua ve istiğfâr, ayrıca kalem ve hatırın zellelerini ıslâh ve tenkîd etmelerini umuyorum.

Ben kimim ki ilmimin azlığı, meşgûliyyet ve üzüntümün çokluğuna rağmen böyle büyük bir kitabı şerhe kalkışayım ve hak ile batılı ayırt etme ve îzâh sadedinde bu kitabı şerhe cesaret edeyim. Ancak bu şerhi benim omuzlarıma, ilim tahsîline olan hırsım, unutulma korkusu, kardeş ve ortaklarımın çoğunun teşvîki yükledi. Yardımına sığınılacak ve üzerine tevekkül olunan ancak Cenâb-ı Hakk'tır.”

Muhtasar'ın Arapça ibâresi oldukça vecîz olup kitâb ve bâbların ele alınış tarzı herkesin rahatça anlayabileceği kolaylıkta olmadığından, Zâhidî, okuyucuyu tercümede de aynı zorluklarla karşı karşıya bırakmamak için metne bağlı kalmakla beraber, elden geldiği kadar, kolay anlaşılır ve açıklamalı bir üslup tercîh etmiştir. Şerh, içinde bulunan devrin ipuçlarını taşıyan güncel örneklerle zenginleştirilmiştir. *Müctebâ*, *Muhtasar*'ın şerhlerinin en geniş, kendisinden sonra ulema arasında en çok neşredileni, furû fıkha ait mu'temed kitapların kendisinden çokça nakilde bulunduğu mümtâz bir eserdir.⁴⁹⁹

⁴⁹⁹ Bekdaş, *el-Lübâb-Dirâse ani'l-lübâb*, s. 1/411.

Zâhidî, yazdığı bir hükmün kaynağını gösterirken genellikle kaynağı ve/veya müellifini rumuz ile göstermeyi tercih etmiştir. *Müctebâ*'nın sadece nikâh kitabında zikri geçen kaynakları göstermek eserin ilmi seviyesini anlamamızı kolaylaştıracaktır.

A. Müctebâ'nın nikâh bölümünün kaynakları

İlmî bir çalışmada istifade edilen kaynak eserlerin bilinmesi, hem müellifin hem de eserin değerinin belirlenmesinde büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle Zâhidî'nin *Müctebâ*'sının sadece nikâh kitabında atıf yaptığı eserlerin tesbîti, çalışmamızın bir bölümünü oluşturmaktadır. Müellif eserinde, meseleleri îzâh ederken pek çok fıkıh, fıkıh usulü, fetvâ, hadîs ve tefsîr kitabına müracaat etmektedir. Bu eserleri kimi yerlerde müellifine atfederek, kimi yerlerde de ilk ismini belirterek zikretmiştir.

1. Fukâhâdan ismi geçenler:⁵⁰⁰

1. Ebû Hanîfe (v. 150/766)⁵⁰¹
2. Ebû Yûsuf (v. 182/798)⁵⁰²
3. Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî (v. 189/805)⁵⁰³
4. Muhammed b. İdris eş-Şâfiî⁵⁰⁴ (v. 204/820)⁵⁰⁵

⁵⁰⁰ *El-Muhtasar*'ın Münâkehât bölümünün on bir yerinde İmâmeyn'in muhalefetine temas edilmiş, *El-Muhtasar*'ın hacmi müsaid olmadığından müellifi tarafından bunların tahkîkine girilmemiştir. Bu on bir yerden ikisinde İmâmeyn'in muhalefetleri, isimleri birlikte zikredilerek sarâhâten belirtilmiştir. Beş yerde ise sadece Ebu Hanife'nin ismi zikredilerek İmâmeyn'in muhalefetine zımnen işaret edilmiştir. Üç yerde Ebu Hanife ile İmâm-ı Ebu Yûsuf (Şeyhayn) beraber, aynı meselede İmâm-ı Muhammed ayrı, bir yerde de Ebu Hanife ile İmâm-ı Muhammed (Tarafeyn) beraber, aynı meselede İmâm-ı Ebu Yûsuf ayrı zikredilmiştir.

⁵⁰¹ Zâhidî, *Müctebâ, Kitâbü'n-nikâh*, Tahkîk edilen kısım esas alınarak sayfalar: 14, 17, 30, 30, 31, 32, 32, 33, 35, 37, 38, 39, 43, 44, 49, 49, 49, 49, 49, 50, 51, 57, 59, 60, 65, 66, 66, 67, 69, 81, 83, 84, 84, 85, 86, 86, 87, 89, 91, 91, 93, 93, 94, 95, 96, 98, 99, 100, 100.

⁵⁰² Zâhidî, *Müctebâ, Kitâbü'n-nikâh*, Tahkîk edilen kısım esas alınarak sayfalar: 17, 18, 27, 32, 32, 32, 34, 38, 42, 43, 48, 48, 49, 49, 49, 50, 50, 56, 57, 59, 64, 65, 65, 74, 81, 82, 84, 86, 88, 93, 98, 100, 100.

⁵⁰³ Zâhidî, *Müctebâ, Kitâbü'n-nikâh*, Tahkîk edilen kısım esas alınarak sayfalar: 17, 18, 27, 27, 32, 32, 32, 32, 33, 38, 42, 43, 44, 44, 45, 48, 49, 49, 50, 50, 59, 63, 64, 68, 71, 81, 82, 84, 86, 88, 91, 93, 98, 100, 100, 100, 101.

⁵⁰⁴ Kudûrî, İ. Şâfiî'nin görüşlerine sadece nikâh bölümünde değil, *Muhtasar*'ın hiçbir yerinde yer vermemiştir.

5. Ebu'l-Hüzeyl Züfer el-Basrî (v. 158/775)⁵⁰⁶
6. Mâlik b. Enes (v. 179/795)⁵⁰⁷
7. Ebu'l-Hüseyin el-Kudûrî (v. 428/1037)⁵⁰⁸
8. Davut b. Ali (v. 270/883)⁵⁰⁹
9. Ebû Nasr el-İsbîcâbî (v. 480/1087)⁵¹⁰
10. Ebu Bekir Razi El'Cessas (v. 370/980)⁵¹¹
11. Şemsüleimme es-Serahsî (v. 483/1090)⁵¹²
12. Sâhibü'-Keşşâf Cârullah Zemahşerî (v. 538/1143)⁵¹³
13. Nasır b. Abdisseyid al-Mutarriżî (v. 610/1213)⁵¹⁴
14. Kâdîhân el-Özcandî (v. 592/1196)⁵¹⁵
15. Ebû Hafs en-Neseî (v. 537/1142)⁵¹⁶
16. Ebu-l Feth Abdurreşid el-Velvâlicî (v. 540/1146)⁵¹⁷
17. Abdurrahmân Evzâî (v. 157/773)⁵¹⁸
18. Süfyân Sevrî (v. 161/777)⁵¹⁹
19. Ebû Cafer et-Tahâvî (v. 321/933)⁵²⁰

-
- ⁵⁰⁵ Zâhidî, *Müctebâ, Kitâbü'n-nikâh*, Tahkîk edilen kısım esas alınarak sayfalar: 12, 17, 26, 31, 32, 33, 38, 40, 41, 44, 53, 54, 56, 58, 60, 63, 63, 66, 68, 72, 73, 73, 75, 77, 78, 78, 79, 80, 80, 81, 83, 84, 85, 85, 88, 90, 92, 92, 93, 97, 99 103.
- ⁵⁰⁶ Zâhidî, *Müctebâ, Kitâbü'n-nikâh*, Tahkîk edilen kısım esas alınarak sayfalar: 25, 32, 39, 53, 57, 59, 67, 71, 73, 73, 75, 79, 87, 88, 93, 100.
- ⁵⁰⁷ Zâhidî, *Müctebâ, Kitâbü'n-nikâh*, Tahkîk edilen kısım esas alınarak sayfalar: 16, 32, 41, 47, 55, 56, 65, 70, 78, 103.
- ⁵⁰⁸ Zâhidî, *Müctebâ, Kitâbü'n-nikâh*, Kendisine "Musannıf" kaydı ile ve zamirlerle müteaddit defa atıfta bulunulmasına rağmen el-Kudûrî ismiyle bir yerde geçmektedir. s. 11.
- ⁵⁰⁹ Zâhidî, *Müctebâ, Kitâbü'n-nikâh*, s. 12.
- ⁵¹⁰ Zâhidî, *Müctebâ, Kitâbü'n-nikâh*, Bir yerde el-İsbîcâbî ismiyle (s. 62), bir yerde de (s. 18) (سبح) rumuzuyla geçmektedir.
- ⁵¹¹ Zâhidî, *Müctebâ, Kitâbü'n-nikâh*, s. 40, 55, 79, 91.
- ⁵¹² Zâhidî, *Müctebâ, Kitâbü'n-nikâh*, Beş yerde (شخ) (s. 10, 12, 23, 27, 47), bir yerde de (شخ) rumuzuyla geçmektedir. Rumuzun (شخ) yerine (شخ) yazılması müstensih hatası olabilir.
- ⁵¹³ Zâhidî, *Müctebâ, Kitâbü'n-nikâh*, s. 95.
- ⁵¹⁴ Zâhidî, *Müctebâ, Kitâbü'n-nikâh*, s. 11.
- ⁵¹⁵ Zâhidî, *Müctebâ, Kitâbü'n-nikâh*, (فخ) rumuzuyla s. 19.
- ⁵¹⁶ Zâhidî, *Müctebâ, Kitâbü'n-nikâh*, s. 15.
- ⁵¹⁷ Zâhidî, *Müctebâ, Kitâbü'n-nikâh*, s. 62.
- ⁵¹⁸ Zâhidî, *Müctebâ, Kitâbü'n-nikâh*, s. 76.
- ⁵¹⁹ Zâhidî, *Müctebâ, Kitâbü'n-nikâh*, s. 47.
- ⁵²⁰ Zâhidî, *Müctebâ, Kitâbü'n-nikâh*, s. 36.

20. Ebu'l-Leys es-Semerkindî (v. 375/985)⁵²¹
21. Ebu Zeyd ed-Debûsî (v. 430/1039)⁵²²
22. Ruknu'l-e'imme Ebu'l-Mekârim es-Sabbâğî (v. V. yüzyıl)⁵²³
23. Ahmet b. Ömer el-Hassâf (v. 261/875)⁵²⁴
24. Ebü'l-İsmet el-Mervezî (v. 173/789)⁵²⁵
25. Kâdî Abdulcebbâr (v. 415/1024)⁵²⁶
26. Ebû Zekeriyâ el-Ferrâ (v. 207/822)⁵²⁷
27. Şeyhu'l-İslâm A'lâi'l-Eimme el-Hayyâtî (v. 353/963)⁵²⁸
28. Münşî'n-Nazîri'l-Eimme el-Hafsî (v. ?)⁵²⁹
29. Ebu Zeyd el-Gıyasî (v. 484/1093)⁵³⁰
30. Ebû Muhammed Abdullah b. el-Hüseyn en-Nâsîhi (v. 447/1055)⁵³¹
31. Şeyhu'l-İslâm es-Suğdî (v. 461/1070)⁵³²
32. İbn-i Mukâtil er-Râzî (v. 248/862)⁵³³
33. Ebü'l-Hasen Kerhî (v. 340/952)⁵³⁴
34. Osman el-Bettî (v.143/760)⁵³⁵
35. Şemsü'l-eimme el-Hulvânî (v. 456/1065)⁵³⁶
36. Bişr el-Müreysî (v. 219/835)⁵³⁷
37. Ebu Bekir Muhammed b. Fazl (v. 533/1158)⁵³⁸

⁵²¹ Zâhidî, *Müctebâ, Kitâbü'n-nikâh*, (ت) rumuzuyla s. 19, 48.

⁵²² Zâhidî, *Müctebâ, Kitâbü'n-nikâh*, s. 67.

⁵²³ Zâhidî, *Müctebâ, Kitâbü'n-nikâh*, 62. Sayfada iki defa geçmektedir.

⁵²⁴ Zâhidî, *Müctebâ, Kitâbü'n-nikâh*, s. 55.

⁵²⁵ Zâhidî, *Müctebâ, Kitâbü'n-nikâh*, s. 45.

⁵²⁶ Zâhidî, *Müctebâ, Kitâbü'n-nikâh*, (ع) rumuzuyla s. 16.

⁵²⁷ Zâhidî, *Müctebâ, Kitâbü'n-nikâh*, s. 77.

⁵²⁸ Zâhidî, *Müctebâ, Kitâbü'n-nikâh*, s. 98.

⁵²⁹ Zâhidî, *Müctebâ, Kitâbü'n-nikâh*, s. 62.

⁵³⁰ Zâhidî, *Müctebâ, Kitâbü'n-nikâh*, s. 60.

⁵³¹ Zâhidî, *Müctebâ, Kitâbü'n-nikâh*, s. 59.

⁵³² Zâhidî, *Müctebâ, Kitâbü'n-nikâh*, s. 45, (عس) rumuzuyla s. 50.

⁵³³ Zâhidî, *Müctebâ, Kitâbü'n-nikâh*, s. 35, 45.

⁵³⁴ Zâhidî, *Müctebâ, Kitâbü'n-nikâh*, s. 34, 40, 41, 55, 55.

⁵³⁵ Zâhidî, *Müctebâ, Kitâbü'n-nikâh*, s. 25.

⁵³⁶ Zâhidî, *Müctebâ, Kitâbü'n-nikâh*, (شع) s. 37, 50.

⁵³⁷ Zâhidî, *Müctebâ, Kitâbü'n-nikâh*, s. 69.

⁵³⁸ Zâhidî, *Müctebâ, Kitâbü'n-nikâh*, (بف) rumuzuyla s. 16.

38. Necmü'l-Eimme el-Hâkimey (v. 656/1258 ?)⁵³⁹
 39. Ashab-ı Zevâhir⁵⁴⁰
 40. Meşâyih-ı Belh⁵⁴¹

2. Müctebâ'nın Nikâh kısmında geçen Kitap İsimleri.

1. Zâhiru'r-Rivâye⁵⁴²
2. Nevâdir-i İbn-i Semâa
3. Zâdü'l-Fukâhâ
4. el-Fetâvâ Ebu Cafer
5. Şerh-u Zahîriddin et-Timurtâşî
6. el-Fetâvây-i Semerkandî
7. el-Müntekâ li'l-Hâkim eş-Şehîd
8. Şerhu'l-Celâlî
9. Şerh-u Ziyâdât
10. el-Hidâye
11. eş-Şâmil
12. Şerh-u Bekir Hâherzâde
13. el-Kifâye li'l-Beyhakî
14. Şerh-u Ebî Zer
15. Cem'u Şerefi'l-Eimme el-İsfenderî
16. el-Fetâvây-i Suğrâ li-Hüsâmeddin eş-Şehîd
17. el-Fetâvây-i Fuzaylî
18. Şerh-u Mûzenî'l-Kudûrî
19. en-Nazm-u li'r-Randûsî
20. Cem'u't-Tefârik li'l-Bakkâlî

⁵³⁹ Zâhidî, *Müctebâ, Kitâbü'n-nikâh*, (ج) rumuzuyla s. 16.

⁵⁴⁰ Zâhidî, *Müctebâ, Kitâbü'n-nikâh*, s. 12'de iki defa geçmektedir.

⁵⁴¹ Zâhidî, *Müctebâ, Kitâbü'n-nikâh*, s. 15.

⁵⁴² Zâhiru'r-Rivâye kitapları altı tane olup, daha sonraki bilgilere tevâtür yoluyla nakledilmiştir. Bunlar; “*el-Asl (veya el-Mebsût)*”, “*el-Câmiu's-Sağîr*”, “*el-Câmiu'l-Kebîr*”, “*es-Siyeru's-Sağîr*”, “*es-siyeru'l-Kebîr*” ve “*ez-Ziyâdât*” adlarını alırlar. Hanefî mezhebinin temellerini oluşturduğu için bunlara “*Mesâil-i usûl*”de denilmiştir. Özel, Ahmet, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 23-24.

21. Şerh-u Siyeri'l-Kebîr
22. Şerhu't-Tahâvî
23. en-Nevâzil
24. el-Müğrib
25. Münyetü'l-Fukâhâ
26. Nevadiru'l-Muallâ
27. el'Muhît
28. Tuhfetü'l-Fukâhâ
29. Şerh-u Serahsî
30. Şerhu'l-Akta'
31. Tefsîru'l-Hâkim
32. el-Keşşâf

Ayrıca sahabeden, Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, Hz. Zeyd b. Hârise, Hz. Urve b. Zübeyr, Hz. Sâlim, Hz. Abdullah b. Mes'ûd, Hz. Abdullah b. Abbâs, Hz. Abdullah b. Ömer, Hz. Ma'kil b. Yesâr, Hz. Âişe, Hz. Ümmü Seleme, Hz. Ümmü Habîbe, Hz. Berîre, Hz. Sevde binti Zem'a, Hz. Sehle binti Süheyl, Hz. Birve' binti Vâşik'in ismi nikâh kitabında zikredilmiştir.

Kâtip Çelebi ve Leknevî'ninde aralarında bulunduğu bazı âlimlerin eserlerinde, itikâdda Mu'tezilî, amelde Hanefî olduğu söylenen Zâhidî'nin, bilhassa *el-Kunye'* sine ait -zayıf rivayetler içeriyor, mezhepte mutemed değil, vb.-,⁵⁴³ şeklinde kullandıkları ifadeler, başta *Müctebâ* olmak üzere kitaplarının, mezhebin meşhûr kaynaklarından olan İbn-i Âbidîn'in⁵⁴⁴ *Redd'ül Muhtar'*ında,⁵⁴⁵ İbn Emîri'l-Hac'ın

⁵⁴³ وقد طالعت "النجي شرح القدوري"، و"القنية"، فوجدتهما على المسائل الغربية حاويين، وتفصيل الفوائد كافيين إلا أنه صرح ابن وهبان وغيره أنه *Leknevî, el-Fevaidu'l Behiyye*, s. 7; معتزلي الاعتقاد، حنفي الفروع، وتصانيفه غير معتبر ما لم يوجد مطابقتها لغيرها لكونها جامعة للطرب والياباس من كتب المذهب المعتمدة؛ *Kâtip Çelebi, Keşfu'z-zunûn*, c. II, s. 1358.

⁵⁴⁴ İbni Abidin, Muhammed Emin bin Ömer bin Abdulaziz. Hanefî fukahâsından meşhûr bir zattır. İbni Abidin, hicri 1198 (miladi 1784) yılında Şam'da doğmuş ve 1252 (miladi 1836) yılında yine Şam'da vefat etmiştir. İbni Abidin, küçük yaşta Kur'ân-ı Kerîm'i ezberlemiş ve babasının dükkânında ticaretle uğraşmaya başlamıştır. İbni Abidin, bir gün babasının dükkânının önünde, Kur'ân-ı Kerîm okumakta idi. Oradan geçmekte olan bir şahıs, İbni Abidin'e "orasının bir ticarethane olduğunu, burada Kur'ân-ı Kerîm okumakla hem kendini, hem de başkalarını, günaha soktuğunu; Kur'ân-ı Kerîm'de de lahn yaptığını" hatırlatarak; "orada Kur'ân-ı Kerîm okumamasını" tenbih eder. Bunun üzerine İbni Abidin, derhal babasından izin almış ve o

et-Takrîr ve't-Tahbîr'inde, Zeylai'nin *Tebyin'ül-Hakâik*'inde, İbrahim b. Muhammed el-Halebî'nin *Münyeti'l-Musalla Şerhinde (Gunyeti'l-Mütemella-Halebi Sağır)* ve İbnü'l-Hümâm'ın *Fethul-Kadîr*'inde sıkça kullanılması ve kendisine devamlı atıfta bulunulması karşısında kıymetini kaybetmektedir. *Bahri Râik* sahibinin söylediği gibi Zâhidî, bu iddialardan uzak, makamı yüce bir fakîhdir.⁵⁴⁶

Zâhidî, *Müctebâ*'yı şöyle bitirir.

آخره: «ثم يقول العبد الراجي عفو ربه العفو الصمد أبو الرجا مختار بن محمود بن محمد المدعو بالنجم الزاهدي: لقد بذلت جهدي وطاقتي، وأعملت ملكتي واستطاعتي، في التحاشي عن التبديل والتحرير، في نقل المسائل والعلل عن الكتب الموثوق بها عن التغيير المخل والتصحيف، لكن القلب بوساوس الدنيا عليل، والخاطر بسبب الكبر وكثرة الدرس حسير كليل، والنسيان من خصائص الإنسانية، والخطأ والزلل من شعار الآدمية، فالمأمول من كرم من نظر في هذا الشرح بالنظر فيه، والإحاطة بدقائق مبادئه

zaman Şam'ın en meşhur hafızlarından olan Şeyhu'l-Kurra Said el-Hamevî'den, kırâat ilimlerini tahsil etmiş; Cezeriyye ve Şatibiyye gibi kırâat kitaplarını ezberlemiştir. Daha sonra sarf, nahiv ve Şafîî fikhî ile meşğul olmaya başlayan İbni Abidin, sonra Seyyid Muhammed Şakir Selimî'den tefsir, hadis ve fikhî ilimleri ile ilgili pek çok şey okumuş ve bu zatin tavsiyesiyle Hanefî mezhebine geçmiştir. Zamanında Şam'ın en büyük muhaddislerinden olan Kûzberî'den icazet almış bulunan İbni Abidin merhum, kendisi de bir çok âlime icazet vermiştir. Eserleri: İlmi ile amel, salih ve müttaki bir zat olan İbni Abidin'in pek çok telifati vardır. Eserlerinin başlıcaları şunlardır: *Reddü'l-Muhtâr ala Dürri'l-Muhtâr*. Bu kıymetli eser, Ahmet Davutoğlu merhum tarafından Türkçeye tercüme edilmiş ve basılmıştır. Bu esere, Merhum İbni Abidin'in oğlu Alaaddin Muhammed tarafından *Kurretü'l-Uyûni'l-Ahyâr* namı ile bir tekmile yazılmıştır. *Tefsîr-i Beyzavi Haşiyesi*, *Ref'u-Enzâr ammâ Evredehu'l-Halebî ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, *Minhâtu'l-Hâlik ale'l-Bahri'r-Râik*, *Nesemâtu'l-Eshâr ala-Şerhi'l-Menâr*, *Haşiyetü ale'l-Mutavvel*, *er-Râhiku'l-Mahtum*. (Bu eser, feraizle ilgilidir.), *el-İbâne*, *İthâfü'z-Zekî*, *İcâbetü'l-Gavs*, *Buğyetü'l-Menâsik*, *Tahbîru't-Tahrîr*, *Tahrîru'l-İbâne*, *Tahrîru'n-Nukul*, *Tenkîbu zevi'l-Efhâm alâ Buhtâni'l-Hükm*, *Tenkîhu'l-Fetavâ'l-Hamidiyye*, *Refu'l-Istibâh*, *Şifâu'l-Alîl Ukudu'l-Leâlî el-İlmü'z-Zâhir*, *el-Fevâidu'l-Acîbe*, *Munhâtu'l-Hâlik*, *Tenbîhu'l-Vufud*, *Tenbîhu'l-Gâfilin*, *Minnetu'l-Cebil*, *Nesemâtu'l-Eshâr*. Burhanpurlu Şeyh Nizam, *Fetava-yı Hindiyîye*, 1998, Akçağ, İstanbul, c. 15, s. 432-433.

⁵⁴⁵ Bir misal olması için *Redd'ül Muhtar*'ın 1. cildinin sadece abdest, gusül, teyemmüm, mesh (ilk yüz sayfalık dirâse: Hanefî fikhî tarihi kısmı hariç) bâblarında İbn-i Âbidîn, *Müctebâ* adıyla 29 defa atıfta bulunarak şerhi kaynak göstermiştir. Bu sayfalar; 198, 212, 214, 214, 231, 302, 308, 310, 310, 320, 338, 357, 366, 387, 391, 423, 423, 423, 424, 488, 488, 489, 505, 509, 521, 531, 555, 574, 579. Burada “Zâhidî” adıyla kaynak gösterilen bölümler, İbn-i Âbidîn'in, müellifin hangi eserini kastedtiği tesbît edilemediği için sayılara dâhil edilmemiştir. İbn Âbidîn, Muhammed Emin, 1992, “*Reddu'l-Muhtar ale'd-Dürri'l-Muhtâr*”, (Tercüme: Ahmet Davutoğlu), İstanbul: Şamil Yayınevi.

⁵⁴⁶ لأن صاحب «الاجتبي» أعلى مقاماً من أن تخفى عليه مسألة مشهورة في المتون İbn Nüceym, Zeynüddîn Ömer b. İbrâhîm (v. 970/1563), *el-Bahru'r-râik Şerhu Kenzi'd-dekâik*, I-VIII, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1993, c. 4 s. 408.

وأسرار معانيه، أن يتدارك هفواته وزلاته فيه، بعد ما أيقن وجوب تلافيه، فإني ما ركبت فيه تركيباً، ولا أثرت في شرط المسائل والعلل وإيجازها وتلفيقها ترتيباً، إلا بعد طول التأمل وكثرة المراجعات إليه والتفكير، والله ولي اللطف والتوفيق، ومدار التحقيق، وأن يذكرني عند مطالعتهم إياه في صالح أدعيتهم، ويستغفروا الله لي ولوالدي وأستاذي، إنه هو الغفور الرحيم. تمت. والحمد لله وحده، وصلى على من لا نبي قبله ولا بعده».

“Affi çok ve her şeyin kendisine muhtaç olduğu Rabb’inin affını ümit eden, Ebu’r-Recâ Muhtâr b. Mahmûd b. Muhammed denilen En-Necmü’z-Zâhidî ismindeki kul der;

Ben; aslı ihlâl eden ve bozan değişikliklerden emin olarak, güvenilir kitabların mesele ve illetlerini naklederken bozma (tahrif) ve değiştirmeden (tebdil) kaçınmakta bütün gayret ve çalışmamı ortaya koyup, bütün güç ve kudretimle (kabiliyet ve istidâatımla) çalıştım.

Fakat kalp; dünya vesveseleri ile hasta, hafıza; ihtiyarlık ve çokça ders sebebiyle bîtap ve bitkin, ayrıca unutkanlık; insanın özelliklerinden, hata ile zelle; âdemoğlunun şiarındandır.

Bu itibarla manasının esrarı ve beyanının inceliklerini ihata ederek şu şerhe, nazarından bir nebze lütfeden kişiden umulan, telafi edilmesi gerekeni güzelce anladıktan (yakîn kesbettikten) sonra yanlışlarını ve zellelerini düzeltivermesidir.

Çünkü ben birçok müracaat ve tefekkür ve uzunca bir teemmülden sonra ancak bu terkibi yazabildim. İllet ve meselelerin şart ve îcâzını, tertîb yönünden uyumunu tesbît ettim. Hz. Allah lütûf ve tevfiğin Mevlası ve tahkîkin (tamamlama ve gerçekleştirme) sebebidir.

Yine bu şerhe nazar edenlerden beklediğim, salih duaları esnasında, beni de hatırlayarak kendim, anne-babam ve hocam için dua edivermeleridir. Zira Cenab-ı Hak ziyade mağfiret ve rahmet edendir.⁵⁴⁷

⁵⁴⁷ Çalışmadaki bütün tercümelere kendisinden istifade ettiğim kıymetli hocam Mustafa Akyol’a, mevcut çalışmayı, yoğun tedrisat ve tetebbuatları arasında, tercümelemlerle beraber gözden geçirme nezaketi gösteren Tunahan Yıldız, Mustafa Koçak ve Murat Çalışkan’a teşekkürü borç bilirim.

Müctebâ'daki kitab ve bâbların dağılımını, Müellifin kısa ve uzun tuttuğu bahisleri bir şemada göstermek mümkündür.

مجتبى								
شرح مختصر القدوري								
للإمام أبو الرجا نجم الدين مختار بن محمود بن محمد الزاهدي الغزيني (٦٥٨ هـ)								
Varak Sayısı	Başlangıç Vırağı	Bölüm ismi	Varak Sayısı	Başlangıç Vırağı	Bölüm ismi	Varak Sayısı	Başlangıç Vırağı	Bölüm ismi
13	2	كتاب الطهارة	1	119	باب التمتع	17	1	كتاب النكاح ⁵⁴⁸
3	15	باب التيمم	2	120	باب جنایات	3	17	كتاب الرضاع
3	18	باب المسح الخفين	1	122	باب الإحصار	9	20	كتاب الطلاق
3	21	باب الحيض	1	122	باب الفوات	3	29	باب الرجعة
4	24	باب الأنجاس	2	123	باب الهدي	1	32	كتاب الإيلاء
2	28	كتاب الصلاة	6	125	كتاب البيوع	3	33	باب الخلع
2	30	باب الأذان	2	131	باب خيار الشرط	3	36	كتاب الظهار
2	32	باب شروط الصلاة	3	133	باب خيار الرؤية	2	39	باب اللعان
18	34	باب صفة الصلاة	2	136	باب خيار العيب	5	41	باب العدة
2	52	باب قضاء الفوات	5	138	باب البيع الفاسد	4	46	كتاب النفقات
2	54	باب الأوقات	1	143	باب الإقالة	4	50	باب الحضانة
3	56	باب النوافل	2	144	باب المرابحة	6	56	كتاب العتق
2	59	باب سجود السهو	2	146	باب الربا	5	61	باب التدبير
2	61	باب صلاة المريض	3	148	باب السلم	2	63	باب الاستيلاء
1	63	باب سجود التلاوة	2	151	باب الصرف	4	65	كتاب المكاتب
3	64	باب صلاة المسافر	7	153	كتاب الرهن	2	69	كتاب الولاء
3	67	باب صلاة الجمعة	3	160	كتاب الحجر	8	71	كتاب الجنایات
3	71	باب صلاة العيدين	7	163	كتاب الإقرار	13	79	كتاب الديات
1	74	باب صلاة الكسوف	8	170	كتاب الإجارة	3	92	باب القسامة
1	75	باب الاستسقاء	4	178	كتاب الشفعة	2	95	باب المعاول
1	75	باب قيام شهر رمضان	3	182	كتاب الشركة	6	97	كتاب الحدود

Varak Sayısı	Başlangıç Vırağı	Bölüm ismi	Varak Sayısı	Başlangıç Vırağı	Bölüm ismi	Varak Sayısı	Başlangıç Vırağı	Bölüm ismi
1	76	باب صلاة الخوف	2	185	كتاب المضاربة	1	103	باب حد الشرب
6	77	باب الجنائز	4	187	كتاب الوكالة	3	104	باب حد القذف
1	83	باب الشهيد	3	191	كتاب الكفالة	10	107	كتاب السرقة
2	84	باب الصلاة في الكعبة	2	194	كتاب الحوالة	2	117	كتاب الأشربة
2	86	كتاب الزكاة	1	196	كتاب الصلح	5	119	كتاب الصيد
1	88	باب زكاة الإبل	2	197	كتاب الهبة	5	124	كتاب الأضحية
1	88	باب صدقة البقر	4	199	كتاب الوقف	11	129	كتاب الأيمان
1	88	باب صدقة الغنم	4	203	كتاب الغصب	11	140	كتاب الدعوى
2	89	باب زكاة الخيل	1	207	كتاب الودعية	9	151	كتاب الشهادات
1	91	باب زكاة الفضة	1	208	كتاب العارية	1	160	باب الرجوع عن الشهاد
1	92	باب زكاة الذهب	1	209	كتاب اللقيط	7	161	كتاب أدب القاضي
1	92	باب زكاة العروض	2	209	باب اللقطة	5	168	باب القسمة
3	93	باب زكاة الزروع	1	211	كتاب الخنثى	2	173	كتاب الإكراه
4	96	باب دفع الصدقة	1	212	كتاب المفقود	5	175	كتاب السير
1	100	باب صدقة الفطر	1	212	كتاب الإباق	1	190	باب البغاة
10	101	كتاب الصوم	2	213	كتاب إحياء الموات	12	191	كتاب الحظر والإباحة
1	111	باب الاعتكاف	1	215	كتاب المأذون	14	203	كتاب الوصايا
7	112	كتاب الحج	2	216	كتاب المزارعة	8	217	كتاب الفرائض
1	119	باب القران	1	218	باب المساقاة	6	225	باب حساب الفرائض

B. ÇALIŞMANIN MUHTEVA OLARAK İNCELENMESİ

Bu kısımda *Müctebâ*'nın nikâh bölümünün muhteva olarak değerlendirilmesi yapılacaktır. Bu değerlendirmeler yapılırken, *El-Müctebâ*'nın nikâh bölümünde yer verdiği konular, kendi tertîbine uygun olarak zikredilecektir.

1. EL-MÜCTEBÂ'NIN NİKÂH BÖLÜMÜNÜN MUHTEVA OLARAK İNCELENMESİ

Zâhidî, nikâh bölümüne *Muhtasar*'da yer almayan bir mukaddime ile başlar. Nikâh konusunun giriş kısmı olarak değerlendirilebilecek bölümde sırası ile teklîfin kısımlarından, nikâh bölümünün ibâdât ve muâmelâtta sonraya bırakılmasından, nikâhın enbiyâ sünneti olmasından bahseder. Daha sonra, nikâhın hem kelime (lügat) hem de terim (ıstılah) anlamlarını ayet (Nisâ 4/25-6-3, Nûr 24/3-32) ve şiiirlerden deliller getirerek îzâh eder.

Müellif, nikâh kelimesinin anlamı konusunda farklı görüşlere yer verir. Buna göre Nikâh; Vat` ve akit anlamında müşterek, Hakikî anlamı akit, mecâzî anlamı vat`, Hakikî anlamı vat`, mecâzî anlamı akit manalarına geldiği söylenen bir kelimedir. Kendisinin bu görüşler içerisinde sahih bulduğu görüşün, Kudûrî ve Mutarrizî (v. 610/1213) gibi meşâyihın görüşü olan hakîkî anlamı vat`, mecâzî anlamı akit olan görüş olduğunu belirtir.

Bunu nikâhın şer'î sıfatı (Nikâhın vasfı) kısmı takip eder. Müellif ilk olarak konu ile ilgili farklı görüşleri aktarmaktadır. Bu görüşlerden, nikâhın Zâhirî'lerde farz-ı ayn, Şâfî'lerde mübâh olduğunu ifade eder. Zâhidî, herhangi bir isim zikretmeksizin, (Bizim eshabımız diyerek) Hanefî âlimlerinin bu konuda farklı görüşlerini belirtir. Bu görüşlere göre nikâh; Farz-ı kifâye, vâcib-i kifâye, müstehap ve sünnettir. Daha sonra kendisi nikâhın vasfını bir genelleme yapmadan ve nikâhla ilgili haberlerin arasını bulduğunu söyleyerek üçe ayırır. Harama yönelme korkusu olup, ondan sakınmak mümkün olmuyor ise vâciptir. Ancak bu durumda kişinin mehre ve nafakaya da mâlik olması gerekir. Normal şartlarda (i'tidal hali) müstehaptır. Kadına eziyet çektirme ve haksızlık yapma ihtimali bulunan durumlarda mübah veya mekruhtur.

Giriş kısmından sonra *Muhtasar*'ın ibaresi ile şerhe başlar. *Muhtasar*'ın ibaresine kitabın tamamında (قوله) lafzıyla işaret etmektedir. Burada *Muhtasar*'ın ibaresine de uygun olarak nikâhın rüknü olan îcâb ve kabûl meselesini ele alır. Zâhidî, îcâp ve kabûl lafızlardan en az birinin geçmiş zaman (fiil-i mâzî) kipinde olması gerektiği konusundaki *Muhtasar*'ın ifadesinin şerhi üzerinde etraflıca durur. Ona göre fiil-i mâzî sîgası, bir şeyin varlığına ve onun gerçekleştiğine delâlet etmektedir. Aynı zamanda bu ifade, lafzın ve onun gereğinin yerine getirilmesini de belirtmektedir. Bu sebeple geçmiş zaman kalıbı, kullanılış itibari ile geçmiş bir haberi aktarıyor ise de (İhbâri) nikâhın kuruluşu için (İnşâî) olmaktadır.⁵⁴⁹

İrade beyanlarından birinin emir kalıbıyla zikredilmesi (Beni Evlendir gibi) konusuna gelince Zâhidî'ye göre bu durumda vekâlet söz konusudur. Taraflardan biri, hem îcâp hem de kabûl ifadesini üstlenir, dolayısıyla da bu irâde beyanları –İki tarafın tek kişide temsilinin câiz olmadığı bey'in aksine- geçerli olur.

Erkeğin “Senin kızınla evlendim” sözüne karşılık diğer tarafın “Seni onunla evlendirdim” ifadesinde olduğu gibi, kabûlün îcâptan önce zikredilmesini geçerli bir irâde beyanı olarak değerlendirmektedir. Zira Hanefî'ler îcâbı, irâde beyanı olarak açıklanan ilk ifade olarak tanımlamaktadırlar. Bu durumda misal olarak aktarılan “Senin kızınla evlendim” beyanı, bir kabûl ifadesi olmasına karşın, ilk olarak zikredilmesi sebebiyle îcâp olarak değerlendirilmektedir. Aynı şekilde cinsiyetleri belli olmayan iki hunsâ-i müşkilin evlenmesinde, daha sonra kadın ve erkek vasıfları ortaya çıksa rükün tamam olduğu için nikâhın sahih olduğunu zikreder.

Müellif, Nikâhı mün`akid kılan lafızlar ile ilgili mütalaalara değindikten sonra nikâhta şâhitlik konusuna yer verir. Konuya şâhitlerin bulunmasının nikâhın şartlarından biri olduğunu belirterek başlar. Daha sonra da bu mesele ile ilgili tartışmalı noktaları îzâh eder.

Müslümanların nikâhı ancak hür âkıl-baliğ müslüman olan iki erkeğin ya da bir erkek ve iki kadının şâhitliği ile geçerli olur ve bu şâhitlerde adalet şartı aranmaz.

⁵⁴⁹ Taftazânî, *Muhtasaru'l-Meânî*'sinde İnşâî kelamı talebi, gayr-i talebi olarak ayırdıktan sonra, gayr-i talebileri sayarken, بعت ve نکحت gibi kendisi ile akit tahakkuk eden sîgalar, diyerek nikah lafızlarının inşâîlerden olduğunu belirtmiştir. Taftazânî, Allâme Sa'd, *Muhtasaru'l-Meânî*, Salâh Bilici Kitabevi, İstanbul, ts., s. 195.

İmam Mâlik'e (v. 179/795) göre de nikâhın ilan edilmesi halinde akitte şahitlerin bulunması gerekli değildir. İmam Şâfi'nin (v. 204/820) şahit için erkeklik ve adaleti şart koştığına değinir.

Daha sonra Nikâh kitabında *Muhtasar*'ın temas ettiği ilk mezhep içi ihtilaf olan bir müslim zevcin zimmiye zevce ile nikâhında, iki zimmînin şehadetinin sahih olup olmama meselesine değinir.

Nikâh akdinde kimlerin şahit olabileceği ve şahitlerin adalet vasfına sahip olmaları konularında farklı görüşlere yer veren Zâhidî, şahitlerin akdin taraflarının irâde beyanlarını işitmeleri meselesinde de ayrıntılı îzâhlara yer verir.

Müellif, evlenme engelleri ile ilgili meseleleri (Muharremât) konuyla ilgili ayeti (Nisa 23/4) zikretmekle başlar. Kendileri ile evlenilmesi yasak olan kadınları sıralarken, bu yasağın daimi ve geçici olanların tertîbine ayetin lafzına uygun bir şekilde yer vermektedir.

Zâhidî, Kan Hısımlığı (Nesep, doğum ile meydana gelen kan akrabalığı) ve Süt Hısımlığını (Sebep, Süt emzirme ile meydana gelen akrabalık) İ. Abbas'ın (r.a.) yediye hasır ettiğini belirtir. Bunlar; anne, kız, kız kardeş, hala, teyze, kız ve erkek kardeşlerin kızlarıdır.⁵⁵⁰

Süt Hısımlığı (Sebep, Süt emzirme ile meydana gelen akrabalık) ile kendileri ile evlenilmesi yasak olan kadınlardan sütanne ve sütkız kardeşi zikreden Zâhidî, sıhriyetle haram olanları da ayrı bir paragraf açmadan sebep ile haram olanların içerisinde radâ` sebeplerinden sonra zikreder. Sıhrî hısımlık: Evlenme ile meydana gelen akrabalıktır. Musâhera sebebiyle kendileri ile evlenilmesi yasak olan kadınlar tasnif edilmek istenirse -*Müctebâ*'nın tasnif sırası üzere- şu şekilde zikredilebilir: Üvey kızlar, Eşin annesi, Üvey anne ve üvey nineler, Çocukların ve torunların eşleri.

551

⁵⁵⁰ Nesep sebebiyle kendileri ile evlenilmesi yasak olanlar şu şekilde sınıflandırılmaktadır. Furû`: Kız çocuklar, kız torunlar. Usûl: Anneler, nineler. Anne-babanın furû`u ve bunların çocukları: Kız kardeşler, kız ve erkek kardeşlerin kızları, kardeşlerin kız torunları. Dede-ninenin furû`u: Halalar, teyzeler. Ancak hala ve teyzekızları ile evlenmek icmâen yasak değildir.

⁵⁵¹ Sıhriyet sebebiyle kendileri ile evlenilmesi yasak olanlar şu şekilde sınıflandırılmaktadır. Eşin furû`u: Nikâh akdinden sonra kendileri ile zifafa girilen kadınların kızları, kız torunları (üvey kızlar, üvey torunlar). Eşin usûlü: Eşin annesi ve nineleri. Bu kadınlarla evlenmenin yasak

Zâhidî, bu konuda şehvetle dokunma, öpme, ferce bakmanın cimâ hükmünde olduğunu ve zina gibi hurmet-i müsâhera doğuracağı konusuna yer vermektedir.

Bu bahsin sonunda Zeyd (ra.) ve Zeynep (ra.) kıssasına temas ederek İslamda evlatlığın hanımı ile evliliğin haram olmadığını belirtir.

Zâhidî, geçici evlenme engellerinde şu sınıfları zikreder. Aynı anda nikâh altında bulundurulması yasak olan akrabalar. Bu konuda müellif şu ölçüyü kıstas kabul eder: Kadınlardan biri erkek olarak düşünüldüğünde diğeri ile evlenmesi yasaklanmış ise bu durumda söz konusu olan iki kadın aynı anda nikâh altında bulundurulamaz. Buna göre erkek, bir kadın ve o kadının halası, teyzesi ve kardeşlerinin kızları ile aynı anda nikâhlı olamaz.

Bir başkası ile evli olan ya da ister ric`î talak, ister bâin talak sebebiyle olsun iddet bekleyen kadın başka bir nikâh akdinin mahalli olamamaktadır. Bu durum boşanan kadının kız kardeşi ile evlenilmesinde de söz konusudur. Buna göre erkek, boşadığı kadının kız kardeşi ile evlenmek isterse bu evliliğin gerçekleşebilmesi için öncelikle boşanan kadının iddetinin sona ermesini beklemek zorundadır.

Zâhidî, geçici bir evlenme engeli olarak eşler arasındaki din farkı konusunda Ehl-i Kitap'tan, Mecûsilerden, putperestlerden ve Sâbiîlerden bahsetmektedir. Sâbiîler de bir peygambere ve kitaba inanıyorlarsa onlarla evlenilebilir. Ancak yıldızlara tapıyor ve bir kitaba da inanmıyorlarsa bu durumda onlarla da evlenilmez. Ehl-i Kitap konusunda da Zâhidî, hür olsun cariye olsun Ehl-i Kitâp kadınları ile

olabilmesi için taraflar arasında sadece nikâh akdinin yapılmış olması yeterlidir. Burada, eşin kızları ya da torunları ile evlenmede olduğu, zifaf şartı aranmamaktadır. Usûlün eşleri: Baba ve dedelerin eşleri (Üvey anne ve üvey nineler). Bu kadınlarla da evlenmenin yasak olması için yalnızca nikâh akdinin gerçekleşmiş olması yeterlidir. Ayrıca burada babaların/dedelerin zina ettikleri kadınlar ile nikâhlandıkları kadınlar arasında bir fark bulunmamaktadır. Furû`un eşleri: Çocukların ve torunların eşleri. Usûlün eşlerinde belirtilen durumlar aynen burada da geçerlidir. Evlilik birliği ile meydana gelen bu akrabalığın gereği olarak erkek, evlendiği kadının annesi ile evlenemez. Bu yasağın söz konusu olabilmesi için taraflar arasında nikâh akdinin olması yeterlidir, buna ek olarak zifafın gerçekleşmiş olması şart değildir. Çünkü eşlerin anneleri, ayette (Nisâ 4/23) herhangi bir kayıt olmadan mutlak olarak zikredilmektedir. Ancak üvey kızlara gelince, erkeğin bu kızlarla evlenmesinin yasak olabilmesi için nikâh akdi ile birlikte zifafın da gerçekleşmiş olması gerekmektedir. Zira ilgili ayette (Nisâ 4/23) zifaf kaydı belirtilmektedir.

evlenilebileceğini, ancak evlenilmelerine müsaade edilen Kitâbîlerin bir peygambere ve kitaba inanıyor olmaları gerektiğinin altını çizer.

Muharremât bahsinden sonra velâyet konusu ele alınmaktadır. Bu konuda nikâhta söz konusu olan velâyet çeşitleri, nikâhta velinin konumu, velâyet açısından bekârın ve dulun farkları, izne ve rızaya delâlet eden durumlar, velîlerin tertîbi (asabe), bulûğ muhayyerliği, anne tarafından akrabaların veli olması (zevî'l-erhâm), kızın hangi durumlarda bâkire sayılıp sayılmayacağı (Hakikî ve Hükâmî bekâret), yemin talep etme (istihlâf) konuları ele alınmaktadır. Ayrıca bu başlıkta, kadının sözlerinin hangi durumlarda kabûl ya da red olarak değerlendirileceği konularına yer verilmektedir. Zâhidî (658/1260), burada sükûtun rızâ sayılacağı yerler konusunda on dokuz madde zikreder.

Kudûrî'nin nikâh, tezviç, temlik, hibe ve sadaka ile bu köklerden gelen lâfızlarla nikâh münâkit olur. İcâre ve ibâha kökünden gelen lâfızla münâkit olmaz ifadesinin şerhinde, hemen mülkiyet ifade eden her lafızla, şeklindeki kaidesini zikreder. İcâre, ibâha, ihlâl (helâl kılma), vasiyyet, karz ve iâre gibi lafızların bu kurala uymadığından nikâhta kullanılmasının câiz olmadığını belirtir.

Zâhidî, velîler ile ilgili bölümden sonra kefâet konusunu ele alır. Müellif ilk olarak kefâetin nikâh akdine etkisini îzâh etmektedir. Bir kadın velîsi olmadan nikâh akdi gerçekleştirirse, erkeğin kendisine denk olmadığını gündeme getirilerek kadının velîsinin evliliğin feshini talep etme hakkı mevcut olur. Kudûrî, bunu şöyle dile getirir. Nikâhta kefâet (denklik) lâzımdır. O halde hanım dengi olmayan birisiyle evlendiği zaman velîleri nikâhı feshedebilirler. Yani erkeğin kadına denk olmaması halinde, kadının velîsi evliliğin feshini isteyebilir. Bu talep karşısında evlilik birliği sona erdirilirse bu, talak olarak değerlendirilmez.

Kudûrî, Kefâet: Nesepte, dinde ve malda muteberdir. Maldaki kefâet erkeğin, mehre ve nafakaya mâlik olması demektir. Mesleklerde de kefâet muteberdir, diyerek dört olarak zikrettiği denklik sebeplerini, Zâhidî yedi başlıkta ele almıştır. Kudûrî'nin mesleği, nesepten, din ve maldan ayrı zikretmesi kendisinde fukahânın ittifâkı olmadığı içindir. Zira erkeğin mesleğinin denklikte aranan bir vasıf olması görüşü Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'e aittir. Ebû Hanîfe'ye göre kişinin mesleği

bir kefaet unsuru değildir. Zira bazı mesleklere atfedilen değerler farklı dönem ve bölgelerde değişiklik arz edebilir.

Zâhidî'ye göre eşler arasında, denkliğin arandığı unsurlar şunlardır: Nesep, hürriyet, mal, zenginlik, din, meslek ve mevâlî'nin islâmı olarak saydığı denklik unsurları hakkında farklı görüşlere yer verir.

Muhayyerlik konusuna gelince Zâhidî, küçük erkek veya küçük kız, babaları ya da dedeleri dışındaki bir velîleri tarafından evlendirilirlerse, bu küçükler bulûğa erdiklerinde tercih haklarına sahip olduklarını söyler. İsterlerse bu evliliği devam ettirirler, dilerlerse de nikâhı feshederler. Ancak babanın ve dedenin evlendirdiği küçüklerin muhayyerlik hakları yoktur. Söz konusu konuda hangi ifadelerin muhayyerliği ortadan kaldıracacağı konusunu da îzâh etmektedir. Erkek, velîsinin gerçekleştirdiği nikâhı kabûl ediyorsa bunu söz ya da fiille ifade etmesi gerekmektedir. Zira erkeğin susması, nikâha razı olduğuna delalet etmemektedir. Kız ise evlendirildiği haberi kendisine ulaştırıldığında susarsa bu durum onun rızası olarak değerlendirilir ve kızın muhayyerlik hakkı ortadan kalkar.

Müellif, velâyet konusunda velinin i'tiraz hakkını şu şekilde îzâh eder. Hanım evlendiğinde mehrinden eksiltirse Ebû Hanîfe'ye göre, velîleri itiraz edebilirler. Ya mehr-i misli⁵⁵² tamamlanarak kendisine verilir veya kocası kendisinden ayrılır.

Baba, küçük kızını evlendirdiğinde mehrini azaltırsa veya oğlunu evlendirip fazla mehir verirse bu iki şekil de câiz olur. Baba ve dededen başkasına bu şekilde hareket etmek câiz olamaz.

⁵⁵² Zâhidî'nin (658/1260) muhtelif başlıklarda temas ettiği, evlenme akdinde mehr-i mislin gerekeceği durumları şu şekilde toplamak mümkündür. Akit esnasında mehir belirlenmezse ya da mehrin verilmeyeceği kararlaştırılırsa zıfafın ya da vefatın gerçekleşmesi durumunda kadına mehr-i misil verilir. Şiğâr nikâhında akde konu olan iki kadına da mehr-i misil verilmesi gerekir. Mehir belirlenmeksizin yapılan bir nikâh akdinde, erkek zıfaf gerçekleşmeden vefat ederse, bu durumda da kadına (mufavvıda) mehr-i misil gerekir. Zâhidî, burada İ. Mes'ûd Hadisini delil olduğu üzerinde durur. Akit esnasında belirlenen mehir bir şarta bağlanmış ise şartın yerine getirilmemesi durumunda kadına mehr-i misil verilir. Özellikleri belirtilmeyen bir elbise mehir olarak belirlenirse, hayvanların aksine elbiseler çeşit çeşit olabileceği için böyle bir durumda da kadın mehr-i misili hak etmiş olur. Eğer bir müslüman şarabı ya da domuzu mehir olarak belirlerse nikâh geçerli olur. Ancak kadına mehr-i misil verilir. Zira bunlar müslümanlar için mütekavvim olan mallardan değildir. Fâsit bir nikâh akdinde zıfaftan sonra boşama durumu olursa kadına mehr-i misil ve mehr-i müsemmeden hangisi daha az miktarda ise o verilir.

Müellif, Nikâh kitabının en uzun kısmını oluşturan Mehir konusunda kısaca şunlara temas etmektedir. Mehir kadının evlenme akdi ile hak kazandığı maldır. Akitte bir mehrin belirlenmemiş⁵⁵³ olması, nikâh akdini geçersiz kılmaz. Mehir kadının şerefini belirtmek için şer'an vâcip kılınmıştır. Mehrin en azı, on dirhemdir. Eğer ondan daha az söylerse, yine on dirhemi hanıma vermek mecburiyetindedir. Müellif, on dirhem sirkat haddi için lazım gelen miktar olduğunu söyler.

On veya daha fazla mehri va'deden bir kişi, cinsî münasebette bulunmakla veya ölmekle vadettiği miktar kendisine lâzım olur. Eğer, temas ve halvetten evvel hanımını boşarsa, vadettiği mehrin yarısının lazım verilmesi gerektiğini ilgili ayeti (Bakara 2/237) zikrederek îzâh eder. Eğer mehir belirtmeksizin veya mehir olmaksızın evlenirse, cinsî münasebet veya ölüm olduğunda mehri misil hanıma verilir. Eğer dokunmazdan evvel boşarsa müt'a (O hanımın benzerlerinin giydiği elbiselerden üç elbise) verilmesi lâzım gelir.

Eğer müslüman, içki veya domuz üzerine evlenirse, nikâh câizdir. Hanıma mehr-i misil verilir. Eğer mehrini belirtmeksizin evlenirse, sonra ikisi bir miktarda ittifak etseler, cinsî münasebetten veya kocanın ölümünden sonra hanıma o miktar verilir. Eğer, cinsî münasebetten evvel boşarsa müt'a vermesi lâzımdır.

Sahih nikâhta halvet cimâ hükmündedir. Eğer cinsî münasebetten men'edecek bir durum olmadığı halde hanımıyla baş başa kalırsa, sonra boşarsa bütün mehrini vermelidir. Eşlerden birisi hasta veya Ramazan münasebetiyle oruçlu, yahut da hac veya umre ile ihram bağlamış veya hanım hayızda ise, bu durumda baş başa kalmak tam teslimiyet sayılmaz. Eğer bu durumda boşarsa mehrin yarısı düşer.⁵⁵⁴ Âleti

⁵⁵³ Mehir, belirlenip belirlenmemesine göre ikiye ayrılmaktadır. Mehr-i müsemmâ, tarafların üzerinde anlaşmaları mehidir. Mehr-i misil ise kadın için benzer şartlarda olan kadınların mehrlerine bakılarak sonradan takdir edilen mehidir.

⁵⁵⁴ Farklı Başlıklardaki konuları, Mehrin yarısının (Nısfü'l-mehir) lazım geldiği durumlar olarak toplamak gerekirse *Müctebâ*'da Zâhidî'nin şu tesbitleri yaptığını görmek mümkün olur. Erkek, mehri on dirhemden daha az olarak belirlenen kadını, zifaktan önce boşarsa, o kadına asgarî mehir miktarının yarısı olan beş dirhem verilir. Aynı şekilde erkek, karısını zifaktan ya da sahîh halvetten önce boşarsa, bu kadına da belirlenen mehrin yarısı gerekir. Nikâhta bir miktar mehir belirlenir, kadın bu mehri alıp eşine hibe eder ve zifaktan önce boşama gerçekleşirse bu durumda da kadın mehir olarak belirlenen miktarın yarısını alır. Kadın için on dirhem ya da daha fazla bir miktar mehir olarak belirlenir ve zifaf gerçekleşir ya da erkek vefat ederse, kadın mehrin tamamını hak eder. Aynı şekilde nikâh esnasında mehir belirlenmez ancak daha sonra

kesilen koca, ailesiyle baş başa kaldıktan sonra (boşarsa) Ebû Hanîfe'ye göre, tam mehir verecektir (imameyne göre yarısı verilir.)

Bir erkek kızını diğer bir erkeğin, kızını ya da kız kardeşini kendisi ile evlendirmesi karşılığında ona nikâhlarsa, bu durumda şığâr nikâhı söz konusu olur. İmam Şâfiî'ye göre böyle bir durumda her iki akit de batıl olurken, Hanefî'lere göre gerçekleştirilen iki akit de geçerli, ileri sürülen şartlar geçersizdir ve her iki kadına da mehir olarak mehr-i misil verilir.

Müellif, Eğer köle,⁵⁵⁵ efendisinin izniyle bir hür hanımla bir sene hizmetini yapmak şartıyla evlenirse, câiz olacağına dair ihtilaflara yer verir. Hanefî'lere göre ancak teslim edilmesi mümkün olan mal ya da menfaatler mehir olarak belirlenebilir. Bu çerçevede, akit esnasında mehir olarak hür erkeğin kadına bir yıl hizmet etmesi ya da ona Kur'ân-ı Kerim öğretmesi tayin edilirse, bu durumda kadına mehr-i misil verilmesi gerekir. Mehir olarak koyunların bakımının ya da toprağın ekilmesinin belirlenmesi durumunda ise, Zâhidî bu mehrin geçerli olacağını belirtmektedir. Daha sonra, deli bir hanımın hem babası ve hem de oğlu varsa, Ebû Hanîfe'ye ve Ebû Yusuf'a göre, nikâhında oğlu velisi, İmam Muhammed'in , babasının velîsi olması gerektiğini söylediği ihtilâfa yer verir.

Şart ileri sürülen mehirlerde şartın fevt olması ile şartı ileri süren tarafın rızası ortadan kalkacağından mehri misil lazım gelir. Bir kadın, kocası kendisini şehirden başka yere götürmesin veya üzerine kuma getirmesin diye, bin dirhem mehirle evlenirse, eğer koca şartını yerine getirirse, hanım bin dirhem mehrini alır. Eğer üzerine evlenir veya şehirden çıkarıp başka yere götürürse, hanıma mehri misil vermek gerekir. Zâhidî bunun cevazını icâre bahsine kıyaslayarak misalleri çoğaltır.

Mehrin vasıflanmadığı durumlarda, mesela, Hanıma belirsiz bir hayvanı mehir vermek suretiyle evlenirse, bu mehir Hanıma orta bir hayvan olarak verilir.

tarafklar mehir için bir miktarda anlaşılırlarsa zifaf ya da vefat durumunda belirlenen miktarın tamamı kadına verilir. Bu konuda sahih halvet de zifaf gibi değerlendirilir.

⁵⁵⁵ Kölelikle ilgili hükümlerin varlığı ileri sürülerek, İslâm hukukunun insana ve onun şahsiyetine verdiği ulvî değer gölgelenemez. Zira İslâm kölelik müessesesini ihdâs etmediği gibi, tasvipte etmemiştir. Çok önceden ihdâs edilmiş bu müesseseyi ortadan kaldırabilmek için de, o günkü topluma hâkim sosyal ve ekonomik dengeleri bozmaksızın kısa, orta ve uzun vadeli önemli tedbirler koymuştur. Gökmenoğlu, Hüseyin Tekin, 2005, *İslâm'da Şahsiyet Hakları*, Ankara: Diyanet Yayınları, s. 142.

Koca bu durumda muhayyerdir; isterse kendisine hayvanı verir, isterse hayvanın kıymetini verir. Meçhul bir elbise üzerine evlenirse, hanıma mehri mislini verecektir. Çünkü burada cins bilinmemektedir. Daha sonra cehaletin cins, miktar ve vadede olması ile alakalı farklı misallere yer verir.

Müellif, mevkuf nikâhtan; Kölenin ve cariyenin, efendilerinin izni olmaksızın evlenmelerinin, efendilerinin icâzetiyle câiz, reddiyle bâtil olduğunu söyledikten sonra, bir hanım veya bir erkeği rızaları olmaksızın evlendirmenin de mevkuf nikâh kısmına dâhil olduğuna yer verir.

Muhtasar'ın, Mut'a nikâhı ve muvakkat nikâh bâtildir, hükmünü ilgili hadîs ve sahabe kavilleri ile ispat ederek bu konudaki farklı görüşlere de yer verir.

Bir hanım herhangi bir erkeğe, beni kendinle evlendir, şeklinde izin verirse, o da iki şahidin huzurunda nikâhı akdetse câiz olur. Çünkü nikâhta bey'in aksine bir kişinin iki tarafı temsili câizdir.

Kadının velîsi mehrin kefilî olduğu zaman, kefaleti sahih olur. Bu takdirde kadın -kefâletin gereği olarak- muhayyerdir; dilerse kocasından mehrini ister, dilerse velîsinden ister.

Duhûlden evvel, kâdı, fasit nikâhtan ötürü iki tarafı ayırsa, halvet olsa dahi hanıma mehir düşmez. Çünkü fasit nikâhta halvet –Sahih nikâhın aksine- cima hükmünde değildir. Eğer cinsî münasebette bulunulmuşsa, söylenilen miktardan fazla olmamak şartıyla mehri misil, iddet ve çocuğunun nesebi sabit olur. Müellif, Mehri misil konusunda Züfer ve Şâfiî'nin mehrin miktarına sınır koymaksızın (Bâliğan mâ beleğa) olması gerektiği görüşüne yer verir.

Müellif, Hanımın mehri misli kızkardeşleri, halaları ve amcakızlarının mehriyle itibar olunur. Eğer annesi ve teyzesi kendisinin kabilesinden değilseler, onların mehirleriyle itibar olunmaz, ilkesini insanın babasının şerefiyle şereflenmesine bağlar.

Muhtasar'ın, Mehr-i misilde iki hanımın güzellikte, malda, akılda, dindarlıkta, şehirde ve zamanda bir olmaları nazarı itibara alınır, hükmüne bekâret ve dul olma kaydını da ilave eder.

İster müslüman, ister kitabî olsun, cariye'nin evlendirilmesinin cevazı ilgili ayetin (Maide 5/5) mutlak olması ile delillendirilir. Hür bir kadınla evli olan bir zatın, cariye ile evlenmesinin câiz olmamasını yine ilgili hadîslerin gereği olduğunu belirtilir.

Teaddüd-i zevcât bahsinde de, hür erkeğin dörtten fazla kadınla evlenemeyeceği konusunda, müellif ilgili ayetin (Nisâ 4/3) îzâhı ile meseleye başlar. Meseleyi îzâh ederken, ilk olarak konuya delil teşkil eden ayette sayıların ifade ettikleri anlamları ele alır. Müellife göre söz konusu ayette zikredilen sayılar ile erkeklere, istenildiği takdirde ikileme, üçleme ve dörtleme yolu ile –ki Arapların bu sayıları bu şekilde kullanımını da bu manaya gelir- yani iki, üç veya dört kadınla evlenebilme hakkının verildiği bildirilmiştir. Onun için, hür bir erkek, dört hür kadın veya cariye ile evlenebilir. Dörtten fazla evlenmesi yasaktır. Köle ikiden fazla evlenemez. Hür olan kişi, dört hanımından birisini bâin talâkı ile boşarsa, onun iddeti tamamlanmazdan evvel başka birisiyle evlenemez.

Müellif, Berire hadîsinin nas olduğunu söyleyerek, Efendisi tarafından evlendirilen cariye, sonra azat olunursa, ister kocası hür, ister köle olsun muhayyer olduğunu söyler. Dilerse hürriyete kavuştuğunda nikâhını fesheder.

Kendisine nikâhı düşmeyen bir hanımla beraber başka bir hanımı bir âkidde nikâh ederse, kendisine düşen hanımın nikâhı sahih, diğerinin nikâhının bâtil olacağı hükmü ile bu bahsi noktalar.

Ayıp bâbında, Kadında ki ayıp sebebiyle kocasına caymak (muhayyerlik) yoktur. Şâfiî'ye göre delilik, cüzzam, baras denilen cilt hastalığı, fercin cimâyaya mani olacak şekilde kapalılığı halinde kocanın red hakkı vardır. Kocada, delilik veya cüzzam veya baras denilen cilt hastalığı olduğu zaman Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf'a göre, kadına muhayyerlik (caymak) yoktur. Muhammed'e göre, kadın cayabilir. Eğer koca innîn (iktidarsız) olursa, hâkim, bir sene mühlet verir, eğer o bir sene zarfında cima ederse nikâhlarını devam ettirir. Eğer yapamazsa hâkim onları -eğer kadın isterse- ayırır. Ayrılmak, bâin talâkı sayılır. O halde kadına -eğer kadınla başbaşa kalmışsa- tam mehir verilir. Burada Zâhidî tam mehir için gerekli şartların üzerinde durur. Eğer kocanın âleti Kesik ise (mecebûb), kâdî, derhal ayırır, mühlet vermez.

İnnîn (iktidarsız) olana mehîl verildiği gibi hasiyyede (yumurtalığı olmayan) mehîl verilir. Müellif, hasî'nin cimâsının cimânın en şiddetlisi olduğuna dair sözle bu bahsi bitirir.

Eşlerden birinin dinî kimliğinin değişmesi durumunda evlilik birliğinin devamını, kadın ve erkek zaviyesinden ayrı ayrı ele alır. İhtidânın meydana geldiği tarafa göre nikâhın devamı, devamının mümkün olmadığı durumlarda kadına ödenecek mehrin miktarı, esirlik sebebiyle olan müfârakât, daru'l harpten bize hicret ederek gelen kadına iddetin gerekip gerekmediği Müellifin bu başlıkta temas ettiği konulardır.

Eşlerin farklı dinlerde olması durumunda çocuğun dinî kimliği ve eşlerden birinin irtidât etmesi durumu da Müellifin nikâh hükümlerinde ele aldığı son meselelerdendir. İrtidatın erkek veya kadından meydana gelmesine göre müfârakatın durumunu, duhülden önce veya duhülden sonra vukuuna göre mehir miktarlarını, mezhep içi ihtilaflara da yer vererek anlatır. Beraber irtidat edip, aynı şekilde İslam'a dönen eşlerin nikâhlarının yenilenmesine Hz. Ebu Bekir zamanında irtidat edip tekrar İslam'a dönen Hanîfe oğullarını delil getirerek gerek olmadığını söyler. Kendi dinlerinde sâhîh olarak evlenen kâfirlerin Müslüman olduktan sonra yeniden bir nikâh akdine ihtiyaç duymayacakları, Müellifin temas ettiği konulardandır. Bu kısma, annesi veya kızıyla evli mecûsfnin Müslüman olduktan sonra derhal tefrîkinin lazım geldiği hükmünü zikrederek nihayet verir.

Zâhidî, Nikâh bölümünde son olarak kasm, yani birden fazla kadınla evli olunması halinde zevcin zevceleri arasında adaletli olması konusunu ele almaktadır. Bu konuya, kasmе riayet etmeyenlerin ahiretteki hallerini haber veren ve Peygamberimizin, kasm hakkında elinden geleni yaptığını yine de Hz. Allah'ın kendisini bu konuda muâhaze etmemesini talep ettiğini haber veren hadîslerle başlar. Bu başlıkta zevcelerin hür veya köle olmaları durumunda kasm, eşlerin farklılıkları (bekâr ya da dul, hür ya da köle olma gibi) ve bunun kasmе etkileri, zevcelerin haklarından feragat etmeleri ve yolculuk halinde düzenlemelerin değişmesi konuları îzâh edilmekte, sünnete uygun olanın yolculukta kur'a çekmek olduğu beyan edilmekte ve bu şekilde nikâh bölümü nihayete erdirilmektedir.

2. EL-MÜCTEBÂ'NIN RADA' BÖLÜMÜNÜN MUHTEVA OLARAK İNCELENMESİ

Zâhidî, Rada' bölümüne, nikâh bölümünde yaptığı gibi, *Muhtasar*'da yer almayan bir mukaddime ile başlar. Rada' konusunun giriş kısmı olarak değerlendirilebilecek bölümde, rada'nın ayet, sünnet ve ümmetin icmâi ile sabit olduğunu belirttikten sonra ilgili ayeti (Nisa 23/4) zikreder.

Kudûrî'nin Rada'nın azı ve çoğu, emzirme zamanında meydana gelirse eşittir ve haram olma keyfiyeti kendisine taalluk eder, cümlesinden sonra Şâfiî'nin haramlık için beş defa doyurucu emmeyi şart koşmasını dayandığı delili mensûh diyerek tenkîd eder. Sahabenin ileri gelenlerinin pek çoğunun görüşü olduğunu söylediği Hanefî'lerin görüşünün daha isabetli olduğunu belirtir.

Müellif Rada' müddeti konusunda, Ebû Hanîfe'ye göre otuz ay, Ebû Yusuf, Muhammed ve Şâfiî'ye göre iki sene, Züfer'e göre üç sene görüşlerini zikrettikten sonra ihtilafa sebep olan ilgili ayetlerin (Bakara 2/233, Lokman, 31/14, Ahkâf 46/15) yorumlarına, mezhepler arasında ihtilafı olan hamilelik müddetinin alt ve üst sınırlarına yer verir. Daha sonra aynı tartışmanın devamı mahiyetinde çocuğu emzirme müddetinin ne kadar olması gerektiği noktasında farklı mülahazalara temas eder.

Muhtasar'ın, Rada' müddeti geçtiğinde, meydana gelen rada'ya herhangi bir haramlık terettüp etmez, hükmünü ilgili hadîsle delillendirerek zikreder. Ona göre, Süt sebebi ile olan haramlıkta, Süt Hısımlığı (Süt emzirme ile meydana gelen akrabalık) ile kendileri ile evlenilmesi yasak olan kadınların zikredildiği ayette (Nisa 4/23) belirtildiği gibi süt akrabalığı da kan akrabalığı gibi daimî bir evlenme engeli oluşturmaktadır. Peygamberimiz (s.a.v.) bu durumu, “*Kan hısımlığından (nesepten) haram olan, süt hısımlığından da (radâ') haram olur*” hadîsi ile belirtmiştir. Bu durumda süt emen çocuk, emziren kadının öz çocuğu gibi değerlendirilir ve öz çocuk ailesinden kimlerle evlenemiyorsa, süt emen çocuk da aynı kişilerle evlenemez.

Zâhidî, Rada' sebebi ile haram olan kadınları ayrıntılı olarak sayarken, *Muhtasar*'ın metnini şerhlerle fazla uzatmadan ele alır. Bunları, Nesepten olan kız kardeşinin annesiyle evlenmesinin asla câiz olmadığını söyleyerek saymaya başlar.

Nesep ile rada' arasında evlenme engeli açısından olan farkı belirtirken, Oğlunun sütkız kardeşiyle evlenebileceğini ifade eder. Fakat nesepten olan kız kardeşi ile evlenemez. Nesepten olan oğlunun karısıyla evlenemediği gibi, sütoğlunun ailesiyle de evlenemez. Nesepten babasının ailesiyle evlenemediği gibi, sütbabasının ailesiyle de evlenemez. Yine, erkeğin sütüne (leben-i fahl), haramlık taallûk eder. Şöyle ki, Hanımı, küçük bir kız emzirdiği zaman, bu kız kendisine babalarına ve evlâtlarına haram olur. Sütün sebebi olan koca, emen kızın babası olur. Kişi, Nesepten olan kardeşinin kız kardeşiyle evlenebildiği gibi, sütkardeşinin kız kardeşiyle evlenebilir. Mesela, Baba bir olan kardeşinin ana bir olan kız kardeşiyle evlenebilir. Yine bu konunun devamı olarak, aynı memeden süt içen iki çocuğun, evlenmeleri câiz değildir. Emziren hanım, emzirdiği çocukların hiç birisiyle evlenemediği gibi onların çocuklarıyla de (furû') evlenemez, çünkü nineleridir. Süt emen çocuk, süt sahibinin (sütbabasının) kız kardeşiyle de evlenemez. Çünkü süttten halası olur.

Müellif, bundan sonra sütün başka bir maddeye karışmasına (ihtilat) yer verir. Süt, su ile karıştığında eğer sudan daha fazla ise haramlığı icap eder. Eğer, su daha fazla ise, haramlığı icap etmez. Ebû Hanîfe'ye göre, süt yemeğe karıştırıldığında yemekten çok olsa bile haram olmaya sebep olmaz. Fazla olduğu halde, ilâca karışırsa haram olmaya sebep olur. Ölü kadından süt sağılarak çocuğun boğazına akıtılırsa hürmete sebebiyet verir. Kadının sütü daha fazla olduğu halde koyunun sütüne karıştırılırsa hürmete sebebiyet verir. Eğer koyunun sütü daha fazla ise hürmete sebep olmaz. Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf'a göre, iki hanımın sütü karıştırıldığı zaman, hangisi daha fazla ise haramlık hükmü ona taallûk eder. İmam-i Muhammed'e göre, her ikisine de taallûk eder.

Zâhidî bundan sonra fer'î meselelere yer verir. Bunlar, Bakire kızın sütü akar ve bir çocuğa içirilirse haram olmaya sebebiyet vermesi, erkeğin memesinden süt akarsa ve o, sütünü başka bir çocuğa içirirse hürmete sebebiyet vermemesi, iki çocuğun bir koyunun sütünden içmeleri halinde, diğerinin sütkardeşi olmaması, Kişi, biri küçük, diğeri büyük iki hanımla evlendiğinde büyük hanım küçüğü emzirirse her ikisi de (eğer büyük hanımla temas etmişse) kendisine haram olması ve bu durumda her iki kadına verilecek mehir miktarları üzerinde durur.

Müellif Rada' kitabına, Rada'nın sübûtunda şâhitlerin adedi hakkındaki mezheplerin ihtilaflarına değinerek son verir. Hz. Ömer ve Hz. Ali'nin de görüşü olduğunu söylediği Hanefî'lere göre, Rada' meselesinde, tek olarak kadınların şâhitliği kabûl edilmez. Rada' ancak iki erkek veya bir erkek ile iki kadının şâhitliğiyle sabit olur. Şâfiî'nin Rada'nın sübutu için dört kadın, Mâlik'in âdile bir kadını yeterli bulmalarını isabetli görmez.

Sonuç olarak şu tespitler okuyucu ile paylaşılabilir. Zâhidî, *Muhtasar*'ı şerh ederken konu tertibi konusunda metne sadık kalmıştır. İbadetlere en yakın muamelât konusu olarak değerlendirilen nikâh bölümü *el-Muhtasar*'da olduğu gibi, *el-Müctebâ*'da da Müsâkât bahsinden sonra ele alınmıştır. Ancak müellif, nikâh bölümüne *el-Muhtasar*'da yer almayan bir girizgâh ile başlamaktadır. Bu şekilde konunun hükümlerinden önce okuyucular için bir ön bilgi oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra Zâhidî'nin ihtiyaç hissettiği noktalarda *el-Muhtasar*'da yer almayan meseleleri uzun îzâhlarla ele aldığı görülmektedir. Nikâh bahsinde sırası ile nikâh akdinin tanımına, unsurlarına, nikâhın şartlarından olan akdin mahalli konusuna, nikâhta velâyet ve kefâet meselelerine yer verir. Daha sonra nikâh akdinin sonuçlarından biri olan mehre dair ayrıntılı bilgiler aktarır. Gayrimüslimlerin ve kölelerin kendi aralarında gerçekleştirdikleri nikâh akdi ile ilgili hususlara, birden fazla hanım ile evliliğe ve kasma yer vererek nikâh bölümünü sonlandırır.

Zâhidî'nin ihtiyaç olmayan noktalarda şerhi uzatmaması, kapalı, zor ve ihtilaflı konularda gerekli delil, misal ve farklı görüşleri dile getirmesi, Tabakât sahiplerinin *el-Müctebâ*'dan bahsederken niçin “nefis”, “nâfi” ve “güzel” gibi vasıflarla kayıtladıklarını anlamamızı kolaylaştırmaktadır.

SONUÇ

Ebu'l-Hüseyin el-Kudûrî; Hanefî ekolünün müctehid İmâmlarındandır. Hadîs, fıkıh, mezhep içi ve mezhepler arası hılaf gibi dallarda eser te'lîf etmiş, çok yönlü bir ilmî şahsiyettir. el-Kudûrî'nin fîrû-i fikh sahasında ele aldığı *el-Muhtasar* adlı eseri bu sahada yazılan en vecîz ve doyurucu eserlerden biridir. Eser, Hanefî fikhının mu'teber klasiklerindedir. Asırlarca medreselerde ders kitabı olarak okutulan *el-Muhtasar* üzerine *el-Müctebâ* gibi yüzden fazla şerh, hâşiye, telhîs, tekmile vb. türünden eser kaleme alınmıştır. Bunların neredeyse tamamı gün yüzüne çıkarılmayı bekleyen hazineler gibi, himmet sahibi ilim adamlarının gayretini bekleyen yazmalar halindedir.

Bu derece önemli bir eser ve şerhleri, yakın zamanlara kadar akademik çalışmalarda hak ettiği ölçüde referans gösterilmemiştir. İnaniyoruz ki el-Kudûrî'nin bu kıymetini bin kûsür yıldır muhafaza eden eseri ve üzerine yapılan çalışmaları bundan böyle akademisyenlerin ve ilgilenenlerin daha fazla başvurduğu temel kaynaklar arasında yer alacaktır. Yine inaniyoruz ki bu eserleri mütalaa edenlerin tefekkür ve bilgi hazineleri zenginleşecek, ufukları açılacaktır.

KAYNAKLAR

- ALİ HAYDAR Efendi, h. 1330, “*Dürerü’l-Hükkâm Şerhi Mecelleti’l-Ahkâm*”, I-IV, İstanbul: Matbaa-i Tevsî’.
- ACAR, Eyüp, 2007, “*Muhammed Bin Ömer El-Halebî’inin Menâkıb-ı İmâm-ı A’zam tercümesi*”, (1-73 varak) (gramer inceleme-metin-dizin-tıpkıbasım) (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kütahya.
- AKSEKİLİ, Mustafa Hakkı, h. 1332, “*Hulâsatü’s-şürûh*”, İstanbul: Matbaa-i Âmidî.
- APAYDIN, H. Yunus, “*İçtihâd*”, DİA, 21/438.
- AYHAN, Fulya Yasemin, 2007, “*Dürerü’l-Hükkam Şerh-i Mecelleti’l-Ahkam Vekalet Kitabının Latinize ve Kaynak Çalışması*”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya.
- BAĞDATLI İSMAİL PAŞA, 1941, “*Hediyetü’l-ârifin esmâü’l-müellifin ve âsârü’l-musannifin*”, (nşr. Kilisli Rifat Bilge; tsh. İbnülemin Mahmud Kemal İnal, Avni Aktuç), I-II, Ankara: Maarif Matbaası.
- BARDAKOĞLU, Ali, “*Hanefî Mezhebi*”, DİA, 16/1.
- BAYRAKTAR, Nail. “*Yazma Kitapların Güvenliği*” Türk Kütüphaneciler Derneği 40. Yıl Kütüphanecilik Kurultayı (30 Kasım–1 Aralık, 1989 - Ankara) Bildiriler, 1990, Yayına Hazırlayan: Doğan Atılgan, Fahrettin Özdemirci, Türk Kütüphaneciler Derneği, Ankara.
- BEKDAŞ, Said, 1431/2010, “*el-Lübâb fî Şerhi’l-Kitâb/Dirâse ani’l-Lübâb ve Muhtasari’l Kudûrî*”, I-VI, Medine: Dâru’s-Sirâc.
- BEKRİ, Alaaddin, 1995, “*Abdülğani Nablusi Hayatı ve Fikirleri*”, Çeviren: Veysel Uysal, İstanbul: İnsan Yayınları.
- BENLİ, Mehmet Sami, “*Miftâhu’l-ulûm*”, DİA, s. 30/20.
- BİLMEN, Ömer Nasuhi, 1985, “*Hukuk-ı İslâmiyye ve Istilahât-ı Fıkhiyye Kâmusu*”, İstanbul: Bilmen Yayınevi.

- BOZKURT, Nebi - es-Sakkâr, Sâmî. “*Mustansırıyye medresesi*”, DİA, 32/121.
- BROCKELMANN, Carl, 1943, “*Geschichte der Arabischen Litteratur*”, I-II, Leiden.
- BUHÂRÎ, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail, 1311-1312, “*el-Câmiu’s-Sahih*”, I-IX, Bulak: Matbûatu’l-Kübrâ el-Emiriyye.
- BURHANPURLU Şeyh Nizam, 1998, “*Fetava-yı Hindiyye*”, İstanbul: Akçağ.
- BURSEVÎ, İsmâil Hakkı, ts., “*Tefsîru Rûhi’l-Beyân*”, I-X, İstanbul: Cümle Yayınları.
- CİCİ, Recep, 1997, “*İslâm Hukuk Tarihi Açısından İlk Dönem Osmanlı Hukuk Çalışmalarına Bir Bakış*” (1299-1500), *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 6, Bursa.
- _____, “*Osmanlı Hukuk Düşüncesini Etkileyen Başlıca Kaynaklar*”, 1999, *Uludağ Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Bursa.
- CİVELEK, Yakup, 2003, “*Arap dilinde naht ve kelime türetmede “Naht” yönteminin kullanımı*”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:10, Van.
- CORCÎ, Zeydan, “*İslam Medeniyeti Tarihi*”, 1976, I-V, çev. Zeki Megamiz, İstanbul: Üçdal Neşriyat.
- ÇATAK, Adem, 2007, “*Şihâbeddin Sühreverdi Hayatı Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- ÇEKER, Orhan, 2005, “*Fıkıh Dersleri*”, Konya: Damla Ofset.
- _____, 2010, “*Tasavvufî Meselelere Fikhî Bakış*”, Konya: Damla Ofset.
- ÇÖĞENLİ, M. Sadi, 1990, “*el-Mutarriżî Hayatı ve Eserleri*,” *Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi Edebiyat Bilimleri Araştırma Dergisi*, Sayı: 18, Erzurum.
- DÂRİMÎ, Ebû Muhammed Abdullah, “*Sünen*” (thk. Fevvâz Ahmed İzmirli), 1407, I-II, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî.

- DAYHAN, Ahmet Tahir, 2005 “*Hadîslerde Tashîf ve Tahrîf*” (Yayımlanmamış Doktora tezi), İzmir.
- DEYLEMÎ, Ebû Şücâ’ Sîrûye b. Sehredâr b. Sîrûye, 1986, “*Firdevs bi Me’sûri’l-Hitâb*”, I-V, Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye.
- DÖNDÜREN, Hamdi, 2005, “*Delilleriyle Aile İlmihali*”, İstanbul: Erkam Matbaası.
- DÜSÛKÎ, Muhammed b. Ahmed, 1423, “*Hâşiyetü’-d-düsûkî alâ Muhtasari’s-sa’di Şerh-ı Telhîsî’l-miftâh*” (Tahkîk: Halil İbrahim Halil), I-IV, Beyrut: Dâru’l-kütübü’l-ilmiyye.
- EBU ZEHRA, Muhammed, 1993, “*İslam’da İtikâdî, Siyasî ve Fikhî Mezhepler Tarihi*”, Çeviren: Sıbğatullah Kaya, İstanbul: Şûrâ Yayınları.
- EKİNCİ, Ekrem Buğra, 2009, “*İslâm Hukuku Tarihi*”, İstanbul: Arı Sanat Yayınevi.
- ERAVCI, H. Mustafa, 2010, “*Avrupa’da Türk İmajı*”, Konya: Çizgi Kitabevi.
- ERDOĞAN, Mehmet, 2005, “*Fıkıh ve Hukuk Terimleri*”, İstanbul: Ensar Neşriyat.
- EŞKAN, Selma, 2007, “*İslâm Aile Hukukunda Evlilik Engeli Olarak Din Farkı Problemi*” (Yayımlanmamış Doktora tezi), Erzurum.
- FAZLIOĞLU, İhsan, 2005, “*Altın-Orda Ülkesi’nde İlk Matematik Kitabı: Hesap Biliminde Şaheser [et-Tuhfe fî ilmi’l-hisâb]*”, Ankara: Ayaz-Tahir Türkistan İdil-Ural vakfi.
- FERRUH, Ömer, “*Tarihu’l-Edebi’l-Arabî*”, 1997, I-VI, Beyrut: Daru’l-İlm li’l-Melâyîn.
- GÖKBEL, Ahmet, “*Kıpçaklar ve Kumanlar*” Genel Türk Tarihi Ansiklopedisi, I-X, 2002, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- GÖKMENOĞLU, Hüseyin Tekin, 2005, *İslâm’da Şahsiyet Hakları*, Ankara: Diyanet Yayınları, “*İslâm’da şahsiyet hakları*”, Ankara: TDV.
- GÖKYAY, Orhan Şaik, “*Kâtib Çelebi*”, *DİA*, 25/36.

GÜNEY, Necmeddin, 2006, *Kudûrî'nin "Şerhu Muhtasari'l-Kerhî" adlı eserinin 'siyer' bölümünün edisyon kritiği* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi) Konya.

_____, 2009, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları Numara: 226, "*Ebu'l-Huseyn el-Kudûrî'nin Unutulan Bir Eseri: Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*", İstanbul: İFAV.

HABEŞÎ, Abdullah Muhammed, 2006, "*Camiu's-Şürûh ve'l-Havâşî: Mu`cemun Şâmilun li Esmâi'l-Kütübi'l-Meşrûhati fî't-Türâsi'l-İslâmî ve beyâni şürûhuhî*", III cilt, Abudabi: el-Mecmaü's-Sekafi.

HADDÂD, Ebû Bekr b. Ali b. Muhammed ez-Zebîdî, h.1321, "*el-Cevheretü'n-neyyire ala Muhtasari'l-Kuduri*", İstanbul: Matbaa-i Arif.

HAMEVÎ, Ebû Abdullâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdullâh, "*Mu`cemü'l-büldân*", 1990, I-VII, thk. Ferîd Abdülazîz el-Cündî, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-ilmîyye.

HATÎB EL-BAĞDÂDÎ, Ebû Bekir Ahmed b. Ali (463/1071), "*Târîhu Bağdâd ev Medîneti's-selâm*" (tsh. Muhammed Saîd el-Urfî), I-XIV, 1931'den ofset: ts. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî.

HATİBOĞLU, İbrahim (Editör), 2003, "*İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe ve Düşünce Sistemi*" (*Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri*), Bursa: KURAV.

_____, "*Leknevî*", DİA, 27/133-136.

HAS, Şükrü Selim, "*İbrahim el-Halebî*", DİA, s. 15/231-232.

İBRAHİM RIFAT, Hilmizade, 1956, "*Meşhûr Ashap ve Fukaha*", İstanbul: Beyhan yayınevi.

İBN ÂBİDÎN, Muhammed Emin, 1992, "*Reddu'l-Muhtar ale'd-Dürri'l-Muhtâr*", (*Tercüme eden: Ahmet Davutoğlu*), İstanbul: Şamil Yayınevi.

İBN ASÂKİR, "*Tarihu medîneti Dımeşk*", 1417/1997, (Thk.: Ali Şîrî), Beyrut: Daru'l-Fikr.

- İBN KUTLUBOĞA, Zeynüddîn Kasım b. Kutluboğa, 1992, *“Tâcu’t-terâcim fî men sannefe mine’l-Hanefiyye”*, (nşr. Muhammed Hayr Ramazan Yûsuf), Dimaşk: Darü’l-Me’mûn Li’t-Türas.
- İBN MÂCE, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvini, *“Sünen”*, 1992, I-II, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- İBN NÜCEYM, Zeynüddîn Ömer b. İbrâhîm, *“el-Bahru’r-râik Şerhu Kenzi’-dekâik”*, 1993, I-VIII, Beyrut: Dâru’l-Ma’rife.
- İBNÜ’S-SÜBKÎ, Ebu Nasr Taceddin İbnü’s-Sübkî Abdülvehhab b. Ali (771/1370), *“Tabakâtu’s-Şâfiyyeti’l-Kübrâ”*, I-X, Kahire.
- İLHAN, Avni, *“Ebû Yûsuf el-Kazvîni”*, DİA, 10/265.
- KALLEK, Cengiz, *“Dâmeğânî”*, DİA, 8/453-454
 _____, *“Kudûri”*, DİA, 25/321-322
- KALAY, Şerafettin, *“İmam Tahâvî”*, Vuslat Dergisi, Sayı: 28 Dönem: Eylül 2003.
- KARABULUT, Ali Rıza, *“İstanbul ve Anadolu Kütüphanelerinde Mevcut El yazması Eserler Ansiklopedisi”*, 2005, I-III, Kayseri: Mektebe Yayınları.
- KÂSÂNÎ, Alâeddin Ebû Bekr b. Mes’ud, h.1327, *“Bedâi’u’s-Sanâi’ fî tertîbi’s-Şerâi’”*, I-VII, Kahire.
- KÂTİP ÇELEBÎ, Mustafa b. Abdullâh el-Kastamonî, *“Keşfü’z-zunûn an esâmi’l-kütüb ve’l-fünûn”* (Îzâhu’l-meknûn ve Hediyetü’l-ârifîn ile birlikte), 1941, I-VI, nşr. M. Şerafeddin Yaltkaya-Rıfat Bilge, İstanbul: Maarif Matbaası.
- KESKİNER, Osman, *“İbn Kutluboğa el-Hanefî ve Kitabu Takribi’l-garib Adli Eseri”*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 2002, Sayı: 4, Samsun.
- KOMİSYON, *“Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi”* 2011, (The Journal of Turkish Language and Literature Studies), Sayı: 3, İstanbul.
- KOMİSYON, 1995, *“Türkçe Sözlük”*, Ankara: Türk Dil Kurumu.

- KOMİSYON, “*Yeni Rehber Asiklopedisi*”, 1994, İstanbul: İhlas Yayınevi.
- KOLLEKTİF, “*Tarih ve Düşünce Dergisi*”, Mayıs 2002, Sayı: 5, İstanbul.
- KORKMAZ, Zeynep, 1968, “*Eski Bir Kuduri Çevirisi*”, *Türk Dil Kurumunda Okunan Bilimsel Bildiriler*, Ankara.
- KUDÛRÎ, Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Muhammed, 2004, “*el-Mevsûatü'l-fıkhiyyetü'l-mukârane: et-Tecrîd*”, (nşr. Muhammed Ahmed Sirâc - Ali Cum'a Muhammed), I-XII, Kâhire.
- _____, h.1398, “*El-Muhtasar*”, İstanbul: Fazilet Neşriyat.
- KURASÎ, Abdülkâdir b. Muhammed, 1993, “*el-Cevâhiru'l-mudiyeye fi tabâkâti'l-Hanefiyye*” (nşr. Abdülfettah Muhammed el-Hulv), I-V, Kâhire.
- KUTLUER, İlhan, “*Keşfü'z-zunûn*”, DİA, s. 25/321.
- LEKNEVÎ, Muhammed Abdulhayy b. Muhammed, 1998, “*el-Fevâidü'l-behiyye fi terâcimi'l-Hanefiyye*”, Beyrut: Dâru'l-Erkam.
- LEVEND, Agâh Sırrı, 1957, “*Mantku't-Tayr*”, Ankara: Türk dil kurumu yayınları.
- MADLUNG, Wilferd, 2003, “*11.-13. Asırda Hanefî Âlimlerin Orta Asya'dan Batya Göçü, İmam Mâturîdî ve Mâturîdîlik*”, Edt. Sönmez Kutlu, Ankara.
- MEHMET ZİHNÎ EFENDİ, 1981, “*el-Müntehab ve'l-müktezab*”, İstanbul: Marifet Yayınları.
- MEKKÎ, Muvaffak b. Ahmed, 1981, “*Menakibu Ebî Hanîfe*”, (*Kerderi'nin Menakibi ile birlikte*), Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Arabi.
- MEYDANÎ, Abdülganî el-Ğuneymî b. Talib b. Hammade ed-Dımaşki el-Hanefi, 1961/1381, “*el-Lübab fi şerhi'l-Kitâb*”, Kâhire: Mektebe Muhammed Ali Sabîh.
- MOLLÂ CÂMÎ, Abdurrahman b. Nizameddin Ahmet, ts., “*Fevâidi'z-zıyâiyye*”, İstanbul: Fazilet Neşriyat.
- MÜESSESETÜ ÂLİ'L-BEYT, 2003, “*el-Fihrisü's-şâmil li't-Türâsi'l-'Arabiyyi'l-İslâmî el-Mahtût: el-Fıkhu ve Usûlüh*”, I-XII, Amman.

- MÜSLİM, b. Haccâc, 1981, "*Sahîhu Müslim*", 1-3, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- ORHAN, Mehmet Ali, 1996, "*Nâtîfî'nin el-Ecnâs fi'l-Furû' Adlı Eserinin Tahkîk ve Tahlili*" (Yayımlanmamış Doktora tezi), Kayseri.
- ÖĞÜT, Salim, 2006, "*Kur'ân-ı Kerim'de mahalli hükümler meselesi üzerine bir değerlendirme*", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sayı: 8, Dipnot: 30, Konya.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim. "*Nizamiye Medresesi*", *DİA*, 33/188-189.
- ÖZDEMİR, Hacı Ahmet, "*Müsta'sım-Billah*", *DİA*, 32/127.
- ÖZEL, Ahmet, 1990, "*Haneî Fıkıh Âlimleri*", Ankara: TDV.
- _____, "*Fıkıh*" (*Literatür*), *DİA*, 13/14-22
- _____, "*Haneî Mezhebi*" (*Literatür*), *DİA*, 16/21-27
- RADVİTEVÎ, Hüseyin Hüsnî b. Hafız Hasan, 1329, "*Suâl ve cevaplı Kudûrî-i Şerif Tercümesi*", İstanbul: Dersaadet.
- SARI, Mevlüd, 1980, "*el-Mevârid*", İstanbul: İpek Neşriyat.
- SEM'ÂNÎ, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed et-Temîmî, 1988, "*el-Ensâb*" (nşr. Abdullah Ömer el-Bârûdî), I-V, Beyrut.
- SERAHSÎ, Şemsu'l-eimme Muhammed b. Ahmed, 1398, "*el-Mebsût*", Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.
- SERKÎS, Yusuf b. Elyân, 1928, "*Mu'cemü'l-matbûâtî'l-Arabiyye ve'l-Muarrebe*", I-II, Kahire.
- ŞA'BAN, Zekiyyüddin, 2001, "*İslam Hukuk İlminin Esasları*", Terc: İbrahim Kâfi Dönmez, Ankara: TDV.
- ŞAHİN, Kamil, "*Edebâlî*", *DİA*, 10/343.
- TAFTAZÂNÎ, Allâme Sa'd, ts., "*Muhtasaru'l-Meânî*", İstanbul: Salâh Bilici Kitabevi.
- TAHTÂVÎ, Ahmed b. Muhammed b. İsmail, 1970, "*Haşîye ala-Merâki'l-Felâh Şerhi Nur'il-İzâh*", Mısır.

- TANERÎ, Aydın, 1989, “*Harezşahlar*”, Ankara: TDV.
- TİRMİZÎ, Ebû İsa Muhammed b. İsa, “*Sünenü't-Tirmizî*” (nşr. Ahmed Zehve-Ahmed İnâye), 2005, Bâbü'l Kâdî, Beyrut: Daru'l-Kitâbi'l-Arabî.
- TOGAN, Z. Velidi, İA. “*Harizm Maddesi*” İA: *İslam Ansiklopedisi, İslam âlemi coğrafya, etnoğrafya ve biyografya Lugatı*, 1993, I- XIII, İstanbul.
- TURAN, Osman, “*Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*”, 1980, İstanbul: Nakışlar Yayınevi.
- TÜBİTAK, Ocak/1977, “*Bilim Ve Teknik Dergisi*”, Sayı: 110. İstanbul: TÜBİTAK.
- TÜRÇAN, Talip, 2004, “*Joseph Schacht ve İslâm Hukuku*”, İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi, Sayı: 4.
- TÜRK Edebiyat Vakfı – Kurucusu: Ahmet Kabaklı, Ekim 1994. “*Türk Edebiyatı Dergisi*”, Sayı: 252.
- UÇAR, Abdullah, 2011, “*Dinimiz-Tarihimiz / Makaleler*”, Konya: Adım Matbaası.
- YAVUZ, Yunus Vehbi, 2006, “*İslam Fikhının Dinamizmi*” (*Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri*), (Editör) Bursa: KURAV.
- YILDIZ, Hakkı Dursun. “*Abbasiler*”, DİA, 1/44.
- YİĞİT, İsmail. “*el-Mustansır-Billah*”, DİA, 32/118.
- ZÂHİDÎ, 1414/1994, “*er-Risâletü'n-Nâsuriyye*”, Tahkîk: el-Mısrî, Muhammed, Kuveyt: Menşûrâtü merkezi'l-mahtûtât ve't-türâsi ve'l-vesâiki (39).
- ZEHEBÎ, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed, 1401-1405/1981-1985, “*Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*” (nşr. Şuayb el-Arnaût ve diğerleri), I-XXIII, Beyrut.
- ZEYLAÎ, Fahrüddin Osman b. Ali, “*Tebyînü'l-hakâik Şerhu Kenzi'd-dekâik*”, 1313, I-VI, Mısır.
- ZİRİKLÎ, Hayreddin, 1969, “*el-A'lâm*”, Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn.

ÖZGEÇMİŞ

Mustafa Karaca 1977 yılında Karaman'da doğdu. 1987 yılında Çumra Mustafa Onbaşı İlköğretim Okulu'nu, 1995 yılında İstanbul Acıbadem İmâm Hatip Lisesini bitirdi. 2009 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. Halen özel bir kurumda Yönetim Memuru olarak çalışmaktadır.

جامعة نجم الدين أرباقان
معهد العلوم الاجتماعية

كتاب النكاح

من المجتبى

شرح مختصر القدوري

للإمام أبو الرجا نجم الدين مختار بن محمود بن محمد الزاهدي الغزيمي (٦٥٨ هـ)
(دراسة وتحقيق)

رسالة مقدمة لنيل درجة الماجستير في الفقه الاسلامي

إعداد الطالب

مصطفى قراجه

إشراف

د.أ. حسين تكين كوكمن اوغلي

٢٠١٢ م - ١٤٣٣ هـ

فهرست الكتاب

٢	فهرست الكتاب
٥	بيان رقوم هذا الشرح الشريف
٧	١ كتاب النكاح
٨	١.١ باب في معنى النكاح وصفته وركنه وشرطه
٨	١.١.١ فصل في معنى النكاح لغة وشرعا
١٢	١.١.٢ فصل في صفات النكاح الشرعية
١٣	١.١.٣ فصل في ركن النكاح و صيغته
١٦	١.١.٤ فصل في صفات الشاهد الذي ينعقد به النكاح
٢٠	١.٢ باب في المحرمات
٢٠	١.٢.١ فصل في المحرمات تأييدا
٢٣	١.٢.٢ فصل في المحرمات توقيتا
٣٠	١.٢.٣ فصل في تزويج الكتايبات والمجوسيات
٣٣	١.٣ باب في الولاية
٣٣	١.٣.١ فصل في نكاح الحرة
٣٥	١.٣.٢ فصل في الاستأذان
٣٦	١.٣.٣ فصل مسائل فيها رضا
٣٩	١.٣.٤ فصل في البكر
٤٠	١.٣.٥ فصل في الاستخلاف

٤١	١.٣.٦ فصل في الألفاظ التي ينعقد بها النكاح
٤٢	١.٣.٧ فصل في نكاح الصغير والصغيرة
٤٣	١.٣.٨ فصل في خيار البلوغ
٤٧	١.٤ باب في الأكفاء
٤٨	١.٤.١ فصل مسائل فيها تعتبر الكفاءة
٥٢	١.٤.٢ فصل في تنقيص المهر
٥٤	١.٥ باب المهور
٦٠	١.٥.١ فصل في الخلوة الصحيحة و الفاسدة
٦٢	١.٥.٢ فصل في المتعة لكل مطلقة
٦٥	١.٥.٣ فصل في النكاح الشغار
٦٥	١.٥.٤ فصل في النكاح الذي عقد على الخدمة
٦٦	١.٥.٥ فصل في ولي المجنونة
٦٧	١.٥.٦ فصل في نكاح الإماء والعبيد بإذن مولاها
٦٩	١.٥.٧ فصل في نكاح الذي عقد على شرط المرأة
٧٠	١.٥.٨ فصل في مهر غير موصوف
٧٢	١.٥.٩ فصل في نكاح المتعة والنكاح الموقت
٧٤	١.٥.١٠ فصل في نكاح الإماء والعبيد بغير إذن مولاها
٧٦	١.٥.١١ فصل في تزويج الوكيل
٧٧	١.٥.١٢ فصل في الضمان بالمهر
٧٧	١.٥.١٣ فصل المهر في النكاح الفاسد

٧٨ فصل في مهر المثل ١.٥.١٤
٧٩ فصل في تزويج الأمة ١.٥.١٥
٨٠ باب في تعدد الزوجات ١.٦
٨٣ باب في العيوب ١.٧
٨٦ باب في اختلاف الدين و نكاح الذميين ١.٨
٨٩ فصل في الردة ١.٨.١
٩٢ باب في القسم ١.٩
٩٥ كتاب الرضاع ٢
٩٥ باب في أحكام الرضاع ٢.١
٩٥ فصل في مقدار الرضاع ٢.١.١
٩٦ فصل في مدة الرضاع ٢.١.٢
٩٩ فصل في الحرمة بالرضاع ٢.١.٣
١٠٢ فصل في اختلاط اللبن ٢.١.٤
١٠٤ فصل الرضاع من البكر والرجل والشاة ٢.١.٥
١٠٤ فصل الجمع بين امرأتين بالرضاع ٢.١.٦
١٠٦ فصل في ثبوت الرضاع بالشهادة ٢.١.٧

بيان رقوم هذا الشرح الشريف

كن	فض	ط	شص	حك	اصغر
ركن الدين الوانجاني	فتاوى فضلي	محيط	شرح الصباغي	خلاصة الأكل	الجامع الصغير
م	فظ	طح	شصد	خو	بت
المنتقى للحاكم الشهيد	الفتاوى الظهرية	الطحاوي	شرح صدر القضاة	خميد ويري	برهان الترجماني
مب	فع	ع	شض	ذ	بك
مجد الأئمة البخاري	فتاوى العصر	عيون المسائل للسمرقندي	شرح ضياء نجمي	الدخيرة البرهانية	برهان كافي
مت	فف	عت	شظ	ر	به
مجد الأئمة الترجماني	فتاوى فضلي	عمر الترجماني	شرح ظهير الدين التمرناشي	روضة العلماء للناطفي	برهان الدين
مج	فك	عتج	شع	ز	بخ
مجد الأئمة	فتاوى ابو الفضل الكرمانلي	علاء الترجماني	شرح عقيلي	الزيادات لمحمد بن الحسن	بكر خواهر زاده
مح	فن	عث	شق	سبيج - شبيج	بس
محسن صاحب التجريد	فتاوى النسفي	علاء الثغري	شرح الاقطع شرح القدوري	أسبيجاني	برهان سمرقندي
مس	فه	عح	شك	سد	بط
مجموعات سمرقندي	ابو جعفر هندواني	علاء حمامي	شرح السير الكبير	السيد الإمام ناصر الدين	بحر محيط
مل	ق	عخ	شم	سي	بف
الأمال	قدوري	علاء الخياطي	شرف مكّي	سيف سائلي	أبو بكر محمد بن الفضل
ن	قب	عر	شم	شب	بق
النوازل	قاضي بديع	عمر رضي	شرح المودني القدوري	شرح بكر خواهر زاده	بقالي

تح	شبز	شه	عس	قخ	نج
تحفة الفقهاء للسمرقندي	شرح يزدوي	شاب امامي	علي السغددي	قاضي خان	نجم الأئمة الحكيم
ث	شيق	ص	عك	قد	نص
أبو الليث	شرح البقالي	الأصل لمحمد بن الحسن	علاء عين الأئمة الكرابيسي	شرح قدوري كبير	برهان الدين النصي
جت	شت	صب	غ	قص	نظ
جمع التفاريق للبقالي	شرح الزيادات	صلاة برهاني	ظهير الدين المرغيناني.	قاضي صدر	النظم للرندويستي
جس	شج	صبق	فب	قظ	نم
أجناس الناطفي	شرح الجلاي	صلاة البقالي	فتاوى البرهاني	قاضي ظهير الدين	نوري الأئمة منصوراني
جش	شح	صح	فث	قع	و
جمع شرف الأئمة الاسفندري	شمس الأئمة الحلواني	صلاة جلاي	فتاوى أبي الليث	قاضي عبد الجبار	واقعات
جص	شخ	صح	فج	قعم	وب
الجامع الصغير لمحمد بن الحسن	شمس الأئمة السرخسي	صلاة محسن	الفتاوى ابو جعفر	قاضي علاءالمروزي	واقعات برهاني
جع	شرد	صش	فخ	ك	هـ
جمع العلوم للبقالي	شرح الإرشاد	الصدر الشهيد	فتاوى خواهر زاده	الكفاية للبيهقي	هداية
جن	شد	صغر	فر	كب	يب
جمع نجم الأئمة البخاري	شرح أبي ذر	الفتاوى الصغرى لحسام الدين	فتاوى رضي	كمال بياعي	يوسف بلالي
حم	شز	ضج	فس-س	كخ	يت
أبو حامد	شمس الأئمة الاوزدنجي	ضياء حجي	الفتاوى السمرقندي	ركن حصافي	يوسف الترجماني
خج	شس	ضح	فصد	كص	يف
خجندي	شرح السرخسي	إيضاح	فتاوى صاعدي	ركن الأئمة الصباغي	يتيمة الفتاوى

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

وبه نستعين^{٥٥٦}

١. كتاب النكاح^{٥٥٧}

[٢/أ]^{٥٥٨} إعلم أن الأفعال الداخلة تحت التكليف ثلاثة أقسام. عبادة محضة. وهو المقصد من فطرة الثقلين كالمعارف الدينية والصلوات والصدقات وما يضاهيها. ومعاملات محضة كالبياعات والإجازات والضمانات وما يحاكيها. وحاوية للمشبهين ومركبة من الأصلين كالأنكحة وما يلازمها وما يتفرع عنها وما يضارعها. وتقدم البسيط على المركب من قضايا العقول وموجب الفروع والأصول.

ولهذا^{٥٥٩} ابتدأ^{٥٦٠} المصنف: رحمه الله بالعبادات. ثم^{٥٦١} بالمعاملات. ثم^{٥٦٢} بالنكاح الذي هو تحصيل نصف الدين وسنة الأنبياء والمرسلين^{٥٦٣} على ما قال ﷺ: «من تزوج فقد حصن نصف دينه فليتق الله في النصف الثاني»^{٥٦٤}. ولأن من شرائط نديبة^{٥٦٥} النكاح بالاتفاق القدرة على المهر المعجل والإنفاق.

٥٥٦ ق، م، ي : - وبه نستعين

٥٥٧ رتب المصنف كتاب النكاح بعد كتاب المساقاة. مناسبة النكاح للمساقاة أن المطلوب في كل منهما الثمرة. (الباب في شرح الكتاب)

٥٥٨ ق : - بسم الله الرحمن الرحيم م: بسم الله والحمد لله

٥٥٩ ق، م، ي : فلهذا

٥٦٠ ق، م : إثناء

٥٦١ ابو الحسين القدوري (٤٢٨ هـ): مولده سنة اثنتين وستين وثلاثمائة. أخذ الفقه عن أبي عبد الله محمد بن يحيى الجرجاني، وهو أخذ عن أبي بكر الرازي. عن أبي الحسن الكرخي، عن أبي سعيد البردعي، عن أبي علي الدقاق، عن أبي سهل موسى ابن نصر الرازي، عن محمد بن الحسن، رحمه الله تعالى. وتفقه على القدوري أبو نصر أحمد بن محمد بن محمد وشرح "مختصره". وتفقه غيره عليه ممن لا يُحصى. وروى الحديث عن محمد بن علي بن سويد المؤدب، وعبيد الله بن محمد الحوشبي. وروى عنه قاضي القضاة أبو عبد الله الدامغاني، والخطيب. وقال: كتب عنه، وكان صدوقا، ولم يحدث إلا بشيء يسير. وكان ممن أنجب في الفقه، لذكائه. انت هت إليه بالرعاق رئاسة أصحاب أبي حنيفة، وعظم عندهم قدره، وارتفع جاهه. (الفوائد البهية في طبقات الحنفية، ص ٥٧)؛ (الخواهر المضية في طبقات الحنفية ج ١ ص ٢٤٧)

٥٦٢ ق، م، ي : + ثني

٥٦٣ ق، م، ي : + ثلث

وهي تتوقف^{٥٦٧} في الأغلب على الكسب الحلال الذي هو من أجمل المحامد والخصال. والكسب يتوقف على معرفة أحكام المعاملات كالبیاعات والإجازات^{٥٦٨} والشركات والمزارعات ونحوها. فلهذا قدم ضروب هذه الأبواب على النكاح ليتناسب أركان هذا التصنيف الشريف وتتلاءم^{٥٦٩} مباني ترتيبه والتصنيف.^{ك٥٧٠}

١.١ باب في معنى النكاح وصفته وركنه وشرطه

ازاز١ فصل في معنى النكاح لغة وشرعا

ثم النكاح في اللغة عبارة عن الضم. يقول^{٥٧١} العرب: " أنكحنا الفراء فسئرى".^{٥٧٢} يضربونه مثلا للأمر الذي يجتمعون^{٥٧٣} عليه. فينظرون ماذا يكون منه؟^{٥٧٤} ويقول أيضا: " إن القبور تنكح الأيامى"^{٥٧٥} أي يجمعها^{٥٧٦}

٥٦٤	لقوله عليه السلام: "أَنْتَحَ مِنْ سُنَنِ الْمُرْسَلِينَ الْحَيْثُ وَالسُّوَاكُ وَالتَّعَطُّرُ وَالنَّكَاحُ" زَوَاهُ التَّرْمِذِيُّ "٣/٨٢٣" (الجوهرية النيرة)
٥٦٥	البيهقي في (الشعب) ١٠ / ١١١ برقم (٥١٠٠)، بلفظ "إذا تزوج العبد فقد استكمل نصف الدين فليتبق الله في النصف الباقي"
٥٦٦	ى : - نديبة
٥٦٧	ق، م : يتوقف
٥٦٨	ى : - والإجازات
٥٦٩	ق، م : يتلاءم
٥٧٠	ك : الكفاية للبيهقي اسماعيل بن الحسين
٥٧١	ى : تقول
٥٧٢	والفراء بفتح الفاء والراء والآخر مهموز مَقْضُورٌ هو حمار الوحش أي جمعنا بين الحمار الوحشي وبين أُنثاه وسننظر إلى ما يحدث منهما يُضرب مثلا للأمر يُنتظر وقوعه ولا يُدرى كيف يقع. (طلبة الطلبة)
٥٧٣	ق : يجمعون
٥٧٤	ى : + الغير
٥٧٥	قَصَّ، وتزوج بكر بن حصين من بني عامر بن لؤي رقية بنت سعيد بن نوفل بن الحارث بن عبد المطلب، فتقدمت إلى عبد الملك بن مروان حين حج وهو بالمدينة، فتكلمت في أمر زوجها، فقال ومن زوجك؟ قالت: بكر بن حصين، قال: انسي لي أبا آخر فإن عهدي بالقوم بعيد، قالت: ابن أويس، قال: ويحك أو تنكح المرأة عبدها؟ فقالت، يا أمير المؤمنين:- إن القبور تنكح الأيامى السنوة ولأرمل اليتامى. (طلبة الطلبة)
٥٧٦	م : تجمعها

وقال الشاعر: ^{٥٧٧} "أنكحتُ صُم حباها خُف يعملة. تَعَشَمَت بي إليك السهل والجبال". ^{٥٧٨} وفي الشريعة:

يُستعمل للعقد كقوله تعالى: ﴿فَانكِحُوهُنَّ بِإِذْنِ أَهْلِهِنَّ﴾ ^{٥٧٩} والوطئ ^{٥٨٠} كقوله تعالى: ﴿الزاني لا ينكح إلا

زانية أو مشركة﴾ ^{٥٨١} و ^{٥٨٢} أراد به ^{٥٨٣} [٢/ب] الوطئ. ولو قال لأجنبية: "إن تزوجتُك" ^{٥٨٤} فعبدٌ ^{٥٨٥} حرٌّ يقع على

العقد. ولو قال ^{٥٨٦} لها ^{٥٨٧} لامرئته فعلى الوطئ. **شق** ^{٥٨٨}

النكاح في اللغة والشرع ^{٥٨٩} حقيقة في الوطئ ^{٥٩٠} مجاز في العقد. وقال **الشافعي**: ^{٥٩١} إنه في الشرع عبارة ^{٥٩٢}

عن العقد. لأن الله تعالى حيثما ذكره في **القرآن**. أراد به العقد. وهذا لا يصح. لأنه تعالى قال: ﴿الزاني لا

^{٥٧٧} شاعر المتني: هو أحمد بن الحسين بن الحسن بن عبد أبو الطيب الكوفي المولد ، ولد سنة ٣٠٣ هـ ، توفي ٣٥٤ هـ. وعاش أفضل أيام حياته وأكثرها عطاء في بلاط سيف الدولة الحمداني في حلب وكان أحد أعظم شعراء العرب. (تراجم شعراء)

^{٥٧٨} أي ضممت بين صم الصفا وبين خف اليملة والضم جمع أصم وهو الصخر الذي لا خرق فيه ولا صدع والصفاء الحجر الأملس والصفوان كذلك واليملة الناقة القوية على العمل تعشمت أي تعشمره أي أخذه قهراً. وقال في مجمل اللغة العشمرة إتيان الأمر من غير تثبيت ومعني البيت جمعٌ وضممت بين حجارة هذه المفازة وبين خف ناقة لي قوية مالت بي يمينا وشمالاً سهلاً وجنبلاً إليك أيها الممدوح هذا تخريج أهل الإتيان من العلماء لهذا البيت ولهذا المثل والأدباء يحملونها على الجاز من العقد فيقولون معني قولهم زوجنا العيزر أنا فسنتظر كيف يولد لهما ومعني قول المتني زوجت حجر هذه المفازة خف الناقة وزففتها إليه فهو يفتضها وهو استعارة عن الجرح والتدمية. (طلبة الطلبة)

^{٥٧٩} النساء ٢٥١٤

^{٥٨٠} ق، م، ي : للوطئ

^{٥٨١} النور ٣١٢٤

^{٥٨٢} ي : اعتبار

^{٥٨٣} ق : وبه

^{٥٨٤} ق، م، ي : نكحتك

^{٥٨٥} ق، م، ي : فعبدى

^{٥٨٦} ي : + حقا

^{٥٨٧} ق، م : قالها

^{٥٨٨} شق : شرح الأقطع

^{٥٨٩} ق : الشريعة

^{٥٩٠} ق : + و

^{٥٩١} هو محمد بن إدريس بن العباس بن عثمان بن شافع الهاشمي القرشي المطلبي . ولد سنة ١٥٠ هـ - ٧٦٨ م في غزة. وأمه من ذرية علي بن أبي طالب رضي الله عنه، شيخ المذهب الشافعي، وأحد الأئمة الأربعة عند أهل السنة، قدم مكة وهو ابن سنتين. وانتقل إلى المدينة في حدود سنة ١٧٠ هـ - ٧٨٦ م. ثم انتقل إلى مصر، حيث أتم بناء مذهبه وتراجع عن بعض اجتهاداته القديمة في العراق ومن هنا عرف في فقهه مصطلح (القديم) الذي يعني

ينكح إلا زانية أو مشركة^{٥٩٣} وأراد به الوطئ بالإجماع^{٥٩٤}. وقال: **﴿حتى إذا بلغوا النكاح﴾**^{٥٩٥} وأراد به الوطئ بالإجماع.^{٥٩٧} النكاح لغة: ^{٥٩٨} "الجمع المطلق"، وشرعا: ^{٥٩٩} "العقدُ بشرائطه". **شس**^{٦٠٠} النكاح لغة: "هو الوطئ"، ثم استُعير للعقد مجازاً أو في **المغرب**^{٦٠١} أصل النكاح الوطئ. منه قول **النجاشي**: ^{٦٠٢} "والناكحِين بِشَطْطِي دجلة البقرا".^{٦٠٤} ثم قيل للتزوج "نكاح" مجازاً. قال **الأعشى**: ^{٦٠٥} "فانكحِن أو تأبداً"^{٦٠٦} أي فتزوج أو

اجتهاداته الفقهية في العراق، (والحديد). ومن تصانيفه: الأم - السنن - الرسالة - اختلاف الحديث - علم القيافة - أدب القاضي - السبق والرمي، كما ينسب إليه كتاب الفقه الأكبر، وفي هذا شك . توفي بمصر سنة ٢٠٤ هـ - ٨٢٠ م ودفن بسفح جبل المقطم بالقاهرة. (طبقات الفقهاء)

٥٩٢	ى	: اعتبار
٥٩٣	النور	٣١٢٤
٥٩٤	ق، م، ى	: - وأراد به الوطئ بالإجماع
٥٩٥	النساء	٦١٤
٥٩٦	ق، م	: + وأراد به الوطئ بالإجماع
٥٩٧	ق، م	: + تحفة الفقهاء للسمرقندي
٥٩٨	م	: في اللغة
٥٩٩	م	: في الشرع
٦٠٠	شس	: شرح السرخسي
٦٠١	للمطرزي، ناصر بن عبد الله السيد (ت ٦١٠ هـ) / "المغرب في ترتيب المغرب". - تحقيق محمود فاخوري وعبد الحميد مختار، حلب، ١٣٩٩ هـ .	
٦٠٢	النجاشي الحارثي ؟ - ٤٩ هـ / ؟ - ٦٦٩ م. قيس بن عمرو بن مالك بن الحارث بن كعب بن كهلان. شاعر هجاء مخضرم اشتهر في الجاهلية والإسلام وأصله من نجران باليمن انتقل إلى الحجاز واستقر في الكوفة وهجا أهلها. وهدده عمر بن الخطاب بقطع لسانه وضربه علي على السكر في رمضان. قال البكري: النجاشي من أشرف العرب إلا أنه كان فاسقا وكانت أمه من الحبشة فنسب إليها. (تراجم شعراء)	
٦٠٣	م، ى	: + التاركين على طهر نساءهم.
٦٠٤	أوله: اذا سقى الله قوما صوب غادية فلا سقى الله اهل الكوفة المطرا-التاركين على طهر نساءهم و الناكحين بشططي دجلة البقرا-و السارقين اذا جن ليلهم و الطالبين اذا ما اصبحوا الشور (طلبة الطلبة)	
٦٠٥	٧-؟ هـ / ؟ - ٦٢٨ م. ميمون بن قيس بن جندل من بني قيس بن ثعلبة الوائلي، أبو بصير، المعروف بأعشى قيس، ويقال له أعشى بكر بن وائل والأعشى الكبير. من شعراء الطبقة الأولى في الجاهلية وأحد أصحاب المعلقات .كان كثير الوفود على الملوك من العرب، والفرس، غزير الشعر، يسلك فيه كل مسلک، وليس أحدٌ ممن عرف قبله أكثر شعرا منه. (تراجم شعراء)	
٦٠٦	أوله: ولا تشخرن من بائس ذي ضرارة، ولا تحسبن المرء يوما مخلدا- ولا تفررن جارة، إن سرتها عليك حرام، فانكحن أو تأبداً. (طلبة الطلبة)	

توحش. لأنه سبب الوطئ. وقوله: ^{٦٠٧} "النكاح ضمُّ" ^{٦٠٨} مجازاً ^{٦٠٩} أيضاً، تسمية للمسبب باسم السبب. والأول على عكسه.

قلت: والصحيح، ما ذهب إليه **خاتمة المجتهدين أبو الحسن** ^{٦١٠} **القُدُورِيُّ** و**صاحب المغرب**

و**المغرب** ^{٦١١} **برهان الدين المطرزي** ^{٦١٢} - قدس الله أرواحهما وأرواح كافة العلماء - لأنه حيثما حمل على العقد

في **القرآن**. إنما حمل عليه بدلالة القرينة. كقوله تعالى: ﴿فَانكِحُوهُنَّ بِإِذْنِ أَهْلِهِنَّ﴾ ^{٦١٣} والجماع لا يتوقف على

الإذن. وقوله: ﴿فَانكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ﴾ ^{٦١٤} والوطئ لم يشرع ^{٦١٥} باعتبار الطيب. وقوله:

﴿وَأَنْكِحُوا الْأَيَامَىٰ مِنْكُمْ﴾ ^{٦١٦} ووطئ الأيامي من بناتهم وأخواتهم محرّمٌ عليهم. وحقيقة اللفظ ما يتبادر الفهم

إليه في صورة عرائه عن القرينة في مبادي استعماله. و^{٦١٧} غاية الأمر أن أفهام الخلق من العجم وبعض العرب

٦٠٧	ق، م، ي : وقولهم
٦٠٨	ق، م، ي : الضمُّ
٦٠٩	ق، م، ي : مجاز
٦١٠	ق، م، ي : أبو الحسين
٦١١	ق، ي : - والمغرب
٦١٢	أبو الفتح النحوي الأديب، من أهل خوارزم، قرأ على الرخشي والموفق، وبرع في النحو واللغة والشعر وأنواع الأدب والفقاه على مذهب الحنفية، ويقال: أنه كان خليفة الرخشي، وكان معتزلياً، تام المعرفة بفته، رأساً في الاعتزال داعياً إليه، ينتحل مذهب الإمام أبي حنيفة في الفروع، فصيحا فاضلا في الفقه، صنف شرح المقامات للحري وله مختصر الإقناع في اللغة، والمصباح في النحو، ومختصر الإصلاح لابن السكيت وغير ذلك، وانتفع الناس بكتبه؛ والمطرزي: نسبة إلى من يطرز الثياب ويرقمها، ولا أعلم هل كان يتعاطى ذلك بنفسه، أم كان في آباءه من يتعاطى ذلك فنسب إليه؟ قاله ابن خلكان. ولد في رجب ومات بخوارزم في يوم الثلاثاء حادي عشر جمادى الأولى سنة ٦١٠. (الجواهر المضيئة في طبقات الحنفية ج ٢ ص ١٩٠)
٦١٣	النساء ٢٥١٤
٦١٤	النساء ٣١٤
٦١٥	ق : لم يتشرع
٦١٦	النور ٣٢١٢٤
٦١٧	ق، م، ي : - و

تبادر^{٦١٨} إلى العقد. لكن لشهرة^{٦١٩} المجاز وكثرة استعماله و^{٦٢٠} من المجاز ما يغلب الحقيقة بالشهرة والكثرة. ويسمى المجاز المتعارف. والعقد متعارف الفقهاء.

١.١.٢ فصل في صفات النكاح الشرعية

ثم اختلف العلماء في صفة النكاح المشروع. **تح**^{٦٢١} فقال **داوود**^{٦٢٢} **بن علي**^{٦٢٣} ومن تابعه من

أصحاب الطواهر^{٦٢٤}: النكاح فرض عين. حتى إن من قدر على الوطئ والإنفاق^{٦٢٥} يَأْتَمُّ بِتَرْكِهِ. وقال **الشافعي**

رحمه الله^{٦٢٦}: إنه مباح. واختلف فيه أصحابنا. فقيل: ^{٦٢٧} هو فرض كفاية. وقيل: مستحب. وقيل: واجب على

الكفاية. **شس**^{٦٢٨} مسنون، مستحب في قول جمهور العلماء. واجب عند **أصحاب الطواهر** للأوامر المطلقة.

٦١٨	م	: يتبادر
٦١٩	ق، م، ي	: + هذا
٦٢٠	ق	: - و
٦٢١	تح	: تحفة الفقهاء للسمرقندي
٦٢٢	ق، م، ي	: داوود
٦٢٣		داود بن علي الأصبهاني الظاهري، صاحب المذهب، الفقيه أبو سليمان. مولده سنة مائتين. وقيل اثنتين ومائتين بالكوفة. ونشأ ببغداد. وفيها مات سنة سبعين ومائتين. وإنما قيل له الأصبهاني، لأن أمه أصبهانية. وكان عراقياً. أخذ العلم والحديث عن إسحاق وأبي أيوب وغيرهما. قال الخطيب في تاريخه: كان إماماً ورعاً زاهداً، ناسكاً. وفي كتبه حديث كثير. لكن الرواية عنه عزيزة جداً. وصنف الكثير. قال ابن حزم كتب ثمانية عشر ألف ورقة. (الجواهر المضيئة في طبقات الحنفية ج ٢ ص ٤١٩)
٦٢٤		أساس المذهب الظاهري: العمل بظاهر القرآن والسنة، مادام لم يقدّم دليل على إرادة غير الظاهر، ثم عند عدم النص، يأخذ بالإجماع، بشرط أن يكون إجماع علماء الأمة قاطبة، وقد أخذ الظاهرية بإجماع الصحابة فقط، فإن لم يوجد النص أو الإجماع أخذوا بالاستصحاب: وهو الإباحة الأصلية. (الجواهر المضيئة في طبقات الحنفية ج ٢ ص ٤٢٠)
٦٢٥	ي	: و له إنفاق
٦٢٦	ق، ي	: - رحمه الله
٦٢٧	ق	: وقيل
٦٢٨	شس	: شرح السرخسي

ولنا قوله ﷺ: «ألا من خشي منكم الباءة فليتزوج»^{٦٢٩} علق الأمر بالخشية فيكون عندما قبله ولعروبة جماعة من فقهاء الصحابة^{٦٣٠} من غير نكيرٍ. قلتُ: والتوفيق بين الأخبار المروية المتعارضة فيه والآثار أن الأحوال الغالبة ثلاثٌ.

- ١- حالٌ هيجان الشهوة والقدرة على إيفاء مواجب النكاح. فيجب في هذه^{٦٣١} الحالة. والأوامر والوعيد محمولة^{٦٣٢} عليه.
- ٢- وحالٌ اعتدالٌ لا يخاف على النفس^{٦٣٣} الزني ولا الميل فيستحب.
- ٣- وحال الخوف عن الجور والعجز عن الإيفاء^{٦٣٤} بمواجهه فيباح أو يكره. وآثار العزلة والعزوبة محمولة عليه، إذا عرفنا هذا.

١.١.٣ فصل في ركن النكاح و صيغته

قال المصنف^{٦٣٥} رحمه الله: النكاح [٣/أ] ينعقد بالإيجاب والقبول بلفظين، يُعبرُ بهما عن الماضي أو بأحدهما عن الماضي وبالآخر عن المستقبل. مثل أن يقول: زوجني فيقول زوجتُك.^{٦٣٦} أما اعتبار الإيجاب والقبول فلكونهما^{٦٣٧} على التراضي بمواجهه. وصيغة الماضي وإن كانت للإخبار لكنه جعل إنشاء^{٦٣٨} شرعا.

٦٢٩ والبخارى (١٩٠٥/٥، رقم ٤٧٧٨)، بلفظ "من استطاع الباءة فليتزوج" ومسلم (١٠١٨/٢، رقم ١٤٠٠) بلفظ "يا معشر الشباب من استطاع منكم الباءة فليتزوج فإنه أغض للبصر وأحصن للفرج ومن لم يستطع فعليه بالصوم فإنه له وجاء"

٦٣٠ ق، ي : + رضي الله عنهم

٦٣١ ق : هذا

٦٣٢ ي : محمول

٦٣٣ ق، م : نفسه

٦٣٤ ي : إنفاق

٦٣٥ ي - : المصنف

٦٣٦ م : قد زوجتُك

٦٣٧ ق، م، ي : + علما

وأما انعقاده بالمستقبل استحسانا دون البيع. لأن النكاح لا يكون إلا بعد مراودة ومشاورة. فكان المستقبل للإيجاب لا للوعد بخلاف البيع. ولأن قوله: "زوجي" توكيلٌ بالنكاح. والواحد يتولى طرفي العقد في باب النكاح دون البيع. ولأن قدرة الزوج على الرد^{٦٣٩} تقضي^{٦٤٠} إلى الإضرار بها وإلحاق العار والشنار بقبيلتها.

شس^{٦٤١} **ط**^{٦٤٢} قال لها: "جئتُكِ خاطباً" أو قال: "خطبتُكِ إلى نفسيك"^{٦٤٣} "قد فعلت" كان نكاحاً تاماً.

وفي **نوادير المعلى**^{٦٤٤} قال **أبو حنيفة**^{٦٤٥} رحمه الله: قال لرجل: "جئتُكِ خاطباً ابنتك" أو "جئتُكِ لزوجي ابنتك" فقال: "زوجتُكِ" تم النكاح. **ك**^{٦٤٦} مثله **شق**^{٦٤٧} لو قال: "أتزوجكِ على ألف" فقالت: "تزوجتُكِ على ذلك" فهو عقدٌ جائز. قلتُ: دلّت هذه المسائل على أن النكاح ينعقد بالأمر من أحد الجانبين، وبالمضارع وبالمستقبل وعلى أن لفظاً "زوجتُ" و"تزوجتُ" يصلح^{٦٤٨} من الجانبين. وبه صرح في **المنية**.^{٦٤٩}

٦٣٨	ق	: إنشائياً
٦٣٩	ى	: رد
٦٤٠	م، ى	: يقضي
٦٤١	شس	: شرح السرخسي
٦٤٢	ط	: المحيط
٦٤٣	ق، م، ى	: + فقالت
٦٤٤	مؤلفه	: أبو يحيى معلى بن منصور الرازي الفقيه الحنفي. العلامة المحافظ أبو يعلى، نزيل بغداد ومفتيها. المتوفي سنة ٢١١ إحدى عشرة ومائتين صنف أمالي في الفقه. نوادر المعلى أيضا في الفقه. (الفوائد البهية ص ٢١٥)
٦٤٥	نعمان بن ثابت بن كاوس بن هرمز مرزبان بن بمرام الإمام الأعظم المجتهد الأقدم أبو حنيفة الكوفي البغدادي ولد بالكوفة سنة ٨٠ ثمانين وتوفي ببغداد سنة ١٥٠ خمسين ومائة. الحنيف: المائل عن كل دين باطل إلى دين حق. وحنيفة هو حي من العرب. وتاء حنيفة للمبالغة لا للتأنيث كتاء خليفة وعلامة. من تصانيفه رسالة إلى عثمان النبي قاضي البصرة، الفقه الأكبر مشهور وعليه شروح، كتاب الرد على القدرى، كتاب العالم والمتعلم، المسند في الحديث. (الجواهر المضيفة في طبقات الحنفية ج ١ ص ٢٥)	
٦٤٦	ك	: الكفاية لليهقي اسماعيل بن الحسين
٦٤٧	شق	: شرح القادوري الأقطع
٦٤٨	ى	: تصلح
٦٤٩	منية الفقهاء	: لأستاذ الزاهدي بديع بن منصور العراقي.

ودل عليه مسئلة **ن** ٦٥٠ **أبو بكر** ٦٥١ **خُنثى** مشكل ٦٥٢ **زُوج** من **خُنثى** مشكل برضي ٦٥٣ **الولي** ٦٥٤ **فكبرا**.

فإذا **الزُوج** امرأة **والزوجة** رجلٌ **جاز** نكاحهما عندي. لأن قوله "تزوجتُك" يستوي ٦٥٥ من **الجانين** **ط** ٦٥٦ **ن** ٦٥٧

شط ٦٥٨ عند ٦٥٩ لفظ "الإعطاء" ٦٦٠ ليصير متفقاً عليه. **ط** ٦٦١ ولو قال: بزني دادي. ٦٦٢ **فبعض** **مشايخ** ٦٦٣ **بلخ** ٦٦٤

جعلوه استفهاما وبعضهم أمرا. قال **عمر النسفي** ٦٦٥ رحمه الله: ٦٦٦ ومعني الأمر راجحٌ في العرف. قلتُ: فهذا

٦٥٠	ن	: النوازل
٦٥١	الحصاص الرازي وهو الإمام أبو بكر أحمد بن علي إمام الحنفية في عصره أخذه عن أبي سهل الزجاج عن أبي الحسن الكرخي عن أبي سعيد البردعي عن موسى بن نصر الرازي عن محمد بن علي حنيفة وتفقه على أبي الحسن الكرخي وبه انتفع واستقر التدريس له ببغداد وانتهت الرحلة إليه ورياسة الحنفية وسئل ولاية القضاء فامتنع وله تصانيف منها أحكام القرآن وشرح مختصر الكرخي وشرح مختصر الطحاوي وشرح الجامع الصغير والكبير والصغير وشرح الأسماء الحسيني وكتاب في أصول الفقه وأدب القضاء مات سنة سبعين وثلاث مائة. (الجواهر المضية في طبقات الحنفية ج ١ ص ٨٤)	
٦٥٢	إذا كان للمولود فرج وذكر فهو خنثى. فإن كان يبول من الذكر فهو غلام. وإن كان يبول من الفرج فهو أنثى. وإن كان يبول منهما والبول يسبق من أحدهما نسب إلى الأسبق فإن كانا في السبق سواء فلا عبرة بالكثرة عند أبي حنيفة وقال أبو يوسف ومحمد: ينسب إلى أكثرهما. وإذا بلغ الخنثى وخرجت له لحية أو وصل إلى النساء فهو رجل وإن ظهر له ثدي كثندي المرأة أو نزل له لبن في ثديه أو حاض أو حبل أو أمكن الوصول إليه من الفرج فهو امرأة فإن لم تظهر إحدى هذه العلامات فهو خنثى مشكل. (مختصر القادوري - كتاب الخنثى)	
٦٥٣	ق	: برضاء
٦٥٤	ى	: المولي
٦٥٥	ى	: تستوي
٦٥٦	ط	: الخيظ
٦٥٧	ن	: النوازل
٦٥٨	شط	: شرح الطحاوي
٦٥٩	ق، م، ي	: + ومجرد
٦٦٠	ق، م	: + اختلاف المشايخ. فلا بد من زيادة قوله "بزني" عند لفظ "الإعطاء"
٦٦١	ط	: الخيظ
٦٦٢	في الفتاوى الهندية فيما يتعلق به النكاح وما لا يتعلق به: سُئل نجم الدين عمن قال لامرأة خويشتن راجح اردم كابن بمن بزني دادي فقالت بالسمع والطاعة قال يتعلق النكاح ولو قالت سياس دارم لا يتعلق؛ لأن الأول إجابة والثاني وعدٌ، كذا في الخيظ. (الفتاوى الهندية)	
٦٦٣	م	: - بلخ
٦٦٤	مشايخ بلخ من الحنفية كنصير بن يحيى ومحمد بن سلمة وأبي جعفر وأبي القاسم الصفار. (الجواهر المضية في طبقات الحنفية ج ٢ ص ٥٢٧ - ٥٢٨)	
٦٦٥	نجم الدين عمر النسفي (٦٢٤:٥٣٧.هـ): هو أبو حفص نجم الدين عمر بن محمد ابن أحمد بن إسماعيل... بن لقمان الحنفي النسفي السمرقندي، وله ألقاب عدة أشهرها: نجم الدين، كان أبو حفص النسفي عالماً موسوعياً، صاحبَ فُتُوْنٍ، أَلَفَ في الحديثِ، والتفسيرِ، والشروطِ، ولَهُ نَحْوُ من مائةٍ مُصَنَّفٍ وَهُوَ مُصَنَّفُ "الفند في تاريخ سمرقند" والذي يعتبر مرجعاً ومصدراً لما كتبه أكابر أهل التراجم والسير مثل الذهبي وابن حجر و	

يدل على أن الاستفهام^{٦٦٧} لا ينعقد. وفي **شط**^{٦٦٨} قال له: "هل أعطيتها؟" فقال: "أعطيت". فإن كان المجلس للوعد فوعد. وإن كان للتعقد فنكاح.

وفي **المنية: شم**^{٦٦٩} "زوجت بنتي منك بكذا" فسكت الخاطب فقال له: "المهر أَدفع إلى المهر" فقال: "نعم" فهو قبول. **قع**^{٦٧٠} ليس بقبول. **نج**^{٦٧١} لو قالت: "زوجت نفسي منك بعد انقضاء عدتي"^{٦٧٢} فقيل: لا يصح كالتعليق.^{٦٧٣} **بف**^{٦٧٤} يُستحب أن يكون النكاح ظاهراً وأن يكون قبله خُطبة وأن يكون عقده في يوم الجمعة وأن يتولى عقده وليٌ رشيدٌ وأن يكون بشهودٍ عدلٍ.^{٦٧٥}

١.١.٤ فصل في صفات الشاهد الذي ينعقد به النكاح

ولا ينعقد نكاح مسلمين^{٦٧٦} إلا بحضور شاهدين حرين^{٦٧٧} بالعين عاقلين^{٦٧٨} مسلمين رجلين^{٦٧٩} أو رجلٍ وامرأتين عدولا كانوا أو غير عدولٍ [٣/ب] أو محدودين في قذف لقوله ﷺ: «لا نكاح إلا

غيرهما. ونحن نذكر فيما بعضاً من مؤلفاته التي عثرنا على أسمائها في المصادر أجناس الفقه. تطويل الأسفار لتحصيل الأخبار. التيسير في التفسير، الجمل المأثورة، الحصائل في المسائل، الخصائص في الفروع، دعوات المستغفرين، طلبة الطلبة. (الفوائد البهية ص ١١٦)

٦٦٦	ق	: - رحمه الله
٦٦٧	ق، م، ي	: بالاستفهام
٦٦٨	شط	: شرح الطحاوي
٦٦٩	شم	: شرح الموذني القادوري
٦٧٠	قع	: قاضي عبد الجبار
٦٧١	نج	: نجم الأئمة الحكيمي
٦٧٢	العدة	: عدة المرأة المطلقة والمتوفي عنها زوجها هي ما تعدّه من أيام أفرانها، أو أيام حملها، أو أربعة أشهر وعشر ليال. (المبسوط

السرخسي - كتاب العدة)

٦٧٣	ق، م،	+ : أضاف النكاح إلى وقتٍ في المستقبل لا يصح
٦٧٤	بف	: أبو بكر محمد بن الفضل ق، م، بم
٦٧٥	ق، م، ي	: عدول
٦٧٦	ق	: المسلمین
٦٧٧	ق	: المسلمین
٦٧٨	ي	: - حرين

بشهود^{٦٨١}. وإنه حجة على مالك^{٦٨٢} في اشتراط الإعلان دون الشهود. ثم كل شخصي ملك قبول ذلك

النكاح بنفسه ينعقد بحضوره^{٦٨٣} وما لا فلا، كالفاسق والأعمى والحدود في القذف.

قال الشافعي: لا بد من وصف الذكورة^{٦٨٤} والعدالة حتى لا ينعقد عنده بشهادة الفساق^{٦٨٥}، لقوله

بالتحليل: «لا نكاح إلا بولي وشاهدي عدل»^{٦٨٧}. ولنا أنه^{٦٨٨} شهادة. لأن الشهادة نوع ولاية. وله ولاية على

نفسه وغيره. ولهذا صلح قاضيًا. ولأن ما روينا من الحديث راجح لموافقة العقل والقياس على سائر العقود^{٦٨٩}.

فإن قلت ثمة الإشهاد الأداء دفعا لخلل التجاحد^{٦٩٠} ولا تُقبل شهادة الفاسق والحدود. قلت: الأداء ليس

بشرط كما في الشهادة^{٦٩١} العميان وابني العاقدين. ولأن النكاح يشيع بإخبارهما. ويشتهر فيما بين الناس. ويجوز

فيه الشهادة بالتسامع. فيندفع خلل التجاحد^{٦٩٢}.

٦٧٩	ى	: رخلين
٦٨٠	ق	: صلى الله عليه وسلم
٦٨١		كنز العمال (٥٧٦٩)، بلفظ "لا نكاح إلا بولي ولا نكاح إلا بشهود"
٦٨٢		أبو عبد الله مالك بن أنس بن مالك بن أبي عامر بن عمرو بن حارث. ولد في سنة ٩٣ هـ. توفي مالك بن أنس في ربيع الأول سنة ١٧٩ هـ. مؤلفاته: الموطأ، وهو أهم مؤلفاته وأجل آثاره، الرد على القدرية، رسالة في القدر، كتاب النجوم والحساب مدار الزمن، رسالة في الأفضية، في ١٠ أجزاء، تفسير غريب القرآن، مجموعة رسائل فقهية. (طبقات الفقهاء)
٦٨٣	ق	: لحضرتة
٦٨٤	ى	: ذكور
٦٨٥	ق	: الفاسق
٦٨٦	ق	: صلى الله عليه وسلم
٦٨٧		الدارقطني: ر ١١ في "النكاح".
٦٨٨	م، ى	: أن له
٦٨٩	ق	: العقد
٦٩٠	ق	: الجاحد
٦٩١	ى	: شهادة
٦٩٢	ق	: الجاحد

قال: ^{٦٩٣} فإن ^{٦٩٤} تزوج مسلمٌ ذمياً بشهادة ذميين جاز عند **أبي حنيفة** ^{٦٩٥} رحمه الله ^{٦٩٦} وأبي يوسف ^{٦٩٧}.

وقال **محمد** ^{٦٩٨} و**الشافعي** ^{٦٩٩} رحمهما الله: لا يُجوزُ. لأنه شهادة عليهما. ولا شهادة للكافر على المسلم. ولهما أن الشهادة يُعتبر ^{٧٠٠} في النكاح من حيث ثبوت ملك المتعة عليهما. وهما شاهدان من هذا الوجه ^{٧٠١}. وشهادة الذمي على الذمية مقبولة. **ط** ^{٧٠٢}

ولا تُقبل شهادة الكفار ^{٧٠٣} والصبيان والمجانين والعبيد والمدبرين والمكاتبين والنائمين والأصميين الذين لا يسمعون كلام المتعاقدين. **سج** ^{٧٠٤} **شك** ^{٧٠٥} ينعقد بشهادة الاصميين. واختلف في أن سماع الشهود كلام

٦٩٣	ى	: + رحمه الله
٦٩٤	ق، م، ى	: وإن
٦٩٥	يقال لأبي حنيفة وأبي يوسف رحمهما الله: - الشيخان- وتسمية أبي حنيفة به ظاهر. وكذا أبو يوسف لأنه شيخ محمد. ويقال لأبي حنيفة ومحمد رحمهما الله: - الطرفان- لأن الطرف الأعلى وهو أبو حنيفة والطرف الأسفل وهو محمد. ويقال لأبي يوسف ومحمد رحمهما الله: - الآخران، صاحبان، إمامان- (طلبة الطلبة)	
٦٩٦	ق، م، ى	: - رحمه الله
٦٩٧	هو الإمام المجتهد قاضي القضاة: أبو يوسف يعقوب بن إبراهيم بن حبيب بن حبیب بن حبيش الأنصاري الكوفي. حدث عن: هشام بن عروة، ويحيى بن سعيد الأنصاري، والأعمش، وأبي حنيفة ولزمه وتفقه به، وهو أنبل تلامذته وأعلمهم. وتخرج به أئمة، كمحمد بن الحسن، والمعلمي بن منصور، وهلال الرأي، وابن سماعة وعدة آخرون. قال ابن معين: أبو يوسف حديث وسنة. قال الذهبي: بلغ أبو يوسف من رئاسة العلم مالا مزيد عليه، وكان الرشيد يبالغ في إحلاله. توفي سنة ١٨٢ هـ. (الجواهر المضيئة في طبقات الحنفية ج ١ ص ٥٠)	
٦٩٨	هو ابن الحسن الشيباني نسبة إلى شيبان قبيلة معروفة في بكر بن وائل ولد بواسط ونشأ بالكوفة وتلمذ لأبي حنيفة وسمع الحديث عن مسعر بن كدام وسفيان الثوري ومالك بن دينار ومالك بن أنس والأوزاعي وربيعة والقاضي أبي يوسف وسكن بغداد وحدث بها وروى عنه محمد بن إدريس الشافعي وهشام بن عبيد الله الرازي وأبو عبيد القاسم بن سلام وكان الرشيد ولاة إلى قضاء الرقة فصنف هناك كتاباً سماه بالرقيات ثم عزله فرجع إلى بغداد ولما خرج هارون الرشيد إلى الري أمره فخرج معه فمات بالري سنة تسع وثمانين ومائة. (الجواهر المضيئة في طبقات الحنفية ج ١ ص ٧٥)	
٦٩٩	م	: - رحمهما الله
٧٠٠	ى	: تُعتبر
٧٠١	ى	: - هذا
٧٠٢	ط	: المحيط
٧٠٣	ق	: الكافر
٧٠٤	سج	: إسبيحاي
٧٠٥	شك	: شرح السير الكبير

العاقدين وفهمه هل هو شرط أم لا؟^{٧٠٦} فقيل: ^{٧٠٧} ق^{٧٠٨} لا بد من سماع الشهود كلامهما. **جت**^{٧٠٩} الاعتبار لسماع^{٧١٠} الشهود لفظاً النكاح. وإن لم يعرفوا تفسيره. والظاهر خلافه. وفيه عن **محمد** تزوجها بحضرة **هنديين** لم يفهما لم يجز. **م**^{٧١١} عن **أبي يوسف** سمعه أحدهما. ثم أعيد على الآخر فسمعه إن اتحد المجلس جاز استحساناً. وإلا فلا. وعنه لا بد من سماعهما معا. **نظ**^{٧١٢}

الأصح^{٧١٣} سماعهما معا شرطاً. وبه عامة العلماء. **فض**^{٧١٤} زوجها لحضرة^{٧١٥} السُّكاري وهم يعرفون أمر النكاح. لكنهم ينسونه بعد الصحو^{٧١٦} ينعقد. **ن**^{٧١٧} **ث**^{٧١٨} سمع الشهود قبولها^{٧١٩} من البيت ولم يروا شخصها^{٧٢٠} جاز. إذا لم يكن في البيت غيرها. وإلا فلا. وكذا التوكيل. **نظ**^{٧٢١}

وينعقد بشهادة الأخرس^{٧٢٢} وبشهادة ابنيها لا منها وبشهادة ابنيها^{٧٢٣} [أ/ع] منهما^{٧٢٤}. **ن**^{٧٢٥} وكلت رجلاً بتزويجها^{٧٢٦} فزوجها وهي حاضرة بحضرة امرأتين جاز. وتقبل شهادة الوكيل عند

٧٠٦	ق	: + تُقبل
٧٠٧	ق	: وقيل
٧٠٨	ق	: قدوري
٧٠٩	جت	: جمع التفريق للقبالي
٧١٠	ى	: بسماع
٧١١	م	: المنتقى للحاكم الشهيد
٧١٢	نظ	: النظم للرنديستي
٧١٣	ق	: + أن
٧١٤	فض	: فتاوى فضيلي
٧١٥	ى	: بحضرة
٧١٦	ى	: الصحة
٧١٧	ن	: النوازل
٧١٨	ث	: أبو الليث
٧١٩	م	: قبولها
٧٢٠	م	: شخصاً
٧٢١	نظ	: النظم للرنديستي

التجاحد إذا قال: ^{٧٢٦} "أشهد أن هذه امرأة هذا". ولا تُقبل إذا قال: إني زوجتها منه، **صغر** ^{٧٢٧} **قح** ^{٧٢٨} فزوجها بغير شهود. و^{٧٢٩} ثم أقر^{٧٣٠} بالنكاح بين يدي الشهود اختلفوا فيه. والأصح أنهما ^{٧٣١} إذا سميا فيه المهر ينعقد نكاح مبتدأ.

١.٢ باب في المحرمات

١.٢.١ فصل في المحرمات تأبيدا

قال: ولا يحل للرجل أن يتزوج بأمه ولا جداته من قبل الرجال و النساء ولا بنته ولا بنت ولده وإن سفلت لقوله تعالى: ﴿**حرمت عليكم أمهاتكم وبناتكم**﴾ ^{٧٣٢} واسم الأم يتناول الجدات. واسم البنت يتناول ^{٧٣٣} بنات الأولاد مجازا فمن جوز^{٧٣٤} الجمع بين الحقيقة والمجاز. قال: حرمت الجدات والنوافل بالآية ومن منع قال: ثبت حرمتهن بالإجماع^{٧٣٥} والقياس^{٧٣٦}.

٧٢٢	م	: أخيه
٧٢٣	ق، ي	: منها
٧٢٤	ن	: النوازل
٧٢٥	ق	: يتزوجها
٧٢٦	ي	: - قال
٧٢٧	صغر	: الفتاوى الصغرى لحسام الدين الشهيد
٧٢٨	قح	: قاضي خان
٧٢٩	ي	: - و
٧٣٠	ق، م	: أقر
٧٣١	ق	: أنحا
٧٣٢		النساء ٢٣١٤
٧٣٣	م	: - يتناول
٧٣٤	م	: فمن جواز
٧٣٥	ق	: لإجماع

قال: ٧٣٧ ولا بأخته ولا بعمته ولا بخالته ولا ببنات أخيه ٧٣٨ ولا ببنات أخته ٧٣٩ ولا بأُم امرأته دخل
 بيتها ٧٤٠ أو لم يدخل ولا بنت امرأته التي دخل بها سواء كان ٧٤١ في حجره أو في غير ٧٤٢ حجره ٧٤٣ ولا بامرأة
 أبيه وأجداده ولا بامرأة ابنه ٧٤٥ وبني أولاده ولا بأُمه من الرضاعة ولا بأخته من الرضاعة. والأصل في ذلك ٧٤٦
 قوله تعالى: ﴿ولا تنكحوا ما نكح آباؤكم من النساء إلا ما قد سلف إنه كان فاحشة ومقتاً وساء

سيلاً﴾. ٧٤٧ ﴿حرمت عليكم أمهاتكم﴾ ٧٤٨، الآية،

قال ابن عباس: ٧٤٩ حرم الله تعالى سبعا بالنسب ٧٥٠ وسبعا بالسبب بهاتين الآيتين. أما بالنسب فالأم
 والبنت والأخت والعمة والخالة وبنات الأخ ٧٥١ وبنات الأخت. ٧٥٢ وأما السبب فالأم ٧٥٣ والأخت من الرضاع وأم
 المرأة والريبة إذا دخل بالمرأة وخليفة الابن ومنكوحة الأب والجمع بين الأختين وعمة الأب والجد وخالتهما

٧٣٦	ق	: قياس
٧٣٧	ى	: + رحمه الله
٧٣٨	ق، م	: أخته
٧٣٩	ق، م	: أخيه
٧٤٠	ق	: بها
٧٤١	ق، م	: كانت
٧٤٢	ى	: - في
٧٤٣	ى	: غيره
٧٤٤	ق، م	: حجر غيره
٧٤٥	ق، م	: نبي
٧٤٦	ق	: فيه
٧٤٧		النساء ٢٢٨٤
٧٤٨		النساء ٢٣٨٤
٧٤٩	ق، م، ى	: + رضي الله عنه
٧٥٠	ق، ى	: من النسب
٧٥١	ق	: الأخت
٧٥٢	ق	: الأخ
٧٥٣	ق	: فالأخ

وعمة الأم والجددة ونحالتُهما حرامٌ بالإجماع والقياس بجامع^{٧٥٤} التوقي عن قطيعة الرحم وبنات الأعمام^{٧٥٥} والعمات والأحوال والخالات حلالٌ بالإجماع.

وقال بشر^{٧٥٦}: إنما تحرم أم امرأته إذا دخل بنتها. لأن قوله تعالى: ﴿اللاتي دخلتم بهن﴾^{٧٥٧} ينصرف

إلى القضيتين. قلنا: إنما يتصرف^{٧٥٨} إذا لم يتعدد به^{٧٥٩} وتعدُّه ظاهرٌ. وقال علي^{عليه السلام}: إنما تحرم الربيبة إذا كانت في حجره لظاهر^{٧٦٠} النص. لكن تحريم الربيبة تحريمٌ مؤبَّدٌ. فيستوي فيه القرب والبعْدُ كأمهات النساء. وذكر الحجر لمجري^{٧٦١} العادة^{٧٦٢} لا للشرطية.

وفي الكشاف^{٧٦٣} لتعليل التحريم بأنهن لاحتضاءكم لهن أو لكونهن يصدُّ^{٧٦٤} احتضاءكم كالبنات. دل

عليه حديث عمر^{رضي الله عنه} وابن شعيب^{رضي الله عنه} عن [٤/ب] أبيه عن جده عن النبي^{صلى الله عليه وآله وسلم}^{٧٦٥} إنه قال: «إذا نكح الرجل

٧٥٤	ق	: والجامع
٧٥٥	ق	: العم لأعمام
٧٥٦		أبو عبد الرحمن بشر بن غياث بن أبي كريمة المريسي الفقيه الحنفي المتكلم؛ هو من موالي زيد بن الخطاب، رضي الله عنه. أخذ الفقه عن القاضي أبي يوسف الحنفي، إلا أنه استغل بالكلام، وجرّد القول بخلق القرآن، وحكي عنه في ذلك أقوال شنيعة، وكان مرجئاً، وإليه تنسب الطائفة المريسية من المرجئة، وكان يقول: إن السجود للشمس والقمر ليس بكفر، ولكنه علامة الكفر. وكان يناظر الإمام الشافعي رضي الله عنه، وكان لا يعرف النحو ويلحن لحنا فاحشاً، توفي ٢١٨ هـ. (الجواهر المضية في طبقات الحنفية ج ١ ص ١٦٤)
٧٥٧		النساء ٢٣٨٤
٧٥٨	ق، م	: ينصرف
٧٥٩	ق، م	: - به
٧٦٠	م	: بظاهر
٧٦١	م، ي	: بمجري
٧٦٢	م	: عادة
٧٦٣		تفسير الرخشي (جار الله أبي القاسم محمود بن عمر الخوارزمي)، المتوفى سنة ٥٣٨ هـ وكتابه (الكشاف عن حقائق التنزيل، وعيون الأقاويل في وجوه التأويل).
٧٦٤	ي	: في
٧٦٥	ق، ي	: صلى الله عليه وسلم

المرأة ثم طلقها قبل أن يدخل بها فله أن يتزوج ابنتها ولا يحل له أن يتزوج أمها^{٧٦٦} **شق**^{٧٦٧} وامرأة ابن

الابن وابن البنت حرامٌ عليه وإن سفل. إما بالآية أو بالإجماع والقياس على ما مر.

وقوله تعالى: ﴿من أصلا بكم﴾^{٧٦٨} احتراز عن المتبني،^{٧٦٩} كقصة^{٧٧٠} **زيد**^{٧٧١} و**زينب**^{٧٧٢} **شس**^{٧٧٣} منكوحة

الأب والابن حرامٌ. وجد الدخول ام لا. **جش**^{٧٧٤} **ط**^{٧٧٥} زوج الجدة^{٧٧٦} المرأة محرّمٌ لها إن كان دخل بها. سواءً

كانت^{٧٧٧} من جهة الأب أو الأم. وزوج بنت المرأة محرّمٌ لها دخل بها أو لم يدخل كأصولهما.

١.٢.٢ فصل في المحرمات توقيتاً

وقال: ولا يجمع بين أختين بنكاحٍ ولا ملك^{٧٧٨} يمين. وفي بعض النسخ: "ولا ملك يمين في الوطئ".

وإنه صحيحٌ لجواز جمعهما في ملك اليمين دون الوطئ لما مر من قوله تعالى: ﴿وأن تجمَعوا بين الأختين﴾^{٧٧٩}

٧٦٦	أخرجه البيهقي (١٦٠/٧ ، رقم ١٣٦٨٨)، بلفظ "إذا نكح الرجل المرأة ثم طلقها قبل أن يدخل بها فله أن يتزوج ابنتها وليس له أن يتزوج أمها"
٧٦٧	شق : شرح الأقطع
٧٦٨	النساء ٢٣\٤
٧٦٩	احتراز عن حليلة المتبني فإنها لا تحرم على الرجل الذي تبناه ، فإن النبي صلى الله عليه وسلم تزوج امرأة زيد بن حارثة وكان تبناه صلى الله عليه وسلم لا عن حليلة ولده من الرضاع فإنها تحرم عليه ، ولا عن حلالل أبناء الولد وإن سفلوا. (المبسوط السرخسي - كتاب المحرمات)
٧٧٠	ق، م : قصة
٧٧١	زيد بن حارثة رضي الله عنه
٧٧٢	هي زينب بنت جحش رضي الله عنها. وكانت بنت عمه النبي صلى الله عليه وسلم. ﴿يأئنها الذين ءامنوا إذا نكحتم المؤمنات ثم طلقتموهن من قبل أن تمسوهن فما لكم عليهن من عدة تعتدونها فتمتعوهن وسرحوهن﴾ الاحزاب ٤٩\٣٣. لما ذكر تعالى قصة زيد وزينب وتطليقه إياها ، وكانت مدخولا بها ، واعتدت وخطبها الرسول عليه السلام ، بعد انقضاء عدتها. ومعنى نكحتم: عقدتم عليهن . وسمى العقد نكاحا لأنه سبب إليه ، كما سميت الخمر إنما لأنها سبب له. (المكتبة الشاملة)
٧٧٣	شس : شرح السرخسي
٧٧٤	جش : جمع شرف الأمة الاسفندري
٧٧٥	ط : المحيط
٧٧٦	ق : الجد
٧٧٧	ق : كان
٧٧٨	ق : بملك

وفي **الكشاف** وغيره، أي وحرّم عليكم الجمع ﴿بين الأختين إلا ما قد سلف﴾^{٧٨٠} أي ما مضى معفوّر. وفي

الكشاف التحريم في الآية تحريم النكاح. وأما الجمع بينهما في ملك اليمين. فعن^{٧٨١} **عثمان** و**علي** رضي الله

عنهما.^{٧٨٢} إِنْهُمَا^{٧٨٣} قالوا: "أحلتها آية وحرمتها آية". يعينان هذه الآية. وقوله: ﴿أَوْ مَا مَلَكَتْ

أَيْمَانِكُمْ﴾.^{٧٨٤} فرجع **علي** رضي الله عنه والتحريم و**عثمان** رضي الله عنه التحليل. قلتُ: قولهما "وحرمتها آية" دليل على أن

الآية تناولت^{٧٨٥} الملكين. **شذ**^{٧٨٦} الظاهر أنه رجع **عثمان** رضي الله عنه عن ذلك. وإن لم يرجع فالإجماع المتأخر يرفع

الخلافاً المتقدم. **ك**^{٧٨٧} فلا يصح نكاحهما معاً. ولو تعاقبا لا يصح نكاح الثانية.

ولو دخل بها وجب الاقل من مهر^{٧٨٨} المثل^{٧٨٩} ومن المسمى. و عليها العدة. ولا يقرب الأولى حتى

ينقضي عدة هذه. وفي الرّبي بها حتى تحيض حيضة. لقوله بالتحليل^{٧٩٠}: «لا يحل لرجل يؤمن بالله واليوم الآخر

النساء ٢٣\٤	٧٧٩
النساء ٢٣\٤	٧٨٠
م : من	٧٨١
م - رضي الله عنهما	٧٨٢
م - رضي الله عنهما	٧٨٣
النساء ٣\٤	٧٨٤
ق : يتناول	٧٨٥
شذ : شرح أبي ذر	٧٨٦
ك : الكفاية لليهقي اسماعيل بن الحسين	٧٨٧
ق : المهر	٧٨٨
ى : مثلها	٧٨٩
ق : صلى الله عليه وسلم	٧٩٠

أن الجمع مائة في رحم أختين^{٧٩١}. ولو اشتبهت أولاً^{٧٩٢} لهما فرق بينه وبينهما. ولهما نصف المهر. وقيل: لا

يثبت إلا وقيل: لا يثبت إلا بدعواهما^{٧٩٣} كليهما أو الاصطلاح لجهالته^{٧٩٤} بالمستحقة.^{٧٩٥}

ولو طلق المنكوحه رجعيًا أو بائنا أو ثلاثًا أو^{٧٩٦} خلعتها^{٧٩٧} لا يتزوج الثانية في عدتها لبقاء نكاحها من

وجه.

قال: ^{٧٩٨} ولا يجمع بين المرأة وبين عمته ولا خالتها ولا بنت أختها ولا بنت أخيها لحديث ابن

عباس وجابر وأبي هريرة رضي الله عنهم عن النبي صلى الله عليه وسلم^{٧٩٩}. قال: «لا ينكح المرأة على عمته ولا على خالتها

ولا على بنت أختها ولا على بنت أخيها. فإنكم إذا فعلتم ذلك قطعتم أرحامهم»^{٨٠٠}. وإنه من المشاهير

[أ/٥] تلقته الأمة بالقبول. وعن عثمان البتي^{٨٠١} جوازه لقوله تعالى: ﴿وَأحل لكم ما وراء ذلكم﴾^{٨٠٢}.

لكنه^{٨٠٣} شرط الإحصان. فقال: ﴿محصنين﴾^{٨٠٤} وإنه مجمل. يصح^{٨٠٥} بيانه بخبر الواحد. فما ظنكم بالمشاهير.

٧٩١ ذكره الزيلعي في نصب الراية ١٦٨/٣، بلفظ "من كان يؤمن بالله واليوم الآخر فلا يجمعن مائة في رحم أختين"

٧٩٢ ق : أولهما

٧٩٣ ق، م : بدعوى

٧٩٤ ى - : إنهما

٧٩٥ ق، م : المستحقة

٧٩٦ م : أو خالتها

٧٩٧ الخلع: النزح والفصل لغة وفي الشرع: عبارة عن أخذ المال بإزاء ملك النكاح بلفظ الخلع. (المبسوط السرخسي - كتاب الخلع)

٧٩٨ ى : + رحمه الله

٧٩٩ ق : صلى الله عليه وسلم

٨٠٠ ق، م : إنه

٨٠١ أخرجه أحمد ٧٧/١-٧٨،

٨٠٢ هو عثمان بن مسلم - وقيل : ابن أسلم ، وقيل : ابن سليمان - البتي ، الكوفي ثم البصري ، الفقيه ، كان قليل الحديث ، قال في التقريب :

صدوق ، عابوا عليه الإفتاء بالرأي " ، وهو من صغار التابعين ، وكانت وفاته سنة ١٤٣هـ . (الجواهر المضيفة في طبقات الخنفية ج ٢ ص ٥١٥)

٨٠٣ النساء ٢٤\٤

٨٠٤ ق، م : + تعالى

٨٠٥ النساء ٢٤\٤

قال: ^{٨٠٧} ولا يجمع بين امرأتين لو كانت كل واحدة منهما رجلا لم يجز له أن يتزوج بالأخرى كالجمع بين الأختين والجمع بين المرأة و عمته على ما مر.

قال: ^{٨٠٨} ولا بأس أن يجمع بين امرأة واثنة زوج كان لها من قبله. ^{٨٠٩} وقال **زفر**: ^{٨١٠} لا يُجوز. لأن البنت لو كان ^{٨١١} رجلا لم يجز له أن يتزوج بالأخرى. لأنها موطوءة ابنه. ^{٨١٢} ولنا أن المرأة لو كانت رجلا جاز ^{٨١٣} أن يتزوج بالأخرى. والمحرم للجمع الحرمة من كلي الجنين. قلت: وهذه ^{٨١٤} فائدة قول المصنف. ^{٨١٥} لو كانت كل واحدة منهما رجلا لم يجز أن يتزوج بالأخرى. وما وقع في بعض الشروح: ^{٨١٦} "لو كانت إحداهما رجلا" سهو وقع من الكاتب. لأنه ينتقض بهذه الصورة.

قال: ^{٨١٧} ومن زني بامرأة حرمت عليه ^{٨١٨} أمها وابنتها. فالزني يوجب حرمة المصاهرة عندنا أي حرمة أصول كل واحد من الزانين على ^{٨١٩} الآخر وفروعه. وقال **الشافعي** رحمه الله: ^{٨٢٠} لا يوجب. لأنه كبيرة. وحرمة

٨٠٦	م	: فصخ
٨٠٧	ى	: + رحمه الله
٨٠٨	ى	: + رحمه الله
٨٠٩	ق، م، ى	: بأن
٨١٠	م، ى	: من قبل
٨١١		هو الفقيه المجتهد العلامة أبو الهذيل زفر بن الهذيل العنبري، حدث عن الأعمش، وأبي حنيفة، وحجاج بن أرطاة. وحدث عنه: حسان بن ابراهيم الكرماني، وأكثم بن محمد، والحاكم بن أيوب. تفقه بأبي حنيفة، وهو أكبر تلامذته، وكان ممن جمع بين العلم، والعمل، وكان يدرى الحديث، ويتقنه. مات زفر سنة ١٥٨ هـ. (الجواهر المضيئة في طبقات الحنفية ج ١ ص ٦٢)
٨١٢	ق	: كانت
٨١٣	ى	: أبيه
٨١٤	م	: + له
٨١٥	ق	: هذا
٨١٦	ى	: + رحمه الله
٨١٧	ق، ى	: شروح
٨١٨	ى	: + رحمه الله
٨١٩	م	: عليه
٨٢٠	ق	: + أصول

المصاهرة كرامة فيتنافيان كاللواط. ولنا قوله تعالى: ﴿وَلَا تَنْكِحُوا مَا نَكَحَ آبَاؤُكُمْ مِنَ النِّسَاءِ﴾^{٨٢١}. والنكاح حقيقة في الوطئ. ولأنه وطئ في محل الحرمة^{٨٢٢}. فصار كوطئ أمة^{٨٢٣} الزوجة^{٨٢٤} أو النكاح الفاسد أو جارية ابنه قوله كبيرة. قلنا: وصف كونه زنا لم يدخل في العلة بل هذا حكم بالوطئ في محل الحرث من حيث هو وطئ لا من حيث هو زنا كالصلوة في الأرض^{٨٢٥} أو الثياب المغصوبة. لأن المجزي هو الصلوة من حيث هو صلوة لا من حيث شغل حق الغير.

ولو قبل أو مس^{٨٢٦} أو نظر إلى فرج امرأة لشهوة^{٨٢٧} بنكاح أو ملك أو فجور يثبت حرمة المصاهرة إذا كانت مشتبهة. وهي بنت تسع سنين فصاعداً. ولا يثبت في بنت الخمس. وفيما بين الخمس والتسع إذا كانت عليه اختلاف^{٨٢٨} الروايات والمشايخ. والأصح أنها لا يثبت.

وأما حد الشهوة إذا كان شاباً تقدر^{٨٢٩} على الجماع أن تنتشر^{٨٣٠} به آله. ولو كان منتشر^{٨٣١} قبله أن تزداد^{٨٣٢} قوة وانتشارا. وفي الشيخ والعين^{٨٣٣} أن يتحرك قلبه بالاشتها. ولو كان متحرراً^{٨٣٤} قبله أن تزداد^{٨٣٥}

٨٢١	ق، ى	: - رحمه الله
٨٢٢		النساء ٢٢١٤
٨٢٣	م	: الحرث
٨٢٤	م	: أمته
٨٢٥	م	: المزوجة
٨٢٦	م	: + يثبت في هذا الوطئ حرمة المصاهرة مع أنه حرام
٨٢٧	م	: + المغصوبة
٨٢٨	م	: لمس
٨٢٩	ق، ى	: بشهوة
٨٣٠	م	: اختلافات
٨٣١	ق، م	: يقدر
٨٣٢	ق، م	: ينشر
٨٣٣	م	: منتشرة
٨٣٤	م، ى	: يزداد

٨٣٥ العنين هو الذي لا يصل إلى النساء مع قيام الآلة ، فإن كان يصل إلى النيب دون الأبتكار أو إلى بعض النساء دون البعض ، وذلك لمرض به أو لضعف في خلقه أو لكبر سنه أو بسحر فهو عنين في حق من لا يصل إليها. (المبسوط السرخسي- كتاب النكاح)

بحركة. ٨٣٨ وإليه أشار في **شب** ٨٣٩ **شس** ٨٤٠. وقيل: ميلان القلب [٥/ب] انتشر أولاً. وقيل: تحريك ٨٤١ الآلة حتى لا يثبت في الشيخ والعين. والأول أصح. وعن **محمد** إذا لم ينتشر في الحال أو لم يتحرك ثم تحرك بعده لا عبرة به **جت** ٨٤٢ في بنت ثمانٍ أو تسعٍ إذا كانت ضحمة يثبت به الحرمة وإلا فيألى ثنتي عشرة سنة.

ولو قبل رابته أو ربيته أو مسها لشهوة ٨٤٣ حرمت على أبيه وابنه. ولو مسها فوق ثوبٍ فإن وجد حرارة المسوس حرمت. وإلا فلا. والنظر إلى داخل الفرج هو المحرم حتى لو نظر إليه قائمة أو قاعدة لا يحرم. عن **أبي يوسف** النظر إلى دبرها لا يوجب. وكذا الإتيان عند **محمد**. وكذا إذا نظر إلى فرجها وأمن. ولو قبلته أو مسته أو نظرت إلى ذكره لشهوة ٨٤٤ يثبت الحرمة. **جش** ٨٤٥ وفي مس شعرها لشهوة اختلافٌ وتقبل الشهادة على الاقرار بالمس والتقبيل لشهوة ٨٤٦ وفي نفس المس والتقبيل اختلافٌ.

وفي **الشامل**: ٨٤٧ ولا يحرم أصول الزوجة وفروعها على أصول الزوج وفروعه ولو قبلها أو مسها ٨٤٨ أو نظر إلى فرجها. وقال: لم يكن لشهوة ٨٤٩ **جش** ٨٥٠ لا يصدق في القبلة دونهما. وقيل: يصدق و٨٥١ فيها دون

٨٣٦	ق	: محرّكاً
٨٣٧	م	: يزداد
٨٣٨	م	: لحركة
٨٣٩	شب	: شرح بكر خواهر زاده
٨٤٠	شس	: شرح السرخسي
٨٤١	م	: تحرك
٨٤٢	جت	: جمع التفاريق للبقالي
٨٤٣	ق	: بشهوة
٨٤٤	ق	: بشهوة
٨٤٥	جش	: جمع شرف الأمة الاسفندري
٨٤٦	ق، ي	: بشهوة
٨٤٧		

الشامل في الحنفي: للإمام إسماعيل بن عبدالله البيهقي الذي اختصر المَبْشُوطَ والجامعَيْنِ والزَّياداتِ في مُجلدَةٍ واحدةٍ وشرحه بكتابٍ لقبه الشَّامل.

الشَّامل في الشافعي: لابن الصباغ. هو الإمام العلامة شيخ الشافعية أبو نصر عبد السيد بن محمد بن عبد الواحد الفقيه المعروف بابن الصباغ مصنف

المباشرة يصدق إذا قبل رأسها أو جبهتها أو خدها دون فمها. وتُقبل الشهادة على الاقرار بالتقبيل والمسّ والنظر لشهوة^{٨٥٢}. وفي الشهادة بالقبلة والمسّ والنظر لشهوة^{٨٥٣} اختلاف المشايخ. ولو مس ابنته بشهوة^{٨٥٤} ليلاً ظنها امرأته حرمت عليه.

قال^{٨٥٥}: وإذا طلق الرجل امرأته طلاقاً بائنالم يجوز أن يتزوج بأختها حتى تنقضي عدتها ولا بأربع سواها. **ط**^{٨٥٦} وكما لا يجوز أن يتزوج بأخت امرأته في عدتها لا يجوز أن يتزوج أحداً من محارمها. قلت^{٨٥٧}: معناه، لا يتزوج في عدة المطلقة بعمتها^{٨٥٨} ولا خالتها ولا بنت أخيها ولا بنت أختها^{٨٥٩}.

^{٨٦٠} وقال: **الشافعي**: يجوز في الخلع والثلاث^{٨٦١} الزوجية^{٨٦٢} لانقطاع الزوجية بالكلية. ولهذا لو وطئها مع العلم بالحرمة يُحد. ولنا النكاح باقٍ من وجه لبقاء أحكامه كالسكني والمنع والفراس. وأما الحد فلا يجب بإشارة كتاب الطلاق. ولأن جواز نكاحها يؤدي إلى جمع^{٨٦٣} مائه في رحم أختين. وإنه ممتنع لما مر من الحديث^{٨٦٤}.

كتاب الشامل وكتاب الكامل وكتاب تذكرة العالم والطريق السالم. ولد سنة أربع مئة. قال ابن خلكان: كان تقياً صالحاً وشاملاً من أصحاب كتب أصحابنا. توفي سنة سبع وسبعين وأربع مئة. (طبقات الفقهاء)

ق، م	: لمسها	٨٤٨
ق	: عن شهوة	٨٤٩
جش	: جمع شرف الأمة الاسفندري	٨٥٠
ق، م	: - و	٨٥١
ق	: بشهوة	٨٥٢
ق	: بشهوة	٨٥٣
ق	: بشهوة	٨٥٤
ى	: + رحمه الله	٨٥٥
ط	: المحيط	٨٥٦
ى	: قال رضي الله عنه	٨٥٧
م	: + ولا بنت أختها	٨٥٨
م	: - ولا بنت أختها	٨٥٩
ق	: + وكما لا يجوز أن يتزوج بأخت امرأته في عدتها لا يجوز أن يتزوج أحداً من محارمها. قلت: معناه، لا يتزوج في عدة المطلقة بعمتها ولا خالتها ولا بنت أخيها ولا بنت أختها.	٨٦٠
ق، م	: - في الخلع والثلاث	٨٦١

قال: ^{٨٦٥} ولا يُجوزُ أن يتزوج المولى أُمته ولا المرأة عبدها. لأن النكاح [٦/أ] ما شرع إلا مشمرا ثمرات

مشتركة بين الناكحين والمملوكية يُنافي ^{٨٦٦} الشركة. ^{٨٦٧}

١.٢.٣ فصل في تزويج الكتابيات والمجوسيات

قال: ^{٨٦٨} ويجوزُ تزويجُ الكتابيات لقوله تعالى: ﴿اليومُ أُحلُّ لكم الطيبات﴾ ^{٨٦٩} إلى ان قال:

﴿والمحصنات من الذين أوتوا الكتاب من قبلكم﴾ ^{٨٧٠}

قال: ^{٨٧١} ولا يجوزُ تزويجُ المجوسيات ولا الوثنيات لقوله تعالى: ﴿ولا تنكحوا المشركت حتى

يؤمن﴾ ^{٨٧٢}.

قال: ^{٨٧٣} ويجوزُ تزويجُ الصابيات إن كانوا ^{٨٧٤} يُؤمنون ^{٨٧٥} بدينٍ ^{٨٧٦} ويُقرّون ^{٨٧٧} بكتابٍ. قال ^{٨٧٨} كانوا ^{٨٧٩}

يعبدون الكواكب ولا كتاب لهم ^{٨٨٠} لم يجر منّا كحمتهم ^{٨٨١} لأنها ^{٨٨٢} مشركت. والأولى كتابيات. قلت: ^{٨٨٣} وفي

٨٦٢	ى	- في الخلع والثلاث الزوجية
٨٦٣	ق، ى	جميع
٨٦٤	ى	- وقال: الشافعي: يجوزُ في الخلع والثلاث الزوجية لانقطاع الزوجية بالكلية. ولهذا لو وطئها مع العلم بالحرمة يُحد. ولنا النكاح باي من وجهٍ لبقاء أحكامه كالسكني والمنع والفراش. وأما الحدُّ فلا يجب بإشارة كتاب الطلاق. ولأن جواز نكاحها يُؤدي إلى جمع مائه في رحم أُختين. وإنه ممتنع لما مر من الحديث.
٨٦٥	ى	+ رحمه الله
٨٦٦	م، ى	تنافي
٨٦٧	ق	ذلك
٨٦٨	ى	+ رحمه الله
٨٦٩		المائدة ٥١٥
٨٧٠		المائدة ٥١٥
٨٧١	ى	+ رحمه الله
٨٧٢		البقرة ٢٢١١٢
٨٧٣	ى	+ رحمه الله
٨٧٤	ق	كن

بعض النسخ: "إن كن يؤمن بدينٍ ويُقرن بكتابٍ. وإن كن يعبدن الكواكب فإن كانوا^{٨٨٤} لا كتاب لهم لم يجز

مناكحتهم^{٨٨٥}"

والفرق بين الوضعين، أن في الوضع الأول عبادة الكواكب يمنع المناكحة وإن كانت كتابية. وفي الوضع الثاني لا يمنع إلا إذا لم يكن هن كتابٌ. ولكل واحدٍ منهما وجه صحة. لكن الوضع الأول مذهبهما. والثاني مذهب **أبي حنيفة** عند بعض المشايخ. لأنهم زعموا أنه يجوز مناكحة الكتابيات. وإن كن يعبدن الكواكب عند **أبي حنيفة** رحمه الله^{٨٨٦} وعندهما لا يجوزُ.

والصحيح: أن التفاوت في الوضع لتفاوت المراد في عبادة الكواكب. فالأول محمولٌ على حقيقة عبادة الكواكب. والثاني على تعظيمها تعظيم المسلمين للقبلة. وإليه أشار في **شق**^{٨٨٧} **ك**^{٨٨٨} **تح**^{٨٨٩} **هـ**^{٨٩٠} أن ما روي أنه يجوزُ تزويج الصايبات عند **أبي حنيفة** رحمه الله^{٨٩١} بخلافهما^{٨٩٢} فليس بخلاف في الحقيقة. فإن **أبا**

٨٧٥	ق	: يؤمن
٨٧٦	ق	: بني
٨٧٧	ق	: يقرن
٨٧٨	ى	: وإن
٨٧٩	ق	: وإن كن
٨٨٠	ق	: هن
٨٨١	ق	: مُناكحتهن
٨٨٢	ق	: لأنهن
٨٨٣	ق، ى	: قال رضي الله عنه
٨٨٤	ق	: كن
٨٨٥	ق	: مُناكحتهن
٨٨٦	ق، م، ى	: - رحمه الله
٨٨٧	شق	: شرح الأقطع
٨٨٨	ك	: الكفاية لليهقي اسماعيل بن الحسين
٨٨٩	تح	: تحفة الفقهاء للسمرقندي
٨٩٠	هـ	: هداية
٨٩١	ق، م، ى	: - رحمه الله

حنيفة رحمه الله^{٨٩٣} زعم أنهم يقرون **الزبور**. ويُعظّمون الكواكب كتعظيم المسلمين القبلة في الاستقبال إليها، فيجوز^{٨٩٤} مناكتهم. وهما زعما أنهم يعبدون^{٨٩٥} الكواكب لعبادة^{٨٩٦} الأوثان فحرما مناكتهم. وكل لا يخالف صاحبه فيما أجاب.

قال: ^{٨٩٧} ويجوز للمحرم والمحرمة أن يتزوجا في حال الإحرام. وقال **الشافعي** رحمه الله: ^{٨٩٨} لا يجوز. ولا يكون وليا لقوله ﷺ: **«لا ينكح المحرم ولا ينكح ولا يخطب»**^{٨٩٩} ولنا ما روى **أبو هريرة** و**عائشة** رضي الله عنهما^{٩٠٠}: **«إنه صلى الله عليه وسلم تزوج^{٩٠١} وهو محرم^{٩٠٢}»**. ولأن حرمة على شرف الزوال كالحيض. وما رواه محمود على الوطي وابتغاء الوطي.

٨٩٢ م، ي : خالفتها

٨٩٣ ق، م، ي : - رحمه الله

٨٩٤ ق : يجوز

٨٩٥ ق : تعبدون

٨٩٦ ق، م : كعبادة

٨٩٧ ي : + رحمه الله

٨٩٨ ق، ي : - رحمه الله

٨٩٩ مسلم (١٠٣٠/٢ ، رقم ١٤٠٩).

٩٠٠ ق : - رضي الله عنهما

٩٠١ م : + ميمونة

٩٠٢ البخاري (١٨٣٧).

١.٣ باب في الولاية

١.٣.١ فصل في نكاح الحرة

قال: ^{٩٠٣} وينعقد نكاح الحرة البالغة العاقلة برضاها. وإن لم يعقد عليها وليٌّ عند **أبي حنيفة** رحمه الله ^{٩٠٤} بكرا كانت أو ثيباً. وقال ^{٩٠٥} **أبو يوسف** و**محمد** ^{٩٠٦}: لا ينعقد إلا بولي. **ك** ^{٩٠٧} صح عند **أبي حنيفة** رحمه الله ^{٩٠٨} و**زفر** وهو ^{٩٠٩} قول **أبي يوسف** أولاً. ثم رجع. وقال: لا يجوز إلا بوليٍّ أو حاكم أو برضاها أو بأجازتهما. وهو قول **محمد** في الأصول. وعن **أبي يوسف** يجوز [٦/ب] إذا زوجت من كفؤٍ لا غير. وعن **محمد** إن لم يكن لها وليٌّ جاز. **هـ** ^{٩١٠}

وقال **مالك** و**الشافعي** رحمهما ^{٩١١}: لا ينعقد النكاح بعبارة النساء أصلاً لقوله ﷺ: «**أئمة امرأة نكحت نفسها بغير إذن وليها فنكاحها باطل باطل**» ^{٩١٢}. ولأن النكاح يراد لمقاصدها. ^{٩١٣} والتوفيق إليهن

٩٠٣	ى	: + رحمه الله
٩٠٤	ى	: - رحمه الله
٩٠٥	ق، ى	: قالوا
٩٠٦	ق، ى	: - أبو يوسف و محمد
٩٠٧	ك	: الكفاية للبيهقي اسماعيل بن الحسين
٩٠٨	ق، مأ ى	: - رحمه الله
٩٠٩	ى	: - هو
٩١٠	هـ	: هداية
٩١١	ق، م، ى	: - رحمهما
٩١٢	ق	: صلى الله عليه وسلم
٩١٣		المستدرک على الصحيحين: ٢ / ١٨٢ من حديث عائشة. رضي الله عنها. قال الحاكم: هذا حديث صحيح على شرط الشيخين ولم يخرجاه.
٩١٤	ق	: بالمقاصد
٩١٥	ق	: + قوله تعالى

محل بها. لكن **محمدًا**^{٩١٦} يقول: يرتفع^{٩١٧} الخلل بأجازة الوليِّ. ولأبي حنيفة رحمه الله^{٩١٨} قوله تعالى: ﴿فلا

تعزلوهن أن ينكحن أزواجهن فلا جناح عليكم فيما فعلن في أنفسهن﴾^{٩١٩}. وقوله: ﴿حتى تنكح زوجًا

غيره﴾^{٩٢٠}. أضاف حقيقة النكاح إليهن. ولأنها أهل التصرف و^{٩٢١}بدليل صحة تصرفها في المال والاقرار

بالنكاح. والنكاح حقها فيجوز.

قال: ^{٩٢٢}ولا يجوز للوليِّ إجبار البكر البالغة على النكاح بخلاف **للشافعي** رحمه الله^{٩٢٣} بناءً على أن علة

ولاية الإجماع عنده بالبركة^{٩٢٤}. فلا ينكح البنت الصغيرة. ويجبر البكر البالغة. لأن البكر غير عالمة بأمر

النكاح لعدم التجربة. ولهذا يقبض الأب صداقها^{٩٢٥} بغير أمرها. وعلة الإجماع عندنا الصغر. لأنه مظنة الجهل

ونقصان العقل.^{٩٢٦} وقد كمل عقلها بالبلوغ بدليل توجه الخطاب فصار كالغلام. والتصرف في المال دل عليه

قوله **بالتصريح**^{٩٢٧}: «البكر تستأمر في نفسها وإذنها صماتها وإنما يملك الأب قبض صداقها»^{٩٢٨} برضاها

دلالة حتى لو نَهَتْهُ لا يملكُ.

٩١٦ ق : مُحَمَّدٌ : ي : + رحمه الله

٩١٧ ق : ترتفع

٩١٨ م ، ي : - رحمه الله

٩١٩ البقرة ٢٣٤١٢

٩٢٠ البقرة ٢٣٠١٢

٩٢١ ق ، م ، ي : - و

٩٢٢ ي : + رحمه الله

٩٢٣ ق ، م ، ي : - رحمه الله

٩٢٤ ق ، م : البكارة

٩٢٥ اعلم أن للمهر تسعة أسماء: الصداق، الصدقة، المهر، النحلة، الفريضة، الأجر، العلائق، العقر، الحياء (الباب)

٩٢٦ ق : العقد

٩٢٧ ق : صلى الله عليه وسلم

٩٢٨ مسلم (١٠٣٧/٢ ، رقم ١٤٢١).

١.٣.٢ فصل في الاستأذان

قال: ٩٢٩ وإذا استأذنها فسكتت أو ضحكت فذلك إذن ٩٣٠ لقوله ﷺ: «البكر تُستأمر في نفسها وإن سكتت فقد رضيت» ٩٣١ ولأن جانب الرضاء في السكوت راجح على الرد. لأنها تستحيي على إظهار الرغبة إلى الرجال دون الرد. والضحك أدل على الرضاء من السكوت. **شط** ٩٣٢ الضحك رضي إلا ٩٣٣ استهزاء. وذلك معلوم عند الناس.

وبكاؤها ردٌّ عن **أبي يوسف** وعنه رضي ٩٣٤ وقيل: إن كان عن صوتٍ فردُّ. وإلا فلا ٩٣٥. وقيل: "إن كان دمعها باردًا فرضي. وإن كان حارًا فردُّ". ٩٣٦ إن كان عذبا فرضي. وإن كان مالحًا فلا. ٩٣٧ الاستيمار والإخبار بالنكاح فيها سواء. وإنما يكون سكوها رضي عند الاستيمار بشرطين.

أحدُهما أن يستأمرها الوليُّ أو رسوله خلافاً ٩٣٨ **للكرخي**. ٩٣٩

٩٢٩	ى	: + رحمه الله
٩٣٠	ق، م، ى	: + وإن أتت لم يتزوجها
٩٣١	البخاري ١٧/٧، الحديث ٥١٣٦.	بلفظ "لا تُنكح الأُمُّ حتى تُستأمر، ولا تُنكح البكر حتى تُستأذن"
٩٣٢	شط	: شرح الطحاوي
٩٣٣	ق	: لا
٩٣٤	ى	: + الله عنه
٩٣٥	م	: لا رضي
٩٣٦	ق، م، ى	: + وقيل
٩٣٧	م	: + و
٩٣٨	م	: خلافاً
٩٣٩	هو الإمام الكبير المجتهد أبو الحسن عبيد الله بن حسين بن دلال الكرخي. انتهت إليه رئاسة الحنفية بعد أبي حازم القاضي. أخذ الفقه عن أبي سعيد البردعي عن إسماعيل بن حماد بن أبي حنيفة عن أبيه عن أبي حنيفة. وكان له طبقة عالية عدوه من المجتهدين في المسائل القادرين على استنباط الأحكام التي لا رواية فيها عن صاحب المذهب حسب أصولهم وله المختصر و الجامع الكبير و الصغير مات سنة أربعين وثلاث مائة. (الجواهر المضيئة في طبقات الحنفية ج ١ ص ٣٣٧)	

والثاني أن يسمى لها الزوج تسمية يقع لها^{٩٤٠} المعرفة والزوج كقهر والمهر وافر. حتى لو قال: "أزوجهك بعض جيرانني" أو "بني عمي" لم يكن سكوئها رضي. لأن الرضاء بالمجهول لا يتصور. وقيل: لو عد عليها جماعة فسكنت زوجها^{٩٤١} من أحدهم. وكذا لو ذكر بني فلان وهم يخصون. **م**^{٩٤٢}

ولو استأمر وليها مطلقاً فله أن يزوجها من نفسه. و^{٩٤٣} قيل: لا بد من تسمية المهر. والأصح خلافه.

ولو لم يكن الزوج كقهرًا أو المهر وافر^{٩٤٤} لم يكن سكوئها رضي إلا في حق الأب والجد عند **أبي حنيفة**. وعندهما مطلقاً. [٧/أ] لأنهما وليان فيه عنده أجنبيان عندهما. فإن بلغها خبر النكاح فسكنت فهو رضي^{٩٤٥} خلافًا **لابن مقاتل**^{٩٤٦}. وبلوغ الخبر بأن يبعث ولياً إليها رسولا. و^{٩٤٧} إن أخبر^{٩٤٨} فضوليُّ فلا بد من العدد أو العدالة عنده. وقالوا: لا يُشترط ذلك كالرسول. **ط**^{٩٤٩} **شت**^{٩٥٠}

١.٣.٣ فصل مسائل فيها رضاً

جعل أصحابنا السكوت رضي في عدة مسائل.

إحديها : البكر إذا استأمرها الوليُّ في التزويج فسكنت.

ق، م، ي	: بما	٩٤٠
ق، م	: فزوجها	٩٤١
م	: المنتقى للحاكم الشهيد	٩٤٢
م	: - و	٩٤٣
م	: وافيا ي: وافرأ	٩٤٤
ق	: إذن	٩٤٥
محمد بن مقاتل الرازي الحنفي من أصحاب محمد بن الحسين الشيباني توفي سنة ٢٤٢ اثنتين وأربعين ومائتين صنف كتاب المدعي والمدعى عليه.		٩٤٦
(الجواهر المضيفة في طبقات الحنفية ج ١ ص ١٢١)		
ق	: - و	٩٤٧
ي	: أخبرها	٩٤٨
ط	: المحيط	٩٤٩
شت	: شرح الزيادات	٩٥٠

وثانيها : بلغها الخبر فسكت.

وثالثها : قبض الأب أو^{٩٥١} الجدّ مهر البكر البالغة فسكتت كان رضي. وفي سائر الديون غير

الأب^{٩٥٢} و^{٩٥٣}الجد لا.

ورابعها : سكت الشفيع بعد ما علم بالبيع فهو تسليم.

وخامسها: تواضعا في السر^{٩٥٤} أن يظهر البيع تلجبه. ثم قال: أحدهما بدا لي أن أجعله يباع نافذًا

فسكت صاحبه نفذ.

وسادسها: عبد أسره المشركون فوقع في نصيب بعض المسلمين الغانمين فباعه ومولاه الأول حاضرًا

فسكت سقط حقه.

وسابعها : المشتري قبض المبيع والبايع يراه فسكت سقط حق الحبس.

وثامنها : بيع بمحول النسب وهو ساكتٌ كان إقرارا بالرق. زاد **الطحاوي**^{٩٥٥} وقيل له: "قم مع

مولاك" فقام.

وتاسعها : رأى عبده يبيع^{٩٥٦} ويشترى فسكت كان إذنا له.^{٩٥٧}

وعاشرها : **شع**^{٩٥٨} الولي رأى الصبي المحجور يتبايع^{٩٥٩} فسكت كان إذنا.

٩٥١	ى	: و
٩٥٢	ق	: - الأب
٩٥٣	ق، م	: + غير
٩٥٤	ق	: الشراء
٩٥٥	الإمام أبو جعفر أحمد بن محمد بن سلامة الطحاوي. ولد سنة تسع وعشرين ومات سنة إحدى وعشرين وثلاث مائة. أخذ الفقه عن أبي جعفر أحمد بن عمران عن محمد سماعة عن أبي يوسف عن أبي حنيفة ثم خرج إلى الشام فلقى عبد الحميد قاضي القضاة. وله تصانيف جلييلة معتبرة. منها أحكام القرآن وكتاب معاني الآثار ومشكل الآثار وشرح الجامع الكبير وشرح الجامع الصغير وكتاب الشروط الكبير وكتاب الشروط الصغير والأوسط وكتاب المحاضر والسجلات والوصايا والفرائض وكتاب مناقب أبي حنيفة والنبودر الفقهية واختلاف الروايات على مذهب الكوفيين وكتاب حكم أراضي مكة وقسم الغنائم والرد على عيسى بن أبي أبان و الرد على أبي عبيد في ما أخطاه من النسب. (الجواهر المضيئة في طبقات الحنفية ج ١ ص ١٠٢)	
٩٥٦	ق	: بيع
٩٥٧	م	: - له

- وحادي عشرها : الموهوب له قبض الهبة في المجلس ويراه الواهب فسكت فهو إذن^{٩٦٠} في القبض^{٩٦١} استحسانا.
- وثاني عشرها : سكوٲ البايع عند قبض المشتري شراءً فاسداً إذنً فيملكه^{٩٦٢} بالقبض.
- وثالث عشرها : سكوٲ الخالف لا أسكن فلانا داري أو لا أتركه في داري^{٩٦٣} فيسكنه وهو يراه فهو ترك وإسكان.
- ورابع عشرها : سكوٲ المشتري بالخيار أو رأى عبده يتبايع^{٩٦٤} فهو اختيار^{٩٦٥} وإبطال لخياره.
- وخامس عشرها : سكت^{٩٦٦} عن نفي الولد زيادة على يومين لزمه عند أبي حنيفة رحمه الله^{٩٦٧} وعنه أو^{٩٦٨} هٲي بالولد فسكت.
- وسادس عشرها : شح^{٩٦٩} قال لغيره: "بع عبدي" فسكت. ثم قام وباع كان قبولاً للتوكيل^{٩٧٠}.
- وسابع عشرها : غيره وهو^{٩٧١} حاضر فسكت حتى سأل ما فيه لم يضمن.
- وثامن عشرها : زوج الصغيرة غير الأب والجد فبلغت بكرا فسكتت ساعة بطل خيارها.

شمس الأئمة الحلواني	شح	٩٥٨
	ق	٩٥٩
	ق	٩٦٠
	ق	٩٦١
	ق	٩٦٢
	م	٩٦٣
	ق	٩٦٤
	ق	٩٦٥
	ق	٩٦٦
	ق، م، ى	٩٦٧
	ى	٩٦٨
	شح	٩٦٩
	ق	٩٧٠
	ق	٩٧١

وتاسع عشرها : ما ذُكِرَ في **منية الفقهاء**. رأى غيره^{٩٧٢} يبيع عرضاً أو داراً فقبضها المشتري وتصرف^{٩٧٣} فيها^{٩٧٤} زماناً وهو ساكتٌ سقط دعواه.

قال: ^{٩٧٥} وإذا استأذن الثيب فلا بد من رضاها بالقول لقوله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: ^{٩٧٦} [٧/ب] «الثيب يُعرب عنها

لسانها»^{٩٧٧}.

١.٣.٤ فصل في البكر

قال: ^{٩٧٨} وإذا زالت بكارُها بوثة أو حيضة أو جراحة فهي في حكم الأُبكار. وكذا بتعئيس. لأنها بكرٌ. لأن البكر من يبتكرها الرجال مأخوذة من الباكورة والبكرة ولبقاء المطلقة أيضاً وهو الحياة.

قال: ^{٩٧٩} وإن زالت بزناً فهي^{٩٨٠} كذلك عند **أبي حنيفة** رحمه الله^{٩٨١} وقال **أبو يوسف** و**محمد**

و**الشافعي** رحمه الله^{٩٨٢} لا يكتفي بسكوتهما. لأنها ثيبٌ حقيقة. لأن مصيبتها^{٩٨٣} ثابت إليها أي^{٩٨٤} عاد. وله

٩٧٢	ق، ي	: غيرها
٩٧٣	ق، م	: تصرفها
٩٧٤	م	: - فيها
٩٧٥	م	: - قال
٩٧٦	ق، م	: عليه السلام
٩٧٧		الطبراني ١٣٨/١٧
٩٧٨	م	: - قال
٩٧٩	ي	: + رحمه الله
٩٨٠	ق	: - هي
٩٨١	ق، م، ي	: - رحمه الله
٩٨٢	ق، م، ي	: - رحمهم الله
٩٨٣	ق	: مصها
٩٨٤	ي	: - أي

٩٨٥ توقيف نكاحها على النطق يعتبر^{٩٨٦} لها وإشاعة لفاحشتها. وقد أمرنا^{٩٨٧} بالستر حتى لو اشتهر حالها لا يكتفي بسكوتهما.

هز ١٣٣ فصل في الاستخلاف

قال: ٩٨٨ وإذا قال الزوج: "بَلَعَكَ النكاح فسكت: فقالت: "رددتُ" فالقول قولها ولا يمين عليها. وقال **زُفَر**: القول له. ٩٨٩ لأن السكوت أصل. وقد تمسك به فصار كالمتبايعين بشرط الخيار. اختلفا في الرد و"السكوت. فالقول لمن يدعي السكوت. ولنا أنه يدعي تملك^{٩٩٠} البضع وهي تنكر وكان^{٩٩١} القول لها^{٩٩٢} كالمودع إذا ادعى رد الوديعة. ولو أقام الزوج بينة على سكوتهما قبلت. وإن لم تقم^{٩٩٣} له بينة فلا يمين عليها عند **أبي حنيفة** رحمه الله. ٩٩٤ لأن الاستخلاف لا يجري في الأشياء الستة عنده خلافاً على ما يأتي^{٩٩٥} عليك في الدعوى^{٩٩٦} إن شاء الله تعالى. ٩٩٧

٩٨٥	م	: + أن
٩٨٦	ق، م	: تعبير
٩٨٧	ق، ي	: أمر
٩٨٨	ي	: + رحمه الله
٩٨٩	ق	: + بل
٩٩٠	ق	: قوله
٩٩١	ق	: + له
٩٩٢	ق	: تملك
٩٩٣	ق، ي	: فكان
٩٩٤	ق، م، ي	: قولها
٩٩٥	م	: يقيم
٩٩٦	ق، م، ي	: - رحمه الله
٩٩٧	م	: سيأتي
٩٩٨	اي في كتاب الدعوى. ذكره هنا: "وإن كانت الدعوى نكاحاً لم يستحلف المنكر عند أبي حنيفة ولا يستحلف في النكاح والرجعة والفيء في الإيلاء والرق والاستيلاء والنسب والولاء والحدود وقال أبو يوسف ومحمد: يستحلف في ذلك كله إلا في الحدود والقصاص" (مختصر القادوري)	
٩٩٩	ي	: - تعالى

١.٣.٦ فصل في الألفاظ التي ينعقد بها النكاح

قال: ^{١٠٠٠} "وينعقد النكاح بلفظ النكاح والتزويج والتملك والهبة والصدقة. وكل لفظ يملك به الرقبة نحو البيع والشراء والإعطاء على الأصح. وقال **الشافعي** رحمه الله: ^{١٠٠١} لا ينعقد ^{١٠٠٢} إلا بلفظ "النكاح" و"التزويج". لأن التملك ليس حقيقة للنكاح ولا مجازا عنه. لأن التزويج للتفريق والنكاح للضم. ولا ^{١٠٠٣} ازدواج ^{١٠٠٤} بين المالك والمملوك. ولنا أن نكاح النبي ﷺ ^{١٠٠٥} انعقد بلفظ الهبة ^{١٠٠٦} لقوله تعالى: ﴿**وامرأة مؤمنة إن وهبت نفسها للنبي**﴾ ^{١٠٠٧}. وكذا ^{١٠٠٨} نكاح ^{١٠٠٩} أمته. ولأن التملك سبب لملك ^{١٠١٠} المتعة في محلها كالنكاح. فيصلح ^{١٠١١} مجازا عنه. و^{١٠١٢} لأن السببية من طرق المجاز كالتحريم يعبر به عن الطلاق.

قال: ^{١٠١٣} ولا ينعقد بلفظ "الإجارة" و"الإباحة". أما الإجارة فقال **الكرخي**: ينعقد. ^{١٠١٤} وقال **أبو بكر الرازي**: ^{١٠١٥} لا ينعقد. وهو الأصح. لأنها ليست بسبب تملك ^{١٠١٦} المتعة. وكذا لفظ "الإباحة" و"الإحلال"

١٠٠٠	ى	: - قال
١٠٠١	م، ى	: - رحمه الله
١٠٠٢	ق	: + النكاح
١٠٠٣	م	: - لا
١٠٠٤	م	: الازدواج
١٠٠٥	ق	: صلى الله عليه وسلم
١٠٠٦		واختلفوا في إنعقاده بغير هذين اللفظين ، كلفظ الهبة ، أو البيع أو التملك ، أو الصدقة ، فأحازه الأحناف ، والثوري ، وأبو ثور ، وأبو عبيد ، وأبو داود ، لأنه عقد يُعتَبَر فيه النية. لأن النبي صلى الله عليه وسلم زوّج رجلا امرأة فقال : " قد مَلَكْتَهَا لك بما مَعَكَ من القرآن " رواه البخاري.
١٠٠٧		الاحزاب ٥٠١٣٣
١٠٠٨	ق، م، ى	: فكذا
١٠٠٩	ق، م، ى	: نكاح
١٠١٠	ق	: سبب ملك
١٠١١	م	: صلح
١٠١٢	ق، م، ى	: - و
١٠١٣	ى	: + رحمه الله

و"الإعارة". قال **الكرخي** ^{١١٧} وكذا "الوصية". لأنها إنما تُوجب الملك بعد الموت. **ط** ^{١١٨} وفي لفظ "القرض" و"الرهن" و"الإعارة" و"الصُّلح" و"العطية" اختلاف المشايخ. ولا ينعقد "بالاقالة" و"الخُلع" دون الرد.

ز ١.٣ فصل في نكاح الصغير والصغيرة

قال: ^{١١٩} ويجوزُ نكاح الصغير والصغيرة [أ/٨] إذا زوجها الوليُّ بكرة كانت الصغيرة أو ثيبًا بخلافه **لابن الشُّبرمة** ^{١٢٠} لغنيتها. ولنا قوله تعالى: ﴿وَأَنْكِحُوا الْأَيَامَى مِنْكُمْ﴾. ^{١٢١} والأيمُّ ^{١٢٢} التي لا زوج لها. لأنه **صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ** ^{١٢٣} تزوج **بعائشة** **رَضِيَ اللهُ عَنْهَا** وهي بنتُ ست سنين.

قال: ^{١٢٤} والوليُّ هو العصبية. ^{١٢٥} كالأبَاء والإخوة والأعمام وأبناءهم. ^{١٢٦} وقال **مالك**: لا يلي نكاح الصغائر سوى الأب. وقال **الشَّافِعِيُّ** رحمه الله: ^{١٢٧} سوى الأب والجد لقصور شفقة غيرهما و غنيتها عنه. ولنا

١٠١٤	م	: + بما
١٠١٥	الخصاص	
١٠١٦	ق، م	: للملك
١٠١٧	ى	: + بيان
١٠١٨	ط	: المحيط
١٠١٩	ى	: + رحمه الله
١٠٢٠	هو الإمام عبد الله بن شبرمة بن طفيل بن حسان الضبي الكوفي، ولد سنة اثنتين وسبعين، كان عفيفا، حازما، عاقلا، فقيها، ورعا، يشبه النساك، ثقة في الحديث، شاعرا حسن الخلق، جوادا، روى عن أنس، وأبي الطفيل، والنخعي، والشعبي وغيرهم. قال حماد بن زيد: ما رأيت كوفيا أفقه من ابن شبرمة. توفي رحمه الله سنة أربع وأربعين ومائة. (طبقات الفقهاء)	
١٠٢١	النور	٣٢١٢٤
١٠٢٢	ق، م	: + هي
١٠٢٣	م	: عليه السلام
١٠٢٤	ى	: + رحمه الله
١٠٢٥	وهم الذكور الذين لا ينتسبون لقريتهم بواسطة الأنتى وحدها. كما روي عن علي رضي الله عنه، وذلك على الترتيب الآتي: البتوة، ثم الأبوة، ثم الأخوة، ثم العمومة، ثم المعتق، ثم الإمام والحاكم. (المبسوط السرخسي - كتاب الفرائض)	
١٠٢٦	م	: إبنائهم
١٠٢٧	ق، ى	: - رحمه الله

قوله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «النكاح إلى العصابات»^{١٢٨} وله **العبدلة**^{١٢٩} و**عمر** و**عائشة** و**أم سلمة** رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا.^{١٣١} ولأن مصالح النكاح لا تتوفر^{١٣٢} إلا بين المتكافئين^{١٣٣} عادة. ولا يتفق الكفؤ في كل زمان. فأثبت الشارع الولاية للأولياء إحرزا لمصالح الكفؤ.

١.٣.٨ فصل في خيار البلوغ

قال:^{١٣٤} فإن زوجهما الأب و الجدُّ فلا خيار لهما بعد بلوغهما لتكامل^{١٣٥} رأيهما وفور شفقتهما. قال:^{١٣٦} فإن^{١٣٧} زوجهما غير الأب والجد فلكل واحدٍ منهما الخيار إذا بلغ. إن شاء أقام على النكاح. وإن شاء فسخ. وقال **أبو يوسف**: لا خيار لهما كالأب والجد. ولهما أن ما وراء قرابة الولاد قرابة ناقصة. ونقصانها يشعر بقصور^{١٣٨} شفقتها. فيختل^{١٣٩} مقاصدها عسى فيتدارك بخيار^{١٤٠} البلوغ. وإطلاق الجواب في غير الأب والجد يتناول الأم والقاضي. وهو الصحيح من الرواية لقصور الرأي في الأم والشفقة في القاضي.^{١٤١}

١٠٢٨	ى	: عليه السلام
١٠٢٩	لم أحده.	
١٠٣٠	العبدلة: وهم عبد الله بن مسعود وعبد الله بن عمر وعبد الله بن عباس وأما في عوف المحذيين فالعبدلة: عبد الله بن عباس، وعبد الله بن عمر، وعبد الله بن عمرو، وعبد الله بن الزبير. (طلبة الطلبة)	
١٠٣١	ق	: - رضي الله عنهم.
١٠٣٢	ق، ى	: لا يتوفر
١٠٣٣	ق	: المتكافئين
١٠٣٤	ى	: + رحمه الله
١٠٣٥	ق	: الكامل
١٠٣٦	ى	: + رحمه الله
١٠٣٧	م	: وإن
١٠٣٨	ق	: لقصور
١٠٣٩	ق، ى	: تختل
١٠٤٠	ق، م	: لخيار
١٠٤١	ى	: - وهو الصحيح من الرواية لقصور الرأي في الأم والشفقة في القاضي.

ويُشترطُ فيه القضاء. لأنه لدفع ضررٍ خفيٍّ. فجعل إلزاما في حق الآخر بخلاف خيار العتق. لأنه لدفع ضررٍ جليٍّ. وهو زيادة الملك عليها. **شط**^{١٠٤٢} فإن بلغت بكرا وعلمت بالنكاح فسكتت لزمها وإن لم تعلم^{١٠٤٣} بالخيار. لأن جهلها ليس بعذر. لأنها يتفرع للتعلم. وإن لم تعلم بالنكاح فلها الخيار حتى تعلم. لأن الجهل بالنكاح عذر. ولا يبطل خيار الثيب^{١٠٤٤} والغلام بالسكوت ولا بالقيام من المجلس ما لم يوجد دليل الرضا. وخيار العتق لا يبطل بجهلها. لأنها لا يتفرع للتعلم. ويبطل بقيامها كالمخيرة دون سكوتها. وإن كانت بكرا ثم الفرقة التي تختصُّ بالقضاء فرقة الحب والعنة واللعان^{١٠٤٥} وآباء الزوج الإسلام. وهي طلاق وبخيار^{١٠٤٦} البلوغ وعدم الكفاءة ونقصان المهر فسخ.

قال: ^{١٠٤٧} ولا ولاية لعبدٍ ولا صغيرٍ ولا مجنونٍ ولا لكافرٍ على مسلمة. لأنه لا ولاية لهم على أنفسهم فعلى غيرهم أولى. وأما الكافر فلقوله تعالى: **﴿ولن يجعل الله للكافرين على المؤمنين سبيلا﴾**^{١٠٤٨}. أي ولاية. وله ولاية على ولده الكافر كقوله^{١٠٤٩} تعالى: **﴿والذين كفروا بعضهم أولياء بعضهم﴾**^{١٠٥٠} وبديل قبول شهادته عليه [٨/ب] وجرى التوارث بينهما.

١٠٤٢	شط	: شرح الطحاوي
١٠٤٣	ق	: لم يعلم
١٠٤٤	ق	: البنت
١٠٤٥	اللعان	: أن يخلف الزوج أربع شهادات بالله على صدقه في اتهام زوجته بالزنا والخامسة أن لعنة الله عليه إن كان من الكاذبين وأن تخلف الزوجة أربع شهادات بالله أنه كاذب في اتهامها لها والخامسة أن لعنة الله عليها إن كان من الصادقين (المبسوط السرخسي - كتاب اللعان)
١٠٤٦	ق	: - و
١٠٤٧	ق، م	: لخيار
١٠٤٨	ى	: + رحمه الله
١٠٤٩	النساء ١٤١١٤	: ق + الآية
١٠٥٠	ق، م	: لقوله
١٠٥١	الانفال ٢٣٦٨	
١٠٥٢	م	: - و

قال: ١٥٣ وقال **أبو حنيفة** رحمه الله: ١٥٤ **يُجُوزُ** لغير العصابات من الاقارب التزويج. يعني عند عدم العصابات. وهو استحسان. و القياس أن لا يُجوز. وبه **محمد**. وقول **أبي يوسف** مضطرب. ه ١٥٥ والأشهر أنه مع **محمد**. ط ١٥٦ والأصح أنه مع **أبي حنيفة** رحمه الله ١٥٧ **لمحمد**. قوله **بالتبني**: ١٥٨ «**النكاح إلى العصابات**». ولهما أنه ولاية نظرية. والنظر يحصل بالتفويض إلى القرابة الباعثة إليه. ط ١٥٩ ذكر **شيخ الإسلام** ١٦٠ الأخت لأبٍ وأم أو لأبٍ أولى من الأم. ١٦١ لأن النساء اللواتي من قبل الأب لهن ولاية التزويج عند عدم العصابات بإجماع بين أصحابنا. الأخت والعمة وبنات الأخت والعم. ثم قال وما ذكره مستقيم في الأخت لا في العمة وبنات الأخت وبنات العم. لأنهن من جملة ذوي الأرحام. وولايتهن مختلف فيهما.

قال: ١٦٢ ومن لا ولي لها إذا زوجها مولاها الذي أعتقها جاز. لأنه آخر العصابات ط ١٦٣ ثم عصابة مولى العتاقة ثم الأم ثم ذوي الأرحام الاقرب فالاقرب ثم مولى المولاة ثم السلطان ١٦٤ ثم القاضي ونوابه إذا شرط في عهده تزويج الصغار والصغائر. وإلا فلا. وإذا زال الصغر والجنون يزول الولاية عندنا.

١٥٣	م	- قال
١٥٤	ق، م	- رحمه الله
١٥٥	هـ	هداية
١٥٦	ط	المحيط
١٥٧	ق، م، ي	- رحمه الله
١٥٨	ق	صلى الله عليه وسلم
١٥٩	ط	المحيط
١٦٠		عطاء بن حمزة السُّعْدِي: من أئمة الحنفية في زمانه، كان علما بالفروع والأصول، أخذ عنه جماعة منهم: "نجم الدين عمر النسفي" سئل عن شيخ الإسلام عطاء بن حمزة. عن شافعي صار حنفيا ثم أراد العود إلى مذهب الأول فقال الثبات على مذهب الإمام الأعظم خير وأولى. (الجواهر المضيئة في طبقات الحنفية ج ٢ ص ٤٧٧)
١٦١		هذه المسئلة في مجموع النوازل: سئل شيخ الإسلام عن رجل غاب غيبة منقطعة وله بنت صغيرة فزوجتها أختها لأب أو لأم حاضرة، قال: إن لم يكن لها عصابة أولى من الأخت جاز النكاح، قيل: لا تكون الأم أولى من الأخت قال: لا لأن الأخت؟ لأب وأم أو لأب من قوم الأب، والنساء اللواتي من قوم الأب لهن ولاية التزويج عند عدم العصابات بإجماع بين أصحابنا رحمهم الله وهي الأخت والعم وبنات الأخ وبنات العم، فأما الأم والنساء اللواتي من قبل الأم فلهن ولاية عند أبي حنيفة رحمه الله، وعند محمد رحمه الله لا ولاية لهن. (المحيط البرهاني)
١٦٢	ي	+ رحمه الله

قال: ١٦٥: وإذا غاب الولي الاقرب عَيَّبة منقطعة جاز لمن هو أبعدُ منه أن يُزوج. ١٦٦ وقال **زُفر**: لا يُجوزُ إلا للاقرب لبقاء ولايته صيانة لقرابته. ولهذا لو زوجه من حيث هو يجوز. وقال **الشافعي** رحمه الله: ١٦٧ تنتقل ١٦٨ الولاية إلى السلطان نيابة عنه لعجزه. ولنا أنها ولاية نظرية. والنظر في التفويض إلى من ينتفع برأيه. ١٦٩ إلا بعد أولي. لأنه مقدّم على السلطان في فصل الموت والجنون. هـ ١٧٠ وتزويج الاقرب من حيث هو ممنوع **ط** ١٧١ فيه اختلاف المشايخ. وليس سلم فقد نزل منزلة وليين. ١٧٢ لأن للاقرب قرب القرابة. ١٧٣ ولأبعد قرب التدبير فاستويا.

قال: ١٧٤: والعَيَّبة المنقطعة أن يكون في بلد لا تصل إليه القوافل في السنة إلا مرة. **ط** ١٧٥ وفيه اختلاف المشايخ والروايات. والأصح أنه لو انتظر حضوره أو ١٧٦ استطلاع رأيه فات الكفؤ. وقدرها **أبو عصمة المروزي** ١٧٧ **وإن مقاتل الرازي** ١٧٨ بأدنى مدة السفر وبه على **السُّفدي** ١٧٩ هذا إذا عرف مكانه. وإن لم يعرف

١٠٦٣	ط	: المحيط
١٠٦٤	ق	: سلطاناً
١٠٦٥	ى	: + رحمه الله
١٠٦٦	ق	: تُزوج
١٠٦٧	ق، م، ى	: - رحمه الله
١٠٦٨	ق	: ينتقل
١٠٦٩	ق، م، ى	: + و
١٠٧٠	هـ	: هداية
١٠٧١	ط	: المحيط
١٠٧٢	ى	: وليتين
١٠٧٣	ق	: قرابة
١٠٧٤	ى	: + رحمه الله
١٠٧٥	ط	: المحيط
١٠٧٦	ق	: و
١٠٧٧		أبو عصمة سعد بن مُعاذِ المروزيّ القرشي مولاهم ، يعرف بالجامع ؛ لجمعه العلوم : كان يضع الحديث ، توفي سنة (١٧٣ هـ) . (الجواهر المضيئة في طبقات الحنفية ج ٢ ص ٢٥٨)

فزوجها ثم ظهر أنه كان في ذلك المصير يجوز. **م** ١٨٠ عن **محمد** إذا لم يكن لها وليٌّ حاضرٌ استحسن أن توالي ١٨١

رجلا فتزوجها وهكذا عن **ابن عمر** رضي الله عنهما ١٨٢ ولا ولاية للوصي. وإن أوصي إليه الأب بالنكاح.

١.٤ باب في الأكفاء

[١/٩] قال: ١٨٣ والكَفَاءَةُ فِي النِّكَاحِ مَعْتَبَرَةٌ. قَالَ **بَلِيغٌ**: ١٨٤ «أَلَا لَا يُزَوَّجُ النِّسَاءَ إِلَّا الْأَوْلِيَاءُ، وَلَا

يُزَوَّجْنَ إِلَّا مِنَ الْأَكْفَاءِ». ١٨٥ ولأن المصالح إنما ينتظم بين المتكافئين عادة. لأن الشريفة تأتي أن تكون

مستقرشة للخسيس بخلاف جانبها. لأن الزوج مستقرش فلا يغيظه ١٨٦ دناءة الفراش.

قال: ١٨٧ فإذا تزوجت المرأة من غير كُفٍّ فلأولياء أن يفرقوا بينهما دفعا للضرر العار عن أنفسهم.

قال: ١٨٨ والكَفَاءَةُ تُعْتَبَرُ فِي النِّسْبِ وَالدِّينِ وَالْمَالِ. وَهُوَ أَنْ يَكُونَ مَالِكًا لِلْمَهْرِ وَالنَّفَقَةِ. وَتُعْتَبَرُ فِي

الصَّنَائِعِ. ١٨٩ لَأَنَّهَا مِمَّا يَفْتَخَرُ بِهَا. وَيُعْتَبَرُ بِفَوْحِهَا. **شط** ١٩٠ **ط** ١٩١

سبِق ذَكَرَهُ	١٠٧٨
سبِق ذَكَرَهُ	١٠٧٩
م : المُنْتَقَى لِلْحَاكِمِ الشَّهِيدِ	١٠٨٠
ي : يُوَالِي	١٠٨١
ق، ي : رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ	١٠٨٢
ي : + رَحِمَهُ اللَّهُ	١٠٨٣
ق : صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ	١٠٨٤
الِدَارِقُطْنِي: ص ٣٩٢ فِي "النِّكَاحِ".	١٠٨٥
ي : فَلَا تَغِيْظُهُ	١٠٨٦
ي : + رَحِمَهُ اللَّهُ	١٠٨٧
ي : + رَحِمَهُ اللَّهُ	١٠٨٨
ق : فِي الصَّنَاعَةِ	١٠٨٩
شَط : شَرَحَ الطَّحَاوِي	١٠٩٠
ط : المَحِيْطُ	١٠٩١

١.٤.١ فصل مسائل فيها تعتبر الكفائة

شرط^{١٠٩٢} الكفائة في النكاح تُعتبر من سبعة أوجه^{١٠٩٣}.

أحدها: النسب. والناس فيه^{١٠٩٤} ثلاث طبقات. **قريش**^{١٠٩٥} وعرب وموالي. **فقرش** بعضهم أكفأ

لبعض والعرب بعضهم أكفأ لبعض قبيلة بقييلته. والموالي بعضهم أكفأ لبعض رجل رجل. وهذا لفظ

الحديث^{١٠٩٦}. فالعجمي لا يكون كفؤا العربي^{١٠٩٧} والعربي لا يكون كفؤا **لقريشي**. وقال **مالك** و**الثوري**^{١٠٩٨}

وجماعتهم أكفأ لقوله **عليه السلام**:^{١٠٩٩} «**الأفضل لعربي على عجمي**»^{١١٠٠}. ولنا ما روينا ومعتقة الشريف لا يُكافي

معتقة الوضيع **شس**^{١١٠١} للنسب^{١١٠٢} الحسب كفؤ^{١١٠٣} حتى إن الفقيه يكون^{١١٠٤} **كفؤا للعلوي**، لأن شرف العلم

١٠٩٢ ق، م، ي : - شرط

١٠٩٣ نَطَمَ الْعَلَامَةُ الْحَمَوِيُّ مَا تُعْتَبَرُ فِيهِ الْكِفَاةُ فَقَالَ : إِنَّ الْكِفَاةَ فِي النِّكَاحِ تَكُونُ فِي سِتِّ لَهَا * بَيْتٌ بَدِيعٌ قَدْ ضَبِطَ
نَسَبٌ وَإِسْلَامٌ كَذَلِكَ جِرْفَةٌ * حُرْمَةٌ وَدِيَانَةٌ مَالٌ فَتَطُّ (الباب)

١٠٩٤ ق : + على

١٠٩٥ قريش: هو من ولد نضر بن كنانة بعضهم أكفأ بعض. ولا يعتبر الفاضل فيما بينهم. ولهذا زوج النبي عليه الصلاة والسلام بنته من عثمان رضي الله تعالى عنه. وهو أموي لا هاشمي. وزوج علي رضي الله عنه وهو هاشمي بنته من فاطمة أم كلثوم لعمر رضي الله تعالى عنه. وهو قريشي عدوي وغيرهم أي غير القريشي من العرب ليسوا كفؤا لهم لأنهم أشرف العرب نسبا. (الباب)

١٠٩٦ قال عليه السلام: "قريش بعضهم أكفأ بعض، بَطْنٌ بَبْطَيْنٌ، والعرب بعضهم أكفأ لبعض، قبيلة بقبيلة، والموالي بعضهم أكفأ لبعض، رجل رجل"، قلت: روى الحاكم حدثنا الأصم ثنا الصغاني ثنا شجاع بن الوليد ثنا بعض إخواننا عن ابن جريج عن عبد الله بن أبي مليكة عن عبد الله بن عمر. (نصب الراية لأحاديث الهداية - باب في الأولياء والأكفاء. ج ٣ ر ٦)

١٠٩٧ ق، م، ي : لعربي

١٠٩٨ هو سفيان بن مسروق أبو عبد الله الثوري، إمام الحفاظ، سيد العلماء العاملين في زمانه، توفي سنة ست وعشرين ومائة. (الجواهر المضيئة في طبقات الحنفية ج ١ ص ٥٤٦)

١٠٩٩ ق : صلى الله عليه وسلم

١١٠٠ أخرجه أحمد (٤١١/٥)، رقم (٢٣٥٣٦).

١١٠١ شس : شرح السرخسي

١١٠٢ ق، م : - للنسب

١١٠٣ ق، م : + للنسب

١١٠٤ ي : - يكون

١١٠٥ العلوية: ذرية رسول الله صلى الله عليه وسلم. (الباب)

فوق شرف النسب. ولا يعتبر^{١١٦} التفاضل بين **قريش**. لأنه **صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ**^{١١٧} زوج بنته^{١١٨} من **عثمان** **رَضِيَ اللهُ عَنْهُ**. ولم يكن **هاشميًّا**^{١١٩}. وعن **محمد** إلا أن يكون نسبا مشهورا كأهل بيت الخلافة. كأنه قال: تعظيما للخلافة وتسكيننا للفتنة. **وبنو باهلة**^{١٢٠} ليسوا بأكفء لعامة العرب؛ لأنهم لشهرة حساستهم. وأما الموالي فمن كان له أبوان في الإسلام فهو كُفُو لمن^{١٢١} كان^{١٢٢} أبا فيه. ومن أسلم بنفسه أو له أب واحد لا يكون كُفُوًا لمن له أبوان فيه. لأن تمام النسب بالأب والجد. **وأبو يوسف** الحق الواحد بالمتني. ومن أسلم بنفسه لا يكون كُفُوًا لمن له أب واحد فيه.

وثانيها: الحرية. وهو^{١٢٣} في جميع ما ذكرنا نظير الإسلام. والمعتق لا يكا في المهاجرة.^{١٢٤}

وثالثها: المال. وهو أن يكون مالكا للمهر والنفقة في **ظاهر الرواية**. حتى إن من لا يملك أحدهما لا يكون كُفُوًا. لأن المهر بدل البضع والنفقة يقوم الازدواج. والصحيح أن المراد بالمهر قدر ما تعارفوا تعجيله. لأن ما وراءه مؤجل عرقًا. قلت: في عرف أهل **خوارزم**^{١٢٥} كله مؤجل. فلا يُعتَبَر^{١٢٦} القدرة عليه. وعن **أبي**

ق	: لا تعتبر	١١٠٦
ى	: عليه السلام.	١١٠٧
	وزوج رقية وأم كلثوم رضي الله عنهما.	١١٠٨
	وهم : آل علي وآل عباس وآل جعفر وآل عقيل وآل حارث بن عبد المطلب ومواليهم. (الباب -باب من يجوز دفع الصدقة إليه ومن لا يجوز)	١١٠٩
	بنو باهلة قبيلة من قيس عيلان وهي في الأصل اسم امرأة من همدان كانت تحت معن بن أعصر بن سعد بن قيس عيلان فنسب ولدها إليها ، والعرب هم الذين استوطنوا المدن والقرى ، والواحد عربي ، والأعرابي واحد الأعراب وهم أهل البدو (وبنو باهلة ليشوا بأكفء لعامة العرب لأنهم معروفون بالخصاسة) لأنهم كانوا يأكلون بقية الطعام مرة ثانية ، ولأنهم كانوا يطبخون عظام الميتة يأخذون الدسومات منها . (المكتبة الشاملة-العناية شرح الهداية)	١١١٠
ق، م	: + له	١١١١
ق، م	: - كان	١١١٢
م	: هي	١١١٣
ق	: المهاجر	١١١٤
خوارزم	: مدينة شرق بحيرة قزوين.	١١١٥
ق	: فلا تُعتَبَر	١١١٦

يُوسُفَ . إنه يُعتَبَرُ^{١١١٧} القدرة علي النفقة دون المهر. وهو رواية عنهما أيضًا. **جش**^{١١١٨} المعتبر نفقة سنة. وقيل:

نفقة شهر. **ث**^{١١١٩} الصحيح أنه إذا كان قادرا على النفقة [٩/ب] على طريق الكسب كان كُفُوًا. **ط**^{١١٢٠} **م**^{١١٢١}

هذا إذا صلحت للجماع وإلا لا يُعتَبَرُ القدرة على النفقة كالصغيرة جدا. والصبي كُفُوٌ بغناء أبيه. هو الأصح

س^{١١٢٢} له ألف درهم. وعليه دين ألف درهم. وتزوج امرأة بألف فهو كُفُوٌ لها.

ورابعها: الكفاءة في الغناء فمعتبرة في قول **أبي حنيفة** رحمه الله^{١١٢٣} و **محمد** حتى أن الفائقة في اليسار

لا يُكافئها القادر على المهر والنفقة، لأنهم يتفاحرون بالغي ويتعبرون بالفقر خلاف^{١١٢٤} **أبي يُوسُفَ** لا يكافي

الغنية. من كان غنيًا بغني^{١١٢٥} أبيه خلافهما.

وخامسها: الديانة. هو الصحيح من مذهب **أبي حنيفة** رحمه الله^{١١٢٦} و **أبي يُوسُفَ**. لأنها من أعلى

المفاخر. والمرأة تُعبر بفسق الزوج فوق ما تُعبر بضعة نسبه. وعن **أبي يُوسُفَ** إذا كان الفاسق معلنا لا يتعبر

وجهه بذكر قبائحه فليس بكفؤ. وإن كان ساترا فكفوا. **ط**^{١١٢٧} **س**^{١١٢٨} الأصح أن عند **أبي حنيفة** رحمه الله^{١١٢٩}

ق	: تُعَبَّرُ	١١١٧
جش	: جمع شرف الأمة الاسفندري	١١١٨
ث	: أبو الليث	١١١٩
ط	: الخياط	١١٢٠
م	: المنتقى للحاكم الشهيد	١١٢١
جش	: جمع شرف الأمة الاسفندري	١١٢٢
ق، م، ي	: - رحمه الله	١١٢٣
ق	: خِلافاً لأبي يُوسُفَ	١١٢٤
م	: بغناء	١١٢٥
ق، م، ي	: - رحمه الله	١١٢٦
ط	: الخياط	١١٢٧
جش	: جمع شرف الأمة الاسفندري	١١٢٨
ق، م، ي	: - رحمه الله	١١٢٩

يعتبر في التقوى والحسب وعن **أبي يوسف** في الحسب دون التقوى. والحسب مكارم الأخلاق. وقال **محمد**: لا يُعتَبَرُ. لأنه من أمور الآخرة إلا إذا كان يُصَفَّعُ وَيُسَخَّرُ منه أو يخرج إلى السوق سكران يلعب به الصبيان لأنه مستخفّ به.

وسادسها: الحرف والصنایع. وهذا عندهما. وإحدى الروایتين عن **أبي حنيفة** رحمه الله. ١١٣٠ لأنهم يتفاخرون بشرف الحرف ويتعبرون بدناءتها. وقال **أبو حنيفة** رحمه الله: ١١٣١ يمكنه تركها. وقال: لكن يبقى عارها وعن **أبي يوسف** وأظهر الروایتين عن **محمد** لا يُعتَبَرُ إلا ان يفحش ١١٣٢ كالحجام والحائك ١١٣٣ والدباغ والكناس والأثوئي ١١٣٤ لا يكافي العطار والبزاز والصراف. وقيل: هو اختلاف عصر وزمان. **ط** ١١٣٥ **عس** ١١٣٦ هنا جنسٌ خاسٌ أحسن من الكُل وهو الذي يُخَدَّم الظلمة يُدعى شاكِرًا وتابعا وإن كان صاحب مروءة ومالٍ فظلمه حساسة بعد هذا **شح** ١١٣٧ ولما صارت ١١٣٨ الحرف قسمين. فإفراد كل واحد منهما أكفاء. وبه يُفتي.

وسابعها: الإسلام في ١١٣٩ الموالي على ما مر. **شط** ١١٤٠

١١٣٠ ق، م، ي - رحمه الله

١١٣١ ق، م، ي - رحمه الله

١١٣٢ ق : تفحش

١١٣٣ س : الفتاوى السمرقندي

١١٣٤ الأثوئي : ما يُجمى على دُشت الحمام .

١١٣٥ ط : الخيط

١١٣٦ عس : علي السغدني

١١٣٧ شح : شمس الأئمة الحلواني

١١٣٨ ق، م : صار

١١٣٩ ق، م، ي + أبا

١١٤٠ شط : شرح الطحاوي

ولا رواية في اعتبار العقل للكفاءة. فقيل: يُعتَبَرُ لأنه يفوت مقصود النكاح. وقيل لا. لأنه مرض. ولا ينبغي **للحنفي** أن يُزوج بنته من **شأفي**. وقيل يجوزُ التزوجُ منهم لا^{١١٤١} التزوجُ وعن الفضوليِّ. من قال أنا مؤمنٌ إن شاء الله يكفر لأن الاستسناء يرفع ما سلف. ^{١١٤٢} فيبقى بلا إيمانٍ. فلا يجوزُ التناكح بينهما. ^{١١٤٣}

١.٤.٢ فصل في تنقيص المهر

^{١١٤٤} «وإذا تزوجت المرأة ونقصت من مهرها فلأولياء الاعتراض عليها عند **أبي حنيفة** رحمه الله^{١١٤٥} حتى يتم لها مهر مثلها أو يُفارقها [١٠/أ] خلاف **أبي يوسف**. ^{١١٤٦} وعند **محمد** لا يتصور لانتفاء جوازه بدون الوليِّ إلا في قوله الآخر **شظ**^{١١٤٧} أو ^{١١٤٨} أذن المولى في النكاح ولم يسمّ المهر. وقيل ^{١١٤٩} أكره الوليُّ والمولية في النكاح بمهرٍ ناقصٍ ثم رضيته^{١١٥٠} المولية دون الوليِّ فله الاعتراض عنده. لهما أن المهر حقها فلها إسقاطُ ما وراء العشرة بغير

ق	: لأن	١١٤١
ق، ي	: سلفه	١١٤٢
ق، م	: بيننا : ي : منهما	١١٤٣
ي	: + قال رحمه الله	١١٤٤
ق، م، ي	: - رحمه الله	١١٤٥
ق	: بخلافًا لأبي يوسف	١١٤٦
شظ	: شرح ظهير الدين التمرتاشي	١١٤٧
ق، ي	: اذا أذن	١١٤٨
ق	: + اذا	١١٤٩
ق، م، ي	: رضيت	١١٥٠

اعتراضٍ. ولأبي حنيفة رحمه الله^{١١٥١} أن أوليائها يفتخرون بغلاء المهر^{١١٥٢} ويتعبرون بنقصانه^{١١٥٣} فأشبهه الكفاءة

بخلاف الإبراء بعد التسمية لعدم التعبر به.^{١١٥٤}

قال: ^{١١٥٥} وإذا زوج الأب بنته^{١١٥٦} الصغيرة ونقص من مهر مثلها أو ابنه^{١١٥٧} وزاد في مهر امرأته جاز ذلك

عليهما. ولا يجوز ذلك لغير الأب والجد. وكذلك^{١١٥٨} التزوج من غير كفؤٍ. و^{١١٥٩} قالوا: لا يجوز من غير كفؤٍ ولا

بمهر لا يتغابن في مثله. وقيل فسدت التسمية في فصل الغبن الفاحش عندهما.

والصحيح أنه باطل كتزويج سائر الأولياء والتصرف في المال. وله أن الأب والجد لقوة ولايتهما وفور

شفقتهم لا يتحملان الغبن في حق أحب الناس إليهما إلا للتوسل^{١١٦٠} به^{١١٦١} إلى مصالح^{١١٦٢} النكاح ودفع مفسد

السفاح حتى لو عرف سوء اختيار الأب بحانة^{١١٦٣} أو فسقاً^{١١٦٤} لا يصح عقده بالإجماع بخلاف سائر الأولياء

لقصور شفقتهم. وضعف ولايتهم وبخلاف المال. لأن الغرض منه ليس إلا المالية. **شط**^{١١٦٥} وعنه يجوز بيع

١١٥١ ق، م، ي : - رحمه الله

١١٥٢ م : - المهر

١١٥٣ ق : + من مهر مثلها

١١٥٤ ق، ي : - به

١١٥٥ ق : - قال ي: + رحمه الله

١١٥٦ ق : أثنته

١١٥٧ ق : من مهر مثلها أو ابنه

١١٥٨ ق، م، ي : وكذا

١١٥٩ ي : - و

١١٦٠ ق : للتوسيل

١١٦١ ق، ي : - به

١١٦٢ ق : تصالح

١١٦٣ ق : مجازا

١١٦٤ ق : و

١١٦٥ شط : شرح الطحاوي

الأب مال ابنته الصغير بَعْن فاحشٍ. **فج** ١١٦٦ وعلى هذا الخلاف الوكيل بالنكاح من جانب الرجل أو المرأة إذا زاد أو نقص فاحشا أو زوج الأب ابنه الصغير أمة أو بنته الصغيرة عبدا فأجمعوا ١١٦٧ أن غير الأب والجد لو زوج الصغيرة من غير كفؤ لم يجر حتى لو بلغت فأجازت لم ينفذ.

ولو أمره أن يُروجه ١١٦٨ فلانة بكذا فزوجه بأزيد منه فللامر الأجازة و ١١٦٩ الرد. فإن ١١٧٠ دخل بها قبل أن يعلم ثم علم فإن شاء أقامَ معها بالمسمى وإن شاء فارقتها. ولها الاقل من المسمى ومن مهر المثل كالنكاح الفاسد.

١.٥ باب المهور

قال: ١١٧١ ويصح النكاح إذا سمي فيه مهرا. ويصح وإن لم يُسم فيه مهرا لقوله تعالى: **﴿ومتعوهن﴾** ١١٧٢

أوجب المتعة للتي لم يفرض لها المهر. فدل على صحة النكاح بدون ذكر المهر. ولأنه عقد ازدواج فيتم بالزوجين. ثم المهر يجب شرعا إبانة لشرف المحل وإظهارا لخطره.

قال: ١١٧٣ وأقل المهر عشرة دراهم وقال **الشافعي** رحمه الله: ١١٧٤ ما جاز أن يكون ثمنا في المبيع ١١٧٥ لأنه حقها فالتقدير إليها. ولنا قوله **بِالْبَيْعِ**: ١١٧٦ **«ألا لا يُرُوجُ النساءُ إلا الأُولياءُ [١٠/ب] ولا يُرُوجن إلا من**

١١٦٦	فج	: الفتاوى ابو جعفر
١١٦٧	ق، م، ي	: وأجمعوا
١١٦٨	ق، م	: يُرُوج
١١٦٩	م	: أو
١١٧٠	ق، ي	: وإن
١١٧١	ي	: + رحمه الله
١١٧٢	البقرة ٢٣٦١٢	
١١٧٣	ي	: + رحمه الله
١١٧٤	ق، م، ي	: - رحمه الله
١١٧٥	ق، م	: البيع

الأكفاء»^{١٧٧} ولا مهر أقلّ من عشرة دراهم. ولأن المهر حق الشرع وجوباً إظهاراً لحظر المحل فتقدر^{١٧٨} بما له حظٌّ. وهو العشرة اعتباراً بنسب السرقه عندنا.

قال: ومن^{١٧٩} سمي مهراً عشرة فما زاد فعليه المسمى إن دخل بها أو مات عنها لأن بالدخول تسلم المبدل فيتأكد به البدل وبالموت ينتهي النكاح والشيء بانتهائه يتقرر فيتقرر مواجهه. ولهذا يجب العدة.^{١٨٠} فإن سمي أقلّ من عشرة فله عشرة. وقال **زفر**: لها مهر المثل. لأن تسمية ما لا يصلح مهراً كعدمها. ولنا أن رضاها بالخمسة رضي بالعشرة فيتم^{١٨١} لها العشرة لحق الشرع بخلاف ما إذا لم يسم. لأن الرضي^{١٨٢} به مجاناً لا يكون راضياً بالقليل. لأن الأول مروءة والثاني حساسة.^{١٨٣}

^{١٨٤} وإن طلقها قبل الدخول والخلوة فلها نصف المسمى لقوله تعالى: ﴿وإن طلقتموهن من قبل أن

تمسوهن وقد فرضتم لهن فريضة فنصف ما فرضتم﴾^{١٨٥} وإلا فينسه فيه متعارضة لأنه إن عاد إليها المعقود

١١٧٦	ق	: صلى الله عليه وسلم
١١٧٧		سبق الحديث
١١٧٨	ق	: فيتقدر
١١٧٩	ى	: فإن
١١٨٠	ق، ى	: - قال: ومن سمي مهراً عشرة فما زاد فعليه المسمى إن دخل بها أو مات عنها. لأن بالدخول تسلم المبدل فيتأكد به البدل وبالموت ينتهي النكاح والشيء بانتهائه يتقرر فيتقرر مواجهه. ولهذا يجب العدة.
١١٨١	م، ى	: فيتم
١١٨٢	م، ى	: الراضي
١١٨٣	ق، ى	: + قال: ومن سمي مهراً عشرة فما زاد فعليه المسمى إن دخل بها أو مات عنها. لأن بالدخول تسلم المبدل فيتأكد به البدل وبالموت ينتهي النكاح والشيء بانتهائه يتقرر فيتقرر مواجهه. ولهذا يجب العدة.
١١٨٤	ى	: + قال رحمه الله
١١٨٥		البقرة ٢٣٧١٢

عليه سالما بعد فوت الزوج الملك عليه باختياره فوجب المصير إلى النص. وشرط أن يكون قبل الخلوة لا^{١١٨٦}

أحما^{١١٨٧} بمنزلة الدخول على ما نبيته إن شاء الله تعالى.

قال: ^{١١٨٨} وإن تزوجها ولم يُسم لها مهرا أو تزوجها على أن لا مهر لها فلها مهر مثلها. إن دخل بها أو

مات عنها. وقال **الشافعي** رحمه الله: ^{١١٨٩} لا يجب شيء في الموت. وأكثرهم على أنه يجب في الدخول، له أن

المهر خالصٌ حقها. فتقدر^{١١٩٠} على نفسه ابتداءً كما يقدر على إسقاطه انتهاءً. ولنا حديث **ابن مسعود** رضي الله عنه

^{١١٩١} إنه ^{١١٩٢} سئل عن امرأة مات زوجها ^{١١٩٣} قبل الدخول ولم يكن سمّي لها شيئاً. فقال: أقول برأيي فإن كان

صواباً فمن الله وإن كان خطأً فمني **«لها صداق مثلها. وعليها العدة. ولها الميراث»**^{١١٩٤} فقام **مَعْقِل ابن**

يسار فقال: قضى رسول الله ﷺ في **بروع بنت واشق الأشجعية** بمثل ما قضيت. ففرح^{١١٩٥} به. ولأن المهر

حق الشرع وجوباً كما مر. وإنما يصبر حقها في البقاء فيملك الابراء إلا النفي.

١١٨٦	ى	: لأحما
١١٨٧	ق	: + مهر
١١٨٨	ى	: + رحمه الله
١١٨٩	ق، م، ى	: - رحمه الله
١١٩٠	ق، ى	: فيقدر
١١٩١	م	: + فيها أرى لها مهر مثل نسايتها حين
١١٩٢	م	: - إنه
١١٩٣	م	: - مات زوجها
١١٩٤	ق	: - سمّي
١١٩٥		سنن أبي داود ر ٢١١٨ بلفظ " أتى في رجلٍ بهذا الخبر قال فاختلفوا إليه شهراً أو قال مراتٍ قال فإني أقول فيها إن لها صداقاً كصداق نسايتها لأ وئس ولا شطط وإن لها الميراث وعليها العدة فإن يك صواباً فمن الله وإن يكن خطأً فمني ومن الشيطان والله ورسوله بريان. فقام ناسٌ من أشجع فيهم الجراح وأبو سنان فقالوا يا ابن مسعود نحن نشهد أن رسول الله - صلى الله عليه وسلم - قضاها فينا في بروع بنت واشق وإن زوجها هلال بن مرة الأشجعي كما قضيت. قال ففرح عبده الله بن مسعود فرحاً شديداً حين وافق قضاؤه قضاء رسول الله - صلى الله عليه وسلم -".
١١٩٦		فرح ابن مسعود رضي الله عنه فرحة ما فرح قبلها مثلها ، بموافقة رأيه قول رسول الله صلى الله عليه وسلم.

قال: ١١٧٧ فإن ١١٧٨ طَلَّقَهَا قَبْلَ الدُّخُولِ فَلَهَا الْمُتَعَةُ ثَلَاثَةَ أَثْوَابٍ مِنْ كِسْوَةٍ مِثْلَهَا لِقَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿وَمَتَّعُوهُمْ

عَلَى الْمَوْسِعِ قَدْرَهُ وَعَلَى الْمُقْتَرِ قَدْرَهُ﴾ ١١٧٩ ثُمَّ الْمُتَعَةُ فِيهَا وَاجِبَةٌ لِلأَمْرِ خِلَافَ **مَالِكٍ** ١٢٠٠ وَهِيَ ثَلَاثَةُ أَثْوَابٍ

دِرْعٍ ١٢٠١ وَخِمَارٍ ١٢٠٢ وَمَلْحَفَةٍ ١٢٠٣ هَكَذَا. رَوَى عَنْ **عَائِشَةَ** وَ**ابْنِ عَبَّاسٍ** رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا. ١٢٠٤ لَكِنْ لَا يُرَادُ عَلَى نِصْفِ

مَهْرٍ مِثْلَهَا. وَلَا يَنْقُصُ عَنْ خَمْسَةِ دِرَاهِمٍ. وَقَوْلُهُ: "مِنْ كِسْوَةٍ مِثْلَهَا" إِشَارَةٌ إِلَى أَنَّهُ يُعْتَبَرُ بِجَاهِلِهَا. وَبِهِ **الْكَرْخِيُّ** فِي

الْمُتَعَةِ الْوَاجِبَةِ لِقِيَامِهَا مَقَامَ مَهْرٍ الْمِثْلِ. وَعِنْدَ **الْحَصَافِ** ١٢٠٥ يُعْتَبَرُ بِجَاهِلِهَا. ١٢٠٦ وَعِنْدَ **الرَّازِيِّ** يُعْتَبَرُ بِجَاهِلِهَا. وَهُوَ

الأصح لصريح النص. **شط** ١٢٠٧ يُعْتَبَرُ بِجَاهِلِهَا عِنْدَ **الْكَرْخِيِّ**. [١/١١] فَإِنْ كَانَتْ سَفَلَةٌ فَمِنْ الْكِرْيَاسِ وَإِنْ كَانَتْ

وَسَطًا فَمِنْ الْقَرْزِ وَإِنْ كَانَتْ مَرْتَفَعَةً فَمِنْ الإِبْرَيْسِمِ. وَكَذَا فِي النِّفْقَةِ وَالْكَسْوَةِ.

قَلْتُ: قَوْلُهُ وَإِنْ طَلَّقَهَا قَبْلَ الدُّخُولِ بِهَا ١٢٠٨ فَلَهَا الْمُتَعَةُ وَلَمْ يَذْكَرِ الْخُلُوعَ مَعَ أَنَّهَا شَرَطَ لَمَّا أَنْ ١٢٠٩ اسْمُ

الدُّخُولِ يَشْمَلُهُمَا. لِأَنَّهَا دَخُولٌ حَكْمًا.

١١٩٧	ى	: + رحمه الله
١١٩٨	ق	: وإن
١١٩٩		البقرة ٢٣٦-١٢
١٢٠٠	م	: + فإنه مستحبة عنده
١٢٠١		درع المرأة: ما تلبسه فوق القميص (الباب)
١٢٠٢		الخمار: ما تستر به المرأة رأسها (الباب)
١٢٠٣		الملحفة: ما تلتحف به المرأة من قرحا إلى قدمها (الباب)
١٢٠٤	م	: - رضي الله عنهما
١٢٠٥		الخصاف: أحمد بن عمر بن مهير الشيباني أبو بكر. المعروف بالخصاف فرضي حاسب فقيه. كان مقدما عند الخليفة المهدي بالله. فلما قتل المهدي نهب. فذهب بعض كتبه. وكان ورعا يأكل من كسب يده. توفي ببغداد سنة ٢٦١هـ. وله تصانيف منها أحكام الأوقاف والحيل والوصايا وأدب القاضي والنفقات على الأقارب. (الجواهر المضيفة في طبقات الحنفية ص ١٤٥ - ١٤٦)
١٢٠٦	ق	: بجاهلها
١٢٠٧	شط	: شرح الطحاوي
١٢٠٨	م	: - بما
١٢٠٩	ق	: أنهم

قال: ^{١٢١٠} وإن تزوج المسلم على خميرٍ أو خنزيرٍ فالنكاح جائزٌ ولها مهرٌ مثلها. وقال **مالكٌ** رحمه الله: ^{١٢١١} لا يجوزُ كالبيع. ولنا أنه لو سكت عن المهر لصح. ^{١٢١٢} فكذا إذا فسدت التسمية. وإذا فسدت يجب مهرٌ مثلها لما مر.

قال: ^{١٢١٣} وإن تزوجها ولم يُسم لها مهراً ثم تراضيا على ^{١٢١٤} تسمية فهي مهر لها إن دخل بها أو مات عنها. وإن طلقها قبل الدُّخول والخلوة فلها المتعة. و قال **أبو يُوسُف**: ^{١٢١٥} أولاً لها نصف ^{١٢١٦} المفروض. و به **الشافعيُّ** رحمه الله. ^{١٢١٧} لأنه مفروضٌ. فيتنصف بالنص. ولنا أن هذا الفرض تعيينٌ ^{١٢١٨} لما وجب بالعقد. وهو مهر المثل. وإنه لا يتنصف فكذا ما نزل منزله. ^{١٢١٩} والمراد بالفرض في النص ^{١٢٢٠} ما فرض عند العقد. لأنه المتعارف. وكذا إذا فرضه القاضي.

قال: ^{١٢٢١} وإن زادها في المهر بعد العقد لزمته الزيادة. و تسقط ^{١٢٢٢} بالطلاق قبل الدُّخول. وقال **زُفر**: لا يلزم. وهذه ^{١٢٢٣} مسألة الزيادة في الثمن والمثمن وقد مرت. وإذا صحت الزيادة يسقط ^{١٢٢٤} بالطلاق قبل الدخول خلاف **أبي يُوسُف** على ما مر. **شط** ^{١٢٢٥}

١٢١٠	ى	: + رحمه الله
١٢١١	ق، م، ى	: - رحمه الله
١٢١٢	ق، م، ى	: يضح
١٢١٣	ى	: + رحمه الله
١٢١٤	ق	: - على
١٢١٥	ق، ى	: + المهر
١٢١٦	ق، ى	: - المفروض
١٢١٧	ق، م، ى	: - رحمه الله
١٢١٨	ق، ى	: يتعين
١٢١٩	ق، م، ى	: منزلته
١٢٢٠	ق	: بالنص
١٢٢١	ى	: + رحمه الله
١٢٢٢	ق، م	: يشقُّ

١٢٢٣ ولو تزوجها على ألف ثم على ألفين لا يثبت المهر الثاني بخلاف **أبي يوسف** كالزيادة ولهما ١٢٢٤
 قصدا إثبات ١٢٢٨ الزيادة في ضمن العقد. ولم يثبت العقد وكذا ١٢٢٩ الزيادة. **شب** ١٢٣٠ الخلاف على العكس ففي ١٢٣١
 عصام المهر ألفان. **شخ** ١٢٣٢ جدد النكاح على ألف آخر يثبت ١٢٣٣ ألفين التسميتان عند **أبي حنيفة** رحمه
 الله. ١٢٣٤ و ١٢٣٥ عندهما لا تثبت الثانية. وكذا لو راجع المطلقة بألف. وقيل ١٢٣٦ لو قالت: "لا أرضي بالمهر الأول"
 أو أترأته ثم قالت: "لا أقيم معك بدون المهر" أو تزوجها لشبهة ١٢٣٧ يجب الثاني. وإلا فلا. وقيل: لو وهبت
 مهرها ثم جدد المهر لا تجب الثاني بالاتفاق. وقيل على الاختلاف.
 قال: ١٢٣٨ وإن حطت عنه من مهرها صح الحط. لأن المهر بقي حقها فتملك إسقاطه والحط منه.

١٢٢٣	م	: هي
١٢٢٤	م	: تسقط
١٢٢٥	شط	: شرح الطحاوي
١٢٢٦	ق	: + قال
١٢٢٧	م	: + أحما
١٢٢٨	ق	: ثبات
١٢٢٩	ق، م، ي	: فكذا
١٢٣٠	شب	: شرح بكر خواهر زاده
١٢٣١	ي	: وفي
١٢٣٢	شخ	: شمس الأئمة السرخسي
١٢٣٣	م	: ثبت
١٢٣٤	ق، م، ي	: - رحمه الله
١٢٣٥	ي	: + لا
١٢٣٦	ق	: + و
١٢٣٧	ق، ي	: بشبهة
١٢٣٨	ي	: + رحمه الله

١.٥.١ فصل في الخلوة الصحيحة و الفاسدة

قال: ١٢٣٩ "وإذا خلا الرجل ١٢٤٠ بامرأته وليس هناك مانع من الوطئ ثم طلقها فلها كمال مهرها. ١٢٤١" وقال

الشافعي رحمه الله: ١٢٤٢ لها نصف المهر. لأن المعقود عليه إنما يصير مستوفيا بالوطئ. فلا يتأكد المهر دونه. ولنا

أنها سلمت المبدل برفع الموانع ١٢٤٣ وذلك وسعها فیتأكد حقها في البدل كالتحلية في البيع والإجارة. [١١/ب]

شط ١٢٤٤ الخلوة الصحيحة أن يخلو بها في مكان يأمان اطلاق الغير ١٢٤٥ عليهما كدار ١٢٤٦ بيت دون الصحراء

و ١٢٤٧ الطريق الأعظم والسطح الذي ليس على جوانبه سترا. وكان رقيقاً أو قصيراً بحيث لو قام إنسان يطلع

عليهما وأن لا يكون بينهما مانع من الوطئ حساً ولا طبعاً ولا شرعاً.

قال: ١٢٤٨ فإن كان أحدهما مريضاً أو صائماً في **رمضان** أو محرماً بحج أو عمرة أو كانت حائضاً

فليست بخلوة صحيحة حتى لو طلقها يجب نصف المهر. لأن هذه المعاني موانع من الوطئ. أما المرض فمراؤه

ما يمنع الجماع أو يلحقه به ضرر. وقيل مرضه مانع مطلقاً. لأنه لا ١٢٤٩ يُعري عن تكسّر وفتور. وصوم **رمضان**

لما يلزمه من القضاء والكفارة. والإحرام لما يلزمه من الدم والقضاء. والحيض مانع شرعاً وطبعاً.

١٢٣٩	ى	: + رحمه الله
١٢٤٠	ق	: الزوج
١٢٤١	ق، م	: المهر
١٢٤٢	ق، م، ى	: - رحمه الله
١٢٤٣	ق	: ترفع الموانع
١٢٤٤	شط	: شرح الطحاوي
١٢٤٥	ق	: - الغير
١٢٤٦	م	: أو
١٢٤٧	م	: أو
١٢٤٨	ى	: + رحمه الله
١٢٤٩	ى	: - لا

فإذا^{١٢٥١} كان أحدهما صائما تطوعا فلها كل المهر. لأنه مباح^{١٢٥١} له الإفطار من غير عذرٍ في رواية.

م^{١٢٥٢} وهذا هو الأصح في المهر. وصوم القضاء والمنذور كالتطوع في رواية. لأنه لا كفارة عليه.^{١٢٥٣} والصلوة كالصوم. فرضها كفرضه ونقلها كنفله. **شط**^{١٢٥٤} ثم الخلوة قائمة مقام الدخول في تأكيد المهر ووجوب العدة و ثبوت النسب ونفقة العدة والسكني والتزويج. فإنها تزوج كما تزوج الثيب. وحرمة نكاح الأمة على قياس قول **أبي حنيفة** رحمه الله.^{١٢٥٥} ولا يقام^{١٢٥٦} مقام الدخول في ثبوت الإحصان والإحلال للزوج الأول وثبوت الرجعة والميراث حتى لو أبانها ثم مات في عدتها لم تراث. وفي وقوع الطلاق عليها في هذه العدة اختلافٌ وفي منع نفسها للمهر. وتحل^{١٢٥٧} نكاح بنتها إذا أبانها عند **محمد** خلاف **أبي يوسف**. **م**^{١٢٥٨} الموتُ أُقيم مقام الدخول في حكم المهر والعدة^{١٢٥٩} وفيما سواهما كالعدم. وفي شرح **الناصحي**.^{١٢٦٠} فإن ماتت الأم قبل أن يدخل بها فابنتها له حلالٌ.

ق، م	: وإذا	١٢٥٠
م	: نياح	١٢٥١
م	: المنتقى للحاكم الشهيد	١٢٥٢
ق، م، ي	: فيه	١٢٥٣
شط	: شرح الطحاوي	١٢٥٤
م	: - رحمه الله	١٢٥٥
ق	: لا تقوم	١٢٥٦
م، ي	: يحل	١٢٥٧
م	: المنتقى للحاكم الشهيد	١٢٥٨
ق، ي	: حكم العدة والمهر	١٢٥٩
ق، ي	: + والميراث	١٢٦٠
١٢٦١		

هو قاضي القضاء أبو بكر بن إمام الإسلام أبي محمد الناصحي ، أفضل أهل عصره في الحنفية ، وأعرفهم بالمذهب ، وأوجههم في المناظرة ، مع حظ وافر من الأدب والشعر والطب. نزيل بخارى المتوفي سنة ٤٤٧ سبعم وأربعين وأربعمائة. له تهذيب أدب القضاء للخصاف. درر الغواص في علوم الخواص. مختصر أحكام الوقف. (الجواهر المضبية في طبقات الحنفية ج ١ ص ١٣٢)

قال: ١٢٦٢ وإذا خلا المحبوب بامرأته فلها كمال المهر عند **أبي حنيفة** رحمه الله. ١٢٦٣ وقالوا: عليه نصف المهر. لأنه أعجز من المريض بخلاف العنين. لأن الحكم أدير ١٢٦٤ على سلامة الآلة. وله أنها أتت بتسليم المعقود عليه وفي حق استحقاق عليها. ولأن النكاح المحبوب بمنافع ١٢٦٥ المساس وقد مكنته منها. ١٢٦٦ قالوا: والعدة واجبة في ١٢٦٧ جميع ١٢٦٨ هذه ١٢٦٩ المسائل احتياطاً استحساناً لحق الشرع والولد. المانع إن كان شرعياً يجب العدة للتمكن حقيقة. وإن كان حسياً كالمرض والصغر لا يجب لعدمه. **شط** ١٢٧٠

والخلوّة الصحيحة [١٢/أ] في النكاح الفاسد لا يوجب ١٢٧١ العدة وذكر **الغياثي** ١٢٧٢ تكلم مشائخنا في العدة الواجبة بالخلوّة الصحيحة أنها واجبة ظاهراً أم على الحقيقة. فقيل: لو تزوجت وهي متيقنة بعدم الدخول حل لها ديانة لا قضاءً.

١.٥.٢ فصل في المتعة لكل مطلقة

قال: ١٢٧٣ ويُسْتَحَبُّ للمتعة لكل مطلقة إلا للمطلقة واحدة. وهي التي طلقها قبل الدخول بها ١٢٧٤ ولم يُسَمَّ لها ١٢٧٥ مهراً. وقال **الشافعي** رحمه الله: ١٢٧٦ يجب ١٢٧٧ لكل مطلقة بالنص إلا التي طلقها قبل الدخول. وقد سُمِّي

١٢٦٢	ى	: + رحمه الله
١٢٦٣	ق، م، ى	: - رحمه الله
١٢٦٤	م	: أدبر
١٢٦٥	ق، م، ى	: لمنافع
١٢٦٦	م	: منه
١٢٦٧	ق	: في عدة
١٢٦٨	ق	: جميع
١٢٦٩	ق، م	: - هذه
١٢٧٠	شط	: شرح الطحاوي
١٢٧١	ى	: لا توجب
١٢٧٢	ى	: عبد الرحيم بن عبد السلام بن علي بن أحمد بن محمد بن عبيد الله بن محمد بن سمديويه بن بشر بن إسحاق بن إبراهيم بن غياث أبو زيد الغياثي من أهل مرو قال ابن النجار الحنفي أحد القضاة الأعيان الفضلاء قدم بغداد حاجاً في سنة خمس وستين وأربع مائة وحدث بها عن أبيه وغيره سمع منه من أهلها علي ابن الحسين بن مريح البزار أنا شهاب الخاتمي سألت السمعاني أبا سعد قال عبد الرحيم بن عبد السلام كان إماماً مبرزاً فاضلاً عالماً توفي بمرو في جمادى الأولى سنة أربع وثمانين وأربع مائة (الجواهر المضيفة في طبقات الحنفية ج ١ ص ٣١٢)

لها مهرا لأن نصف المهر متعة لها. ولنا أن المتعة خلقت عن مهر^{١٢٧٨} المثل في المفوضة. ^{١٢٧٩} لأنه سقط مهر المثل ووجبت^{١٢٨٠} العدة^{١٢٨١} والخلف لا يجامع مع الأصل ولا شيئاً منه. فلا يجب^{١٢٨٢} المتعة مع وجود^{١٢٨٣} شيء من المهر.

وأما النص فقد ورد في المفوضة قال^{١٢٨٤} تعالى: ﴿لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ طَلَقْتُمْ النِّسَاءَ مَا لَمْ تَمْسُوهُنَّ

أَوْ تَفْرَضُوا لَهُنَّ فَرِيضَةً وَمَتَعُوهُنَّ﴾^{١٢٨٥} وإنما^{١٢٨٦} أوجب المتعة عند عدم الفرض. قلت: وقد ورد الاستثناء في

أكثر النسخ في التي طلقها قبل الدخول. وقد سمي لها مهرا. لكنه خلاف المذكور في التفاسير والأصول من

الشروح. فإنه ذكر في **الكشاف** و**تفسير الحاكم**^{١٢٨٧} وغيرهما أن المتعة مستحبة^{١٢٨٨} للتي طلقها قبل الدخول.

١٢٧٣	ى	: + رحمه الله
١٢٧٤	م	: - بما
١٢٧٥	ق	: - لها
١٢٧٦	ق، م، ى	: - رحمه الله
١٢٧٧	ى	: تجب
١٢٧٨	ق	: + المهر
١٢٧٩		المفوضة بكسر الواو من فوضت أمرها إلى وليها وزوجها بلا مهر وبفتحها من فوضها وليها إلى الزوج بلا مهر (الباب)
١٢٨٠	ق	: وجب
١٢٨١	ق، م، ى	: المتعة
١٢٨٢	ى	: فلا تجب
١٢٨٣	ق، م، ى	: وجوب
١٢٨٤	ق	: + الله
١٢٨٥		البقرة ٢٣٦١٢
١٢٨٦	م	: وإنما
١٢٨٧		أبو عبد الله محمد بن عبد الله الحاكم النيسابوري. من كبار المحدثين ومن أصحاب الصحاح. اشتهر بكتابه المستدرک على الصحيحين ولد سنة إحدى وعشرين وثلاثمائة من الهجرة في نيسابور. رحل إلى العراق سنة ٣٤١ هـ وحج، وجال في بلاد خراسان وما وراء النهر، وفي سنة ٣٥٩ هـ ولي قضاء نيسابور، ولقب بالحاكم لتوليه القضاء مرة بعد مرة، ثم اعتزل منصبه ليتفرغ للعلم والتصنيف، تولى السفارة بين ملوك بني بويه وبين السامانيين فأحسن السفارة. (الجواهر المضية في طبقات الحنفية ج ١ ص ١٢٧)
١٢٨٨	ق	: مُسْتَحَبٌّ

وقد سُمِّي لها مهرا وذكر في الأصل. **والإسبيجاني** ١٢٨٨ في موضعين **وزاد الفقهاء** ١٢٩٠ وغيرها أنه يُستحب لها المتعة. فلا يصح استثنائها من الاستحباب بخلاف المفوضة. لأنها مستثناة من الاستحباب بالوجوب.

وقد بالغ **شَيْخُ الإسلام ركن الأئمة الصابغِي** رحمه الله ١٢٩١ في شرحه لهذا الكتاب في هذا المعنى. وأشار إلى أنه لم يظفر ١٢٩٢ إلا برواية الاستحباب لها. فأما إن وقع هذا من جهة النسخ دون المصنف أو ظفر المصنف برواية. لم يظفر بها غيره أنها لا يُستحب لها حتى استثنائها. والظاهر هو الأول. لأن المكتوب في النسخ المتقنة ولم يسم لها مهرا و ١٢٩٣ لما صحَّحه **رُكن الأئمة الصابغِي** ١٢٩٤ رحمه الله ١٢٩٥ في نسخته هكذا كتب فوفقه وتحتته وقدامه صح صح صح وقد ذكرت هذه المسئلة على هذا الوجه بعد الفتنة المستأملة روساء الإسلام وإعلام الأنام ١٢٩٦ فخالفني ١٢٩٧ أئمة زماني مستظهريين بفتاوى **شَيْخ الإسلام أستاذنا ركن الأئمة الوالجاني** ١٢٩٨ وأستاذنا **منشي النظر الأئمة الحفصي** ١٢٩٩ قدس الله أرواحهما. فلما كتبتُ إليهما المذكور في التفاسر والشروح

-
- ١٢٨٩ أحمد بن منصور الفقيه الحافظ الطبري المتوطن بسمرقند قال الأسبيجاني أحمد بن منصور أبو نصر في آخر شرحه لمختصر الطحاوي وكان الشيخ الإمام أبو الحسن علي بن بكر نشر هذه المسائل وكان في نشرها وذكرها سابقا إمام كل عصر وقوام كل دهر إلا أنه لم يجمعها في مؤلف وبعده الشيخ الفقيه الحافظ ابن منصور الطبري المتوطن سمرقند (الجواهر المضيفة في طبقات الحنفية ج ٢ ص ٥٥)
- ١٢٩٠ زاد الفقهاء فهذه مشاهير كتب المذهب. شرح مختصر القدوري. شيخ الإسلام أبو المعالي بماء الدين محمد بن أحمد بن يوسف الأسبيجاني (في الجواهر نسبة إلى اسفيجياب : بلدة كبيرة من أعيان بلاد ما وراء النهر في حدود تركستان، وفي الفوائد أنها بلدة من ثغور الترك). (الجواهر المضيفة في طبقات الحنفية ج ٢ ص ٥٥)
- ١٢٩١ ق، م : - رحمه الله
- ١٢٩٢ م : لم تظفر
- ١٢٩٣ ق : + لها
- ١٢٩٤ عبد الكريم بن محمد بن أحمد بن علي الصباغِي ركن الأئمة أبو المكارم المدني الفقيه الحنفي اخذ عن أبي اليسر محمد البرزوي صنف شرح مختصر القدوري . (الجواهر المضيفة في طبقات الحنفية ج ١ ص ٣٢٦)
- ١٢٩٥ ق، م، ي : - رحمه الله
- ١٢٩٦ ق : أنام
- ١٢٩٧ ق، م، ي : خالفني
- ١٢٩٨ لعل الصواب الوالجاري وذكره في الفوائد البهية بلقب الوالجاني ا. هـ (الجواهر المضيفة في طبقات الحنفية ج ٤ ص ٣٣٨) "الفوائد البهية" (٧٤).
- ١٢٩٩ طاهر بن محمد بن عمران ابن أبي العباس الحفصي له الفصول في علم الأصول كنيته أبو المعالي استاذ محمد بن محمود بن محمد الخوارزمي. (الجواهر المضيفة في طبقات الحنفية ج ١ ص ٢٦٦)

استصوبوا ذلك واستحسنناه. واتفقا أن المستثناة هي التي قبل الدخول ولم يسم لها مهرا. اللهم وفقنا للصواب في القبول و العمل. واحفظنا فيهما [١٢/ب] و الذلل.

١.٥.٣ فصل في النكاح الشُّغار

قال: ١٣٠٠ وإذا زوج الرجل بنته على أن يُزوجه ١٣٠١ الزوج ١٣٠٢ بنته أو أخته فيكون أحد العقدَيْن عوضا عن الآخر فالعقدان جائزان. ولكل واحدٍ ١٣٠٣ منهما مهر مثلها. وقال **الشَّافِعِيُّ** رحمه الله: ١٣٠٤ لا يجوز لنهي النبي ﷺ عن النكاح الشُّغار. ١٣٠٦ ولنا أنه سمي ما لا يصلح صداقاً فيصح العقدُ ويجب مهر المثل كما إذا سُمي الخمر والخنزير والنهي ورد لغيره. وهو جعل أحد العقدَيْن عوضا عن الآخر. فلا يوجب فساد المنهي عنه.

١.٥.٤ فصل في النكاح الذي عقد على الخِدمة

قال: ١٣٠٧ وإن تزوج حرٌّ امرأة على خِدمته سنة أو على تعليم **القرآن** فلها مهر مثلها. وقال **محمدٌ**: لها قيمة الخدمة. وإن تزوج عبْدٌ حرة بإذن مولاه على خِدمته سنة جاز. وقال **الشَّافِعِيُّ** رحمه الله: ١٣٠٨ لها المسمى في الوجهَيْن كما لو تزوجها على خدمة حرٍّ آخر و١٣٠٩ على رعي زوجها غنمها.

١٣٠٠ ي : + رحمه الله

١٣٠١ ق، ي : تُزوج

١٣٠٢ م : الرجل ي : - الزوج

١٣٠٣ ق، م : واحدة

١٣٠٤ ق، م، ي : - رحمه الله

١٣٠٥ ق : صلى الله عليه وسلم

١٣٠٦ البخاري ١٦٢/٩، الحديث ٥١١٢.

١٣٠٧ ي : + رحمه الله

١٣٠٨ ق، م، ي : - رحمه الله

١٣٠٩ ق، م، ي : أو

ولنا أن المشروع هو الابتغاء بالمال. قال الله^{١٣١٠} تعالى: ﴿أَنْ تَبْتَغُوا بِأَمْوَالِكُمْ﴾^{١٣١١} والتعليم والمنافع ليست بمالٍ عندنا^{١٣١٢} بخلاف^{١٣١٣} خدمة العبد. لأنه ابتغاء بالمال. لأنه يوجب تسليم رقبته وهي مال^{١٣١٤}. ولأن خدمة الزوج الحر لها لا تستحق^{١٣١٥} بعقد النكاح. لأنه^{١٣١٦} خلاف الموضوع لأن العقد يقتضي استحقاق خدمتها له بخلاف خدمة حر آخر أو عبدٍ لعدم المناقضة بخلاف رعي غنمها لأنه من باب القيام بأمور الزوجية^{١٣١٧} على أن المسئلة ممنوعة في رواية.

ثم على قول **محمد** يجب قيمة الخدمة لأن المسمى مال^{١٣١٨} وعجز عن تسليمه للمناقضة. فتجب^{١٣١٩} قيمته كمن تزوج على عبد الغير. ولهما أن^{١٣٢٠} خدمته ليست بمالٍ لأنها لا تستحق^{١٣٢١} بمالٍ. فأشبهه تسمية الخمر.

١.٥.٥ فصل في ولي المجنونة

قال^{١٣٢٢}: وإذا اجتمع في المجنونة أبوها وابنها فالوليُّ في نكاحها ابْنها عند **أبي يوسف**.^{١٣٢٣} لأنه أقرب العصبات إليها وقال **محمد**: أبوها احتراماً له. ولأنه^{١٣٢٤} من^{١٣٢٥} قومها دون ابنها. ولأنه أولى بالتصرف في مالها

١٣١٠	م، ي	: - الله
١٣١١		النساء ٢٤/٤
١٣١٢		المال عند الاحناف: ما يميل اليه الطبع ويصلح الادخار لوقت الحاجة (مجلة).
١٣١٣	ي	: بخلاف
١٣١٤	ق	: كمال
١٣١٥	ي	: لا يستحق
١٣١٦	ق	: لأن
١٣١٧	م	: الزوجية
١٣١٨	ي	: - مال
١٣١٩	ق، م، ي	: يجب
١٣٢٠	ق	: - أن
١٣٢١	ق، م	: لا يستحق ي: - لأنها لا تستحق
١٣٢٢	ي	: + رحمه الله

وأشفق عليها. وأعلم بمصالحها وعن **أبي يوسف** أيُّهما زوج جاز. وإذا اجتمعوا^{١٣٣٦} بزوجه^{١٣٣٧} الأب. وذكر في

هـ^{١٣٣٨} قول **أبي حنيفة** رحمه الله^{١٣٣٩} مع **أبي يوسف**.

١.٥.٦ فصل في نكاح الإماء والعبيد بإذن مولاها

قال: ١٣٣٠ ولا يُجوزُ نكاح العبد والأمة إلا بإذن مولاها. وقال **مالك** رحمه الله: ١٣٣١ يجوز لأنه يملك

الطلاق فيملكُ النكاح. ولنا قوله **بالتَّحْتِ**: «أَيُّمَا عَبْدٍ تَزَوَّجَ بِغَيْرِ إِذْنِ مَوْلَاهُ فَهُوَ عَاهِرٌ»^{١٣٣٢} ولأن نكاحهما

عيبٌ بهما. فلا يملكانه بدون إذن مولاها. وكذا المكاتب. لأن الكتابة توجب فك الحجر في حق الكسب

دون النكاح. ولهذا لا يملك تزوج عبده. ويملك [١٣/أ] تزوج أمته لأنه كسب^{١٣٣٣}. ويملك^{١٣٣٤} المكاتبه تزويج

أمتها دون نفسها لما مر. وكذا المدبر وأم الولد لبقاء الملك فيهما.

١٣٢٣	ى	: + رحمه الله
١٣٢٤	ى	: + هو
١٣٢٥	ى	: - من
١٣٢٦	ق، م، ى	: اجتماعا
١٣٢٧	ى	: تزوج
١٣٢٨	هـ	: هداية
١٣٢٩	ق، م، ى	: - رحمه الله
١٣٣٠	ى	: + رحمه الله
١٣٣١	ق، م، ى	: - رحمه الله
١٣٣٢		الترمذى (٣/١٩٤، رقم ١١١١).
١٣٣٣	ق	: كسبت
١٣٣٤	م، ى	: تملك

قال: ١٣٣٥ وإذا تزوج العبدُ بإذن مولاه فالمهر دينٌ في رقبته يُباع فيه. وإنما وجب في رقبته لوجود سبب الوجوب منه. وإنما يباع فيه لصدور الإذن من جهة ١٣٣٦ المولى. هـ والمدبر والمكاتب يسعيان في المهر ولا يباعان فيه لأنهما لا يَحْتَمِلان النقل من ملكٍ إلى ملكٍ. فَيُؤَدِي من كسبهما لا من نفسيهما.

قال: ١٣٣٨ وإذا زوج أُمته فليس عليه أن يُبَوِّأها ١٣٣٩ بيت الزوج. ولكنها تُحْدَم المولى. ويُقال للزوج: "متى ظفرت بها وطئتها" لأن حق المولى في الاستخدام باقٍ. والتبوءة تبطله. فإن بواها معه بيتًا فلها النفقة والسكنى وإلا فلا لأن النفقة للحبس. وله أن يستخدمها بعد التبوءة لبقاء الملك.

ثم المولى يملك إجبارها على النكاح. وقال **الشافعي** رحمه الله ١٣٤٠: لا يملك إجبار العبد. وهو رواية عن **أبي حنيفة** رحمه الله ١٣٤١ لأنه لا يملك بضعه. ولنا قوله تعالى: ﴿وَالصَّالِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَإِمَائِكُمْ﴾. ١٣٤٢ ولأنه تحصيلٌ للملكة. فملكه ١٣٤٣ كأمته المحوسية وأخته من الرضاع. ولو زوجها ثم قتلها قبل الدخول سقط المهر عند **أبي حنيفة** رحمه الله ١٣٤٤ بمنع ١٣٤٥ المبدل. وقالوا: عليه المهر كما إذا قبلت الحرة نفسها.

ولو تزوج بغير إذن مولاه فقال: "طلَّها" أو "فارَّها" فليس بأجازة. لأنه يحتمل الرد. ولو قال: "طلَّها تطليقه" ١٣٤٦ تملك ١٣٤٧ الرجعة فأجازة. ولو قال له: ١٣٤٨ "تزوجها" فتزوجها فاسد ١٣٤٩ و دخل بها يباع في

١٣٣٥	ى	: + رحمه الله
١٣٣٦	ق	: جهة
١٣٣٧	هـ	: هداية
١٣٣٨	ى	: + رحمه الله
١٣٣٩	ق	: تُبَوِّأها التبوءة: مصدر بوأته منزلاً أي: أسكن به إياه (الباب)
١٣٤٠	ق، م، ى	: - رحمه الله
١٣٤١	ق، م، ى	: - رحمه الله
١٣٤٢		النور ٣٢١٢٤
١٣٤٣	ق	: فيملكه
١٣٤٤	ق، م، ى	: - رحمه الله
١٣٤٥	ق، م	: لمنع
١٣٤٦	ق	: بتطليقه

المهر. وقالوا: يوجد به إذا عتق. ولو تزوج المأذون امرأة فهي أسوة الغرماء في مقدار مهر مثلها دون الفضل كالمريض المديون.

١.٥.٧ فصل في نكاح الذي عقد على شرط المرأة

قال: ^{١٣٥٠} وإذا تزوج ^{١٣٥١} بألف على أن لا يُخرجها من البلد أو على أن لا يتزوج عليها. فإن وفي بالشرط فلها المسمى لرضاها به. وإن تزوج عليها أو أخرجها فلها مهر مثلها لغوت رضاها به لغوت ^{١٣٥٢} شرط مرغوب كما في تسمية الكرامة والهدية مع ألف.

ولو تزوجها على ألف إن أقام بما وعلى ألفين إن أخرجها. فإن أقام بما فلها الألف ^{١٣٥٣} للتسمية. وإن أخرجها فلها مهر المثل لا يزداد على ألفين. ولا ينقص ^{١٣٥٤} من ألف عند **أبي حنيفة** رحمه الله ^{١٣٥٥} لفساد التسمية لإجماعها ^{١٣٥٦} بعد الإخراج. وقالوا: الشرطان جائزان للتراضي بهما. وقال **زُفر**: فاسدان للمزاحمة. وقد مر نظيره في الإجازات في قوله: "إن حطته اليوم فلكل درهم. وإن حطته غدًا فلكل [١٣/ب] نصف درهم" وعلى هذا إذا تزوجها بألف ^{١٣٥٧} إن كان ^{١٣٥٨} له امرأة وبألفين ^{١٣٥٩} إن لم يكن ^{١٣٦٠} أو بألف إن كانت اعجمية

١٣٤٧	ى	: يملك
١٣٤٨	ق، ى	: - له
١٣٤٩	ق، م، ى	: فاسدا
١٣٥٠	ى	: + رحمه الله
١٣٥١	م	: امرأة
١٣٥٢	ق، م، ى	: لغوات
١٣٥٣	ق	: ألف
١٣٥٤	ى	: ولا ينقص
١٣٥٥	ق، م، ى	: - رحمه الله
١٣٥٦	ق	: لإجماعها
١٣٥٧	م	: بألفين
١٣٥٨	ق، م، ى	: كانت
١٣٥٩	م	: بألف

وبألفين إن كانت عربية أو بألف إن كانت ثيباً وبألفين إن كانت بكراً. وعن **الدبوسي**^{١٣٦١} وغيره تزوجها بألف إن كانت قبيحة وبألفين إن كانت جميلة يصحان بالإجماع لأنه لا خطر في التسمية الثانية لأن أحد الوصفين ثابتة^{١٣٦٢} جزماً وفي **نوادير**^{١٣٦٣} **سماعة**^{١٣٦٤} عن **محمد** نص على الخلاف فيه. وإذا طلقها قبل الدخول في هذه الفصول فلها نصف ألف عنده.

١.٥.٨ فصل في مهر غير موصوف

قال: ^{١٣٦٥} فإن^{١٣٦٦} تزوجها على حيوانٍ غير موصوفٍ صحت التسمية. ولها الوسطُ منه والزوجُ مخيَّرٌ. إن شاء أعطّاها ذلك. وإن شاء أعطّاها قيمته. قلتُ: أراد به وسمي جنسه دون وصفه كالحمار والفرس والإبل والبقر والغنم.^{١٣٦٧}

أما إذا تزوجها على دابةٍ فسدت التسمية. ولها مهر المثل. وقال **الشافعي** رحمه الله:^{١٣٦٨} يجب مهر المثل في الوجهين. لأن ما لا يصلح ثمنًا في البيع لا يصلح مهراً في النكاح. لأن كليهما معاوضة. ولنا أنه

١٣٦٠	م	: لم تكن
١٣٦١		العلامة القاضي أبو زيد عبيد الله بن عمر بن عيسى الدبوسي الحنفي، المتوفي سنة ٤٣٠ هـ - تأليف عظيمة قيمة ، تعتبر ثروة كبيرة في خدمة الشريعة الإسلامية عامة، والفقهاء الحنفي واصوله خاصة. (الجواهر المضيفة في طبقات الحنفية ج ١ ص ٣٣٩)
١٣٦٢	ق، م، ي	: ثابت
١٣٦٣	ي	: + ابن
١٣٦٤		أحمد بن محمد بن سماعة تفقه على والده وتخرج به قال الخطيب أخبرنا علي ابن الحسن أبا طلحة بن محمد بن جعفر قال عن أحمد بن محمد بن سماعة هو من أهل الدين والعلم والعمل قريب الشبه بأبيه عفيف في نفسه ويأتي أبوه إن شاء الله تعالى وولد جعفر بن المتوكل القضاء بمدينة المنصور في سنة ثلاث وأربعين ومائتين بعد وفاة الحسن بن علي بن الجعد فلم يزل قاضياً إلى أن صرف بإبراهيم بن إسحاق بن أبي العنيس الزهري الكوفي سنة ثلاث وخمسين ومائتين (الجواهر المضيفة في طبقات الحنفية ج ١ ص ١٠١)
١٣٦٥	ي	: + رحمه الله
١٣٦٦	م	: إذا
١٣٦٧	ق، م	: والغنم والبقر
١٣٦٨	ق، م، ي	: - رحمه الله

معاوضة^{١٣٦٩} مالٍ بغير مالٍ. فجعلناه التزامَ مالٍ^{١٣٧٠} ابتداءً حتى لا يفسد بأصل الجهالة كالخلع والدية والأقاديير. وإنما يجب الوسط نظراً للجانين بخلاف جهالة الجنس. لأنه لا واسطة لها. وبخلاف البيع لأن مبناه على الماكسة. ومبنيُّ النكاح على المسامحة. وإنما يتخير لأن الوسط لا يعرف إلا بالقيمة. فصارت القيمة أصلاً في الإيفاء والعبد أصل تسمية^{١٣٧١} فيتخير بينهما.

قال: ^{١٣٧٢} وإن تزوجها على ثوبٍ غير موصوف فلها مهر مثلها. معناه ذكر الثوب ولم يزد^{١٣٧٣} عليه. لأن هذه جهالة الجنس إذ الثياب أجناس مختلفة. ولو سمي جنساً بأن قال: هرويُّ صحت التسمية. ويخير الزوج لما بينا. ^{هـ} ^{١٣٧٤} وكذا إذا بالغ في وصف الثوب في **ظاهر الرواية**.^{١٣٧٥} لأنها ليست من ذوات الأمثال. وكذا إذا سُمي مكياً أو موزوناً وسمي جنسه دون صفته.^{١٣٧٦} وإن سمي جنسه وصفته لا يخير. لأن الموصوف منها يثبت في الذمة.

ولو تزوجها على ألف أو ألفين أو على هذا العبد أو هذا. فإن كان مهر مثلها مثل أذناها أو دونه^{١٣٧٧} فلها الأدني. وإن كان مثل أعلاهما أو فوقه فلها الأعلى. وإن كان بينهما فلها مهر مثلها. وقالوا: يخير في دفع أيهما شاء. وقال **المريسي**^{١٣٧٨} وجماعة: لها نصف هذا ونصف هذا لاستوائهما.

١٣٦٩	م	: معاوضته
١٣٧٠	ق، م، ي	: المال
١٣٧١	ق، م	: تسميته
١٣٧٢	ي	: + رحمه الله
١٣٧٣	ق	: ولم تزد
١٣٧٤	هـ	: هداية
١٣٧٥		وانقسمت مسائل الفقه عند الحنفية إلى ثلاثة أقسام ١: الأصول: وقد جمعها الإمام محمد بن الحسن في كتب ستة تُعرف: بكتب ظاهر الرواية ٢: النوادر: وهي مسائل مروية عن الإمام وأصحابه. لكن لا في الكتب الستة. ٣: الفتاوى: وهي ما أفتى به مجتهدوا الحنفية المتأخرون فيما لم يُرو فيه رواية عن الإمام وأصحابه، تخرجها على مذهبهم. وأول كتاب عرف في فتاوى الحنفية كتاب "النوازل" لأبي الليث السمرقندي. (اللباب)
١٣٧٦	ق	: وصفه
١٣٧٧	م	: دونه
١٣٧٨		: سبق ذكره.

ولو قال: "على كذا أو ١٣٧٩ كذا على ١٣٨٠ أن أعطيك أيهما شئت" ١٣٨١ أو قال: [١٤/أ] "شئت" صح بلا خلاف لزوال الجهالة بثبوت المشيئة لأحدهما عينا. وكذا الخلاف لو تزوجها على ألف حالة أو إلى سنة. فترق أبو حنيفة رحمه الله ١٣٨٢ بين هذا وبين الخلع والعتق على ألف حالة أو مؤجلة والإقرار بالألف ١٣٨٣ حالة أو مؤجلة أنه يجب الاقل. لأنه ليس لهذه العقود موجب أصلي يضار ١٣٨٤ إليه عند الاشتباه فوجب المسقن بخلاف النكاح. هـ ١٣٨٥ شط ١٣٨٦

ولو تزوجها بألف حالة أو بألفين إلى سنة. فإن كان مهر مثلها ألفين أو أكثر يجيز. إن شئت أخذت الألفين إلى سنة وإن شئت أخذت الألف ١٣٨٧ حالة وإن كان مهر مثلها ألفا أو أقل فالخيار إليه. لأن كليهما زائد من وجه ناقص من وجه. وإن كان فيما بين ذلك فلها مهر مثلها. وقالوا: الخيار للزوج وإن طلقها قبل الدخول فلها نصف ما يختار الزوج.

١.٥.٩ فصل في نكاح المتعة والنكاح الموقت

قال: ١٣٨٨ ونكاح ١٣٨٩ المتعة والنكاح ١٣٩٠ الموقت باطل. والمتعة أن يقول لامرأة: "أتمتع بك كذا ١٣٩١ مدة ١٣٩٢ بكذا من المال". والنكاح ١٣٩٣ الموقت أن يتزوجها بشهود عشرة أيام. أما بطلان المتعة فمذهبنا. وقال مالك

١٣٧٩	ق، ي	: و
١٣٨٠	ي	: - على
١٣٨١	ق	: شئت
١٣٨٢	ق، م، ي	: - رحمه الله
١٣٨٣	ق، م، ي	: بألف
١٣٨٤	م	: تضار
١٣٨٥	هـ	: هداية
١٣٨٦	شط	: شرح الطحاوي
١٣٨٧	ق	: ألف
١٣٨٨	ي	: + رحمه الله

رحمه الله: ١٣٩٤ هي جائزة. ١٣٩٥ لأنه كان مباحًا فينقي. ١٣٩٦ قلنا: ثبت النسخ بإجماع الصحابة. ١٣٩٧ وصح رجوع ابن عباس رضي الله عنه. ١٣٩٨ فتقرّر الإجماع. وقد روي **عبدالله والحسن** ابنا **محمد الحنفية** رضي الله عنهما عن أبيهما عن جدّهما: «إن النبي صلى الله عليه وسلم حرم يومَ خيبر متعة النساء ولحوم الحمر الأهلية». ١٣٩٩ وروي عن **عمر** رضي الله عنه إنه خطب ثم قال: "ما بال رجالٍ يُيحبون هذه المتعة وقد نهى النبي صلى الله عليه وسلم لا أجد أحدًا ينكحها إلا رجمته بالحجارة". ١٤٠٣

وأما إذا تزوج امرأة مدة معلومة فالنكاح باطل أيضًا. وهذه المتعة. وقال **زُفر**: هو نافذ لازم لأن النكاح لا يبطل بالشروط^{١٤٠٤} كما لو تزوجها على أن يُطلقها بعد عشرة أيام. ولنا أنه بمعنى^{١٤٠٥} المتعة. والعبارة في

١٣٨٩	م، ي	: والنكاح
١٣٩٠	ق	: ونكاح
١٣٩١	ق، ي	: - بك
١٣٩٢	ي	: - مدة
١٣٩٣	ق	: ونكاح
١٣٩٤	ق، م	: - رحمه الله
١٣٩٥	ق، ي	: جائز
١٣٩٦	ق	: نقي
١٣٩٧	م	: للصحابة
١٣٩٨	ق، ي	: - عنه
١٣٩٩	ق، م	: يقترز
١٤٠٠	ق، ي	: صلى الله عليه وسلم
١٤٠١		البخاري (٣/٤٦٨، رقم ٣٢٦٦).
١٤٠٢	ق	: عليه السلام
١٤٠٣		مسلم (٥/٨٨٥، رقم ١٢١٧). بلفظ "فلما قام عمر قال إن الله كان يحل لرسوله ما شاء بما شاء وإن القرآن قد نزل منازلهم وأتموا الحج والعمرة لله كما أمركم الله وأبوا نكاح هذه النساء فلن أوتي برجل نكح امرأة إلى أجل إلا رجمته بالحجارة"
١٤٠٤	ق، م، ي	: بالشرط
١٤٠٥	ي	: لمعنى

العقود للمعاني. هـ^{١٤٠٦} ولا فرق بين ما إذا طالت^{١٤٠٧} مدّة التأقيت^{١٤٠٨} أو قصرت. وأما النكاح بشرط الطلاق فالنكاح^{١٤٠٩} مؤبّد والشرط موقت.

١.٥.١٠ فصل في نكاح الإماء والعبيد بغير إذن مولاها

قال: ^{١٤١٠} «وتزويج العبد والأمة بغير إذن مولاها موقوف». فإن أجازه المولى جاز. وإن رده بطل. لما فيه من شغل رقبة العبد وملك^{١٤١١} بضع الأمة.

^{١٤١٢} وكذلك لو زوج رجل^{١٤١٣} بغير رضاها أو رجلاً^{١٤١٤} بغير رضاه لما مر. وقال **الشافعي** رحمه الله: ^{١٤١٥} لا ينعقد. ولا يقف لقوله **بالتّمسك**: «أئماً امرأة نكحت نفسها بغير إذن وليّها فنكاحها باطل باطل باطل»^{١٤١٦}.

ولأنه لا يعقبه إباحة الوطي فيبطل كنكاح المعتدة. [١٤/ب] ولنا ما روى **عروة بن الزبير** رضي الله عنه عن **أم حبيبة**

رضي الله عنها أن **النجاشي**^{١٤١٧} زوجها **بالحبشة** رضي الله عنه من النبي صلّى الله عليه وسلّم^{١٤١٨} على صداق أربعة آلاف وكتب به إلى النبي صلّى الله عليه وسلّم

فأجازه وقبله^{١٤٢٠} ولأنه عقد له مخير فجاز أن يقف كالوصية.

١٤٠٦	هـ	: هداية
١٤٠٧	ق	: طال
١٤٠٨	ق	: التوقيت
١٤٠٩	م، ي	: + ثم
١٤١٠	ي	: + رحمه الله
١٤١١	ق، م	: تملك
١٤١٢	م	: + قال ي: + قال رحمه الله
١٤١٣	ق، م، ي	: + امرأة
١٤١٤	ق	: رجل
١٤١٥	ق، م، ي	: - رحمه الله
١٤١٦		: سبق ذكره.

١٤١٧ النجاشي: لقب لكل من ملك الحبشة وأما أصحمة فهو اسم علم لهذا الملك الصالح الذي كان في زمن النبي صلى الله عليه و سلم قال المطرز وابن خالويه وآخرون من الأئمة كلاماً متداخلاً حاصله أن كل من ملك المسلمين يقال له أمير المؤمنين ومن ملك الحبشة النجاشي. هذا هو الذي أرسل

والإيجاب في العقد يقف^{١٤٢١} صحته على قبول الآخر. ولأن فيه نظرا للجانبين. وأما الحديث فبطلانه لاستبداها به دون الولي على أن الحديث يقتضي أنه إذا أذن بعده وليها^{١٤٢٢} يجوز. فصار الحديث حجة لنا. وبطالان نكاح^{١٤٢٣} المعتدة^{١٤٢٤} لعدم المميز له أصلا. ألا ترى^{١٤٢٥} أنه لو أجاز الزوج لا يجوز. **شق**^{١٤٢٦}

ولو تزوج بغير إذن الولي^{١٤٢٧} ودخل بها ثم أجاز النكاح يجب في القياس مهرا، مهر بالدخول ومهر بالأجازة كما في النكاح الفاسد إذا جرده صحيحا. وفي الاستحسان لا يلزمه إلا المسمى. لأن مهر المثل لو وجب^{١٤٢٨} لوجب^{١٤٢٩} باعتبار العقد. وحينئذ يجب بعقد واحد مهرا. وإنه ممتنع.

قال: ^{١٤٢٩} ويجوز لأبن العم أن يُزوج بنت عمه من نفسه: وقال **زفر**: لا يجوز.

إليه رسول الله صلى الله عليه وسلم كتابه. فعظم كتاب النبي ثم أسلم وصلى عليه النبي يوم مات بالمدينة. هو من سادات التابعين أسلم ولم يهاجر وهاجر المسلمون إليه إلى الحبشة مرتين وهو يحسن إليهم. (شرح النووي على مسلم ٣٣٧١٢ - ٣٣٨)

١٤١٨ أنيوبيا أو جمهورية أنيوبيا الفدرالية الديمقراطية وعرفت في الأدبيات العربية القديمة "بالحبشة"، هي دولة غير ساحلية تقع فوق الهضاب في القرن الأفريقي، وتعد ثاني أكثر الدول من حيث عدد السكان في أفريقيا وعاشر أكبر دولة في أفريقيا عاصمتها هي أديس أبابا، تجاورها كل من جيبوتي والصومال من جهة الشرق أريتريا من الشمال. والسودان من الغرب وكينيا من الجنوب. الحبشة من أقدم الدول في العالم وكانت لها حضارة ملكية منذ القرن العاشر قبل الميلاد، ووجد العلماء أنها أقدم حضارة تواجدت في البشرية. لها أطول تاريخ من الاستقلال حيث اجتاحت الجيش الإيطالي إثيوبيا في الفترة ١٩٣٦ - ١٩٤١ ومن ثم هزمت القوات الإثيوبية والبريطانية القوات الإيطالية واستعادت أنيوبيا السيادة الكاملة بعد توقيع الاتفاق الأملو إثيوبي في ديسمبر ١٩٤٤. (من ويكيبيديا، الموسوعة الحرة حول: إثيوبيا)

١٤١٩ ق : صلى الله عليه وسلم

١٤٢٠ الطبراني في معجمه الكبير ج ٢٣/ص ٢١٩ ح ٤٠٢

١٤٢١ ق : تقف

١٤٢٢ ق : ولها

١٤٢٣ ق : + المتعة

١٤٢٤ ق : المتعة

١٤٢٥ ق : يُرى

١٤٢٦ شق : شرح الأقطع

١٤٢٧ ق : المولى

١٤٢٨ ق : وجب

١٤٢٩ ق : + رحمه الله

١٠٥.١١ فصل في تزويج الوكيل

قال: وإذا أذنت المرأة للرجل^{١٤٣٠} أن يُزوجها من نفسه فعقد بحضرة شاهدين جاز. وقال **زُفر** و**الشافعي** رحمه الله: ^{١٤٣١} لا يُجوز. لأن الواحد لا يُتصور أن يكون مملكا ومتملكا كما في البيع. لكن **الشافعي** رحمه الله^{١٤٣٢} يقول في الوليِّ ضرورة لأنه لا يتولى^{١٤٣٣} سواه بخلاف الوكيل. ولنا أن الوكيل في النكاح سفيرٌ ومعبرٌ بدليل وجوب إضافة العقد إلى موكله. ولا تمنع في التغيير^{١٤٣٤}. وإنما التمانع في الحقوق.

ولا يرجع^{١٤٣٥} الحقوق^{١٤٣٦} إليه^{١٤٣٧} بخلاف البيع^{١٤٣٨}. وأصله أن الواحد يتولى طرفي العقد في النكاح عندنا. وإذا تولى^{١٤٣٩} طرفيه فقولُه: "تزوجت" يضمن الشطرين. ولا يحتاج إلى القبول بخلاف الفضوليِّ. إذا قال: "إشهدوا أبي زوجت فلانة من فلان" أو الرجل إذا قال: "إشهدوا أبي زوجت" فلانة" وهي غائبة أو على العكس حيث لا يتضمن الشطرين لعدم الضرورة. ولا يوقف^{١٤٤٠} على الإجازة خلاف **أبي يوسف**.

١٤٣٠	ق	: + قبل
١٤٣١	ق، م، ي	- رحمه الله
١٤٣٢	ق، م، ي	- رحمه الله
١٤٣٣	م	: + هـ
١٤٣٤	ق	: التغيير
١٤٣٥	ي	: ولا ترجع
١٤٣٦	ق، م، ي	: + في النكاح
١٤٣٧	ق، م، ي	: إلى الوكيل
١٤٣٨	ق، م، ي	: + لأنه مباشر حتى رجعت الحقوق إليه.
١٤٣٩	ق	: تولى
١٤٤٠	م، ي	: تزوجت
١٤٤١	ق، ي	: ولا يوقف

١.٥.١٢ فصل في الضمان بالمهر

قال: ^{١٤٤٢} وإذا ضمن الوليُّ المهر صح ضمانه. وللمرأة الخيار في مطالبة زوجها أو وليها لأنه دين لا يملك الوليُّ قبضه. فصح ^{١٤٤٣} ضمانه كسائر الدُّيُون بخلاف الوكيل بالبيع إذا ضمن لأنه يملك قبضه فيتناقض. ^{١٤٤٤} وهذا بناء على ما مر. إن حقوق البيع ^{١٤٤٥} يرجع ^{١٤٤٦} إلى الوكيل دون النكاح.

١.٥.١٣ فصل المهر في النكاح الفاسد

قال: ^{١٤٤٧} وإذا فرق القاضي بين الزوجين في النكاح الفاسد قبل الدُّخُول فلا مهر لها. وكذلك بعد الخلوة لقوله ^{١٤٤٨} ﷺ: «أَيُّمَا امْرَأَةٍ نَكَحْتَ نَفْسَهَا بِغَيْرِ إِذْنٍ وَلِيِّهَا فَنِكَاحُهَا بَاطِلٌ». ^{١٤٤٩} فإن دخل بها فلها [١٥/أ] المهر بما استحل من فرجها. بين ﷺ ^{١٤٥٠} أن المهر يستحق في النكاح الباطل بالدخول لا بالعقد والخلوة. ولأنه لا يملك بالفاسد البضع. فلا يلزم المهر. ولا شيء منه.

قال: ^{١٤٥١} فإن ^{١٤٥٢} دخل بها فلها مهر مثلها لا يُزَادُ على المسمى. أما المهر ^{١٤٥٣} فللقوله ^{١٤٥٤} ﷺ: «فَلَهَا

المهر بما استهل من فرجها». ^{١٤٥٦} واعتبارا بما استهلكه في الشراء الفاسد ^{١٤٥٧} حيث يجب ^{١٤٥٨} القيمة. وقيمة

١٤٤٢ : + رحمه الله

١٤٤٣ : يضح

١٤٤٤ : فيناقض

١٤٤٥ : ق، ي

١٤٤٦ : ترجع

١٤٤٧ : + رحمه الله

١٤٤٨ : م

١٤٤٩ : سبق ذكره.

١٤٥٠ : ق

١٤٥١ : + رحمه الله

١٤٥٢ : ق، ي

الْبُضْعُ مَهْرُ الْمَثَلِ. وَأَمَّا عَدَمُ الزِّيَادَةِ عَلَى الْمَسْمُومِ. فَمَذْهَبُنَا وَقَالَ **زُفَرٌ** ^{١٤٥٩} وَ **الشَّافِعِيُّ** ^{١٤٦٠} رَحِمَهُ اللَّهُ: ^{١٤٦١} يَجِبُ ^{١٤٦٢} بِالْعَا مَا بَلَغَ كَالْأَعْيَانِ. وَلَنَا أَنَّ الْمَنَافِعَ أَمَّا تَتَقَوَّمُ ^{١٤٦٣} بِالْعَقْدِ. وَلَمْ يَزِدِ الْعَقْدُ عَلَى الزِّيَادَةِ فَلَا يَلْزَمُ. قَالَ: ^{١٤٦٤} وَعَلَيْهَا الْعِدَّةُ. لِأَنَّهَا لَمَّا اسْتَحَقَّتِ الْمَهْرَ وَجِبَتْ الْعِدَّةُ اعْتِبَارًا بِالصَّحِيحِ. قَالَ: ^{١٤٦٥} وَيَثْبُتُ نَسَبُ وَلَدِهَا اعْتِبَارًا بِسَائِرِ الْأَحْكَامِ الَّتِي يَثْبُتُ وَدَفْعُهَا ^{١٤٦٦} لِلضَّرَرِ عَنِ الْوَلَدِ.

١.٥.١٤ فصل في مهر المثل

قَالَ: ^{١٤٦٧} وَمَهْرُ مِثْلِهَا يُعْتَبَرُ بِأَخَوَاتِهَا وَعَمَّاتِهَا وَبَنَاتِ عَمِّهَا وَلَا يُعْتَبَرُ بِأُمِّهَا وَخَالَتِهَا إِذَا لَمْ يَكُنَا ^{١٤٦٨} مِنْ قَبِيلَتِهَا لِقَوْلِ **ابْنِ مَسْعُودٍ** ^{رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ} فِي الْمَفْوضَةِ: ^{١٤٦٩} لَهَا مَهْرُ الْمَثَلِ ^{١٤٧٠} مِشَابِهَا وَتَسَاوِيهَا أَقَارِبَ أَبِيهَا لِأَنَّ الْإِنْسَانَ يَنْسَبُ إِلَى أَبِيهِ. وَيَتَشَرَّفُ بِشَرَفِهِ. وَقِيَمَةُ الشَّيْءِ تَعْرِفُ بِالنَّظِيرِ فِي قِيَمَةِ جَنْسِهِ.

١٤٥٣	ى	: + فلما مر
١٤٥٤	ى	: من قوله
١٤٥٥	ق	: عليه السلام
١٤٥٦	أبو داود (٢/٢٢٩ ، رقم ٢٠٨٣).	
١٤٥٧	ق	: + و
١٤٥٨	ى	: تجب
١٤٥٩	ق	: - زفر
١٤٦٠	ق	: - و
١٤٦١	ق، م، ى	: - رحمه الله
١٤٦٢	ى	: - يجب
١٤٦٣	ق، م	: يتقوم
١٤٦٤	ى	: + رحمه الله
١٤٦٥	ى	: + رحمه الله
١٤٦٦	ق، م، ى	: دفا
١٤٦٧	ى	: + رحمه الله
١٤٦٨	م	: لم يكوناً
١٤٦٩	ق	: في مفوضة

فإن كانت أمها بنت عم أبيها يُعتَبَرُ بمهرها لأنها من قوم أبيها. فإن لم يكن فبأجنبية موصوفة بذلك.

شط^{١٤٧١} ومهر مثل الأمة على قدر الرغبة فيها. وعن **الأوزاعي**^{١٤٧٢} ثلث قيمتها.

قال:^{١٤٧٣} ويُعتَبَرُ في مهر المثل أن يتساوى المرأتان في السن والجمال والمال والعقل والدين والبلد

والعصر. لأن مهر المثل يختلف باختلاف هذه الأوصاف كقيم الأعيان. وكذا يختلف باختلاف الدار والعصر.

قالوا ويُعتَبَرُ التساوي في البكارة والثبوت^{١٤٧٤} لاختلافه بها.

١٠٥.١٥ فصل في تزويج الأمة

قال:^{١٤٧٥} ويجوزُ تزويجُ الأمة مسلمة كانت أو كِتابية لقوله تعالى : ﴿ **وَأَحِلُّ لَكُمْ مَا وَّرَاءَ ذَلِكَ** ﴾^{١٤٧٦}

وقوله: ﴿ **وَالْمَحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ** ﴾^{١٤٧٧} مطلقاً من غير فضل. وقال **الشافعي** رحمه

الله:^{١٤٧٨} لا يجوزُ تزويجُ الكِتابية كالجوسية. ونحن نقول: حل وطعها بملك اليمين. فيحل بالنكاح بخلاف

الجوسية.

١٤٧٠	ق، م	: مهر مثل
١٤٧١	شط	: شرح الطحاوي
١٤٧٢	عبد الرحمن بن عمرو الأوزاعي.	ولد بعلبك ونشأ بالبقيع يتيماً في حجر أمه، وانتقل من بلد إلى بلد، وتأدب بنفسه. ولد في بعلبك سنة ٨٨ هـ / ٧٠٧ م. وتوفي في بيروت في ٢٨ من صفر سنة ١٥٧ هـ. (طبقات الفقهاء)
١٤٧٣	ى	: + رحمه الله
١٤٧٤	ق، ى	: والثبوت
١٤٧٥	ى	: + رحمه الله
١٤٧٦	النساء ٢٤\٤	
١٤٧٧	المائدة ٥\٥	
١٤٧٨	ق، م، ى	: - رحمه الله

قال: ١٤٧٩ ولا يتزوج أمة على حرة. ويجوز تزويج الحرة عليها. كذا روي وعن النبي ﷺ ١٤٨٠ عن عليّ

رضي الله عنه ١٤٨٢ أنه قال: «لا ينكح الأمة على الحرة». ١٤٨٣ ولأن في الأول ضرر إدخال الناقصة على الكاملة دون

الثاني.

١.٦ باب في تعدد الزوجات

قال: ١٤٨٤ وللحر أن يتزوج أربعاً من الحرائر والإماء لقوله تعالى: ﴿فَانكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ

[ب/١٥] مَثْنِي وَثَلَاثَ وَرِبَاعًا ١٤٨٥. معناه: أو ثلاث أو ربيع. قال الفراء: ١٤٨٦ ولم يرد الجمع لأنه نهي في

الكلام. فإن العرب متى أرادوا الإخبار عن التسعة ١٤٨٧ لا يقول: ١٤٨٨ "مثنى وثلاث ورباع". وكلام الحكيم تعالى

وتقدس عن مثله. وقال الشافعي رحمه الله: ١٤٨٩ لا يجوز للحر أن يتزوج من الإماء إلا واحدة لأنه نكاح

ضروري. وما ذكره منقوص بالعبد. فإن له أن يتزوج بأمتهن فالحر أولى.

١٤٧٩	ى	: + رحمه الله
١٤٨٠	ق، م	: - وعن النبي
١٤٨١	ق	: صلى الله عليه وسلم
١٤٨٢	ق، م، ى	: + وعن النبي
١٤٨٣	البيهقي	(٣٦٩/٧ ، رقم ١٤٩٤٦).
١٤٨٤	ى	: + رحمه الله
١٤٨٥	النساء ٣/٤	
١٤٨٦	الفراء العلامة صاحب التصانيف أبو زكريا يحيى بن زياد ابن عبد الله ابن منظور الأسدي مولاهم الكوفي النحوي صاحب الكسائي. وللبراء كتاب البهي في حجم الفصيح لتعلب وفيه أكثر ما في الفصيح غير أن تعلبا رتبته على صورة أخرى ومقدار تواليف الفراء ثلاثة آلاف ورقة وقال سلمة أمل الفراء كتبه كلها حفظا وقيل عرف بالفراء لأنه كان يفري الكلام وقال سلمة إني لأعجب من الفراء كيف يعظم الكسائي وهو أعلم بالنحو منه مات الفراء بطريق الحج سنة سبع ومئتين وله ثلاث وستون سنة.	
١٤٨٧	ق	: + و
١٤٨٨	ق	: لا تقول
١٤٨٩	ق، م، ى	: - رحمه الله

قال: ١٤٩٠ وليس له أن يتزوج أكثر من ذلك. لأن التنصيص على العدد يمنع الزيادة عليه.

قال: ١٤٩١ ولا يتزوج العبد أكثر من اثنتين. ١٤٩٢ وقال **مالك** رحمه الله: ١٤٩٣ يجوز لأنه في حق النكاح كالحر

عنده حتى يملك التزويج بغير إذنه. ولنا قوله **عليه السلام**: «لا يتزوج العبد أكثر من اثنتين». ١٤٩٤ ولأن الرق منصف إظهاراً لشرف الحرية.

قال: ١٤٩٥ فإن ١٤٩٦ طلق الحر إحدى الأربع طلاقاً بائناً لم يجز له أن يتزوج رابعة حتى تنقضي ١٤٩٧ عدتها.

وهو مذهب ١٤٩٨ **عليّ وابن مسعود** رضي الله عنهما خلافاً **للشافعي** رحمه الله. ١٤٩٩ وهو نظير نكاح الأخت في ١٥٠٠ عدة الأخت. وقد مر.

قال: ١٥٠١ وإذا زوج الأمة مولاهما ثم أعتقت فلها الخيار حراً كان زوجها أو عبداً خلافاً **للشافعي** رحمه

الله ١٥٠٢ في الحر. لأن الخيار في العبد ١٥٠٣ لدفع ولاية الخسيس على الشريفة. وقد عدم في الحر. ولنا ما روى **أبو**

١٤٩٠ ي + رحمه الله

١٤٩١ ي + رحمه الله

١٤٩٢ ي : ثنتين

١٤٩٣ ق، م، ي - رحمه الله

١٤٩٤ أخرجه ابن أبي شيبة في مصنفه ٤٦٥/٣، كنا بالنكاح: باب في المملوك، كم يتزوج من النساء؟ رقم ١٦٠٤٤.

١٤٩٥ ي + رحمه الله

١٤٩٦ ق : وإن

١٤٩٧ ق : ينقضي

١٤٩٨ م : قول

١٤٩٩ ق، م - رحمه الله

١٥٠٠ ي + حق

١٥٠١ ي + رحمه الله

١٥٠٢ ق، م، ي - رحمه الله

١٥٠٣ ق، ي - في العبد

بكر الرازي أن النبي ﷺ قال **لبريرة** **عند** حين أعتقت: **«ملكك بضعتك فاختاري»**.^{١٥٠٥} علل الاختيار

بملكه^{١٥٠٦} البضع. وهي شاملة للفصلين. وعن **عائشة** **عند** ^{١٥٠٧} إن زوج **بريرة** كان حرا. وهذا نص في الباب.

قال: ^{١٥٠٨} وكذلك المكاتبه خلافا **لزفر** لما مر.

قال: ^{١٥٠٩} فإن ^{١٥١٠} تزوجت أمة بغير إذن مالكها^{١٥١١} ثم أعتقت صح النكاح. ولا خيار لها. لأن النكاح إنما

يعدُّ عليها بعد العتق لزوال مانع حق المولى. فلم يتحقق زيادة الملك عليها بالعتق. فلا يثبت الخيار كما لو

زوجت نفسها بعد العتق. ثم إن كان الزوج دخل بها قبل العتق فالمهر المسمى للمولى. وإن زاد على مهر مثلها

لأن النفاذ يستند^{١٥١٢} إلى العقد. فتبين أنه أسبق في منفعة مملوكه للمولى. وإلا فالمهر لها.

قال: ^{١٥١٣} ومن تزوج امرأتين في عقدة^{١٥١٤} واحدة إحداهما لا يحل له نكاحها صح نكاح التي يحل^{١٥١٥}

نكاحها. وبطل نكاح الأخرى. وقال **الشافعي** رحمه الله^{١٥١٦} في أحد قوليه: بطل فيهما كما لو جمع بين حرّ

وعبد في البيع. ولنا أن إيجاب العقد فيهما^{١٥١٧} إيجاب في كل [١٦/أ] واحد^{١٥١٨} منهما على الانفراد حتى لو

١٥٠٤ ق : صلى الله عليه وسلم

١٥٠٥ الدارقطني: ٤١٢.

١٥٠٦ ق : بملك

١٥٠٧ م - رضي الله عنها

١٥٠٨ ق - قال

١٥٠٩ ي + رحمه الله

١٥١٠ ق، م، ي : وإن

١٥١١ ق، م : مولاها

١٥١٢ ق، م، ي : استند

١٥١٣ ي + رحمه الله

١٥١٤ ق : عقده

١٥١٥ ق : + له

١٥١٦ ق، م، ي - : رحمه الله

١٥١٧ ق، م : + فيهما

١٥١٨ ق، م، ي : واحدة

قبلت إحداهما دون الأخرى يصح بخلاف البيع. ولأن بيع أحدهما بحصته^{١٥١٩} من الثمن لا يصح. ونكاح إحداهما بحصتها من المهر يصح لأن جهالة المهر لا تبطل النكاح وجهالة الثمن يبطل^{١٥٢٠} البيع.

١.٧ باب في العيوب

قال^{١٥٢١}: وإذا كان بالزوجة عيباً فلا خيار لزوجها لأن النكاح لا يحتمل النسخ. وقال **الشافعي** رحمه الله^{١٥٢٢}: يرُدُّ المنكوحه بالجنون والجزام^{١٥٢٣} والبرص^{١٥٢٤} والرتق^{١٥٢٥} والقرن^{١٥٢٦}. لأنها تحل بالمقصود ومن المعاش. ولنا^{١٥٢٧} التخلص بيد الزوج بالطلاق فصار^{١٥٢٨} كسائر العيوب.

قال^{١٥٢٩}: وإذا كان بالزوج جنوناً أو جذاماً أو برصاً فلا خيار للمرأة عند **أبي حنيفة** رحمه الله^{١٥٣٠} و**أبي يوسف**. وقال **محمد**: كل عيب لا يمكنها المقام معه إلا بضرر فلها الخيار كالجلب والعنة. وقال **الشافعي** رحمه الله^{١٥٣١}: لها الخيار في العيوب الخمسة وهي^{١٥٣٢} الجنون والجزام والبرص والجلب والعنة لما مر. ولهما النكاح عقد

١٥١٩	ق، ي	: بحصتها
١٥٢٠	م، ي	: تبطل
١٥٢١	ي	: + رحمه الله
١٥٢٢	ق، م، ي	: - رحمه الله
١٥٢٣	الجذام: داء معروف يأكل اللحم ويتناثر. قال الجوهري وقد جذم الرجل بضم الجيم فهو مجذوم ولا يقال أجدم (اللباب)	
١٥٢٤	البرص: بالفتح بياض داء معروف وعلامته أن يعصر اللحم فلا يجم (اللباب)	
١٥٢٥	الرتق: بفتح الراء والتاء وهو التهام الفرج بحيث لا يمكن دخول الذكر، انسداد محل الجماع بلحم (اللباب)	
١٥٢٦	القرن: انسداد محل الجماع يعظم (اللباب)	
١٥٢٧	ق، م	: + أن
١٥٢٨	ق، م، ي	: فصارت
١٥٢٩	ي	: + رحمه الله
١٥٣٠	ق، م، ي	: - رحمه الله
١٥٣١	ق، م، ي	: - رحمه الله
١٥٣٢	ق	: وعن

على البضع. فلا يفسخ بالعيب كالخلع بخلاف الجب والعنة. لأن الرد ثمه لتقصان المهر عندهما. ١٥٣٣ ولا ١٥٣٤
يحتمل الفسخ.

قال: ١٥٣٥: فإن ١٥٣٦ كان عنينا أجله الحاكم حولا. فإن ١٥٣٧ وصل إليها وإلا فَرَّقَ ١٥٣٨ بينهما إن طَلَبَتِ المرأة ذلك. هكذا ١٥٣٩ عن ١٥٤٠ **عَمْرٌ وَعَلِيٌّ وَابْنُ مَسْعُودٍ** رضي الله عنهم. والسنة المشروطة شمسية أربعة فصول حتى إن ١٥٤١ كانت لعدة ربما يزول. ١٥٤٢ ويُعْتَبَرُ ١٥٤٣ السنة من وقت التأجيل. ثم بعد سنة إذا قال: "وطقتها" وهي ثيب فالقول له. وإن كانت بكرا أو اعترف بعدم الوصول إليها يخيرها القاضي بين المقام معه والفرق. فإن رضيت سقط حقها. وإن اختارت الفرق فيفرق ١٥٤٤ القاضي بينهما لما مر. ولأنه عجز عن الإمساك بالمعروف. فوجب التسريح بالإحسان. وقد امتنع عنه الزوج. فينوب القاضي منابه. ووجب لها المهر كاملا والعدة للخلوة. **ك** ١٥٤٥
إذا أقامت بعد تخير الحاكم أو أقامها بعض القوم بطل خيارها كالمخيرة.

١٥٣٣	م	: - عندهما
١٥٣٤	ق، م، ي	: فلا
١٥٣٥	ي	: + رحمه الله
١٥٣٦	ق	: وإن
١٥٣٧	ق	: وإن
١٥٣٨	ي	: + القاضي
١٥٣٩	ق، م، ي	: + روي
١٥٤٠	ق، ي	: - عن
١٥٤١	ق، ي	: لو
١٥٤٢	م	: تزول
١٥٤٣	م، ي	: تعتبر
١٥٤٤	ق، م، ي	: يفرق
١٥٤٥	ك	: الكفاية للبيهقي اسماعيل بن الحسين

ولو أقامت بعد مضي السنة^{١٥٤٦} لا يسقط خيارها. وأيام الحيض وشهر **رمضان** محتسبة من المدة. وأما أيام المرض عن^{١٥٤٧} **أبي يوسف** إذا كان أقل من نصف شهر يحسب^{١٥٤٨} عليه. وإلا فلا. وفي رواية عنه إن صح في السنة يوما أو يومين يحتسب^{١٥٤٩} عليه. وإلا فلا. وعن **محمد**^{١٥٥٠} إن مرض شهرا أجلا مكانه شهرا آخر. و^{١٥٥١} وصل إلى غيرها يؤجل في حقها. لأنه لا ينفعها. **شق**^{١٥٥٢} ولو قالت بعد الحول: "أنا بكر" فأخبرت امرأة بعد النظر إليها: "إنها بكر" يكفي^{١٥٥٣}. والثبتان^{١٥٥٤} [١٦/ب] أوثق وبالوطئ مرة يسقط خيار^{١٥٥٥} حقها^{١٥٥٦} أبدا.

قال: ^{١٥٥٧} والفرقة تطليقة بائنة. لأن ضررها إنما يندفع^{١٥٥٨} بالباين. ولها كمال المهر لما مر.

قال: ^{١٥٥٩} وإن كان محبوبا فرق بينهما في الحال. ولم يؤجله لخلو^{١٥٦٠} من^{١٥٦١} التأجيل عن الفائدة.

١٥٤٦	ق، م، ي	: + مدة
١٥٤٧	ق، م، ي	: فعن
١٥٤٨	م، ي	: يحتسب
١٥٤٩	ق	: تحسب
١٥٥٠	ق	: إذا
١٥٥١	ق، م، ي	: + لو
١٥٥٢	شق	: شرح الأقطع
١٥٥٣	م	: يكفي
١٥٥٤	م	: البنتان
١٥٥٥	م	: - خيار ي: خيارها
١٥٥٦	ق، ي	: - حق
١٥٥٧	ي	: + رحمه الله
١٥٥٨	ق	: يمنع
١٥٥٩	ي	: + رحمه الله
١٥٦٠	ق، م، ي	: بخلو
١٥٦١	ق، م، ي	: - من

قال: ١٥٦٢ والخصي^{١٥٦٣} يُؤجل كما يُؤجل العين لتصور الجماع منه. ويقال: "أشدُّ الجماع جماع الخصي". ولو علمت بالعدة أو الجب ثم تزوجته فلا خيار لها.

١.٨ باب في اختلاف الدين و نكاح الذميين

قال: ١٥٦٤ وإذا أسلمت المرأة وزوجها كافرٍ عرض عليه القاضي ١٥٦٥ الإسلام. فإن ١٥٦٦ أسلم ١٥٦٧ فهي امرأته. وإن أبي الإسلام ١٥٦٨ فرق بينهما. وقال **الشافعي** رحمه الله: ١٥٦٩ إن أسلمت قبل الدخول بانت في الحال وبعد الدخول بعد انقضاء ١٥٧٠ العدة كما إذا أسلمت في دار الحرب. ولنا أن تغليته أسلمت. فقال **عمر** رضي الله عنه لزوجها: "أسلم وإلا فرقتُ بينكما" فأبي فرق. وعن **ابن عباس** رضي الله عنه مثله بمحضر من الصحابة من غير نكير. ولأن بالآباء فات الامسك بالمعروف. فوجب التسريح بالإحسان. وقد امتنع الزوجُ عنه فناب القاضي منابه. وكان ذلك طلاقاً بائناً عند **أبي حنيفة** رحمه الله ١٥٧١ لأنها فرقة جاءت من قبل الزوج.

قال: ١٥٧٢ وإن أسلم الزوج وتحتة مجوسية عرض عليها الإسلام فإن أسلمت فهي امرأته. وإن أبت فرق القاضي بينهما ١٥٧٤ لما مر. ولم تكن الفرقة طلاقاً. وقال **أبو يوسف**: هذه الفرقة ليست بطلاق في

١٥٦٢	ى	: + رحمه الله
١٥٦٣	الخصي:	من ذهب خصيتاه بقطع أو نحوه (الباب)
١٥٦٤	ى	: + رحمه الله
١٥٦٥	م	: القاضي عليه
١٥٦٦	ق	: وإن
١٥٦٧	ق	: - أسلم
١٥٦٨	م	: - الإسلام
١٥٦٩	ق، م، ى	: - رحمه الله
١٥٧٠	ق، ى	: + مدة
١٥٧١	ق	: إذا
١٥٧٢	ى	: + رحمه الله

الوجهين. لأنه أمر يشترك فيه الزوجان فلا يكون طلاقاً كالفرقة بسبب الملك. وقال **محمد**: هي طلاق في الوجهين كالفرقة للعان. ١٥٧٥ وقال **أبو حنيفة** ١٥٧٦ هي طلاق بآباء الزوج دون آباءها لأن الزوج يملك الطلاق ١٥٧٧ دونها.

قال: ١٥٧٨ فإن كان دخل بها فلها المهر لتأكد بالدخول. وإن لم يكن دخل بها فلا مهر لها لأن الفرقة من قبلها. فأشبهه الرد ١٥٧٩ فيسقط ١٥٨٠ قبل تأكده.

قال: ١٥٨١ وإن أسلمت المرأة في دار الحرب لم يقع الفرقة عليها حتى تحيض ثلاث حيض. فإذا حاضت بانته من زوجها لأن الإسلام ليس بسبب للفرقة. والعرض على الإسلام متعذر لفقد ولاية الحاكم ثمه. ١٥٨٢ ولا بد من الفرقة دفعا للفساد. فأقمنا شرطها. وهي مضي الحيض مقام السبب كما في حفر البئر. ولا فرق بين المدخول بها وغيرها. و**الشافعي** رحمه الله ١٥٨٤ يفصل كما مر في دار الإسلام. ولا عدة عليها بعدها

[١٧/أ] عند **أبي حنيفة** رحمه الله ١٥٨٥ خلافهما ١٥٨٦ في المدخول. ١٥٨٧

١٥٧٣	ق	: وإذا
١٥٧٤	م	: بينهما القاضي
١٥٧٥	ق، م، ي	: بالعان
١٥٧٦	م	: + رحمه الله
١٥٧٧	ق	: طلاقاً
١٥٧٨	ي	: + رحمه الله
١٥٧٩	ق، م	: الردة
١٥٨٠	م	: فتسقط
١٥٨١	ي	: + رحمه الله
١٥٨٢	ق	: فإن
١٥٨٣	ق، ي	: - ثمه
١٥٨٤	ق، م، ي	: - رحمه الله
١٥٨٥	ق، م، ي	: - رحمه الله
١٥٨٦	ق، ي	: خلاقاً لهما
١٥٨٧	م	: + بما ي: المدخولة

قال: ١٥٨٨ وإذا أسلمَ زوجُ الكِتابيةِ فهما على نكاحهما لأنه يصح النكاح بينهما ابتداءً. فالبقاء أولى.

قال: ١٥٨٩ وإذا خرج أحدُ الزوجين إلينا من دار الحرب مسلماً وقعت البينونة بينهما خلافاً للشافعي

رحمه الله. ١٥٩٠ وإذا سُبي أحدهما ١٥٩٢ وقعت البينونة. ١٥٩٣ وإن سُبيا معاً لم تقع البينونة وقال الشافعي رحمه

الله: ١٥٩٥ تقع. فالحاصل أن سبب البينونة هو التباين دون السبي عندنا. وعنده على عكسه ١٥٩٦ لأن أمر التباين

انقطع الولاية. وذلك لا يؤثر ١٥٩٧ في الفرقة كالحربي المستأمن والمسلم المستأمن. أما السبي يقتضي ١٥٩٨ الصفاء

والخلوص للسبي. وذلك بانقطاع ملك البضع فلهذا ١٥٩٩ يسقط الدين عن ذمة المسي. ولنا أن مع التباين ١٦٠٠

حقيقة وحكما لا ينتظم المصالح فشابه المحرمة. والسبي يفيد ملك الرقبة. وإنه لا ينافي النكاح ابتداءً وبقاءً

كالشراء والمستأمن لم يباين الدار حكماً لقصد الرجوع.

قال: ١٦٠١ وإذا خرجت المرأة إلينا مهاجرة جاز أن يتزوج. ولا عدة عليها عند أبي حنيفة رحمه الله. ١٦٠٢

و١٦٠٣ قال: عليها العدة. لأن الفرقة وقعت بعد الدخول في الإسلام فيلزمها حكمه. وله قوله تعالى في

١٥٨٨	ى	: + رحمه الله
١٥٨٩	ى	: + رحمه الله
١٥٩٠	ق، ى	: - رحمه الله
١٥٩١	ق، ى	: ولو
١٥٩٢	ق، ى	: + أحد الزوجين
١٥٩٣	م	: - بينهما خلافاً للشافعي رحمه الله وإذا سُبي أحدهما وقعت البينونة.
١٥٩٤	ق، ى	: ولو
١٥٩٥	ق، م، ى	: - رحمه الله
١٥٩٦	ق	: على العكس
١٥٩٧	ق	: يؤثر
١٥٩٨	م	: فيقتضي
١٥٩٩	ق	: ولهذا
١٦٠٠	م	: بالتباين
١٦٠١	ى	: + رحمه الله
١٦٠٢	ق، م، ى	: - رحمه الله

المهاجرات: ﴿وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ أَنْ تَنْكِحُوهُنَّ﴾^{١٦٠٤}، الآية، ولأن العدة وجبت^{١٦٠٥} إظهار الحظر النكاح ولا حضر لملك الحربي.

قال: ^{١٦٠٦} وإن كانت حاملا لم يتزوج حتى تضع حملها. لأنه ثابت النسبة^{١٦٠٧} وعن **أبي حنيفة** رحمه الله^{١٦٠٨} أنه يصح النكاح. ولا يقربها^{١٦٠٩} حتى تضع كالحامل من الرّنا. وزوجها الأول أن فراشها لما ظهر في حق النسب يظهر في المنع من النكاح احتياطاً. وقال **بني**: ^{١٦١٠} «ألا لا تُوطأ حاملٌ حتى تضع»^{١٦١١}.

١.٨.١ فصل في الردة

قال: وإذا ارتد أحد الزوجين عن الإسلام -والعياذ بالله- وقعت البينونة بينهما. وكانت فرقة بغير طلاق. وقال **محمد**: إن كانت الردة من قبل الزوج كان طلاقاً كالآباء و**أبو يوسف** مرّ على أصله في الكل. و**أبو حنيفة** رحمه الله^{١٦١٢} فرق بين الآباء والرّدة. لأن الردة منافية للنكاح. لأنها منافية لعصمة الأملاك. والطلاق رافع النكاح. ^{١٦١٣} فتعذر أن يجعل طلاقاً بخلاف الآباء. فإنه يفوت^{١٦١٤} الإمساك بالمعروف. فيجب التسريح بالإحسان على ما مر. ولهذا يتوقف الفرقة بالآباء على القضاء دون الفرقة بالرّدة.

١٦٠٣	ق	: - و
١٦٠٤	المتحنة	١٠١٦٠
١٦٠٥	ق	: + لها
١٦٠٦	ى	: + رحمه الله
١٦٠٧	ق، م، ى	: - لأنه ثابت النسبة
١٦٠٨	ق، م، ى	: - رحمه الله
١٦٠٩	ق	: ولا يفرق بها
١٦١٠	ق	: صلى الله عليه وسلم
١٦١١	أبو داود	(٢/٢٤٨، رقم ٢١٥٧).
١٦١٢	ق، م، ى	: - رحمه الله
١٦١٣	ق، م، ى	: للنكاح

قال: ١٦١٥ فإن كان الزوج هو المرتد وقد دخل بها فلها المهر لتأكدته بالدخول. وإن لم يكن دخل بها فلها نصفه. وإن كانت المرأة هي المرتدة قبل الدخول فلا مهر [١٧/ب] لها ولا نفقة أيضا. لأن الفرقة جاءت من قبلها فكان في معنى الفسخ.

قال: ١٦١٦ وإن كانت الردة بعد الدخول فلها المهر لما مر.

قال: ١٦١٧ وإن ارتدا معا وأسلما معا فهما على نكاحهما استحسانا. وقال **زفر**: بطل كارتداد أحدهما. ولنا ما روي أن **بني حنيفة** ١٦١٨ ارتدوا ثم أسلموا. ولم يأمرهم **أبو بكر** رضي الله عنه ولا الصحابة رضي الله عنهم بتحديد النكاح. وكان ارتدادهم معا لجهالة التاريخ. ١٦١٩ ولو أسلم أحدهما بعد ارتدادهما فسد النكاح. لأن إمرار الآخر على الردة كالابتداء.

قال: ١٦٢٠ ولا يجوز أن يتزوج المرتد مسلمة ولا كافرة ولا مرتدة. وكذلك المرتدة لا يتزوجها مسلم ولا كافر ولا مرتد لقوله تعالى: **﴿ولا تنكحوا المشركات حتى يؤمن﴾** ١٦٢١، الآية، ١٦٢٢ ولما مر. إن الردة يُنافي عصمة الأملاك. ولأن ١٦٢٣ يمنع ١٦٢٤ ثبوتها أولى.

١٦١٤	م	: + به
١٦١٥	ى	: + رحمه الله
١٦١٦	ى	: + رحمه الله
١٦١٧	ى	: + رحمه الله
١٦١٨		بني حنيفة: قبيلة عربية تنفر من قبائل بكر بن وائل ضمن فرع ربيعة من قبائل عدنان من بني النبي الحليم إسماعيل ذبيح الله من بيت النبوة آل إبراهيم خليل الرحمن عليهم الصلاة والسلام. أرسل أبو بكر أيام حكمته جماعة يرأسهم خالد بن الوليد إلى بني حنيفة؛ ليأخذ زكاة أموالهم، امتنع مالك بن نويرة التميمي. رئيس بني حنيفة. من إعطاء الزكاة إلى غير مستحقيها، معتقدا أنّ الزكاة لا بدّ أن تُعطى إلى وصي رسول الله، وهو الإمام علي. عند ذلك قام خالد بن الوليد بقتل مالك بن نويرة غيلة، معللا قتله إياه أنه مرتد عن الإسلام، ثم وطء زوجة مالك في تلك الليلة من غير أن تعتد، وصادر أموالهم، وأخذ بقية الرجال والنساء سبايا إلى أبي بكر، وكانت السيدة خولة من ضمن السبايا. (المكتبة الشاملة)
١٦١٩	م	- : رضي الله عنهم
١٦٢٠	ق، م	: + ه: هداية
١٦٢١	ى	: + رحمه الله
١٦٢٢		البقرة ٢٢١٨٢

قال: ١٦٢٦ وإذا كان أحد الزوجين مسلماً فالولدُ على دينه. وكذلك إن ١٦٢٧ أسلم أحدهما ولهما ١٦٢٨ ولدٌ صغيرٌ صار ولده مسلماً بإسلامه لقوله ﷺ: «كُلُّ مَوْلُودٍ يُوَلَّدُ عَلَى الْفِطْرَةِ» ١٦٢٩ فأبواه يهودانه ومجوسياته ونصرانه. فبين أن الفرع يتبع الأصل في الدين. فإذا أسلم أحدهما فقد اعتصد الموجب للتبعية في الإسلام بالفطرة الأصلية فيترجح.

قال: ١٦٣١ وإن كان أحد الأبوين كتابياً والآخر مجوسياً فالولدُ كتابياً لحديث **عمر** رضي الله عنه ١٦٣٢ الولدُ يتبع خير الأبوين ديناً. ١٦٣٣ وعند **الشافعي** رحمه الله ١٦٣٤ هو على دين أبيه كالعقل.

قال: ١٦٣٥ وإذا تزوج الكافر بغير شهودٍ أو في عدة كافر وذلك في دينهم جائز، ثم أسلما أقرأ عليه. وقال **زُفر**: النكاح فاسدٌ فيهما للنصوص. لكن لا ١٦٣٦ يتعرض لهم قبل الإسلام والمرافعة للذمة.

وقال **أبو يوسف** و**محمد**: ١٦٣٧ يصح في الأول دون الثاني. لأن نكاح المعتدة باطل بالإجماع دون النكاح ١٦٣٨ بغير شهودٍ. لأنه مختلفٌ فيه. وأهل الذمة التزموا أحكامنا المجمعّة بالعقد دون الاختلافات. و**أبي**

١٦٢٣	ق	: - الآية
١٦٢٤	ق، م، ي	: فلأن
١٦٢٥	ق، ي	: تمنع
١٦٢٦	ي	: + رحمه الله
١٦٢٧	ق، م، ي	: لو
١٦٢٨	ق	: له
١٦٢٩	ق	: صلى الله عليه وسلم
١٦٣٠		: صحيح البخاري (١٣٨٥).
١٦٣١	ي	: + رحمه الله
١٦٣٢	ي	: - رضي الله عنه
١٦٣٣		: لم أحد في كتب الحديث ولكن مذكور في بعض كتب فقه الحنفية. مثلاً: اتفق الفقهاء على أن الولد يتبع خير الأبوين ديناً. الهداية وفتح القدير ٢ ٥٠٦، وابن عابدين ٢-٣٩٤، ٣٩٥.
١٦٣٤	ق، م، ي	: - رحمه الله
١٦٣٥	ي	: + رحمه الله
١٦٣٦	ق	: - لا

حيفة رحمه الله^{١٦٣٩} أن الحرمة بالعدة تعذر إثباتها حقًا للشرع لأنهم لا يخاطبون بحقوقه. ولا حقًا للزوج لأن الزوج لا يعتقدها أصلاً بخلاف ما إذا كانت تحت مسلم لأن المسلم يعتقده^{١٦٤٠}. ولأن الصحابة فتحوا **بلاد فارس**^{١٦٤١} وغيرها وأسلموا ولم يتعرضوا لأنكحتهم.

قال: ^{١٦٤٢} وإن تزوج الجوسسي أمه أو بنته ثم أسلما فرق بينهما لأن نكاح المحارم له حكم البطلان فيما بينهم عندهما كما مر في العدة. ووجب التعرض بالإسلام فيفرق. وعنده لها حكم الصحة لأن ^{١٦٤٣} المحرمية تُنافي^{١٦٤٤} بقاء النكاح فيفرق [أ/١٨] بخلاف العدة لأنها لا ينافيها^{١٦٤٥} كالمكحولة إذا وطئت بشبهة.

١.٩ باب في القسم

قال: ^{١٦٤٦} وإن كان للرجل امرأتان حرتان فعليه أن يعدل بينهما في القسم بكرين كانتا أو ثيبتين أو كانت إحداهما بكرًا والأخرى ثيبًا. وكذا الكتابية^{١٦٤٧} والمسلمة لقوله ﷺ: ^{١٦٤٨} «من كان له امرأتان فمال إلى إحداهما في القسم جاء يوم القيامة وشقه مائل»^{١٦٤٩}. وقالت **عائشة** رضي الله عنها: «كان النبي ﷺ يعدل في

١٦٣٧	ق، م، ي	: وقال
١٦٣٨	ق	: نكاح
١٦٣٩	ق، م، ي	: - رحمه الله
١٦٤٠	ق	: تعتقه : يعتقه
١٦٤١	بلاد فارس:	إيران
١٦٤٢	ق، م، ي	: + رحمه الله
١٦٤٣	ق، م، ي	: إلا ان
١٦٤٤	ق، م	: يُثابي
١٦٤٥	ق، م، ي	: لا تنافيهما
١٦٤٦	ق، م، ي	: + رحمه الله
١٦٤٧	م	: المكاتب
١٦٤٨	ق	: صلى الله عليه وسلم
١٦٤٩	الحاكم (٢٠٣/٢ ، رقم ٢٧٥٩) وقال : صحيح على شرط الشيخين . ووافقه الذهبي .	

القسم بين نسائه، وكان يقول: "اللهم هذا قسمي فيما أملكه، فلا تُؤاخِذني فيما لا أملك".^{١٦٥١} ولأنهن

استوين في سبب الاستحقاق فيستوين في الاستحقاق هـ^{١٦٥٢} والاختيار في مقدار الدور إلى الزوج لأن المستحق التسوية دون طريق التسوية. والتسوية في البيتوتة لا في الجامع. لأنها بُني على النشاط.

قال: ^{١٦٥٣} وإن كانت إحداهما حرة والأخرى أمة فللحرة الثلثان من القسم وللأمة الثلث. لقوله ﷺ

: «للحرة ليلتان وللأمة ليلة»^{١٦٥٥} والمكاتبة والمدبرة وأم الولد بمنزلة الأمة لقيام الرق فيهن.

قال: ^{١٦٥٦} ولا حق لهن في القسم في حال ^{١٦٥٧} السفر. يُسافر الزوج بمن شاء منهن. والأولى أن يُقرع

بينهن. فيُسافر بمن خرجت قرعتها نفيا للهمة. وقال **الشافعي** رحمه الله: ^{١٦٥٨} القرعة مستحقة لأنه ﷺ: ^{١٦٥٩}

«كان إذا أراد سفرا أقرع بين نسائه». ^{١٦٦٠} لكننا نقول: القرعة لتطيب قلوبهن لأنه لا حق لهن في السفر لأن

له أن لا يستصحب واحدة منهن فله أن يسافر بواحدة منهن. ولا يحتسب ^{١٦٦١} عليه بتلك ^{١٦٦٢} المدة.

١٦٥٠	ق، ي	: صلى الله عليه وسلم
١٦٥١	الترمذي	"باب ما جاء في التسوية بين الضرائر" ص ١٤٧ - ج ١.
١٦٥٢	هـ	: هداية
١٦٥٣	ي	: + رحمه الله
١٦٥٤	ق، م	: عليه السلام
١٦٥٥	البيهقي في (الشعب) في الحرة والأمة إذا اجتمعتا كيف قسمتهما. برقم (١٦٣٤٧)،	
١٦٥٦	ي	: + رحمه الله
١٦٥٧	ق، ي	: حالة
١٦٥٨	ق، م، ي	: - رحمه الله
١٦٥٩	ق، م	: عليه السلام
١٦٦٠	صحيح البخاري (٢٥٩٣).	
١٦٦١	ق	: بحسب
١٦٦٢	ق	: تلك

قال: ١٦٦٣ وإذا رضيت إحدى الزوجات بترك قسمها لصاحبته جاز. لأنه **بالتسليم** ١٦٦٤ طلق **سودة بنت**

زمنة **رضي**. فسئلت أن يراجعها وتجعل ١٦٦٥ قسمها **لعائشة** **رضي**. فراجعها وجعل قسمها **لعائشة** **رضي**. ولها

أن ترجع ١٦٦٧ في ذلك لأنها أسقطت حقاً لم تحب بعد فلا يسقط. ١٦٦٨ **ك** ١٦٦٩ و ١٦٧٠ الو تشاغل ١٦٧١ الزوج بالصوم

والصلاة أو بالأمة عن ١٦٧٢ المرأة قسم لامرأته من كل أربعة أيام يوماً. ومن كل أربع ليال ليلة عند **أبي حنيفة**

رحمه الله ١٦٧٣ لأن له أن يسقط ١٦٧٤ حقها من ١٦٧٥ ثلاثة أيام يتزوج ثلاث سواها. فكذا بالصيام والقيام والإماء.

وإنه مروى عن **عمر** **رضي** وعن **الرازي**. ليس هذا مذهبنا ١٦٧٦ لأن القسم إنما يكون بمشاركة الزوجات. وقيل:

لا، بل مذهبنا رواه **محمد** عن **أبي حنيفة** رحمه الله. ١٦٧٧ والله أعلم بالصواب. ١٦٧٨

١٦٦٣	ى	: + رحمه الله
١٦٦٤	ق	: صلى الله عليه وسلم
١٦٦٥	ى	: يجعل
١٦٦٦	ق، ى	: - فراجعها وجعل قسمها لعائشة.
١٦٦٧	م	: يرجع
١٦٦٨	م	: تسقط
١٦٦٩	ك	: الكفاية للبيهقي اسماعيل بن الحسين
١٦٧٠	ى	: - و
١٦٧١	ق	: شاعل
١٦٧٢	ق	: على
١٦٧٣	ق، م، ى	: - رحمه الله
١٦٧٤	م، ى	: تسقط
١٦٧٥	ى	: عن
١٦٧٦	م	: مذهبنا
١٦٧٧	م	: - رحمه الله
١٦٧٨	ق، م، ى	: - والله أعلم بالصواب

٢ كتاب الرضاع

بسم الله الرحمن الرحيم. ١٦٧٩. أعلم أن حرمة الرضاع ثبت ١٦٨٠ بالكتاب والسنة وإجماع الأمة. أما الكتاب فلقوله ١٦٨١ [١٨/ب] تعالى في عداد ١٦٨٢ المحرمات: **«وَأُمَّهَاتُكُمُ اللَّاتِي أَرْضَعْنَكُمْ وَأَخَوَاتُكُمُ مِنَ الرَّضَاعَةِ»**. ١٦٨٣. وأما السنة فقوله ﷺ: **«يُحْرَمُ مِنَ الرَّضَاعِ مَا يُحْرَمُ مِنَ النَّسَبِ»** ١٦٨٥. وأما الإجماع فظاهر.

٢.١ باب في أحكام الرضاع

٢.١.١ فصل في مقدار الرضاع

ثم قال المصنف رحمه الله: قليل الرضاع وكثيره ١٦٨٦ إذا حصل في مدة الرضاع تعلق به التحريم. وقال **الشَّافِعِيُّ** رحمه الله: ١٦٨٧ لا يثبت التحريم إلا بخمس رضعات. وقال: نفاة ١٦٨٨ القياس بثلاث، لقوله ﷺ: عليه السلام: **«لا تُحْرَمُ الْمِصَّةُ وَلَا الْمِصْتَانُ وَلَا الْإِمْلَاجَةُ وَلَا الْإِمْلَاجَتَانُ»** ١٦٨٩. وللشافعي رحمه الله ١٦٩٠ حديث

ق	- بسم الله الرحمن الرحيم	١٦٧٩
م	: تثبت	١٦٨٠
ق، م	: فقوله	١٦٨١
ق، ي	: إعداد	١٦٨٢
	النساء ٢٣\٤	١٦٨٣
ق	: صلى الله عليه وسلم	١٦٨٤
	مسلم (١٠٧١/٢ ، رقم ١٤٤٧).	١٦٨٥
ق	: وكثير سواء	١٦٨٦
ق، م، ي	: - رحمه الله	١٦٨٧
ي	: - نفاة	١٦٨٨
	مسلم (١٠٧٤/٢ ، رقم ١٤٥١).	١٦٨٩
ق، م، ي	: - رحمه الله	١٦٩٠

سهلة بنت سهيل رضي الله عنها ١٦٩١. حين سئلت ١٦٩٢ منه أن يصير **سالم** رضي الله عنه ١٦٩٣ محرماً لها. فقال لها: «أرضعيه» ١٦٩٤ خمس رضعات» ١٦٩٥. قلتُ: وعند **الشافعي** رحمه الله ١٦٩٦، لا يكفي خمسُ رضعاتٍ حتى يكون كل واحدة منها مشبعة. ولنا ما روينا من الكتاب والسنة من غير فصلٍ. وعن **علي** رضي الله عنه ١٦٩٧ تحرم الجرعة من الرضاعة ١٦٩٧ كما يحرم الحولان. وما رواه **الشافعي** رحمه الله ١٦٩٨ منسوخٌ أو مردودٌ بما روينا على أن الحكم لم يتعلق بالمصتين ولا الإملاحتين لجواز حصولهما وعدم وصول اللبن إلى جوف الصبي لضعفه أو لقلة اللبن وصلابة الثدي ١٦٩٩. ومذهبنا مذهب **علي** و**ابن عباس** و**ابن مسعود** و**ابن عمر** رضي الله عنهم. وكونه ١٧٠٠ مدة الرضاع شرطاً لما يأتي.

٢.١.٢ فصل في مدة الرضاع

قال: ١٧٠١ ومدة الرضاع عند **أبي حنيفة** رحمه الله ١٧٠٢ ثلاثون شهراً. وقال **أبو يوسف** و**محمد** سنتان. وبه **الشافعي** رحمه الله ١٧٠٣ وقال **زفر** ثلاثة أحوالٍ لأنه لما ثبت حكمه في أول الثالثٍ للدليل ١٧٠٤ **أبي حنيفة** رحمه

وهي امرأة أبي حذيفة وهي من بني عامر بن لؤي.	١٦٩١
ق، ي : سئلته صلى الله عليه وسلم	١٦٩٢
سالم مولى أبي حذيفة كما تبني رسول الله صلى الله عليه وسلم زيد بن حارثة وأنكح أبو حذيفة سلماً. وهو يرى أنه ابنه. ابنة أخيه فاطمة بنت الوليد بن عتبة بن ربيعة وهي يومئذ من المهاجرات الأول. (المكتبة الشاملة)	١٦٩٣
ق : أرضعته	١٦٩٤
مسند أحمد : ٢٦٣٧٣	١٦٩٥
ق، م، ي : - رحمه الله	١٦٩٦
ق : من الرضاع	١٦٩٧
ق، م، ي : - رحمه الله	١٦٩٨
م : صلابية	١٦٩٩
ق، م : + في	١٧٠٠
ي : + رحمه الله	١٧٠١
ق، م، ي : - رحمه الله	١٧٠٢
ق، م، ي : - رحمه الله	١٧٠٣

الله^{١٧٠٥} ثبت حكمه في آخره كالحولين. ولهما قوله تعالى: ﴿والوالدات يُرضعن أولادهن حولين كاملين﴾^{١٧٠٦}

وقوله: ﴿وفصاله في عامين﴾^{١٧٠٧} وقوله: ﴿وحمله وفصاله ثلاثون شهرا﴾^{١٧٠٨}.

وأدني مدة الحمل ستة أشهر. فيبقى مدة^{١٧٠٩} الرضاع سنتان. ولأبي حنيفة رحمه الله^{١٧١٠} قوله تعالى:

﴿والوالدات يُرضعن أولادهن حولين كاملين﴾^{١٧١١} إلى ان قال: ﴿فإن أرادا فصالا عن تراضٍ منهما

وتشاورٍ﴾^{١٧١٢}. ثبت الفصال بعد الحولين بتراضيهما. وهذا يدل على عدم وقوعه قبل تراضيهما. وهو مختلفٌ

فيه.

ثم قال: ﴿فلا جناح عليهما وإن أردتم أن تسترضعوا أولادكم﴾^{١٧١٣}. نفى الجناح عن الاسترضاع

بعد الحولين. وأما قوله تعالى: ﴿يُرضعن أولادهن حولين كاملين﴾^{١٧١٤} وقوله تعالى: ﴿وفصاله في

عامين﴾^{١٧١٧}. ليس هذا^{١٧١٨} الفصال في حق التحريم. إنما هو في^{١٧١٩} وجوب النفقة على الأب. وعندني لا يجب

نفقة إرضاعها بعد الحولين،^{١٧٢٠} إذا اختار^{١٧٢١} الإرضاع.

١٧٠٤ م : بدليل

١٧٠٥ ق، م، ي : - رحمه الله

١٧٠٦ البقرة ٢٣٣١٢

١٧٠٧ اللقمان ١٤١٣١

١٧٠٨ الاحقاف ١٥١٤٦

١٧٠٩ م : لمدة

١٧١٠ ق، م، ي : - رحمه الله

١٧١١ البقرة ٢٣٣١٢

١٧١٢ البقرة ٢٣٣١٢

١٧١٣ البقرة ٢٣٣١٢

١٧١٤ م : - تعالى

١٧١٥ البقرة ٢٣٣١٢

١٧١٦ م : - تعالى

١٧١٧ اللقمان ١٤١٣١

ويجوزُ الفصال [١٩/أ] قبل الحولين باتفاقهما على أن هذا تقدير مدة وجوب إرضاع الأم ديانة لا مدة التحريم. وأما قوله تعالى: ﴿وَحَمَلَهُ وَفِصَالَهُ ثَلَاثُونَ شَهْرًا﴾^{١٧٢٢} فهو حجة **لأبي حنيفة** رحمه الله. ^{١٧٢٣} لأن المراد بالحمل الحمل^{١٧٢٤} باليد على ما ذهب إليه **صاحب الكشاف** رحمه الله. ^{١٧٢٥} لأن الحمل في البطن ذكر قبله بقوله: ﴿حَمَلَتْهُ أُمُّ كُرْهَا وَوَضَعَتْهُ كُرْهَا﴾^{١٧٢٦} وضرب للحمل باليد. والفصال ثلاثون^{١٧٢٧} شهرا.

فينقضي الأجلان بأجلٍ واحدٍ على أن أغذية الصبيان ثلاثة بحسب أحوال الصبيان. فغذا^{١٧٢٨} الجنين الدم. وغذا^{١٧٢٩} الرضيع اللبن. وغذا^{١٧٣٠} العظيم الطعام. وحرمة الرضاع معللة بالبعضية. شرب^{١٧٣١} البن في مدته ينبث اللحم وينشر العظم، على ما دل عليه الحديث: «الرضاع مما يُنبث اللحم ويُنشر العظم»^{١٧٣٢}. ولا يتغير طبعه بعد الحولين عن غذا^{١٧٣٣} إلى غذا^{١٧٣٤} يوم أو يومين. **فأبو حنيفة** رحمه الله^{١٧٣٥} قدر ذلك بستة أشهر. لأن طبع السنة يتغير من الحر إلى البرد و من البرد إلى الحر في ستة أشهر.

١٧١٨	ق، م، ي : هو
١٧١٩	م، ي : + حق
١٧٢٠	م : - بعد الحولين
١٧٢١	ق، م : اختارت
١٧٢٢	الاحقاف ١٥١٤٦
١٧٢٣	ق، م، ي : - رحمه الله
١٧٢٤	ق : - الحمل
١٧٢٥	ي : - رحمه الله
١٧٢٦	الاحقاف ١٥١٤٦
١٧٢٧	ق، م : ثلاثين
١٧٢٨	ق، م : غداء
١٧٢٩	ق، م : غداء
١٧٣٠	ق، م : غداء
١٧٣١	م : + لأن شرب
١٧٣٢	أبو داود (٢/٢٢٢).
١٧٣٣	ق، م : غداؤ

قال: ١٧٣٦ وإذا مَضَت مدة الرضاع لم يتعلّق بالرضاع تحريمٌ لحديث **جابر** من النبي ﷺ ١٧٣٧ إنه قال:

«لا رضاع بعد فصالٍ ولا يتم بعد حُكْمٍ ولا صمت يوم إلى الليل بغير كلام ولا وصال في صيام ولا

طلاق إلا بعد النكاح ولا عتق إلا بعد ملكٍ» ١٧٣٨ الحديث. وهل يباح الإرضاع قبل ١٧٣٦ المدة؟ قيل: لا يباح

ك ١٧٤٠ إذا فطم. قيل: ثلاثين شهرا ثم أَرْضَع. هل يكون رضاعاً؟ عند **أبي حنيفة** رحمه الله ١٧٤١ فيه روايتان. وقيل:

إذا استغني بالطعام ففطم ثم أَرْضَع لا يكون رضاعاً وإلا فرضاعٌ.

٢.١.٣ فصل في الحرمة بالرضاع

قال: ١٧٤٢ «ويحرم من الرضاع ما يحرم من النسب». وهذا لفظُ الحديث الذي مر.

قال: ١٧٤٣ إلا أمٌ أخيه من الرضاع. فإنه يُجوزُ أن يتزوجها. ولا يُجوزُ أن يتزوج أمٌ أخيه من النسب. وفي

بعض النسخ: إلا أمٌ أخته. وكلاهما واحدٌ. لأنها من النسب أمه أو موطئة أبيه بخلاف الرضاع لا تنفء الأمرين.

١٧٣٤	ق، م	: غداً
١٧٣٥	ق، م، ي	: - رحمه الله
١٧٣٦	ي	: + رحمه الله
١٧٣٧	ق	: صلى الله عليه وسلم
١٧٣٨	البيهقي (٣١٩/٧)، رقم (١٤٦٥٨)، بلفظ "لا رضاع بعد فصال ولا يتم بعد احتلام ولا عتق إلا بعد ملك ولا طلاق إلا بعد النكاح ولا يمين في قطيعة ولا تعرب بعد هجرة ولا هجرة بعد الفتح ولا يمين لولد مع والد ولا يمين لامرأة مع زوج ولا يمين لعبد مع سيده ولا نذر في معصية الله ولو أن أعرابيا حج عشر حجج ثم هاجر كانت عليه حجة إن استطاع إليه سبيلا ولو أن صبيا حج عشر حجج ثم احتلم كانت عليه حجة إن استطاع إليه سبيلا ولو أن عبدا حج عشر حجج ثم أعتق كانت عليه حجة إن استطاع إليه سبيلا"	
١٧٣٩	ق، م، ي	: بعد
١٧٤٠	ك	: الكفاية للبيهقي اسماعيل بن الحسين
١٧٤١	ق، م، ي	: - رحمه الله
١٧٤٢	ي	: + رحمه الله
١٧٤٣	ي	: + رحمه الله

قال: ١٧٤٤: أخت ابنه من الرضاع يُجوزُ أن يتزوجها. ولا يتزوج أخت ١٧٤٥ ابنه من النسب لأنها ربيته وفي الرضاع أجنبية.

قال: ١٧٤٦: وامرأة ابنه من الرضاع لا يُجوزُ أن يتزوجها كما لا يُجوزُ أن يتزوج امرأة ابنه من النسب لما مر من الحديث. **ك** ١٧٤٧ ولو طلق امرأته قبل الدخول لا يتزوج بنتها ١٧٤٨ من الرضاع ١٧٤٩ كما في النسب.

قال: ١٧٥٠: ولبن الفحل يتعلق به التحريم. وهو أن ترضع المرأة صببية. فتحرم هذه الصبية على زوجها وآبائه [ب/١٩] وأبنائه. ويصير الزوج الذي نزل لها منه اللبن أبا للمرضعة. وفي أحد قولي **الشافعي** رحمه

الله، ١٧٥١: لبن الفحل لا يحرم. لأن الحرمة لشبهة العضية. واللبن بعضها لا بعضه. ولنا قوله **بالتبعية**: ١٧٥٢ «يحرم

من الرضاع ما يحرم من النسب» والحرمة بالنسب من الجانبين. فكذا بالرضاع. وقال عليه السلام **بالتبعية**

لعائشة **رضي الله عنها**: «يلج عليك أفلح لأنه عمك من الرضاعة» ١٧٥٣ ولأنه سبب لنزول اللبن منها. فيقام السبب

مقام المسبب في موضع الحرمة احتياطاً. **ك** ١٧٥٤

امراتاً رجل أرضعت كل واحدة صغيراً من لبنه صار أحوين أو أختاً وأختاً لأب. فيحرم المناكحة بينهما. ولا يحل لهذا المرضع موطؤة صاحب اللبن ولا لصاحب اللبن موطؤة المرضع. لأنها امرأة أبيه أو ابنه.

١٧٤٤	ى	: + رحمه الله
١٧٤٥	م	-: أخت
١٧٤٦	ى	: + رحمه الله
١٧٤٧	ك	: الكفاية للبيهقي اسماعيل بن الحسين
١٧٤٨	ق، م	: امها
١٧٤٩	ق، م	: + وله أن يتزوج بنتها من الرضاع
١٧٥٠	ى	: + رحمه الله
١٧٥١	ق، م، ى	: - رحمه الله
١٧٥٢	ق	: صلى الله عليه وسلم
١٧٥٣		نصب الراية لأحاديث الهداية، كتاب الرضاع (ر: ٥)
١٧٥٤	ك	: الكفاية للبيهقي اسماعيل بن الحسين

ولو طلق امرأته ولها لبنٌ منه فتزوجت^{١٧٥٥} آخر بعد العدة وحبلت من الثاني وأرضعت صبيًا فعند **أبي حنيفة** رحمه الله^{١٧٥٦} التحريم من الأول دون الثاني حتى تضع^{١٧٥٧} الحمل فيكون من الثاني دون الأول. و عن **أبي يوسف** من الثاني لا غير. وعن **محمد** إذا نزل لها لبنٌ من الثاني فمنهما. فإذا وضعت فمن الثاني.

قال: ^{١٧٥٨} ويجوز أن يتزوج بأخت أخيه من الرضاع كما يجوز أن يتزوج بأخت أخيه من النسب. وذلك مثل الأخ من الأب إذا كان له أخت من أمه جاز لأخيه من أبيه أن يتزوجها لأنهما أجنبيان.

قال: ^{١٧٦٠} وكل صبيين اجتمعا على ثدي واحد^{١٧٦١} لم يجز لأحدهما أن يتزوج الآخر لأنهما صارا أختًا وأختًا.

قال: ^{١٧٦٢} ولا يجوز أن يتزوج المرضعة أحد من ولد التي أرضعت ولا ولد ولدها. لأن الأول أخوها. والثاني ولد أخيهما أو أختها. قلت: واختلف النسح والأساودة في إعراب قوله "ولا ولد". فبعضهم رفعوه وبعضهم نصبوه. وكان **شيخ الإسلام علاء الأئمة الخياطي**^{١٧٦٣} رحمه الله يقول: يجوز بالحركات الثلاث. أما

١٧٥٥	م	: فيزوج
١٧٥٦	ق، م، ي	: - رحمه الله
١٧٥٧	م	: يضع
١٧٥٨	ي	: + رحمه الله
١٧٥٩	م	: بأن
١٧٦٠	ي	: + رحمه الله
١٧٦١	م	: واحدة
١٧٦٢	ي	: + رحمه الله
١٧٦٣		

شيخ الإسلام علاء الدين سديد بن محمد الخياطي الخوارزمي ، عن فخر المشايخ علي بن محمد العمري ، وعنه نجم الدين الحسين بن محمد البارح. والحافظ أبو الحسين محمد بن حسن بن علي الجرجاني لخياطي. سكن ما وراء النهر ، وحدث عن عمران بن موسى بن مجاشع ، وعنه غنجار. ومات سنة ٣٥٣ . (الجواهر المضيئة في طبقات الحنفية ج ١ ص ٢١٩)

الرفع فعطفًا^{١٧٦٤} على "أحد"^{١٧٦٥}. وأما النصب فعطفًا^{١٧٦٦} على "المرضعة" أي لا يتزوج المرضعة وولد ولدها. وأما الجر فعطفًا^{١٧٦٧} على من ولد التي أرضعت. والرفع أظهر.

قال: ^{١٧٦٨} ولا يتزوج الصبي المرضع أخت الزوج لأنها عمه^{١٧٦٩} من الرضاعة. ^{١٧٧٠}

٢.١.٤ فصل في اختلاط اللبن

قال: ^{١٧٧١} وإن اختلط اللبن بالماء واللبن هو الغالب تعلق به التحريم لحصول الإعتداء باللبن. وإن غلب الماء لم يتعلق به التحريم خلافًا **للشافعي** رحمه الله^{١٧٧٢} لوجود اللبن فيه حقيقة. ونحن نقول: المغلوب معدومٌ حكما حتى لا يظهر [٢٠/أ] بمقابلة الغالب كما في اليمين.

قال: ^{١٧٧٣} وإن اختلط بالطعام لم يتعلق به التحريم. وإن كان اللبن غالبًا عند **أبي حنيفة** رحمه الله^{١٧٧٤}. وقالوا: إذا غلب اللبن تعلق^{١٧٧٥} به التحريم اعتبارًا للغالب. **هـ**^{١٧٧٦} وهذا إذا لم تمسه النار حتى لو طبخ به لا يتعلق

ق: فعطفنا	١٧٦٤
بالرفع لان لفظه مراد.	١٧٦٥
ق : فعطفنا	١٧٦٦
ق - : فعطفًا	١٧٦٧
ق + : رحمه الله	١٧٦٨
ق، م، ي : عمته	١٧٦٩
ق، ي : الرضاعة	١٧٧٠
ق + : رحمه الله	١٧٧١
ق، م، ي - : رحمه الله	١٧٧٢
ق + : رحمه الله	١٧٧٣
ق، م، ي - : رحمه الله	١٧٧٤
ق : يتعلق	١٧٧٥
ق : هداية	١٧٧٦

به التحريم بالإجماع. **لأبي حنيفة**^{١٧٧٧} رحمه الله^{١٧٧٨} أن الطعام أصل في التغذية. واللبن تابع فيها. فصار كالمغلوب في المقصود. ولا عبرة بتقاطر اللبن من الطعام عنده^{١٧٧٩} على الأصح.

قال: ^{١٧٨٠} وإذا اختلط بالدواء وهو الغالب تعلق به التحريم. لأن اللبن معدّ دون الدواء. وإن غلب الدواء لا يحرم بخروجه عن صلاحية التغذية لغلبة غيره عليه.

قال: ^{١٧٨١} وإذا حلب اللبن من المرأة^{١٧٨٢} بعد موتها. فأوجر به الصبي تعلق به التحريم للتغذية به خلافا

للشافعي^{١٧٨٣} رحمه الله^{١٧٨٤} ولو حقن به لا يحرم خلاف **محمد**^{١٧٨٥}.

قال: ^{١٧٨٦} وإذا اختلط اللبن بلبن شاة وهو الغالب تعلق به التحريم. وإن غلب لبن الشاة لم يتعلق به التحريم لما مر في الماء.

قال: ^{١٧٨٧} وإذا اختلط لبن امرأتين تعلق التحريم بأكثرهما عند **أبي يوسف**. وقال **محمد** بهما. **ك**^{١٧٨٨}

تعلق بالغالب عند **أبي حنيفة** رحمه الله^{١٧٨٩} و**أبي يوسف**. وقال **محمد** و**زفر** بهما، لأن الشاة لا يعتبر^{١٧٩٠}

مستهلكاً بجنسه. ولهما أن العبرة للأغلب كلين الشاة. **هـ**^{١٧٩١} وعن **أبي حنيفة** رحمه الله^{١٧٩٢} روايتان.

١٧٧٧	ق	: له
١٧٧٨	م، ي	: - رحمه الله
١٧٧٩	ق، ي	: - عنده
١٧٨٠	ي	: + رحمه الله
١٧٨١	ي	: + رحمه الله
١٧٨٢	ق	: لبن المرأة
١٧٨٣	م	: خلاف الشافعي
١٧٨٤	ق، م، ي	: - رحمه الله
١٧٨٥	م	: + رحمه الله
١٧٨٦	ي	: + رحمه الله
١٧٨٧	ي	: + رحمه الله
١٧٨٨	ك	: الكفاية للبيهقي إسماعيل بن الحسين
١٧٨٩	ق، م، ي	: - رحمه الله

٢.١.٥ فصل الرضاع من البكر والرجل والشاة

قال: ١٧٩٣ وإن ١٧٩٤ نزل للبكر لبَنٌ فأرضعت به صبيًّا تعلق به التحريم لإنبات اللحم وإنشار العظم.

قال: ١٧٩٥ وإن ١٧٩٦ نزل للرجل لبَنٌ فأرضع به صبيًّا لم يتعلق به التحريم. لأن ذلك ماءً أبيض تصور

بصورة اللبن.

قال: ١٧٩٧ وإذا شرب صبيان من لبن شاة فلا رضاع بينهما لأنه لا جُزئية بينها ١٧٩٨ وبين الأدمي. والحرمة

باعتبار هذه الجزئية.

٢.١.٦ فصل الجمع بين امرأتين بالرضاع

قال: ١٧٩٩ وإذا تزوج الرجل صغيرة وكبيرة فأرضعت الكبيرة الصغيرة حرمتا على الزوج، لأنه يصير جامعا

بين الأم والبنت من الرضاع. وذلك حرامٌ كالنسب.

قال: ١٨٠٠ فإن كان لم يدخل على الكبيرة ١٨٠١ فلا مهر لها. لأن الفرقة جاءت من قبلها قبل التأكد.

١٧٩٠	ق، م، ي	: لا يصير
١٧٩١	هـ	: هداية
١٧٩٢	ق، م، ي	: - رحمه الله
١٧٩٣	ي	: + رحمه الله
١٧٩٤	ق	: إذا
١٧٩٥	ي	: + رحمه الله
١٧٩٦	ق	: إذا
١٧٩٧	ي	: + رحمه الله
١٧٩٨	ق، ي	: بينهما
١٧٩٩	ي	: + رحمه الله
١٨٠٠	ي	: + رحمه الله
١٨٠١	ق	: بالكبيرة

قال: ^{١٨٠٢} وللصغيرة نصف المهر. لأن فرقتها ليست من جهتها والارتضاع. وإن كان فعلها لكن فعلها غير معتبرٍ في إسقاط حقها كما لو قتلت مورثها.

قال: ^{١٨٠٣} ويرجع به الزوج على الكبيرة إن كانت تعمدت به الفساد. وإن لم يتعمد فلا شيء عليها. وعن **محمد** إنه ^{١٨٠٤} يرجع في الوجهين بالتسبيب. ولهما أن التسبيب يُشترطُ فيه التغدي كما في حفر البئر. ثم إنما تكون ^{١٨٠٥} [٢٠/ب] متغدية إذا علمت بالنكاح وقصدت بالإرضاع الفساد. أما إذا لم يعلم بالنكاح أو علمت لكنها ^{١٨٠٦} قصدت دفع الجوع والهلاك من الصغيرة دون الفساد لا يكون متغدية.

فإن قيل: "أجله ليس بعددٍ في دار الإسلام." قلنا: ^{١٨٠٧} اعتبرناه عذرا في دفع قصد الفساد لا في دفع الحكم. وله أن يتزوج الصغيرة إن شاء دون الكبيرة. لأنها ربيته من الرضاع لم يدخل بأمرها على ما مر. **ك** ^{١٨٠٨} تزوج صغيرة فأرضعتها أمه حرمت عليه لأنها صارت أختا له.

ولو تزوج رضيعتين فأرضعتها امرأة معا أو متعاقبا حرمتا عليه لصيرورتها أختين. ولو كن ثلاثا فأرضعتن متعاقبا بنت الأوليان دون الثالثة. ولو أرضعت الأولى ثم التنتين معا بن جميعا. ولو كن أربعاً فأرضعتن متعاقبا بن جميعا.

ولو تزوج صغيرتين وكبيرتين فأرضعت الكبيرتان صغيرة ثم صغيرة بنت الكبيرتان ^{١٨٠٩} والصغيرة الأولى لا غير لأن إرضاع الثانية حصلت بعد بينوتهن.

١٨٠٢	ى	: + رحمه الله
١٨٠٣	ى	: + رحمه الله
١٨٠٤	ق	: - إنه
١٨٠٥	ق، م، ى	: يكون
١٨٠٦	ق، م	: ولكنها
١٨٠٧	ق	: قلن: ى - قلنا
١٨٠٨	ك	: الكفاية للبيهقي اسماعيل بن الحسين
١٨٠٩	ق	: يتزوج

ولو تزوج صغيرة وكبيرة فأرضعت أم الكبيرة الصغيرة أو أختها باننا لأنه جامع بين المرأة و بنت أختها أو بين أختين. ولو زوج من مملوكه الرضيع أم ولده فأرضعته بلبن السيّد حرمت عليهما. لأن الزوج ابن المولى.

٢.١.٧ فصل في ثبوت الرضاع بالشهادة

قال: ^{١٨١١} ولا تُقْبَلُ في الرضاعة ^{١٨١٢} شهادة النساء. ^{١٨١٣} وإنما يثبتُ بشهادة رجلين أو رجلٍ وامرأتين. وقال **مالك**: يثبتُ بشهادة امرأة عدلة. ^{١٨١٤} لأنه حق الشرع. فصار كمن أخبره واحد: إن هذه الشاة ذبيحة الجوسي. ولنا أن حرمة الرضاع لا تُقْبَلُ الفصل عن زوال الملك في باب النكاح. وإبطال الملك لا يثبتُ إلا بشهادة رجلين بخلاف اللحم لأن حرمة التناول ينفكُ ^{١٨١٥} عن زوال الملك. وقال **الشافعي** رحمه الله: ^{١٨١٦} تُقْبَلُ فيه شهادة أربع نسوة. ولنا قول **عليٍّ وعمر** رضي الله عنهما. **ك** ^{١٨١٧} فإن أخبرت امرأة واحدة فالأولى أن يتنزه. ولا يجب ذلك لقوله **بالتصريح** في هذه الصورة فارقها كيف. وقد قيل في **شق** ^{١٨١٨} وعن **عليٍّ** **رضي الله عنه**، إنه سئل عنه فقال: "هي إمرأتك ليس أحدٌ يُجرمها عليك." ^{١٨١٩}

مَشَقَات

ق	: الكبيران	١٨١٠
ى	: + رحمه الله	١٨١١
ق، م	: الرضاع	١٨١٢
ق، ى	: + مُنفردات	١٨١٣
م	: عدلي	١٨١٤
ى	: تنفكُ	١٨١٥
ق، م، ى	: - رحمه الله	١٨١٦
ك	: الكفاية للبيهقي اسماعيل بن الحسين	١٨١٧
شق	: شرح الأقطع	١٨١٨
ق، م	: + والله أعلم.	١٨١٩